

A R K I V
FÖR
NORDISK FILOLOGI

UTGIVET MED UNDERSTÖD AV AXEL KOCKS FOND FÖR
NORDISK FILOLOGI SAMT STATSBI DRAG FRÅN
SVERIGE DANMARK OCH NORGE

GENOM

TURE JOHANNISSON

UNDER MEDVERKAN AV

**JOHS. BRØNDUM-NIELSEN EYVIND FJELD HALVORSEN
JÓN HELGASON LUDVIC HOLM-OLSEN VALTER JANSSON
PETER SKAUTRUP ELIAS WESSÉN**

ÅTTIONIONDE BANDET

SJÄTTE FÖLJDEN. SJUNDE BANDET

C. W. K. GLEERUP LUND
MCM LXXIV

INNEHÅLL

<i>Bagge, Sverre</i> , cand. philol., Bergen: Forholdet mellom Kongespejlet og Stjórn	163—202
<i>Benson, Sven</i> , professor, Göteborg, <i>Ejder, Bertil</i> , professor, Lund, och <i>Pamp, Bengt</i> , arkivchef, Lund: Litteraturkrönika 1973	233—254
<i>Benson, Sven</i> : En studie i grundlagspropositionens språk	214—232
<i>Clover, Carol J.</i> , ass. professor, Cambridge, Mass.: Scene in Saga Composition	57— 83
<i>Ejder, Bertil</i> , se ovan.	
<i>Heller, Rolf</i> , Dr. phil., Leipzig: Laxdœla saga und Landnámabók	84—145
<i>Hofmann, Dietrich</i> , professor, Kiel: Zur Geschichte des Wortes <i>iarteign</i> 'Wahrzeichen, Wunderzeichen'	146—162
<i>Johnsen, Ingrid Sanness</i> , dr. philos., Oslo: Den runologiske plassering av innskriften fra Caistor-by-Norwich	30— 43
<i>Pamp, Bengt</i> , se ovan.	
<i>Salberger, Evert</i> , lektor, Göteborg: Huāstr och ku	44— 56
<i>Steblin-Kamenskij, M. I.</i> , professor, Leningrad: The Scandinavian Consonant Shift	1— 29
<i>Tveitane, Mattias</i> , første bibliotekarie, Bergen: Øynavnet <i>Stord</i> og skaldeordet <i>storð</i> f	203—213
Till red. insända skrifter	255—258

M. I. STEBLIN-KAMENSKIJ

The Scandinavian Consonant Shift

1. General Considerations

What is a consonant shift? A consonant shift is, of course, first of all what happened to Proto-Germanic stops and was called by Jacob Grimm "sound shift" (*Lautverschiebung*). About this "sound shift" there has been written more than about any other phenomenon in the history of any other language.¹ All the achievements and successes of historical linguistics as well as all its limitations and failures have found a reflection in the studies of the Germanic consonant shift. Admittedly, due to the fact that so much has been written about the Germanic consonant shift, new writings on the subject were often mere repetitions of earlier studies, and what had been said before but thoroughly forgotten passed frequently for something new. As a matter of fact, however, all that is now known about the Germanic consonant shift is that there exist certain literal correspondences, or "literal changes", as Grimm called these correspondences, between words in Germanic languages and corresponding words in other Indo-European languages. And this is exactly what already Grimm knew. Scarcely anybody succeeded in giving a detailed and reliable description of the phonetic reality behind those "literal changes". What is indisputable with regard to the Germanic "sound shift" is only this: the Germanic "sound shift" is a series of parallel changes forming, as it were, variations of one and the same change and embracing all the members of a symmetric subsystem. In short, a "sound shift" is a symmetric change of a series of sounds forming a symmetric subsystem. Since stops seem to constitute such a subsystem more often than other sounds, it is not to be wondered at that the Germanic "sound shift" was a change of stops.

¹ For historical surveys of studies on the subject see H. Abrahams, *Etudes phonétiques sur les tendances évolutives des occlusives germaniques*, Aarhus, 1949, pp. 23—92; W. Streitberg, V. Michels und M. H. Jellinek, *Germanisch I*, 2. Lieferung, Berlin und Leipzig, 1936 (*Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft*, 2. Teil, 2. Band), pp. 260—338; W. S. Russel, *De germaansche klankverschuiving*, Een hoofstuk uit de geschiedenis der germaansche taalwetenschap, Haarlem, 1930.

The Germanic consonant shift was the first sound change that drew the attention of linguists. Its discovery laid the foundations of historical linguistics. This is no mere chance, of course. The discovery of a language change forming, as the Germanic consonant shift does, a series of parallel variations of one and the same change, i.e., forming a series of symmetric changes, was bound to make linguists aware of the existence of regular changes in language. And the realization of the existence of regular changes in language is, of course, an indispensable condition of the rise of historical linguistics.

It is probably also no mere chance that already Grimm dealt with the causes of the Germanic consonant shift. He proposed not only a psychological explanation of the process ("is there not a certain courage and pride in turning a media into a tenuis and a tenuis into an aspirata?—says Grimm),² but also its structural explanation. I mean his comparison with cart-wheels maintaining the same distance from one another, i.e., the tendency of the system to maintain symmetry while changing.³

Grimm was naturally unable to know the actual course of the Germanic consonant shift, i.e., to describe the process in all its phonetic complexity. Most probably such a description will never become possible. But when it is impossible to describe a process in all its complexity, substitutes of such a description inevitably arise, namely, conjectures as to why the process occurred, or its causal explanations. Such explanations produce an illusion of describing the process in all its complexity. However, they are only substitutes of such a description, since they inevitably involve treatments of complex, prolonged, and repeated acts as simple, instantaneous, and individual.

It is generally held that, although Rask was the first to discover the Germanic consonant shift, Grimm played a more important role in its discovery.⁴ However, Rask has the advantage over Grimm of not having given any causal explanation of the Germanic consonant shift and having confined oneself to pointing out literal correspondences, i.e., only to what has remained indisputable.

As regards what is disputable in Grimm's treatment of the Germanic

² J. Grimm, *Geschichte der deutschen Sprache*, Leipzig, 1880, p. 306.

³ *Ibid.*, p. 276.

⁴ Rask's writing "Undersøgelse om det gamle nordiske eller islandske Sprogs Oprindelse", where the Germanic consonant shift is attested for the first time (R. Rask, *Udvalgte afhandlinger*, 1, København, 1932, p. 188), appeared in 1818, whereas Grimm's treatment of the shift was published only in 1822 (in the second edition of the first volume of his "Deutsche Grammatik").

consonant shift, viz., as regards its psychological or structural explanations, no real progress has been made since Grimm. Psychological explanations of the Germanic consonant shift proposed in our times by eminent Germanists, viz., that "will and contents predominated over reflection and form" in Germanic leaders,⁵ or that due to their migrations the Germanic tribes were characterized by "a heightened vital intensity and an intenser feeling of life"⁶—are of course no less naive illusions than Grimm's reference to "courage" and "pride" of the Teutons. But as regards structural explanations of the Germanic consonant shift, they are actually always founded on a still more naive illusion, viz., the idea that a sound change is a realization of a rational purpose (maintenance or restoration of symmetry, equilibrium, etc.). Moreover, structural explanations always involve inexact descriptions or strained interpretations of facts. Thus, Grimm got his symmetrical circular movement only so far as he assumed spirants to be "aspirates".

However, with the development of phonetics it became usual to combine structural explanations of the Germanic consonant shift with its phonetic explanations or to give its purely phonetic explanation.

There are two types of such explanations. According to the first of these types, the consonant shift was due to another phonetic change, which preceded it and entirely accounts for it. And since, as is usually supposed, the accent shift was the only important sound change in Proto-Germanic, it is believed that the accent shift was the cause of the Germanic consonant shift and entirely accounts for it. But to admit that a certain change is entirely accounted for by a preceding change, is, of course, only an illusion of a causal explanation. One might as well say that the change of night into morning is due to the change of the preceding evening into night.

According to the second type of phonetic explanations of the Germanic consonant shift, this shift is in itself an intensification, an increase, a heightening, an acceleration etc. of something or, on the contrary, a slackening, a decrease, a reduction, a deceleration etc. of something or, finally, a combination of both—an intensification and a slackening etc.

⁵ E. Prokosh, *A Comparative Germanic Grammar*, Philadelphia, 1939, p. 57.

⁶ O. Höfler, *Die hochdeutsche Lautverschiebung und ihre Gegenstücke bei Goten, Vandalen, Langobarden und Burgunden*, "Österreichische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Anzeiger 1956", Wien, 1957, p. 318. Höfler speaks about the consonant shift in the dialects of the tribes enumerated in the title of his article and cites Mitzka, who gives a similar explanation of the second consonant shift in the dialect of the Alemanns.

But since every sound change (as well as every change whatsoever) may, with more or less plausibility, be interpreted in terms of "an intensification", "an increase" etc. of something and in the same time "a slackening", "a decrease" etc. of something (for instance, the nightfall may be interpreted as an intensification or an increase of darkness, a slackening or a decrease of light etc.), a description of the Germanic consonant shift in terms of "intensification", "slackening" etc. amounts actually to little more than an acknowledgment of the indubitable fact that the Germanic consonant shift was a shift of the Germanic consonants.

No less illusory are the numerous explanations of the Germanic consonant shift as due to the influence of a linguistic substratum, i.e., the influence of what is absolutely unknown and most probably will remain unknown for ever. But it is exactly because nothing is known about the language of the pre-Germanic substratum that it is possible to attribute to this language anything. And this was usually done by champions of ethnic explanations of the Germanic consonant shift. Thus, it was found possible to attribute to this language mutually exclusive influences. For instance, its influence was assumed to account for both the substitution of fricatives for voiceless stops (which were, consequently, absent in the language of the substratum) and the replacement of voiced by voiceless stops (which were, consequently, present in the language of the substratum). In their essence ethnic explanations are no less indemonstrable than the explanation of the Germanic consonant shift as due to life amongst mountains. As Jespersen wittily put it, is not a consonant shift taking place in Danish because "Danes now no doubt much oftener than before spend every summer in Switzerland or Norway?"⁷

As regards the Germanic consonant shift, we are in the dark about the phonetic realization both of the phonemes which underwent the shift and of the phonemes which resulted from it. As stated above, the only certain thing about this change are literal correspondences. The Scandinavian consonant shift has a great advantage over the Germanic consonant shift: although the initial state is as little known with regard to the former as with regard to the latter, the final state with regard to the former is the present-day state, since, as is usually considered, a consonant shift is going on even now in Scandinavia (and first of all in Denmark), and our knowledge of the present-day Scandinavian consonants is, of course, detailed and accurate enough.

⁷ O. Jespersen, *Phonetische Grundfragen*, Leipzig und Berlin, 1904, pp. 176—77, footnote.

Therefore, it is expedient to begin the investigation of the Scandinavian consonant shift with a description of the present-day reflexes of the Proto-Scandinavian *tenuēs* and *mediæ*, i.e., a description of the present-day Scandinavian stops and other consonants—affricates, fricatives, semi-vowels, etc.—that have replaced stops, if such a replacement has occurred. It is obvious, however, that one cannot confine oneself to only those cases where such a replacement has occurred, since the consonant shift might consist not only in the change of stops into affricates, fricatives, semi-vowels etc., but also in the change of stops that have remained to be stops. It is obvious likewise that one cannot confine oneself to only those cases where one phoneme has replaced another phoneme and where, consequently, the change has found expression in spelling. A symmetric change of a series of phonemes (and, as has been said above, the only certain thing about every consonant shift is that it is a symmetric change of a series of phonemes) must not necessarily have been a phonemic change. The very fact that it was a symmetric change of a series of phonemes suggests that it was first of all a change in the realization of the phonemes, i.e., an allophonic change, and consequently could very well find no expression in spelling. At the same time, since the shift in question was a symmetric change of two correlated series of phonemes, it is reasonable, in describing the present-day reflexes of the Proto-Scandinavian *tenuēs* and *mediæ*, to concentrate upon the distinctions between these correlated series and ignore distinctions between individual phonemes in individual positions.

In modern Scandinavian as in other Germanic languages stops always constitute a symmetric system of at least two correlated series, the so-called *tenuēs* and *mediæ*. To judge from phonetic descriptions, the distinction between these correlated series varies within Scandinavia. At the same time, as known, dialects within Scandinavia constitute a continuum, i.e., transitions from dialect to dialect are gradual, and there are no sharp boundaries between dialects. Consequently, there is reason to believe that a gradualness of transition from dialect to dialect exists also with regard to features distinguishing the Scandinavian series of stops, although this gradualness is far from always specified in phonetic descriptions. There is reason to believe also that a similar gradualness existed in transition from one stage of linguistic evolution to another or that the distinctions between the Scandinavian dialects reflect the distinctions between stages of linguistic evolution. All this justifies the conclusion that a detailed description of distinctions between the Scandinavian dialects in respect of the distinction between *tenuēs* and *mediæ*

must be the principal material for the investigation of the Scandinavian consonant shift. It is necessary to take stock of all the component elements of the distinction between the correlated series, i.e., to ascertain whether the series in question is voiced, half-voiced or voiceless, strongly, medium or weakly aspirated, fortis or lenis etc., and if the distinction between the correlated series is a combination of several elements, this distinction must be described as a combination of elements and not as a unit. Moreover, attention should be paid to the fact that the distinction between the correlated series may be (or rather usually is) different in different positions. In this respect not only the position of maximum distinction (which in Scandinavian as in other Germanic languages is as a rule the beginning of accented syllables), but also the position of neutralization is important, since in Scandinavian as in other Germanic languages it is exactly in this position that the most appreciable changes occur.

In phonemic descriptions of stops it is usually assumed that only one of the components of the distinction between the two correlated series, e.g., only intensity or only aspiration or only voicelessness, is "relevant" for the correlation, in other words, is one of those discrete elements (so-called "distinctive features") of which a phoneme is supposed to be composed, whereas the other components of the distinction between the correlated series are "irrelevant", "redundant", i.e., do not enter the "bundle of distinctive features" (and a phoneme is supposed to be such bundle) and may therefore be ignored in phonemic descriptions. The distinctive feature which is thus assumed to be the only distinction between the correlated series of stops becomes therefore a no less conventional designation of the distinction between the series than the terms "tenues" and "mediæ". However, the advantage of these terms is that they do not claim to express the phonetic nature of the distinction, while the distinctive feature in question is assumed to be an exhaustive expression of the distinction.

It is usually considered that the advantage of the representatives of modern linguistics over Grimm is that they understand the difference between a letter and a sound and do not take such conventional designations of letters as "media", "tenuis" or "aspirata" for an expression of the phonetic reality of sounds designated by these letters. However, when modern linguists posit distinctive features of a phoneme for reasons of convenience and simplicity of description and ignoring the phonetic reality, they are actually operating with no less conventionally designated units than Grimm's "tenuis", "media", and "aspirata" and are thus returning to a pre-phonetic or a "literal" point of view.

The advantage of Grimm over modern linguistics is that he took into account all that was known to linguistics in his times, whereas modern linguists who believe the phoneme to be a bundle of distinctive features and especially the champions of generative phonology are in a number of cases forced, in the interests of the so-called "simplicity of description", to deliberately shut their eyes to facts established by phonetics. In its time the "literal" point of view was based on the achievements of science. In our times this point of view is based on ignoring the achievements of science.

When one of the components of the distinction between the correlating series is posited as an element of the bundle of distinctive features constituting the phoneme, facts are sometimes adduced to show that this component is more important than the others, e.g., that tensivity is more important for the distinction than voicelessness or aspiration etc. However, even if it is convincingly shown that one of the components of the distinction is in a certain position more important than the others (and, of course, it is usually possible to show this), it remains always impossible to show that only this more important component of the distinction between the correlated series enters the phoneme (as a discrete element of the "bundle"), while the other components of the distinction are not elements of the "bundle" and therefore must be ignored in phonemic descriptions. In other words, it remains always impossible to prove that a phoneme has the postulated structure.

More often, however, one of the components of the distinction between the correlated series is posited as the elementary distinctive feature merely because this is dictated, as is usually said, by the necessity of the "greatest simplicity of description".⁸ This argumentation seems to be more consistent and logical: the fact is that the reasoning of those investigators who adduce phonetic facts to show that one component of the distinction is more important than the others is also based on the postulate that a phoneme is a bundle of distinctive features, i.e., possesses a structure ensuring the greatest simplicity of description, while the appeal to phonetic facts merely camouflages the postulate lying at the basis of the reasoning.

If one develops the postulate according to which a phoneme is a bundle of distinctive features, it is quite consistent to postulate that there is generally only a limited number of possible distinctive features. This

⁸ See, e.g., Cl.-Chr. Elert, *Bidrag till en fonematisk beskrivning av svenska*, *Arkiv för nordisk filologi*, 72, 1957, p. 52.

would ensure a maximum simplicity of description, since all the inexhaustible diversity of phonetic realizations of phonemes in different languages would thus be reduced to a limited number of discrete units (distinctive features) identical for all the languages of the world. Thus, Jakobson, Fant, and Halle posit in their well-known writing 12 pairs of such units.⁹

It would seem, however, that the bundle model of the phoneme is applicable to a certain extent only in a synchronic description of an individual language or dialect. As soon as it becomes necessary to confront cognate languages or dialects or successive stages in the evolution of one language, the bundle model proves absurd. This has been already observed by some perspicacious representatives of historical linguistics and dialectologists. "How can a model that makes use of discrete elements (distinctive features) be applied to what is clearly a continuum?"—says justly Moulton.¹⁰ "Historically, in our ignorance,—he continues further on—we can easily assume—without fear of contradiction—that new distinctive features are introduced suddenly. In dialect geography, however, where we have vastly better data, such an assumption is usually quite unrealistic".¹¹

If, for instance, the correlated series of stops in different Scandinavian languages and dialects and at different stages of their development be described in terms of Jakobson's binary distinctive features, it would appear that in all these languages and dialects and at all stages of their development these series correlated as "tense" and "lax". But if the purpose of the description is to let appear the distinction between languages and dialects and different stages of their evolution, it is, of course, absurd to make use of a model implying the absence of such a distinction.

2. Present-Day Evidence

With regard to stops the only thing characteristic of all the Scandinavian area is the neutralization of *tenuis* and *mediæ* after /s/. In this position the stop is always unaspirated and voiceless, but either *fortis* or *lenis*.

⁹ R. Jakobson, C. G. M. Fant, M. Halle, *Preliminaries to Speech Analysis, The Distinctive Features and Their Correlates*, Cambridge, Mass., 1963.

¹⁰ W. G. Moulton, *Opportunities in Dialectology*, in *The Nordic Languages and Modern Linguistics*, Reykjavík, 1970, p. 153.

¹¹ *ibid.*, p. 154.

This neutralization seems to be characteristic also of all other Germanic languages.

Over almost the entire Scandinavian area the distinction between *tenuis* and *mediæ* in the beginning of stressed syllables is different from that in other positions, if, however, this distinction is not neutralized everywhere except the beginning of stressed syllables (as, for instance, in the Icelandic "soft" pronunciation). Over almost the entire Scandinavian area the difference of *tenuis* from *mediæ* consists always of a combination of properties (for instance, voicelessness and aspiration, etc.) and never of a single property. The only exceptions are Finland Swedish and Estonian Swedish. These lack aspiration entirely.¹² Consequently, in their case the difference between *tenuis* and *mediæ* is identical in all positions, and this difference is only the presence or absence of voice. It appears that *tenuis* have no aspiration on Bornholm.¹³ But there they contrast with *mediæ* only in the beginning of stressed syllables.

Over the most part of the Scandinavian area (almost all Sweden and the most part of Norway) in the beginning of stressed syllables *tenuis* are *fortes*, aspirated, and voiceless and *mediæ* are *lenes*, unaspirated, and voiced or rather half-voiced, while in the beginning of unstressed syllables *tenuis* are *fortes*, voiceless, sometimes weakly aspirated, while *mediæ* are *lenes*, unaspirated, and voiced.¹⁴ In the beginning of unstressed syllables

¹² G. Danell, *Svensk ljudlära*, Stockholm, 1966, p. 15; E. Wessén, *Våra folksmål*, Malmö, 1958, p. 46; B. Malmberg, *Svensk fonetik*, Lund, 1956, p. 82; H. Lagman, *Svensk-estnisk språkkontakt, Studier över estniskans inflytande på de estlands-svenska dialekterna*, Stockholm, 1971, p. 176; G. Danell, *Nucköområdet, I, Inledning ock ljudlära*, Stockholm, 1905, p. 48.

¹³ P. Andersen, *Dansk fonetik*, in *Nordisk lærebog for talepædagoger*, København, 1961, p. 342.

¹⁴ Concerning Swedish stops see: G. Danell, *op. cit.*, p. 15; B. Malmberg, *op. cit.*, p. 56—58 and 82; A. Noreen, *Vårt språk, I*, Lund, 1903—1907, p. 402; I. A. Lyttkens och F. A. Wulff, *Svenska språkets ljudlära och beteckningslära*, Lund, 1885, p. 267; J. A. Lundell, *Det svenska landsmålsalfabetet tillika en öfversikt af språkljudens förekomst inom svenska mål*, "Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmål ock svenskt folkliv", 1, 1879, pp. 81—82. Concerning Norwegian stops see: R. G. Popperwell, *The Pronunciation of Norwegian*, Cambridge—Oslo, 1963, pp. 44—50 (says that aspiration in Norwegian is stronger than in English, the same is said by Storm and Western, see below); C. Hj. Borgström, *Innføring i sprogvidenskap*, Oslo, 1958, pp. 22 and 27; O. Broch og E. W. Seimer, *Håndbok i elementær fonetikk*, Oslo, 1939, pp. 77—78, 87 and 32—33; G. Storm, *Englische Philologie, I*, Leipzig, 1892, p. 116; idem, *Norsk Lydskrift med Omrids af Fonetiken*, "Norvegia", 1, Kristiania 1884, p. 67; A. Western, *Kurze Darstellung des norwegischen Lautsystems*, "Phonetische Studien", 2, Marburg, 1889, p. 268.

both *tenuis* and *mediae* may be long, but their length is a property of the syllable, not of the individual phoneme, since long stops occur only after short vowels, while short stops occur only after long vowels.

There are, however, both in Sweden and in Norway regions where the distinction between *tenuis* and *mediæ* is neutralized not only after /s/, but also after a vowel, the latter being in this case usually long. This neutralization is always in favour of *mediæ*.

In Sweden this region is in the extreme south and southwest (Skåne, western Blekinge, south-western Småland, Halland, and Bohuslän).¹⁵ In this region only *mediæ* are possible after a vowel, and in this position they are voiced, unaspirated, and lenes.¹⁶ Instances of such a neutralization after a vowel occur also in some other Swedish dialects.¹⁷ But it seems that in Sweden this neutralization of *tenuis* and *mediæ* after a vowel is not accompanied by a particular realization of *tenuis* in the beginning of stressed syllables (contrary to Norwegian dialects, see below). However, in descriptions of Swedish dialects nothing is as a rule said about the realization of *tenuis* in the beginning of stressed syllables, e.g., about the strength of their aspiration. The differences between individual dialects in this respect seem to be difficult to define. In his description of Swedish dialects Lundell says, for instance, that he does not mark aspiration in stops because he cannot decide whether *tenuis* in the dialect under consideration are “genuine” (that is, voiceless fortes, but unaspirated) or aspirated.¹⁸

In Norway there are also regions where after a vowel the distinction between *tenuis* and *mediæ* is neutralized in favour of *mediæ*. This is, in the first place, the so-called “soft coastal stripe” (den bløte kyst-stripe), which begins immediately east of Arendal and broadening towards the west ends somewhat north of Stavanger, and, in the second place, certain regions in Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag, and Norland. In the “soft coastal stripe” *mediæ* in the position after a vowel are usually defined as

¹⁵ E. Wessén, *op. cit.*, p. 19.

¹⁶ See, e. g., S. Benson, *Südschwedischer Sprachatlas*, 2, Lund, 1967, p. 5, where it is said: “In the majority of Swedish dialects, also south Swedish, p, t, k are defined as voiceless aspirated stops and b, d, g as voiced unaspirated.”

¹⁷ J. Brøndum-Nielsen, *Dialekter og dialektforskning*, København, 1951, p. 47, footnote; H. Lagman, *op. cit.*, p. 186; P. Ariste, *Smärre estlandssvenska bidrag*, Akad. rootsieesti seltsi aastaraamatust, 1935, pp. 39—40; H. Christiansen, *Folkeekspansjonen fra Sørvest-Norge til Nord-Norge i prehistorisk tid*, *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap*, 21, 1967, p. 71, where mention is made of a “weakening” of *tenuis* in the dialect of Överkalix, northern Sweden.

¹⁸ J. A. Lundell, *op. cit.*, p. 28.

voiced, but it is pointed out that here and there they are voiceless lenes.¹⁹ They seem to be voiceless lenes in the western part of the "soft coastal stripe", in the "soft" regions of Trøndelag and Norland, as well as in the Øverkalix dialect in northern Sweden.²⁰ In the western part of the "soft coastal stripe" mediæ seem to be voiceless lenes also in the beginning of stressed syllables. As follows from the description of the dialect of Gjestal, a district in the western part of the "stripe", long tenues (after a short vowel) are there preaspirated, while a resonant before a tenuis becomes unvoiced.²¹ As a result of an experimental investigation of stops in Stavanger, Selmer came to the conclusion that mediæ there are half-voiceless in the beginning of stressed syllables and finally, but half-voiced medially.²² At the same time tenues in this region seem to be more strongly aspirated than elsewhere in Norway.²³

¹⁹ H. Christiansen, *Norske dialekter*, 2, Oslo, 1948, p. 182 (it is pointed out that post-vocalic voiceless b, d, g are heard in Dalane and in some places on the outskirts of the "soft coastal stripe"); a detailed account of the distribution of post-vocalic half-voiced stops is to be found in: H. Ross, *Norske bygdemål*, "Skrifter udgivne af Videnskabs-selskabet i Christiania", 1905, 2. kl., 2, Christiania, 1906, pp. 17—18; see also A. B. Larsen, *Oversigtskort over visse dialektfænomeners udbredelse i Kristianssands stift*, "Forhandlinger i det norske videnskabs-selskabet i Christiania", 1892, 9, Christiania, 1893, p. 7; idem, *Oversigt over de norske bygdemål*, Oslo, 1947, pp. 63, 68 (where it is pointed out that here and there, in particular in Dalane, "something intermediate between b and p etc." is heard in this position); G. Storm, *Norsk Lydskrift ...*, pp. 76 and 85 (where it is pointed out that something intermediate between b and p etc. is heard in transition areas between "hard" and "soft" regions).

²⁰ For a detailed description of post-vocalic voiceless lenes in Norwegian dialects see: H. Christiansen, *Folkeekspansjonen ...*, esp. pp. 59—72; see also K. G. Chapman, *Icelandic-Norwegian linguistic relationships*, Oslo, 1968, p. 60 and map on p. 177; V. Riksheim, *Ljodvoksteren i Vefsnmålet (Ner-Vefsn)*, Kristiania, 1921, pp. 42, 45, 56; A. B. Larsen, *Selbumålets lydlære*, "Norvegia", 2, Kristiania, 1908, p. 83, According to Christiansen both in the dialect of Vefsn and the dialect of Selbu a voiceless lenis may alternate with a voiced geminate.

²¹ M. Oftedal, *Jærskje okklusiver*, "Norsk tidsskrift for sprogvidenskap", 14, 1947, pp. 229—235. Preaspiration occurs also elsewhere in Norwegian and Swedish dialects and also in the literary Swedish. See A. S. Liberman, *Preaspiracija v švedskom jazyke*, "Učonyje zapiski Kalininskogo pedinstituta", 54, 1969, pp. 153—173; K. G. Chapman, *op. cit.*, p. 61 and map on p. 179.

²² E. W. Selmer, *Om Stavangermålet "hårde" og "bløte" klusiler*, *Opuscula phonetica Instituti Phonetici Universitatis Regiæ Fredericianæ*, 5, Kristiania, 1924.

²³ See M. Berntsen og A. B. Larsen, *Stavanger bymål*, Oslo, 1925, p. 176, where it is said: "in southern Norwegian and southern Swedish 'soft regions' there arose a comparatively great difference between short k, t, p in the beginning of words and after a vowel, since these sounds had received in the beginning of words a medium

Thus, the general rule is obvious: where the distinction between post-vocalic *tenuis* and *mediæ* is neutralized in favour of *mediæ*, voice is less important for the distinction in question than aspiration. However, there are exceptions to this rule. Thus, in southern Sweden *mediæ* are voiced, but the distinction between *tenuis* and *mediæ* is neutralized there after a vowel in favour of *mediæ*; on the other hand, in northern Iceland *mediæ* are voiceless, but there is no neutralization in question there.

In Icelandic in the beginning of stressed syllables *tenuis* are aspirated, voiceless, and *fortes*, while *mediæ* are unaspirated, voiceless, and *lenes*.²⁴ Only *mediæ* occur in other positions, and these *mediæ* are then unaspirated, voiceless, and usually *lenes*, e.g., *tapa* /ta:ba/, *afli* /abli/, *kalla* /kadla/, *seinna* /seidna/. With regard to certain positions (e.g., *spara* /sba: ra/, *ulpa* /uḷba/, *kappi* /kahbi/) it is not clear whether the stops in question are *fortes* or *lenes*. All Icelandic stops are more or less voiceless. But according to experimental data, they may get partially voiced, especially the unaspirated ones in voiced surroundings.²⁵ After a short vowel there occur in Icelandic also long unaspirated and preaspirated unaspirated stops, e.g., in *slabba* /slab: a/, *kappi* /kahbi/. Such are stops in the so-called "soft" pronunciation (*linmæli*), i.e., in the south and the west of Iceland, Reykjavík included. In the so-called "hard" pronunciation

strong stress with a medium strong aspiration (however, stronger in a part of southern Norway, especially in Vest-Agder and Dalane, where aspiration is nearly as strong as in Danish), whereas the sounds in question remained after a vowel with a weak stress and without aspiration"; see also A. B. Larsen, *Sognemålene*, 1, Kristiania, 1922, pp. III and 59; idem, *Om "bløde" og "haarde" konsonanter i norsk*, in *Sproglige og historiske Afhandlinger viede S. Bugges Minde*, Kristiania, 1908, p. 45; see also E. W. Selmer, *op. cit.*, pp. 5—7.

²⁴ Árni Böðvarsson, *Hljóðfræði*, Reykjavík, 1953; Stefán Einarsson, *Icelandic*, Baltimore, 1949; B. Kress, *Die Laute des modernen Isländischen*, Leipzig, 1937 (older literature is all cited there). Phonological interpretations of Icelandic stops: K. Malone, *The Phonemes of Modern Icelandic*, in his book "Studies in Heroic Legend and Current Speech", Copenhagen, 1959, pp. 268—282; E. Haugen, *The Phonemics of Modern Icelandic*, "Language", 34, 1958, 1, pp. 35—58; M. I. Steblin-Kamenskij, *Skandinavskoe peredviženie soglasnyx*; "Skrifter om Skandinavien", 2, 1957, pp. 205—221; E. Haugen, *On the Consonant Pattern of Modern Icelandic*, "Acta Linguistica", 2, 1941, 2, pp. 89—107. See also A. S. Liberman, *Izučeniye islandskoj fonetiki*, *Skrifter om Skandinavien*, 14, 1969, pp. 55—83, and 17, 1972, pp. 181—214 (a bibliographical survey).

²⁵ A. Bothorel-Witz et M. Pétursson, *La nature des traits de tension, de sonorité et d'aspiration dans le système des oclusives de l'allemand et de l'islandais*, *Travaux de l'Institut de Phonétique de Strasbourg*, 1972, 4, pp. 227—356; Stefán Einarsson, *Beiträge zur Phonetik der isländischen Sprache*, Oslo, 1927.

(*harðmæli*), i.e., in the north and the east of Iceland, tenues occur not only in the beginning of stressed syllables: after a long vowel there is always tenuis in the "hard" pronunciation (e.g., *tapa* /ta:pa/), while after a resonant both a media and a tenuis is possible (e.g., *henta* /henta/, but *henda* /henda/). It is significant that in the transition area between the regions of "soft" and "hard" pronunciation there occur after a long vowel unaspirated fortes, i.e., something intermediate between the aspirated fortes of the "hard" pronunciation and the unaspirated lenes of the "soft" pronunciation.²⁶

The Faroese stops seem to be very similar to the Icelandic ones and rather to those of the "soft" pronunciation.²⁷ Faroese has been very happy in structural (more exactly, distributionalistic) descriptions of its sound system.²⁸ Phonetic realizations of phonemes are as a rule completely ignored in these descriptions. At the same time there are no detailed phonetic descriptions of Faroese. Therefore it is impossible to say how the Faroese stops differ from the Icelandic ones. However, it seems that there are differences as regards stops even between individual Faroese dialects.²⁹

On the Shetlands (as well as probably on the Orkneys), when the Scandinavian dialect was not yet ousted there by English, post-vocalic tenues and mediæ were also neutralized in favour of mediæ.³⁰ But since this appears only from spellings with *b*, *d*, *g* instead of *p*, *t*, *k* in these positions, the phonetic nature of stops there is not clear.

Danish stops differ most from those of the greater part of Scandinavia, i.e., from the usual Swedish and Norwegian stops. In the beginning of stressed syllables both tenues and mediæ are voiceless and lenes in Danish, but tenues are in addition strongly aspirated (in the case of the

²⁶ Árni Böðvarsson, op. cit., pp. 60—61, where a summary is given of the data of Guðfinnsson's book dealing with the distribution of the "hard" and the "soft" pronunciation in Iceland (Björn Guðfinnsson, *Mállýzkur*, 1, Reykjavík, 1946).

²⁷ J. Rischel, *Om retskrivningen og udtalen i moderne færøsk*, in: M. A. Jacobsen og Chr. Matras, *Føroysk-donsk orðabók*, Tórshavn, 1961, pp. XIII—XXXVI; W. B. Lockwood, *An Introduction to Modern Faroese*, København, 1955. See also O. Werner, *Die Erforschung der färøngischen Sprache, Ein Bericht über Stand und Aufgaben*, "Orbis", 13, 1964, 2, pp. 481—544.

²⁸ P. Skårup, *Om analysen af det færøske udtrykssystem*, *Acta philologica Scandinavica*, 25, 1960, 1, pp. 70—78; M. Bjerrum, *Forsøg til en analyse af det færøske udtrykssystem*, *ibid.*, pp. 31—39; *idem*, *An Outline of the Faroe Vowel System*, *Travaux du Cercle linguistique de Copenhague*, 5, 1949, p. 235—243.

²⁹ Rischel, op. cit., p. XXVII.

³⁰ J. Jakobsen, *Det norrøne sprog på Shetland*, København, 1897, pp. 137—139.

dental it is even rather an affricate [ts]), whereas mediæ are unaspirated.³¹ But such an opposition of tenues and mediæ occurs only in the beginning of stressed syllables. Medially in the majority of positions only unaspirated stops are possible, finally there is free variation of aspirated and unaspirated stops, and only in words of foreign origin of the type *Ota*, *Oda*, *Inka*, *Inga* etc. before vowels other than [ə] the opposition of an aspirated (but not strongly aspirated) and an unaspirated stop is possible, but not obligatory. At the same time, as has been repeatedly pointed out, medially the unaspirated stops [d] and [g] are actually realizations of the corresponding tenues, while the fricatives [ð] and [ɣ], i.e., reflexes of the Proto-Scandinavian tenues, are realizations of the corresponding mediæ.³² Thus, in differentiating Danish tenues and mediæ, only aspiration, plosion, and affrication participate, but neither voice nor tensivity, since all Danish stops are voiceless and lenes. Nor does length participate in differentiating Danish stops.

It is significant that in Danish in a number of cases there is no clear boundary between fricative pronunciation and plosion.³³ A stop and the homorganic fricative in certain cases are in Danish facultative allophones of one and the same phoneme. In careless Danish speech medial /b/ and /g/ may be fricatives, e.g., in *kåbe*, *takke*, *lægge*.³⁴ A fricative pronunciation of mediæ is observed in some dialects also in the beginning of stressed syllables. Thus, in the north-east of Jutland there is a tendency towards a fricative pronunciation of initial /d/.³⁵ But the realization of post-vocalic mediæ is generally very diversified in Danish dialects.³⁶ Postvocalic [b], [ð], [ɣ] of the Danish literary language correspond under different condi-

³¹ E. Fischer-Jørgensen, *Les occlusives françaises et danoises d'un sujet bilingue*, *Word*, 24, 1968 ("Linguistic Studies Presented to A. Martinet"), pp. 112—153; idem, *Acoustic Analysis of Stop Consonants*, in "Readings in Acoustic Phonetics", Cambridge, Mass., and London, 1967, p. 137 et seq.; L. Hjelmslev, *Almindelig fonetik*, in *Nordisk lærebog for talepædagoger*, København, 1961, pp. 249—260; P. Andersen, *Dansk fonetik*, *ibid.*, pp. 341—344; O. Jespersen, *Modersmålets fonetik*, København, 1961, pp. 71—74; A. Martinet, *La phonologie du mot en danois*, *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, 38, 1937, 2, pp. 195—199.

³² E. Fischer-Jørgensen, *Acoustic Analysis ...*, p. 43; A. Martinet, *op. cit.*, pp. 205—207; H. J. Uldall, *The Phonematics of Danish*, *Proceedings of the 2nd International Congress of Phonetic Sciences*, London, 1935, Cambridge, 1936, p. 54.

³³ P. Andersen, *op. cit.*, pp. 343—344; A. Martinet, *op. cit.*, pp. 205—206.

³⁴ P. Andersen, *op. cit.*, p. 343.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ J. Brøndum-Nielsen, *op. cit.*, p. 108 et seq. (where the principal characteristics of Danish dialects are listed); V. Bennike og M. Kristensen, *Kort over danske folke-mål med forklaringer*, København, 1898—1912.

tions to [v b], [ð d], [g j] on Bornholm; [w], [ð—], [w j —] on Zealand; [w], [—], [—w j] on Funen; [v f ʰ], [ð r j γ], [γ χ] in Jutland (γ is a voiced velar fricative, χ is a voiceless velar fricative, and dash denotes a complete disappearance of sound). But as regards *tenuēs* and *mediæ* in the beginning of stressed syllables, they are in Danish dialects the same as in the literary language, i.e., they are strongly aspirated voiceless lenes and unaspirated voiceless lenes respectively (except on Bornholm, where *mediæ* are voiced, as in the south of Sweden).

3. Historical Evidence

Data on the history of the Scandinavian *tenuēs* and *mediæ* are provided by the Scandinavian runic writing. The old futhark had designations both for the three *tenuēs*, i.e., the runes p, t, k, and for the three *mediæ*, i.e., the runes b, d, g. The fact that this alphabet had also designations for voiceless fricatives, i.e., the runes f, þ, h, but no designations for voiced fricatives, justifies one in concluding that the *mediæ* had from the very beginning of runic writing not only a plosive, but also a fricative realization. The fricative realization of post-vocalic *mediæ* is corroborated by the spellings *gAf* and *bAriutiþ* in the Stentofte inscription (c. 650). These spellings show that voiceless fricatives had replaced *mediæ* as a result of the unvoicing of the final *mediæ* (a change dated about 400—700),³⁷ in other words, that post-vocalic *mediæ* were originally voiced fricatives. The fricative realization of post-vocalic *mediæ* in Proto-Scandinavian is corroborated also by comparative data.³⁸ On the other hand, there are absolutely no data allowing one to conjecture a fricative realization of the Proto-Scandinavian *mediæ* in other positions. Nevertheless, however, some scholars seem to continue believing that the runes b, d, g originally designated voiced fricatives in all positions.³⁹

It is not clear how the spellings with p, t, k instead of b, d, g and vice versa in some of the late inscriptions in the old futhark (*fokl*, *lat*, *wArb*,

³⁷ W. G. Moulton, *The Stops and Spirants of Early Germanic*, "Language", 30, 1954, 1, pp. 9—10; A. Noreen, *Altisländische und altnorwegische Grammatik*, Halle, 1923, p. 168 (§ 223, 2).

³⁸ W. G. Moulton, *The Stops ...*, pp. 1—42.

³⁹ E. g., V. Skard, *Norsk språkhistorie*, 1, Oslo, 1967, p. 40. Formerly many scholars believed that the Germanic *mediæ* were voiced fricatives (see W. G. Moulton, *The Stops ...*, p. 1; W. Streitberg, *op. cit.*, p. 273 et seq.).

kaibA in Eggja inscription and *-sbA* in Björketorp inscription) must be explained. It is possible that these spellings are the beginning of the non-distinction of tenues and mediæ characteristic of the younger futhark.

In the younger futhark stops were designated by the runes b, t, k, and, as is usually believed, these runes designated both tenues and mediæ. Different conjectures have been proposed with regard to this parsimony of the younger futhark. Trnka conjectured that it became impossible to designate voiced stops and voiced fricatives by one and the same rune (i.e., runes b, d, g), because voiced fricatives became allophones of fricative phonemes, and at the same time to designate voiced and voiceless fricatives by different runes (i.e., runes b and f etc.), because the difference between them ceased to be phonemic, and this led to a total omission of designating the difference between voiced and unvoiced phonemes.⁴⁰ Haugen tried to explain the non-distinction of tenues and mediæ in the younger futhark as due to the reduction of the number of vowel phonemes in unstressed syllables resulting from the reduction of unstressed vowels.⁴¹ However, neither Trnka nor Haugen questioned the fact that, although tenues and mediæ were not differentiated in the younger futhark, they differed in reality as voiced and voiceless stops. On the other hand, Christiansen conjectured that the non-distinction of tenues and mediæ in the younger futhark is due to the fact that this alphabet arose in a linguistic medium where mediæ were voiceless lenes and therefore insufficiently differentiated from tenues.⁴² Developing the idea put forward by Marstrander in one of his lectures, Christiansen conjectured that these voiceless lenes had resulted from an uncompleted development of mediæ into tenues under Grimm's law.⁴³ However, such uncompleted tenues should have appeared in place of Germanic tenues (since according to Grimm's law Indo-European mediæ became Germanic tenues). But in the Scandinavian languages and dialects voiceless lenes in the beginning of stressed syllables are Germanic mediæ (see above the present-day material). If, on the other hand, voiceless lenes are

⁴⁰ B. Trnka, Phonological Remarks concerning the Scandinavian Runic Writing, "Travaux du Cercle linguistique de Prague", 8, 1939, pp. 3—7.

⁴¹ E. Haugen, On the Parsimony of the Younger Futhark, in: Festschrift für K. Reichardt, Bern und München, 1969, p. 51—58. The article contains also a survey of earlier (pre-phonemic) attempts to explain the parsimony of the younger futhark. Cf. a belated pre-phonemic attempt: Sveinn Bergsveinsson, Die Reduktion des nordischen Runenalphabets in sprachhistorischer Sicht, "Folia linguistica", 5, 1971, 3/4, pp. 388—393.

⁴² H. Christiansen, Folkeekspansjonen . . ., pp. 17 and 85.

⁴³ Ibid., pp. 82—83 and 87—88.

post-vocalic, they are the result of the so-called "weakening" (*svækkelse*) of tenues, a comparatively late process, which will be treated below. Moreover, it is quite improbable that voiceless lenes *mediæ* were not differentiated by the speakers from tenues. In the languages where *mediæ* are voiceless (as is the case in Danish or Icelandic), *mediæ* are differentiated from tenues just as well as in languages where *mediæ* are voiced. The fact is that, if *mediæ* are voiceless, they are differentiated from tenues by the absence of aspiration and not by the presence of voice.

The sound change known from the literal change $p > b$, $t > d$, $k > g$ in post-vocalic position is usually called the "weakening" (*svækkelse*) of stops.⁴⁴ The focal area of this phenomenon were the Danish islands—Zealand and Funen. Its oldest instances occur in inscriptions on Danish coins of the 11th century. But these inscriptions are considered to be an unreliable source. The oldest reliable source seem to be Danish manuscripts of the 13th century. To judge from these manuscripts, the "weakening" of stops occurred first of all in unstressed positions, then before certain consonants (*r*, *l*, *n*, *t*, *s*). It occurred medially earlier than finally, and first velars were "weakened", then dentals, and finally labials.

To judge from the modern pronunciation, and partly from certain spellings (*th*, *dh*, *p* instead of *d*, and *gh* instead of *g*), the stops resulting from the "weakening" of tenues developed further into fricatives. But as regards the "weakening" of tenues itself, it is still usually interpreted as their becoming voiced, and the sounds resulting from the "weakening" of tenues are as a rule called "voiced" (or "soft")⁴⁵ stops. Both Brøndum-Nielsen and Skautrup call them so in the works cited above. The historians of the Danish language know very well, of course, that there are no voiced stops in Danish and that, consequently, an unvoicing of *mediæ* must have occurred in Danish and not a voicing of tenues. The fact that they nevertheless interpret the "weakening" of stops as their voicing is due, of course, to the prevalence of the "literal" point of view in historical linguistics: the unvoicing of *mediæ* found no expression in writing, while a replacement took place of the traditional literal designations of voiceless stops (i.e., tenues) by the traditional literal designations of voiced stops (i.e., *mediæ*).

Causal explanations of the "weakening" of stops have been usually

⁴⁴ J. Brøndum-Nielsen, *Gammeldansk grammatik i sproghistorisk fremstilling*, 2, København, 1957, pp. 76—96 (the most detailed description of the phenomenon); Idem, *Dialekter ...*, pp. 76—78; P. Skautrup, *Det danske sprogs historie*, 1, København, 1944, pp. 228—231.

⁴⁵ In Danish traditional terminology "soft" (*blød*) and "voiced" (*stemt*) are synonyms.

given in accordance with the interpretation of this "weakening" as voicing. Thus, Bredsdorff, the eminent Danish linguist undeservedly forgotten, refuting N. M. Peterson's contention that the "softening" (*blødgjørelse*) of language was a result of the oppression of the people,⁴⁶ maintained that the voicing of consonants was due to "an aversion to effort characteristic of the human nature", i.e., something characteristic of all languages, and adduced instances of the voicing of consonants from other languages.⁴⁷ Many of the causal explanations of the Danish "weakening" of tenues were in fact merely developments of Bredsdorff's idea. Thus, Kock explained the "weakening" of stops in Danish as their becoming voiced in an unstressed position (originally in disyllabic words with an unstressed second syllable).⁴⁸ Seip assumed voicing in the weakest part of the accented syllable, i.e., also a kind of voicing in an unstressed position.⁴⁹ Skautrup believed the "weakening" of stops to be due to the reduction of unstressed vowels, i.e., a redistribution of stress within a word and the difficulty to maintain a voiceless stop on passing from a strongly stressed to an unstressed syllable.⁵⁰ As has been repeatedly pointed out, Skautrup's explanation is refuted by the mere fact that the faucal area of the "weakening" of tenues does not coincide with that of the reduction of unstressed vowels: in Skåne, e.g., tenues were "weakened", but no reduction of unstressed vowels occurred there.⁵¹ Larsen also interpreted the "weakening" of post-vocalic tenues as their voicing and attributed this voicing to an intensification of stress. But he considered that, as a result of this intensification of stress, the Scandinavian initial tenues became aspirated (he believed them to have been originally unaspirated, as in Finland Swedish) and that this aspiration developed first and most of all in Denmark.⁵² Thus, he was the first to understand that the so-called "weakening" of stops was a change of not only the post-vocalic stops and must have been accompanied by a change of the initial stops as well or to have followed it.

⁴⁶ N. M. Petersen, *Det danske, norske og svenske Sprogs Historie*, 1, København, 1829, p. 227.

⁴⁷ J. H. Bredsdorff, *Om Sproget paa de danske Øer i Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede*, in his book *Udvalgte Afhandlinger*, København, 1833, p. 36.

⁴⁸ A. Kock, *Språkhistoriska undersökningar om svensk akcent*, 1, Lund, 1872, pp. 117—121.

⁴⁹ D. A. Seip, *Om overgangen p t k > b d g og Verners lov*, in his book "Studier i norsk språkhistorie", Oslo, 1937, pp. 186—191.

⁵⁰ P. Skautrup, *op. cit.*, p. 228.

⁵¹ E.g., H. Andersen, "Arkiv för nordisk filologi", 60, 1945, p. 117.

⁵² M. Berntsen og A. B. Larsen, *op. cit.*, pp. 174—182; A. B. Larsen, *Om "bløde" ...*, p. 44.

On the other hand, Storm connected the Danish "weakening" of stops with the pronunciation of *tenuis* and *mediæ* in German dialects.⁵³ The influence of German dialects was conjectured also by Haugen.⁵⁴ However, he mentioned also a possible phonological precondition of the "weakening." "Devoicing of the *mediæ*—says Haugen—would naturally decrease the phonetic difference between the two series, and lead to compensatory increase of the aspiration in those positions where the system was going to be maintained. But the short post-vocalic *tenuis* were less aspirated than the others to begin with, and since Scandinavian had left them without opposition, they failed to change with the rest of their class; and in those parts of the area most subject to German influence, they gradually passed over into a new class—that of the (unvoiced) *mediæ*. The change would accordingly be an instance of a foreign impulse attacking the weakest spot in the system and setting up a series of repercussions in it."⁵⁵

But the first consistently phonological interpretation of the Danish "weakening" of stops was given by Diderichsen.⁵⁶ According to this interpretation, an opposition of voice was replaced by an opposition of aspiration, and due to this replacement the position of neutralization (i.e., the post-vocalic position, where only *tenuis* occurred) became occupied by the unmarked term of the opposition, this term being now the unaspirated stop (*media*) and not the voiceless stop (*tenuis*), and this constituted the "weakening" of stops. A similar interpretation of the Icelandic consonant shift (i.e., the replacement of a voiceless *fortis* by a voiceless *lenis* in the position of neutralization) was put forward by the present writer, for whom Diderichsen's paper was then unknown.⁵⁷ This interpretation was later on applied by the author to other Germanic consonant shifts, since in all of them, due to a change of correlation, certain phonetic changes occurred in the position of neutralization, the nature of these changes de-

⁵³ J. Storm, *Om Nabo-sprog og Grænsedialekter*, "Skrifter utgit av Videnskaps-selskapet i Kristiania", 2. kl., 1911, 4, Kristiania, 1912, pp. 1—18. Cf. also W. Mitzka, *Die dänische und die deutsche Konsonantschwächung*, *Zeitschrift für Mundartforschung*, 22, 1954, 2, pp. 65—87, where many instances of the "weakening" of *tenuis* in German dialects are adduced. But Mitzka does not seem to attribute the Danish "weakening" of *tenuis* to German influence.

⁵⁴ E. Haugen, *On the Consonant Pattern . . .*, p. 106, footnote 4.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 106, footnote 2.

⁵⁶ P. Diderichsen, *Probleme der altdänischen Orthographie*, *Acta philologica Scandinavica*, 12, 1937—1938, pp. 116—169.

⁵⁷ M. I. Steblin-Kamenskij, *op. cit.*, pp. 77—86; *idem*, *Den islandske klusilfor-skyvning i fonologisk fremstilling*, *Arkiv för nordisk filologi*, 75, 1960, pp. 79—83.

pending upon the type of neutralization.⁵⁸ Both consistently phonological interpretations of the “weakening” of stops are inspired by Trubetzkoy’s phonological theory, more exactly by his conception of the types of neutralization. According to Trubetzkoy, in a logically privative neutralizable opposition the choice of the term that plays the role of the representative of the archiphoneme may be determined “from inside” and then this representative is the unmarked term of the opposition.⁵⁹ Thus, according to Trubetzkoy, the fact that the position of neutralization is occupied by the unmarked term of the opposition is not a diachronic law (Trubetzkoy established no such laws), but merely one of the cases of neutralization of one of the types of opposition. But in the above phonological interpretations of the “weakening” of stops the case described by Trubetzkoy is taken for a diachronic law according to which as soon as a change of correlation occurs and the old marked term of correlation becomes unmarked, this new unmarked term must immediately replace in the position of neutralization the old unmarked term. What is undoubtedly true in the phonological interpretations of the “weakening” of stops is that this phenomenon was not a voicing of the post-vocalic tenuis, but their becoming voiceless lenes, and that this must have been preceded by the initial *mediæ* becoming unvoiced and the initial tenuis becoming strongly aspirated.⁶⁰ However, the unvoicing of the initial *mediæ* was of course, not the cause of the post-vocalic tenuis becoming voiceless lenes, but only a precondition: any time might have elapsed between the unvoicing of the initial *mediæ* and the “weakening” of tenuis in the position of neutralization, and no such “weakening” might have taken place notwithstanding the fact that the initial *mediæ* became voiceless lenes, as, for instance, was the case in the north and the east of Iceland (see above, p. 13).

A change of the letters p, t, k into b, d, g is registered in somewhat later written records also outside of Denmark. In Norway it is registered in

⁵⁸ M. I. Steblin-Kamenskij, Some Remarks on the Mechanism of the Germanic Consonant Shifts, *Studia linguistica*, 17, 1965, 2, pp. 77—86.

⁵⁹ N. S. Trubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie*, Prague, 1939, p. 73.

⁶⁰ Kuryłowicz in his interpretation of the Germanic consonant shifts also says that an unvoicing of *mediae* and not a voicing of tenuis occurred in Danish (J. Kuryłowicz, *Le sens des mutations consonantiques*, “*Lingua*”, 1, 1947, 1, p. 77—85). But this seems to be the only thing that cannot be refuted in his very strained interpretation of consonant shifts (cf. E. Buyssens, *Les mutations consonantiques vues par Kuryłowicz*, *Lingua*, 7, 1958, 4, pp. 421—427).

records from the 14th century onwards.⁶¹ The supposition has been put forward that the "weakening" of stops was represented in western Norway earlier more widely than in the present-day dialects.⁶² In Iceland the change $p > b$, $t > d$, $k > g$ occurs only in illiterate spellings and not earlier than in the end of the 18th century.⁶³ However, Hægstad cited instances of this change in Iceland from 1464.⁶⁴

4. Reconstruction

How should the initial state of the Proto-Scandinavian *tenuis* and *mediæ* be reconstructed from all these data? It seems that features common to all cognate languages must be assumed to have been characteristic of their parent language, if these features cannot be accounted for by changes common to all these languages. Therefore, there is reason to believe that features still characteristic of all (or almost all) the Scandinavian area were characteristic also of the Proto-Scandinavian (and probably Proto-Germanic as well), since it cannot be shown that these features are the result of changes that have occurred in the Scandinavian languages. Thus, there is reason to believe that in the Proto-Scandinavian 1) *tenuis* and *mediæ* were neutralized before /s/, 2) the distinction between *tenuis* and *mediæ* in the beginning of stressed syllables was different from that in other positions, and 3) *tenuis* always differed from *mediæ* not by only one property, but by their combination (cf. p. 9). It is most probable that their combination characteristic of the greater part of the Scandinavian area, i.e. almost all Sweden and the greater part of Norway (cf. p. 9), is nearest to the Proto-Scandinavian. However, it must be assumed that in certain positions *tenuis* and *mediæ* were opposed as stops versus fricatives (cf. p. 15). Thus, there is reason to believe that in the beginning of

⁶¹ D. A. Seip, *Norsk språkhistorie til omkring 1370*, Oslo, 1955, p. 297 (D. A. Seip—L. Saltvet, *Norwegische Sprachgeschichte*, Berlin, 1971, p. 327; M. Hægstad, *Vestnorske målføre fyre 1350*, 2, 1, "Skrifter utgit av Videnskaps-selskapet i Kristiania", 2. kl., 1914, Kristiania, 1915, p. 58.

⁶² M. Sørli, *Færøysk tradisjon i norrønt mål*, "Avhandlingar utgitt av Det norske videnskaps-akademi i Oslo", 2. kl., 1936, 1, Oslo, 1937, p. 82; M. Hægstad, *Vestnorske målføre fyre 1350*, 2, 2, 1, "Skrifter utgit av Videnskaps-selskapet i Kristiania", 2. kl., 1915, 3, Kristiania, 1916, p. 128.

⁶³ B. Guðfinnsson, *op. cit.*, p. 234, footnote 2.

⁶⁴ M. Hægstad, *Vestnorske målføre fyre 1350*, 2, 2, 3, "Skrifter utgitt av Det norske videnskaps-akademi i Oslo, 2. kl., 1941, 1, Oslo", 1942, p. 110.

stressed syllables *tenues* were aspirated voiceless fortes and *mediæ* were unaspirated voiced or half-voiced lenes, while in other positions *tenues* were voiceless fortes and always plosive, while *mediæ* were voiced lenes and in a number of cases fricative (namely, after vowels and /r/, labial and velar *mediæ* also after /l/).⁶⁵ Moreover, there existed a differentiation in length, and the length of stops was the property of individual phonemes and not of the syllabic structure (cf. above, p. 10), since the quantitative dependence of stops upon the syllabic structure is clearly the result of sweeping quantitative changes that occurred over all Scandinavia and can be traced in written records (cf. below, p. 28).

The fact that the Proto-Scandinavian *mediæ* were voiced is corroborated by the changes /b/ > /f/ and /d/ > /p/ (cf. the spellings *gAf* and *bAriutiþ* in a runic inscription of the 7th century), i.e., the merging of the voiceless allophones of the *mediæ* with other phonemes as a result of the Proto-Scandinavian unvoicing of the final *mediæ* (cf. p. 15) and consequent impossibility of voicelessness in the *mediæ*. Cf. also Old Norse *lá* < **lah* < **lag*, *á* < **aik* < **aig* etc.

With the spread of the interpretation of the phoneme as a bundle of distinctive features it became usual to interpret the Germanic *tenues* and *mediæ* as simply "voiceless" and "voiced" or simply "tense" and "lax" and so on, i.e., to designate them by terms just as conventional as terms "tenues" and "mediæ" or the letters p, t, k and b, d, g (cf. above, p. 6). The interpretation of the Germanic *mediæ* as originally stops in all positions or fricatives in all positions—and this interpretation still persists (cf. p. 15)—is also a manifestation of such a "literal" point of view. The same point of view manifested itself in the controversy about the nature of the Germanic *tenues*: it was either asserted that they were aspirated or that they were "pure" *tenues*.⁶⁶ Scherer was the first to state that most probably they were aspirated only initially, but not in a post-vocalic position.⁶⁷ This statement was developed by Lindroth, who substantiated it chiefly by the evidence of the modern Germanic languages.⁶⁸ The different treatment of the Scandinavian initial and post-vocalic *tenues* in Irish loan-words (they were rendered by the letters p, t, k initially and by

⁶⁵ Cf. W. G. Moulton, *The Stops . . .*, p. 41, where evidence for such an interpretation of the Germanic *mediæ* is adduced.

⁶⁶ For a survey of this controversy see H. Abrahams, *op. cit.*, pp. 52—58; W. Streitberg, *op. cit.*, p. 276—281.

⁶⁷ W. Scherer, *Geschichte der deutschen Sprache*, Berlin, 1868, pp. 65—66.

⁶⁸ Hj. Lindroth, *Några anmärkningar om tenues i urgermanskans*, in *Festskrift til Hj. Falk*, Oslo, 1927, pp. 227—244.

the letters b, d, g after a vowel) most probably also evidences that the Scandinavian initial tenues were aspirated.⁶⁹ The absence of aspiration in Finland Swedish and Estonian Swedish is usually explained as due to the influence of Finnish and Estonian⁷⁰ (in both of which stops are also unaspirated), just as its absence in Dutch is usually explained as due to a Romance influence⁷¹ (in Romance languages stops are also always unaspirated). There seems to be no evidence for the supposition that aspiration appeared in the Scandinavian initial tenues only in historic time and that Finland Swedish and Estonian Swedish preserve the original state.⁷²

The combinations of aspiration, tensity and voicelessness in the initial tenues or of tensity, voicelessness and plosion in the post-vocalic tenues etc. were not, of course, as evidenced by the present-day phonetic data, combinations of certain discrete elements, or the so-called "distinctive features". They were rather complexes where no element was leading. It is natural therefore that the correlation between these elements might change, and by all probability it is exactly this structure of the distinction between tenues and mediæ that was the main precondition of the consonant shift. One cannot say, however, that this structure was the cause of the consonant shift, since it may have remained unchanged, as has been the case over the greater part of the Scandinavian area.

Thus, the consonant shift in Scandinavia (as probably also in Germanic languages in general) was a rearrangement of the elements of the distinction between tenues and mediæ, the structure of this distinction remaining in the main unchanged. This rearrangement was by all probability gradual. However, it was scarcely an absolute continuum. Descriptions of the transition areas between the "hard" and the "soft" pronunciation in Iceland show very well how the structure of the distinction between tenues and mediæ changes.⁷³ It is evident from these descriptions that

⁶⁹ K. J. Marstrand, *Okklusiver og substrater*, *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap*, 5, 1932, p. 273 et seq.; A. Sommerfelt, *Sur le système consonantique du celtique*, in *Mélanges linguistiques offerts à M. J. Vendries*, Paris, 1925, pp. 343—344.

⁷⁰ E.g., E. Wessén, *op. cit.*, p. 46; G. Danell, *Nuckömalet*, p. 30.

⁷¹ E.g., J. Storm, *Om Nabosprog* . . . , p. 16.

⁷² Such a supposition was put forward in M. Berntsen og A. B. Larsen, *op. cit.*, p. 177, where it is said that tenues in the beginning of stressed syllables "remained almost unaspirated in Swedish dialects in Finland and in a single Norwegian valley, the retired Jostedal in Sogn, in a somewhat old-fashioned speech, while over all the rest of Scandinavia they received a more or less strong aspiration no doubt early in historic time." This supposition is criticized in Lindroth's article cited above.

⁷³ B. Guðfinnsson, *op. cit.* About the "hard" and the "soft" pronunciation see above, p. 12.

contiguous realizations of *tenuis*, i.e., realizations which diachronically must have immediately followed each other, do not pass into each other gradually, but become more widely distributed or the reverse at the expense of each other.

The merging of the voiced fricative allophones of /b/ and /d/ with the phonemes /f/ and /p/ (these being fricative in all positions, but voiceless or, in voiceless environment, voiced) was a change in the structure of the distinction between *tenuis* and *mediæ* common to all Scandinavia and consequently an All-Scandinavian stage in the Scandinavian consonant shift. This change was in its turn due to the voicing of the medial and final /f/ and /p/ or the dephonologization of voice in these phonemes, i.e., a change of about the 8th century.⁷⁴ In this way the distinction plosive versus fricative ceased to differentiate *tenuis* and *mediæ*, except in the velar series, however, where it was maintained in a post-vocalic position as well as after /l/ and /r/. The fact is that the fricative allophone of the velar *media* could not merge with the homorganic fricative phoneme, since the velar voiceless fricative had become an aspiration earlier and disappeared everywhere except initially. The merging of the voiced fricative allophones of *mediæ* with other phonemes was important for the further destiny of *tenuis* and *mediæ*: as a result of this merging, the majority of medial positions was now occupied by *tenuis* only, and in this way the distinction between *tenuis* and *mediæ* was neutralized in all these positions in favour of *tenuis* (the velar series was in a special position in this case also).

It has been surmised that the dephonologization of voice in stops (or the unvoicing of *mediæ*) that must have occurred everywhere where *mediæ* are now voiceless *lenes* (i.e., in Denmark, Iceland, on the Faroes, here and there in Norway), was due to the dephonologization of voice in fricatives.⁷⁵ It is obvious, however, that the dephonologization of voice in fricatives might have been only one of the preconditions of its dephonologization in stops (although even this is doubtful), but by no means the cause of its dephonologization in stops, since this dephonologization occurred in fricatives over all the Scandinavian area, whereas it occurred in stops only over a part of this area. The dephonologization of voice in stops might very well have occurred before its dephonologization in fricatives.

Over all the Scandinavian area the voicelessness of *mediæ* is as a rule

⁷⁴ W. G. Moulton, *The stops ...*, p. 11; Heusler believed the change to be of the 10th century (A. Heusler, *Altisländisches Elementarbuch*, Heidelberg, 1964, p. 50).

⁷⁵ P. Diderichsen, *op. cit.*, p. 166; M. I. Steblin-Kamenskij, *Islandskoe peredviženie ...*, pp. 218—219.

accompanied by a strong aspiration in tenues (see above, p. 12). Hence it may be concluded that the unvoicing of *mediæ* and the intensification of aspiration in tenues took place at the same time and constituted together the process of the substitution of aspiration for voice in the structure of the distinction between tenues and *mediæ*. This process was undoubtedly the most important stage in the Scandinavian consonant shift. However, it had never found any expression in writing. It is therefore very difficult to date this process, the more so as it might stretch over centuries.

As has been said above (p. 20), the unvoicing of *mediæ* (and the simultaneous intensification of aspiration in tenues) must have been the pre-condition of the so-called "weakening" of stops, or the replacement of the post-vocalic tenues by *mediæ*. In other words, the "weakening" of the post-vocalic tenues must have followed the unvoicing of *mediæ*, been its terminus ad quem. This, however, does not decide the question of dating the unvoicing of *mediæ*. The process might occur long before the "weakening" of the post-vocalic tenues, not immediately before it. Moreover, the "weakening" of the post-vocalic tenues does not seem to have been simultaneous over that part of Scandinavia where it occurred. Its oldest traces in written records belong, as has been said (pp. 17, 20), to the 13th century in Denmark, the 14th century in Norway, and the 18th century in Iceland. Therefore, in order to date the unvoicing of *mediæ*, it is necessary, first, to determine its terminus a quo and, secondly, to decide whether it occurred in different parts of Scandinavia at different times and was, consequently, a series of parallel but independent processes, or whether it was a single process that spread from a single faucal area.

It seems that the Proto-Scandinavian unvoicing of the final *mediæ* must have been the terminus a quo of the unvoicing of the initial *mediæ*. As Moulton has convincingly shown, the unvoicing of the final *mediæ* must have been completed by the end of the 7th century.⁷⁶ While the Proto-Scandinavian unvoicing of the final *mediæ* was in force, the voiceless allophones of *mediæ* merged with other phonemes, as is clear from the runic *gAf* < /*gab/ or Old Norse *batt* < /*band/ etc., and consequently voicelessness was impossible in *mediæ*. Admittedly, it is demonstrable only that voicelessness was impossible in final *mediæ*. It might become possible in initial *mediæ* earlier.

As regards the faucal area of the unvoicing of *mediæ* (and the simultaneous intensification of aspiration in tenues), the spread of this phenomenon over the Scandinavian area suggests the conclusion that most

⁷⁶ W. J. Moulton, *The Stops ...*, p. 9—10.

probably it originated on the Danish islands, whence it spread over Denmark, the south of Sweden, the south-west of Norway, from there to islands populated by settlers of Norwegian extraction, i.e., Iceland, the Shetland, the Orkneys, and the Faroes. But then, since these islands, were settled only during the viking era, this era, and not the weakening of the post-vocalic tenues, was the terminus ad quem of the unvoicing of *mediæ*.

Just such a spreading of the Scandinavian voiceless *mediæ* was conjectured by Marstrander.⁷⁷ Accordingly, he explained the presence of voiceless *mediæ* in the Scotland Gaelic as due to a Norwegian substratum in the North of Scotland.⁷⁸ Admittedly, when Marstrander spoke of voiceless *mediæ* in the Scandinavian languages, he seems to have meant only the result of the “weakening” of the post-vocalic tenues, i.e., their becoming voiceless *mediæ*, and not the precondition of this change, i.e., the Scandinavian unvoicing of *mediæ*. Marstrander explained also certain other phenomena in the Scotland Gaelic as due to a Norwegian substratum, namely, preaspiration and the unvoicing of resonants before tenues. Developing one of Marstrander’s conjectures,⁷⁹ Christiansen explained the presence of voiceless *mediæ* in certain dialects of Trøndelag and Helgeland (i.e., islets not connected with the distribution area of voiceless *mediæ* in Scandinavia) as due to a migration that, according to archaeological evidence, took place from the south-west of Norway to the area of these dialects during the age of the great migration of peoples (5th—7th centuries).⁸⁰ Admittedly, speaking about voiceless *mediæ*, Christiansen also seems to mean the post-vocalic, not the initial position, i.e., the “weakening” of the post-vocalic tenues, and not the unvoicing of *mediæ*.

Marstrander believed that the “weakening” of tenues began as early as the great migration of peoples or at any rate before the settlement of the islands to the west of Norway, i.e., before the viking era.⁸¹ Christiansen was of the same opinion.⁸² But since they both ignored the unvoicing of *mediæ* as the precondition of the “weakening” of tenues, i.e., did not distinguish as it were, the former from the latter, they dated in fact the unvoicing of *mediæ*, and not the “weakening” of tenues (which according

⁷⁷ C. J. S. Marstrander, *Okklusiver* . . . , p. 288.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 287.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 290.

⁸⁰ H. Christiansen, *Folkeekspansjonen*

⁸¹ C. J. Marstrander, *Okklusiver* . . . , pp. 288—289.

⁸² H. Christiansen, *Folkeekspansjonen* . . . , p. 17 et seq.

to the evidence of written records dates from a much later period, see above, p. 25).

There is no direct evidence for the conclusion that voiceless mediæ were primordial in Iceland. However, there is evidence for the antiquity of certain Icelandic phenomena that presuppose the unvoicing of mediæ as their precondition. Such are the changes /rn/ > /dn/, /nn/ > /dn/, /ll/ > /dl/, and /rl/ > /dl/, since all these changes involve a retardation in plosive articulations similar to that in the action of vocal chords characteristic of voiceless mediæ and strongly aspirated tenues.⁸³ Also the presence of preaspiration in Icelandic presupposes the changes /rn/ > /dn/ and /ll/ > /dl/, since the clusters /dn/, /dl/ resulting from these changes did not merge with the clusters /hdn/, /hdl/ resulting from the rise of preaspiration.⁸⁴

The unvoicing of mediæ was not only the most important stage of the Scandinavian consonant shift, but also the oldest of the dialectal features that have developed on the Scandinavian area. Marstrander erred, of course, when he believed the "weakening" of tenues to be such a feature.⁸⁵ The "weakening" of tenues, which was carried out differently in different dialects, was a further dialectal splitting of the Scandinavian area and the last stage of the Scandinavian consonant shift. The fact that the "weakening" of tenues was carried out in different ways over the Scandinavian area corroborates, as has been justly observed,⁸⁶ the probability of a parallel development and excludes the possibility of explaining this development as due to the influence of an adstratum. Therefore, the rise of voiceless mediæ in Scandinavia under German influence (cf. the above-cited conjectures of Storm and Haugen, p. 19) seems to be excluded.

In the south and the west of Iceland the "weakening" of tenues consisted in their becoming lenes after vowels and resonants while remaining voiceless and unaspirated. In the east and the north of Iceland tenues in this position became aspirated, but remained voiceless and fortes, i.e., no "weakening" of the post-vocalic stops has occurred there. As regards the

⁸³ See M. I. Steblin-Kamenskij, *Islandsko-norvežskie izmenenija soglasnyx*, "Voprosy jazykoznanija", 1963, 5, pp. 58—66, where it is attempted to show that all these changes were the result of a parallel development from the same initial stage, and not the result of a Norwegian influence (as asserted by K. H. Chapman, *op. cit.*).

⁸⁴ Hr. Benediktsson, *Islandsk språk*, in *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, 7, Malmö, 1962, p. 491.

⁸⁵ C. J. S. Marstrander, *Okklusiver ...*, p. 289.

⁸⁶ T. Skomedal, *Diachronische Phonologie und Adstrat*, in *The Nordic Languages and Modern Linguistics*, Reykjavík, 1970, pp. 498—505.

long tenues, they became preaspirated and short everywhere in Iceland. None of these changes has found expression in writing.

In the south-west of Norway (in the western part of the "soft coastal stripe") tenues changed just as they did in the south and west Iceland (cf. p. 11), and of course this cannot be explained otherwise than by a parallel development from a common initial stage.⁸⁷ But here and there in the south-west of Norway (on the eastern outskirts of the "soft coastal stripe") and over all the south of Sweden there are voiced mediæ in the post-vocalic position. By all probability they are due to a voicing subsequent to the "weakening" of stops: the voiceless mediæ that appeared in the post-vocalic position due to the "weakening" of stops were ousted by the voiced mediæ characteristic of the rest of Sweden and Norway and usual in Swedish and Norwegian.

The post-vocalic tenues underwent the greatest changes in Denmark, and these changes began to find expression as early as the 13th century. It is possible that these post-vocalic tenues became first lenes, but remained voiceless unaspirated stops, as they did in Iceland and the other areas of the "weakening" of stops. The vocalization of the old voiced fricatives, their change into the resonants [w] and [j] or complete disappearance, made it possible for voiced fricative allophones to appear in the post-vocalic lenes stops, i.e., a further "weakening" of these stops occurred. Thus, the post-vocalic mediæ became fricative again. In different dialects this "weakening" was carried out in different ways (see above, p. 14). [b], [w], [v] or [f] replaced the labial stop, [ð], [r], [j] or [ɣ] replaced the dental stop, [ɣ], [w], [j] or [χ] replaced the velar stop. In certain cases the post-vocalic media disappeared altogether (e.g., the dental in the Funen dialect).

The fact that length ceased to be a property of the individual plosive phonemes and became the property of the syllable seems also to have been a stage of the Scandinavian consonant shift. This change was due to sweeping quantitative shifts that occurred all over Scandinavia, first in Denmark, mainly in the 13th century,⁸⁸ latest in Iceland, mainly in the 16th century.⁸⁹ Long stops (or geminates) became thus possible only after long vowels. But this state of things has not been maintained in Denmark: it seems that simultaneously with the "weakening" of stops a shortening of all long stops, both tenues and mediæ occurred there and the former

⁸⁷ M. I. Steblin-Kamenskij, *Islandsko-norvežskie izmenenija*

⁸⁸ P. Skautrup, *op. cit.*, pp. 235—238.

⁸⁹ B. K. Þórólfsson, *Kvantitetsomvæltningen i islandsk*, *Arkiv för nordisk filologi*, 45, 1929, pp. 35—81.

long *tenuēs* became as a rule voiceless unaspirated lenes just as the former long *mediæ* did. Thus, stops appeared again in the post-vocalic position, and as has been said before (p. 14), although these stops are unaspirated lenes they seem to be realizations of *tenuēs*, whereas the voiced fricatives seem to be realizations of *mediæ*. At the same time one of the initial *tenuēs* (the dental) became an affricate.

In this way, nowhere in Scandinavia has the consonant shift, i.e., a symmetric change of *tenuēs* and *mediæ*, resulted in the rise of a new series of phonemes. But at its last stage, the "weakening" of stops in the post-vocalic position, *mediæ* replaced *tenuēs* in this position. However, the general structure of the distinction between *tenuēs* and *mediæ* has been preserved everywhere: in the beginning of stressed syllables this distinction is different from that in other positions, and it is always a combination of several indiscrete elements. The shift consisted in a change of the correlation between these elements, this change occurring differently in different positions.

INGRID SANNESS JOHNSEN

Den runologiske plassering av innskriften fra Caistor-by-Norwich

I Castle Museum i Norwich, Norfolk, oppbevares en knokkel fra foten av et klovdyr — lat. *talus*, gr. *astragalos*, no. terningbein, kronbein — med 6 innristede runer. Innskriften har uvanlig interesse. Ikke bare fordi den arkeologiske datering av funnet viser at den idag er Englands eldste kjente runeinnskrift, men funnanalysen synes å vise at runenes første overføring til England kan ha tatt andre veier og runologisk kan ha et annet utgangspunkt enn en tidligere har hatt grunn til å anta etter det øvrige kjente runematerialet.

Det har vært liten interesse for runeinnskriftene i England, både generelt og her i Norden. En av grunnene er vel at *Corpus inscriptorum* har manglet, det er først bebudet nå.¹ Men så meget er klart, at frem til tiden for vikingenes invasjoner fra slutten av 700-tallet av var den fremherskende runetype den anglo-frisiske, og at dette alfabet var forskjellig fra det germanske runealfabet slik det kjennes fra tyske, gotiske og nordiske innskrifter, både når det gjelder runenes former, deres lydverdier og deres antall.

Dateringen av de anglo-saksiske innskrifter i England er høyst usikker. De fleste må regnes å være fra 700—800-tallet og senere.² Den eneste som med noenlunde sikkerhet kan settes til tiden omkring 500 eller kanskje noe tidligere er gullmynten i British Museum med innskriften skanomodu. Runene er dels av anglo-frisisk type, dels har de form og lydverdi som i det germanske alfabet. Det foreligger ingen opplysning om hvor i England den er funnet, og det er usikkert om den er fremstillet her eller på den andre siden av Nordsjøen, på frisisk område.³

¹ R. I. Page. *An Introduction to English Runes*. London 1973, forelå først etter at denne artikkel var levert til trykning, og har ikke kunnet brukes. Samme forfatter vil senere fremlegge corpus.

² O. v. Friesen i *Nordisk Kultur* VI 1933 s. 51 ff. — Ralph W. V. Elliott. *Runes*. An Introduction. Manchester U. P. 1959.

³ *skanomodu*-mynten kom til British Museum i 1814. Den regnes for å være en sen

Knokkelen med runeinnskrift i muséet i Norwich stammer fra en gravurne tatt opp i 1935 under arkeologiske utgravinger på et stort germansk («anglo-saksisk») branngravfelt ved Caistor-by-Norwich.⁴ Gravfeltet var opprinnelig anlagt like utenfor murene til den romerske byen *Venta Icenorum*, og det hadde vært i kontinuerlig bruk i over 200 år. Det eldste gravskiktet stammer fra germanere som hadde slått seg ned utenfor romernes kastell og som antagelig var i deres tjeneste. Feltet var i bruk til kristendommen med sine nye krav til jordfesting satte en stopper for denne form for begravelse.⁵

Foruten vår rune-astragalos inneholdt urnen et antall andre astragali, antagelig tilsammen 35. Noen av dem, bl.a. den med runene, er rådyrknokler, et større antall (15?) er av sau, mens de fleste er så fragmentariske at de vanskelig lar seg bestemme med sikkerhet. Det er bare funnet runer på den ene knokkelen. Av andre ting som fantes i urnen er et manikyrssett som besto av en liten jernkniv, en liten saks og den ene halvdel av en pinsett, og dertil 33 spillebrikker, 22 av dem var av ben og hvite, 11 var laget av svart skifer.

Fra først av ble funnet antatt å være fra tiden omkring år 500, altså ca et halvt århundre etter den organiserte innvandring av angler, sakser og juter til det sørvestlige England. De behandlinger av innskriften som foreligger hittil har såvidt jeg har kunnet konstatere bygget på denne dateringen.⁶ Runene er derfor uten videre lest og translitterert etter det

etterlikning av en solidus fra keiser Honorius's tid (død 423). Datert av v. Friesen NK VI 500—600; Elliott op. cit. s. 77 tidligst midten av 5., men helst 6. århundre; C. H. V. Sutherland. *Anglo-Saxon Gold Coinage in the Light of the Crondall Hoard*. London 1948, til ca 600. Senest behandlet numismatisk og runologisk av Peter Berghaus/Karl Schneider. *Anglo-friesische Runensolidi im Lichte des Neufundes von Schweindorf (Ostfriesland)*. 1968. Forfatterne daterer de tre behandlede solidi: *skanomodu*-mynten til ca 500—525, *hada*-mynten fra Harlingen, Westfriesland, nå i Fries Museum, Leeuwarden, til ca 550—575, mynten fra Schweindorf, Ostfriesland, nå i Ostfriesisches Landesmuseum i Emden, med innskrift *peladu* (eller *weladu*), til 575—600.

⁴ C. L. Wrenn. *Magic in an Anglo-Saxon Cemetery*. Festskr. Tolkien. 1962. s. 308 ff.

⁵ Utgravningsrapporten for Caistor-by-Norwich og også den offisielle publikasjon av runeinnskriften har latt vente på seg. Uforutsette forhold har forsinket den, men den er bebudet i nær fremtid. De følgende opplysninger om funnet har Dr. *Barbara Green*, Keeper of Archaeology ved Castle Museum i Norwich, vært så elskverdig å gi meg i brev av 12/11 1971, noe jeg takker henne hjertligst for.

⁶ Så M. L. Samuels. *Study of Old English Phonology*. 1952. — S. C. Hawkes and R. I. Page. *Swords and Runes in South-East England*. *The Antiquarian Journal* XLVII, 1. 1967. s. 22, 25. — C. L. Wrenn. op. cit. — d.s. *Some Earliest Anglo-Saxon Cult Symbols*. *Medieval and Linguistic Studies*. Festskr. Magouin jr. 1965. —

system som Bruce Dickins⁷ i 1932 utarbeidet for det angelsaksiske runealfabet, bygget på runenes lydverdier i gammelengelsk. Denne lesningen danner også grunnlaget for de realtolkninger av innskrift og funn som foreligger.

Men denne dateringen til tiden omkring år 500 holder ikke idag. J. N. L. Myres,⁸ den største kjenner av angelsaksisk keramikk, har tidfestet urnen og gravfunnet til slutten av 4. århundre, senest de første år av 400-tallet. Urnen er av en type som har nære paralleller på kontinentet, og kanskje først og fremst på Fyn.

Etter denne funndateringen må innskriften diskuteres ut fra helt andre forutsetninger. Sammenliknet med den første datering, ligger denne 50 år tidligere enn den litterært dokumenterte germanske innvandring tok til,⁹ og innskriften er ca 100 år eldre enn noen tidligere datert engelsk innskrift. Spørsmålet blir da om ikke innskriften fra Caistor-by-Norwich primært bør ses i relasjon til innskrifter av goto-nordisk runetype, som ved en rekke runeformer skiller seg klart ut fra den anglo-frisiske og også fra den tyske type. Kan runene bedre identifiseres på denne måte, vil det si at det eldre germanske runealfabet på 24 runer, slik det i eldste tid bare er belagt blant gotiske og nordiske folk, var brukt og kjent på engelsk område tidligere enn og uavhengig av den anglo-frisiske runetype som senere i flere århundrer var enerådende i England. Det vil også være nødvendig å undersøke om ikke lesningen av enkelte andre innskrifter i England bør revurderes på dette grunnlag.¹⁰

Vi må ta utgangspunkt i en analyse av *Caistor-by-Norwich*-innskriftens runer, deres form og deres mulige lydverdier for å kunne avgjøre dette:

1	2	3	4	5	6
R	F	J	H	F	†

Samuels og Wrenn leser runene som angelsaksiske, Hawkes/Page nevner muligheten for at her foreligger skandinavisk runetradisjon.

⁷ Bruce Dickins. *A System of Transliteration for Old English Runic Inscriptions*. Leeds Studies in English I. 1932.

⁸ J. N. L. Myres. *Anglo-Saxon Pottery and the Settlement of England*. Oxford. 1969.

⁹ Iflg. Beda Venerabilis. *Ecclesiastica historia gentis Anglorum*, begynte den i 449.

¹⁰ Foruten *Sandwich*-innskriften fra Kent, nå i Royal Museum, Canterbury (se s. 39) kan nevnes innskriftene på et sverdskjefte fra *Gilton* i Kent, nå i Liverpool Museum; en gravurne — muligens flere — fra *Loveden Hill*, Lincolnshire, i British Museum (ikke publisert); en triens i British Museum, antagelig kontinental, med innskriften *anivulufu*; spenner fra *Dover* i British Museum og fra *Hunstanton*, Norfolk, i Castle Museum i Norwich. Dessuten gjenstander, særlig våpen, med enkeltruner.

Alle runene er tydelige og ristet skarpt inn med et tynt spisst instrument. De fyller ut den knokkelflaten de står på, som er ca 4 cm lang og ca 3 cm høy. Lesningen er helt sikker, det viser både fotografier og egen undersøkelse i november 1971.

- runer 1 *r*, kvisten går ut noe nedenfor toppen av staven. Buene er spisse, men med noe avrundete hjørner og med stor avstand fra staven på midten.
- runer 2 *a*, kvistene parallelle, øvre kvist går ut noe under toppen.
- runer 3 *ï*, kvistene går ut i noen avstand fra henholdsvis stavens topp og fot. De skråner parallelt med kvistene på de øvrige runene.
- runer 4 *h*, én kvist, som skråner nedover mot høyre.
- runer 5 *a*, som runer 2, men kvistene er ikke blitt helt parallelle, avstanden er større inne ved staven enn ytterst.
- runer 6 *n*, kvisten skråner nedover mot høyre.

Samtlige runer representerer vanlige former i den eldre runerekke slik den foreligger på gotiske og nordiske innskrifter. Unntatt runer 4 *h* finnes formene også i det anglo-frisiske alfabet. Men \mathfrak{H} *h*, med én forbindelseskvist, er særegen for goto-nordisk. Anglo-frisiske innskrifter, og likeledes tyske, har \mathfrak{N} *h* med to kvister. Av runografiske grunner vil det derfor være riktigere å bruke den translitterering som er vanlig for det eldre runealfabet, og å lese runene 2 og 5 som *a*, ikke som i anglo-frisisk *æ*: *raih an*.

Runene 1 2 4 5 6 skaper ingen problemer når det gjelder lydverdien. Derimot er runer 3 en av de omstridte runer i det eldre runealfabet. Runen foreligger riktignok på en lang rekke innskrifter, men de færreste gir noen mulighet for å bestemme lydverdien. Det har vært vanlig å translitterere *ë*, og se den som en *e* fonemisk forskjellig fra runen \mathfrak{M} *e*. Fra germansk kjente man jo flere *e*-fonemer ($e^1 e^2$), men det var ikke mulig å finne sammenheng mellom de to runene og de germanske *e*-er. Idag translittereres gjennomgående med *ï*, noe som vi skal se må være riktigere.¹¹

Tar vi for oss de runeinnskrifter som inneholder runen \mathfrak{J} , kan vi først skjulte ut en rekke innskrifter som ikke gir noe holdepunkt for slutning om lydverdi. Helt meningsløse er først og fremst noen brakteatinnskrifter: *Darum IV* (DR brakteat 12, Krause 115),¹² *Nebenstedt II*, tidligere *Dan-*

¹¹ Som en *e*-lyd er runen tolket bl.a. av L. Wimmer, C. J. S. Marstrander, M. Hammarström, E. Moltke og L. Jacobsen i Danmarks Runeindskrifter, F. Askeberg. Sophus Bugge translitterte *ï*, *NIÆR I*, 2 1892, s. 117 ff. og ser den i hovedsaken som en *ï*-lyd; senest har Wolfgang Krause i *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*. Heidelberg 1971, s. 25 f., lest den som *ï*.

¹² Forkortelser i det følgende: DR = Lis Jacobsen/Erik Moltke. Danmarks Runeindskrifter. Kbh. 1941/42. Krause = W. Krause/H. Jankuhn. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*. Göttingen 1966.

nenberg (DR brakteat 12 a, Krause 115), *Danmark* 10 (DR brakteat 47) og *Danmark* 7 (DR brakteat 85). Heller ikke kan innskriften på stenen fra *Krogsta*, Uppland (Krause 100) være til hjelp. To av stensidene har en kort innskrift, den ene med en \mathfrak{J} -rune, den andre med en \mathfrak{L} . Den første linjen er uleselig og sikkert kryptisk, den andre inneholder ordet *staina* R med runen \mathfrak{L} på *t*-runens plass. Men her er \mathfrak{L} en lønrrune, en nummerrune, som oppløst gir l/l, d.v.s. *t*, første rune i første ætt, etter rekkefølgen i det kryptiske system. Stenen fra *By* i Sigdal, Buskerud (Krause 71) avslutter med runene *r m þ* \mathfrak{J} , som heller ikke gir noen lesning med mening. Det samme kan sis om en innskrift på en fjellvegg ved *Hammeren* i Nord-Trøndelag, nå sprengt bort.

Runen forekommer regelmessig på trettende, enkelte ganger på fjortende, plass i eldre fupark-innskrifter: *Kylver*-stenen på Gotland (Krause 1), datering 425—450, som muligens er gotisk, og de sikkert nordiske *Vadstena*-brakteat, Östergötland (Krause 2) og *Grumpan*-brakteat, Västergötland (Krause 3), begge datert 450—550; brakteatene fra *Lindkær* og *Over-Hornbæk* III, Njyland (Krause 4), dat. 550—600; fra sydgermansk område innskriftene på marmorsøylen fra en byzantinsk kirke i *Breza* ved Sarajevo, Jugoslavia (Krause 5) og på sølvfibulaen fra *Charnay*, Dep. Saône-et-Loire, i det tidligere Burgund, Frankrike (Krause 6), dat. 550—600, begge med den karakteristiske, ikke-goto-nordiske *h*-formen \mathfrak{H} . En angelsaksisk fupark med utvidet runetall på 28 står på en scramasax funnet på Themsens bunn, datert ca 700, og med \mathfrak{H} *h*.

For å finne frem til \mathfrak{J} -runens lydverdi er det to innskriftsgrupper som må legges til grunn: 1. de innskrifter som kan leses med språklig mening, 2. fuparker som er gjengitt i manuskripter fra 9.—12. århundre, og hvor skriveren har søkt å gi de enkelte runers lydverdi og navn.

Meningsgivende innskrifter er følgende:

1. *Nebenstedt* I, tidligere *Dannenberg* (Krause 133), funnet ved Hannover, men den antas å være fra Njyland og nordisk, datering midten av 6. århundre. Innskriften har to eksempler på runen *i*: *gliaugiR* og *uīu*. Første ord er et kompositum, bahuvrihi *gli-augiR*, hvor annet ledd er velkjent i gammelnorske sammensetninger som *ein-eygr*, *súr-eygr* m.fl. Første ledd *gli-* kan sammenstilles med gno. *gljá* v., germ. **glīwēn* *glinse*, *glitre*. Til *uīu* kan stilles *Kragehull* spydskaft (Krause 27) *wiju*, d.e. *wihiu* «jeg vier», got. *weihan*. Begge ordene har \mathfrak{L} for germansk *i*.
2. *Freilaubersheim* i Rhein-Hessen (Krause 144), fibula datert til ca 575,

¹³ Elliott op. cit. s. 82 f. og passim.

¹⁴ Elliott op. cit. s. 97.

med rhinfrankisk innskrift. Den inneholder bl.a. et personnavn *daþina*, kvinnenavn dannet med det vanlige suffiks *-ina* (< **-ina*) til det enkle *Daþa*, som kjennes fra *Soest* (Krause 140), innskrift på frankisk fibula fra annen halvdel av 6. århundre. Også her er lesningen som *i* sikker.

De øvrige meningsgivende innskriftene er angelsaksiske og noe yngre enn de to ovenfor:

3. Gravsten fra *Dover*, av Elliott¹³ datert til 9.—10. århundre. Innskriften består bare av et personnavn *jislheard* med runeformen *ᚯ*, *Gislheard M.* Første ledd i dette navnet forekommer også på en annen angelsaksisk innskrift, et korsfragment i Church of St. Michael, *Thornhill*, Yorkshire; denne gang er brukt runen *ᚯ*: *jilsuiþ*.

4. Skrin av hvalben i Herzog Anton Ulrich Museum i *Braunschweig*¹⁴ med angelsaksisk runeinnskrift. Skrinet er northumbrisk arbeid, språket engelsk/northumbrisk. Dateres til tidlig 8. århundre, omtrent samtidig med de to andre kjente skrinene med angelsaksiske innskrifter, *Franks' skrin* i British Museum og skrinet i kirken i *Mortain*¹⁵ i Normandi. Under bunnen er innskriften ristet to ganger, men er ikke sikkert lest i sin helhet. Imidlertid inneholder den bl.a. de to ordene *hælig* og *hīræ*. Første ord *geng. hælig* har adjektivsuffikset *-ig* got. *-eigs*, ieur. **-iko*, som brukes ved siden av *-ag* i alle germanske språk. Annet ord har pronominalstammen *hī*, ieur. **ci* (lat. *cis*). Engelske former: *geng. him* dat. sg., *hine* akk. sg., *hie* nom. pl.

5. *Ruthwell*¹⁷ stenkors, Dumfriesshire, northumbrisk, antagelig fra 8. århundre. Storbritannias lengste og viktigste innskrift, som bl.a. inneholder deler av *The Dream of the Rood*, som litterært er overlevert i sin helhet. Alfabetet har her 31 runetegn, én gang forekommer runen *ᚯ*: *almeᚯttig*. Lydverdien er omstridt. Dels leses runen som vokal, men de fleste foretrekker lesning som spirant.¹⁸ Det bør merkes at det følgende *t* er dobbeltskrevet.

6. *Thornhill II*,¹⁹ korsfragment i Church of St. Michael, Thornhill i Yorkshire. Innskriften er northumbrisk fra ca 800 og avsluttes med et personnavn i obl. cas.: *eateᚯnne*. Noen helt tilfredsstillende lesning foreligger ikke. Navnet *Eata* er foreslått, men vi skulle da vente akk. *Eatan*. Elliott²⁰

¹⁵ Elliott op. cit. s. 96 ff. og passim.

¹⁶ v. Friesen, Nordisk Kultur VI s. 52 f.

¹⁷ Elliott op. cit. s. 90 ff. og passim.

¹⁸ Så Elliott op. cit. s. 95: « — it clearly stands for the spirant [ç], pronounced with the following dental as in German *nicht*. »

¹⁹ Elliott op. cit. s. 87 ff.

²⁰ Elliott op. cit. s. 88.

lanserer en lesning *Eatinge*, «son of Eata». Han forutsetter da at den andre *n* må være feilskrevet for *Xg* — hvis da ikke den ene kvisten er forvitret bort. Dessuten venter en ikke *ng* for nasalen, men alfabetets *ǰ η*. Til overmål måtte *Me* foran *ǰi* være kommet inn ved en feil, en gjentakelse av *Me* i linjen over! Mest tiltalende er kanskje Bruce Dickins²¹ forslag; han leser navnet som *Eadpegne*, translittererer *êateǰne*. *ǰ*-runen er da velar spirant. Også her følges den av dobbeltkonsonant: *nn*.

7. Fragment av korsstamme i *Urswick*²² kirke, Great Urswick, North Lancashire. Innskriften har personnavnet (æfter) *toroǰtredæ*, som uten tvil må translittereres *torohtredæ*, med *ǰ*-runen lest som spirant.

Av avgjørende betydning for vurderingen av *ǰ*-runens lydverdi er angelsaksiske runefuparker som er gjengitt i en rekke manuskripter²³ fra kontinentet. Skriverne har i enkelte tilfeller ikke bare kopiert runefuparken, men ved hver enkelt rune tilføyd runens navn og/eller lydverdi. Nedenfor settes opp den aktuelle *ǰ*-rune ved siden av *ǀ*-runen i de fuparker som har interesse:

Runene	ǀ		ǰ	
	navn	lydverdi	navn	lydverdi
1. Cod. Cotton. Otho B 10 fra 9. århundre, northumbrisk (tapt).	is	i	eoh	
2. Cod. Cotton. Domit. A 9 fra 10. århundre. Navnene er oppgitt galt.	inc	i	(sigel)	eo
3. Cod. Cotton. Galba A 2 fra 10.—11. århundre (tapt) <i>eth</i> er feil for <i>ech</i> < <i>eoh</i>	is	i	eth	
4. Cod. Salsburgensis 140 (nå Wiener Hofbibl. nr. 795). Alcuinhs. fra 9. århundre (anglisk).	is	i	ih	i & h
5. Cod. Isidori Bruxellensis nr. 9311—19. <i>ǰ</i> -runen er vanskelig å lese, her etter Derolez.	is	i	inc	ih
6. Mss. i henholdsvis St. Gallen, Bruxelles, Trier, Salzburg og	iis	i	ih	k(4 mss.) h(1 ms.)

²¹ Etter Elliott op. cit. s. 88.

²² Magnus Olsen. Notes on the Urswick Inscription. NTS IV. 1930. s. 282 ff.

²³ R. Dérolez. Runica Manuscripta. The English Tradition. Brugge 1954.

Vatikanet, 5 versjoner av en angelsaksisk fupark. Alle har: *iis* — *i* — *ih*, mens fire mss. feilaktig gir *k* som lydverdi for \mathfrak{J} (vel feil for riktigere *h*).

Englisk *i* svarer til *eo* i northumbrisk. Lydverdi og navn av \mathfrak{J} -runen etter manuskriptene gjengis best med *i(h)*, *ih*.

Både innskriftene med språklig mening og manuskriptene viser på en overbevisende måte at den primære lydverdi av \mathfrak{J} -runen er en vokal og at denne i de kilder som foreligger er *i*. Det er eiendommelig at et alfabet som bare kjenner 6 vokaltegn har 2 runer for *i*. Det må være helt innlysende at på det tidspunkt da runealfabetet ble skapt var det et behov til stede for 6 vokalgrafemer, men dette tidspunkt ligger forut for de eldste runekilder.

Både \mathfrak{J} -runens formelle opphav og dens fonemiske valør har vært sterkt diskutert. Spørsmålet om formens opphav tar jeg ikke opp her. Når det gjelder lydverdien leste og translittererte allerede Sophus Bugge den som en *ï*, mens de fleste runologer etter hans tid translittererer *ë* og oppfatter den som en *e*. Fr. Ranke²⁴ hevdet at én av runene \mathfrak{J} og \mathfrak{I} , som han begge leser som *i*, representerer den germanske diftongen *ei*, og etter hans oppfatning gjelder dette \mathfrak{J} -runen. Krause²⁵ erklærer seg enig i at den ene *i* har som utgangspunkt diftongen *ei*, men han mener, og vel med rette, at det er \mathfrak{I} -runen dette gjelder. Et sengermansk **īsa* går tilbake på et tidlig germansk **eisa*, mens **īwa-* alltid har hatt monoftong. Geng. *ih*, *eh* forutsetter imidlertid en *k*-formans, noe som kan forklares ved at germansk ved siden av **iχuz* har hatt en form **izuz* med grammatisk veksel.²⁶

På det tidspunkt de innskriftene med runen \mathfrak{J} vi kjenner ble ristet, var de to *i*-lyd falt sammen, så \mathfrak{J} og \mathfrak{I} var grafiske varianter. Det mer kompliserte tegnet \mathfrak{J} ble lite brukt og forsvant snart, unntatt fra fuparken hvor det hadde sin tradisjonelle plass. Bare i England levet det videre i innskrifter, og her kunne det også brukes med den lydverdi det konsonantiske element i runenavnet hadde, den velare spirant *h*.

Det er sannsynlig at runen \mathfrak{J} i den tidlige innskriften fra Caistor-by-Norwich viser den opprinnelige vokalverdi *i*, her som annet ledd i diftongen *ai*. Vi leser: *raihan*, som straks må fremkalle assosiasjoner. Går vi ut fra endelsen *-an* kan vi ha for oss et substantiv, en maskulin *-an*-stamme

²⁴ Hos W. Jungandreas, ZDPh 60, 1935, s. 106.

²⁵ Krause op. cit. 1966 s. 5, 1971 s. 26.

²⁶ Til grunn for geng. *iw*, *eow*, eng. *yew*, gno. *ýr* kan ligge et **iχuz* (> **ihwaR*), for ght. *igo*, geng. *ih*, *eh*, m.fl. et **izuz* (> **igwaR*).

i oblikv form, som vi finner paralleler til i urnordiske innskrifter: *keþan Belland* (Krause 83), *harijan Skåäng* (Krause 85), *wiwilan Verblungnes* (Krause 56) — alle eksemplene må være personnavn.

Diftongen germ. *ai*, som i geng. representeres av *ā*, blir også i nordisk *ā* foran *h*. Nordiske runeinnskrifter har eksempler på begge trinn i utviklingen: *fai hido Vetteland* på Jæren og *Einang* i Valdres (Krause 60 og 63), begge 4. århundre, overfor *fai hido Rö* i Bohuslän (Krause 73), ca 400, og *fai h-- Noleby* i Västergötland, 450—500. *a i h Myklebostad*, Møre og Romsdal (Krause 77), ca 400, senere form *a gno. á* «eier». Germ./urnord. **raiha* forutsettes både av gno. *rá*, no. *rå* (dyr), sv. da. *rå*, og geng. *rāha*, *rāh*, *rāhdeor*. Formelt kan *raihan* være obl. cas. til en eldre form av geng. *rāha*, og urnordisk til gno. *rá*. At innskriften er ristet inn på en rådyrknokkel er påfallende.

Denne spesielle knokkelen, lat. *talus*, ble i klassisk tid anvendt som terning i spill. Den har seks flater og er noe uregelmessig prismeformet. Fire flater var brukbare og hadde verdiene henholdsvis 1—6, 3—4, mens de siste to var noe rundet så terningen aldri falt på dem. De fabrikerte terningene i form av en kubus av forskjellig materiale, lat. *tessera* f., kunne bruke alle seks flater og hadde også verdiene 2—5.

Både litteratur, bilder og mosaikker fra romertid forteller om spill hvor terninger ble brukt. Ved siden av brettspill var det flere mer hasardpregete spilleformer, egentlige terningspill, og en var slik at det maksimalt kunne inkasseres 35 ganger innsatsen.²⁷ Igjen en påfallende korrespondens: gravurnen fra Caistor-by-Norwich inneholdt 35 tali!

Alt Tacitus²⁸ nævner *germanernes* lidenskap for terningspill: «— aleam, quod mirere, sobrii inter seria exercent, tanta lucrandi perdendive temeritate, ut, cum omnia defecerunt, extremo ac novissimo iactu de libertate ac de corpore contendant. victus voluntatiam servitutum adit ...» Vestgoteren Theoderik den store var henfallen til terningspill, iflg. Apollinaris Sidoneus (ep. 1.2.7). Også nordgermanerne må ha vært lidenskapelige spillere, men sagalitteraturen forteller hovedsakelig om brettspill, *tafl*. Terningkast om penger ble tydeligvis nærmest sett på som en forbrytelse. På Island ble den etter Grágås (*Konungsbók* § 233) straffet med fredløshet. Også i Norge var det forbud mot å *kasta til terningum, kasta verplum*.²⁹

²⁷ Børge Hjerl-Hansen. Narrekonge for en dag. Berlingske Aftenavis' kronik 8.4 1968.

²⁸ Germania 24.

²⁹ Hákonarbók 130 (NGL I): *unnder tafl eða tenneng skal engi madr fe sitt leggja*, hver enkelt skal i så fall bote til kongen. Landsloven VIII, 28 (NGL II) har et av-

Hvorfor er nå dette *raihan* anbragt på rådyrknokkelen, denne *talus*, terning, og bare på den ene av de 35? Formelt kan ordet være et personnavn i obl. cas. som på de nordiske runeinnskrifter fra Belland, Skåäng og Veblungsnes, eller det kan være et appellativ, og ha en eller annen direkte allusjon til den gjenstanden innskriften er ristet på, til rådyrknokkelen eller til dens funksjon.

Det er fristende å prøve å tyde det som personnavn og å trekke inn i diskusjonen en annen innskrift som kan inneholde samme navneelement som Caistor-by-Norwich's *raihan*. Omkring 1830 ble det ved *Sandwich* i Kent³⁰ funnet to stenheller, begge hadde innskrift, men bare den ene kan leses, og den er i runer. Funnet ble gjort under graving på et jorde, uten noen retledning for datering. Innskriftens runer RÆNFÆBUL er av Bruce Dickins translitterert ræhæbul som angelsaksisk innskrift. Men også denne innskriften har, som Caistor-by-Norwich, den goto-nordiske *h*-runen med én forbindelseskvist, og i en variant med maksimalt skråstilt kvist. *Sandwich*-innskriften skulle på samme grunnlag som *Caistor-by-Norwich*-innskriften kunne translittereres etter det goto-nordiske system *raha* *bul* og leses som en sammensetning *raha-bul*. Første ledd *raha*- forholder seg til Caistor *raiha*- som Rö *fahido* forholder seg til Einang/Vetteland *fahido*. Også *Sandwich*-innskriften kan stamme fra germanere bosatt på stedet før den anglo-saksiske immigrasjon startet. Stenen er den eneste som er funnet i England som med sikkerhet er fra hedensk tid. Alle angelsaksiske runestener har kristne symboler og viser også i formuleringene at de er kristne.³¹

raiha-, *raha*- er ikke kjent verken som usammensatt personnavn eller som ledd i sammensatte navn. Men andre runeinnskrifter inneholder sikre personnavn som ikke ellers kjennes fra germansk område: nevnes kan *Iqijo* f. Stenstad (Krause 81), og de maskuline *paliR* Bratsberg (Krause 16), *WagigaR* Rosseland (Krause 69), *GliaugiR* Nebenstedt I (Krause 133) m.fl. *Rå* er et like rimelig navn/navneledd som *bjørn* og *bever*, som er kjent fra eldste tid. *bul*, som kjennes fra gno. *bulr*, *bolr* og fra en rekke ord med avledningsendelser, sml. geng. *bulluc* m. oksekalv, danner første ledd i *bulnaus Bolnøts* (?), et navn i gen. DR 105 Laurbjerg, og muligens *buluis* gen. på en sten funnet i 1959 på øya Iona.

snitt *Vm dubl.* — *ef menn dubla eda kasta teningum vm peninga*, skal det som ligger *a borde* tilfalle kongen, og hver skal bøte til ham.

³⁰ Bruce Dickins. The Sandwich Runic Inscription RÆHÆBUL. Festskr. Neckel 1938. — Elliott op. cit. s. 81.

³¹ En sten med innskrift som er funnet i grav nær Harrogate er riktignok hedensk, men stammer fra nordiske vikinger i langt senere tid.

Som en sammenfattende konklusjon kan sies:

Dateringen av gravfunnet fra *Caistor-by-Norwich* til ca år 400 viser at runer var kjent i England før romerne trakk seg ut av landet i begynnelsen av 400-tallet. Da en slik rådyrknokkel neppe kan ses som en vanlig importvare, kan vi slutte at innskriften har vært ristet på stedet.

For lesningen må det grafiske moment, runeformene, være avgjørende. Formen \mathfrak{H} *h* viser at innskriften må translittereres etter det system som brukes på kontinentet og i Norden, ikke etter det angelsaksiske system slik Bruce Dickins har utarbeidet det.

Selv om runene \mathfrak{J} *i* og \mathfrak{I} *i* fra først av har vært tegn for to fonemer, var i «historisk» runetid disse fonemer falt sammen. De to tegn ble brukt som grafiske varianter, til den mer kompliserte formen \mathfrak{J} ble droppet til fordel for det enklere \mathfrak{I} . Bare i det angelsaksiske runealfabet i England fortsatte tegnet i levende bruk. Dels ble her \mathfrak{J} fremdeles brukt med lydverdi *i*, dels ble runen anvendt for å betegne den velare spirant som var det annet element i runenavnet, slik det er belagt i angelsaksisk *ih ēoh*.

Når lydverdien av runene er fastslått, kan det leses ut et ord med mening. Det er ingen grunn til å bygge opp et system av magiske teorier omkring innskriften før den er forsøkt tydet med noenlunde rimelighet på språklige premisser.³² Lesningen *raihan*, translitterert og lest som gotonordisk innskrift, gir et germansk/urnordisk **raihan*, obl. cas. til en *n*-stamme som i gno. er belagt i formen *rá* f. rådyr. Formelt er germ. **raihan* en mask. form. Det er rimelig at ordet har vært et opprinnelig maskulinum. Når de Vries³³ oppfører *rá* < **raihu*, venter man jo, som han selv anfører, gno. *rø*. Dessuten foreligger et geng. *ræge*, ght. *reia* som betegner hundyet. Dette tyder på at former med grammatisk veksel kan ha gitt uttrykk for forskjellen i kjønn. Også det geng. ordet for rådyr, *rā*, *rāha* går tilbake på germ. **raihan*. Ser vi *Caistor-by-Norwich*-innskriftens *raihan* som en pre-engelsk form, måtte det bety at den språklige og runologiske utvikling til anglo-frisisk ikke var begynt omkring år 400, men at den etter den tid har funnet sted på engelsk grunn. Dette er lite sannsynlig, formen for *h* \mathfrak{H} har anglo-frisisk felles med tyske innskrifter og må vel helst være en felles arv, med utgangspunkt på vestgermansk grunn på kontinentet.

På runologisk grunnlag kan det være rimelig å forutsette at germanerne er kommet til de britiske øyer ad flere innvandringsveier og til forskjellig tidspunkt:

³² Se de nevnte verker av C. L. Wrenn.

³³ J. de Vries. Altnord. etym. Wörterbuch. 1962.

I det 4. århundre kan germaner fra Fyn eller fra Slesvig-området (angler? heruler?) ha bragt med seg de eldre germanske runer. Disse folk må ha snakket et språk som dette runealfabetet fremdeles kunne gi et adekvat uttrykk for. Runetypen var goto-nordisk, ikke vestgermansk (sydgermansk).

Knappt et hundreår senere dukker de første innskrifter med anglo-frisiske runer opp på begge sider av Nordsjøen: *skanomodu*-mynten et sted i England, nå i British Museum, *hada*-mynten i Harlingen i Westfriesland, nå i Fries Museum, Leeuwarden, og den muligens noe yngre *peladu* (el. *w*-) mynten fra Schweindorf i Ostfriesland, nå i Ostfriesisches Landesmuseum i Emden. Da de tyske runeinnskriftene har formen $\mathfrak{N} h$ likesom de anglo-frisiske, er det rimelig å tro at det anglo-frisiske runealfabet har samme opphav som det tyske og at det opprinnelig er utviklet på kontinentet. Derfra er det overført til England hvor det har utviklet seg videre på sin særegne måte.

Det germanske runealfabet kan ha hatt videre utbredelse på engelsk grunn enn kildene synes å vise. Har det en tid vært brukt side om side med det senere innførte, moderniserte anglo-frisiske alfabet — i dettes eldste form —, kan dette forklare at slike eldre runer opptrer på gjenstander som etter stilistisk og arkeologisk datering tilhører en tid da det angelsaksiske folkeelement for lengst dominerte. *Gilton*-skjeftet fra ca 600 er et eksempel.

Endelig bringer i slutten av det 8. århundre de nordiske vikinginvasjoner med seg de yngre nordiske runene til Storbritannia. Vi finner dem ikke bare i de egentlige nordiske koloniområder.³⁴ Det er adskillige spor etter dem også i selve England. Både normalruner, stuttruner og de senere stungne alfabeter har vært i bruk, selv om lite er bevart til idag.

Summary

A cremation urn from the Germanic ("Anglo-Saxon") cemetery at Caistor-by-Norwich, dated by J. N. L. Myres to about 400 A. D., contained among other objects an astragalus of roe with a runic inscription. The early dating of the find proves that runes were known on English territory during the

³⁴ De nordiske innskriftene på de britiske øyer, unntatt England og Orknøyene, er utgitt av Magnus Olsen: *Runic Inscriptions in Great Britain, Ireland and The Isle of Man*. Viking Antiquities VI. 1954.

last decades of Roman occupation. As an astragalus of roe is not likely to be an article of import, the runes must have been written on the spot. The runes seem to belong to the Germanic runic alphabet, which till now has been known only from inscriptions on objects of North- and East-Germanic provenience. An analysis of the graphemes and the phonemes demonstrates this.

The shape of the rune \mathfrak{H} *h* indicates, that the inscription primarily must be transliterated according to the system used for Germanic runes, not the one used for Anglo-Saxon (Anglo-Frisian) runes.

Although the runes \mathfrak{J} and \mathfrak{I} originally must have represented two phonemes, this was no longer the case at the time when the oldest runic inscriptions known to us came into existence. The two runes were then used as graphic variants. The more intricately shaped rune \mathfrak{J} was soon given up in favour of the simpler \mathfrak{I} . Only the Anglo-Saxon runic alphabet continued to make use of this rune, partly with the original phonetic value of a vowel (*i*), partly with the value of the spirant that forms the second element of the Anglo-Saxon name of the rune: *ih*, north. *ēoh*.

$\mathfrak{R}\mathfrak{E}\mathfrak{I}\mathfrak{H}\mathfrak{A}$, thus to be read *raihan*, renders a word with semantic content: PGermanic **raihan* can be interpreted as an oblique case of a noun, Old Norse *rá* f. roe. Formally **raiha-* is a masculine, whereas the corresponding feminine should be derived from **raihu-*, which should give Old Norse *rǫ*. This masc. noun has certainly existed, and OE *ræge* f., OHG *reia* f. are used for the female animal, forms with interchanging consonants (Verner's law).

Old English *rā*, *rāha* roe, is derived from the same PGermanic **raihan*. An interpretation of the Caistor-by-Norwich *raihan* as a pre-English form, however, is questionable, as this would imply that the development of the Anglo-Frisian script and language had taken place on English soil. This seems to be a doubtful matter, as the difficulty arises how to explain the \mathfrak{H} , that the German runes have in common with the Anglo-Frisian runes.

From a runological aspect we may conclude that Germanic peoples have come to Britain by different routes and at different times:

Angles(?), Heruli (?) or other peoples have come from the coast of the North sea and the Baltic and had settled in Eastern England towards the end of the 4th century, bringing over the Germanic runic alphabet. These Germanic runes must still have been able to give an adequate expression of the language used by the immigrants.

About a hundred years later we note the first appearance of inscriptions in Anglo-Frisian runes, i.e. on three *solidi*, one found in *England* (ab.

500), one from *Harlingen*, Ostfriesland (ab. 550—575), one from *Schweindorf*, Westfriesland (ab. 575—600). If we suppose that the two runic alphabets, the Germanic and the Anglo-Frisian, for some time have been used side by side, this may account for the appearance of Germanic runes on objects that according to the dating given by archaeology belong to a later period, as the pommel from *Gilton*, Kent, from ab. 600.

Towards the end of the 8th century the Viking invasions bring the different Nordic alphabets to the country.

EVERT SALBERGER

Huāstr och ku

Två runsvenska bidrag

1. Ett väderstrecksord

Sö 308, ett runristat stenblock vid järnvägsstationen i Södertälje, har en något fragmentarisk inskrift, som skadats genom kantstötning på vänstra sidan.¹ I runverket läses inskriften av Elias Wessén:

hulmfastr | ropelfr | ... u | [ri]sta | run[a] | a-... įkifast | suni :
sina[ı] -ir uaŕu • huāstr • in • ybir • risti

och tydes:

»Holmfast (och) Rodälv läto rista runorna efter ... (och efter)
Ingefast, sina söner. De voro österut. Men Öpir ristade.»²

Ristningen, som är uppbyggd enligt schemat: dedikation, eftermäle och signatur, har signerats av Öper, Upplands produktivaste runmästare, som verkat även i Gästrikland och — Södermanland.

Runföljden **huāstr** är enligt runverket »säker». Det heter där: »55 är en tydlig bindruna av **a** och **s**».³ Tidigare — Bautil (nr 828), Broeman, Liljegren (nr 799) — lästes visserligen **hustr** med förbiseende av bindrunan, men alla senare forskare — Hermelin, Brate, Wessén — har läst **huāstr**.³

Wessén tyder den egenartade runföljden **huāstr** 'österut' och fogar därtill följande kommentar: »Sannolikt har ristaren först ristat **hustr** med **h** felaktigt i stället för **a**, men sedan velat rätta detta och därför på **s** anbragt en bistav för **a**»⁴ — Tydningen är inte ny; man finner den redan hos Broeman (1762), som dock baserar den på en läsning **hustr** 'öster'.⁵

En annan uppfattning möter hos Erik Brate, som på grundval av läsningen **huāstr** tyder runföljden 'västerut',⁶ dock utan att ge någon kom-

¹ Sö = Södermanlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén (Sveriges runinskrifter, 3), Sthlm 1924—1936.

² Södermanlands runinskrifter, h. 4 (1936), s. 285.

³ A.a., s. 284 f.

⁴ A.a., s. 286.

⁵ N. R. Broeman, Sagan om Ingvar Widfarne etc., Sthlm 1762, s. 156.

⁶ E. Brate, Svenska runristare, Sthlm 1925, s. 99, 107.

mentar. — Wessén finner sin tolkning sannolikare än Brates förslag, att »ristaren skulle ha rättat ett ursprungligt **austr** 'österut' till *vestr* 'västerut' genom att skjuta in ett **a** mellan **u** och **s** och ändra det första **a** till **h**».⁷ Det synes Wessén föga sannolikt, att ristaren från början skulle ha ristat ett felaktigt ord och sålunda varit illa underrättad om innehållet i den inskrift han skulle hugga in.

Det har inte gått att utröna, var Brate i tryck har hävdad en dylik korrekturuppfattning av **huastr**; Wessén ger ingen hänvisning. I varje fall är det inte i Svenska runristare (1925), s. 99, vartill Wessén hänvisat i runverket. Ej heller är det i den lilla populärvetenskapliga boken Sveriges runinskrifter (1922, 2 uppl. 1928), där det (s. 61) talas om en runsten vid Södertälje, som är rest över två söner, om vilka det berättas, att »de varit västerut»; detta arbete är inte ens nämnt under Litteratur till Sö 308. Med kännedom om att Brate vid redogörelsen för Öpers ristaregenheter i Svenska runristare (s. 107) — en sida som Wessén inte hänvisar till — som första exempel på »stundom obefogat tillsatt **h**» nämner **huastr** (dvs. **huastr** på Sö 308) 'väster' undrar man, var någonstädes Brate själv hävdad den honom av Wessén tillagda korrekturuppfattningen av **huastr**.

Wesséns framställning av **a**-delen i bindrunan **as** är anmärkningsvärd. När det gäller hans eget tydningsförslag, säges ristaren ha »på **s** anbragt en bistav för **a**», men när det gäller Brates(?) förslag, skulle ristaren ha rättat »genom att skjuta in ett **a** mellan **u** och **s**».⁸ I båda fallen är det fråga om bindrunan **as**, som består av en **s**-runa med bistav för **a**.

Det kan vara skäl att närmare skärskåda Wesséns och Brates diametralt motsatta tydningar 'österut' resp. 'västerut', i synnerhet Wesséns, som är runverkets officiella och veterligen fått stå oemotsagd sedan år 1936.

Wessén räknar med att »ristaren först ristat **hustr**, med **h** felaktigt i stället för **a**», dvs. att Öpers ristningsform för 'österut' varit **austr** med diftong. Men inte ens denna yttersta grund för hans hypotetiska tydning är alldeles säker. En blick på Öpers ristaregenheter enligt Brates redovisning i Svenska runristare (s. 106) ger vid handen, att de gamla diftongerna: *æi*, *au*, *øy* än har diftongisk, än monoftongisk skrivning; beteckningen kan växla inte bara från inskrift till inskrift utan också i en och samma inskrift. U 104 har genomgående monoftongisk beteckning för diftongen *æi*:⁹ **suin** (ack.) 'Sven', **þir** (nom. pl. mask.) 'de', **þorstin** (ack.)

⁷ Södermanlands runinskrifter, h. 4 (1936), s. 286.

⁸ A. a., s. 286.

⁹ U = Upplands runinskrifter granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson, 1—4 (Sveriges runinskrifter, 6—9), Sthlm 1940—1958.

'Torsten' och för *au* i bindeordet **uk** (2 ggr.) 'och', medan U 142 har diftongisk beteckning för *æi*: **raisa** 'resa', **stain** (ack. sg.) 'sten' och för *øy* i **ketilau** (nom.) 'Kättilö' men monoftongisk beteckning för *au* i bindeordet **uk** (3 ggr.) 'och', U 168 diftongisk beteckning för *æi* i **stain** (ack. sg.) men monoftongisk i **hulmstin** (nom.) 'Holmsten' och **aystin** (nom.) 'Östen', likaså monoftongisk skrivning för *øy* i **lusa** (ack. sg.) 'frigiven', och U 210 diftongisk beteckning för *æi* i **hulmkair** (nom.) 'Holmger' och för *au* i bindeordet **auk** 'och' men monoftongisk skrivning för *au* i **hulmkut** (ack.) 'Holmgöt'.

Några absolut säkra ord med gammal diftong, som kunde visa något om inskriftens diftongiska eller monoftongiska beteckning, har inte Sö 308 i sitt fragmentariska skick, men den skadade runföljden **-ir** bör troligen med Wessén suppleras **pir** (nom. pl. mask.) 'de', jfr **pir** på U 104. — En eventuell monoftongisk skrivning **pir** 'de' omöjliggör självfallet på intet sätt en diftongisk i ett supponerat **austr** 'österut'.

Väderstrecksordet *öster*(*ut*) skrives i runsvenskan vanligen **austr**, t.ex. i U 209, 283, 439, 644, Sö 33, 92, 148, 320, Ög 8, 81 (2 ggr) etc.¹⁰ Men det finns ett och annat belägg med monoftongisk skrivning: **ustr** U 504, Vg 184,¹¹ jfr också **ustr** på Kolind-stenen (DR 108), det enda belägget på ordet i rundanskan.¹² Av särskild vikt är belägget i frasen: **sar** × **uas** × **uistr** × **uk** × **ustr**, »Denne var västerut och österut» på U 504, en runsten vid Ubbby, Närtuna sn, eftersom stenen tillhör den tidiga gruppen av oornamenterade runstenar. Denna inskrift, som är betydligt äldre än Öpers ristningar, har genomgående enkelteckning av diftongerna: **risti** 'reste', **stin** 'sten', **askut** 'Åsgöt', **uk** 'och', **ustr** 'österut'.

I Öpers signerade (och osignerade) ristningar möter detta väderstrecksord endast på U 898, en runristad berghäll vid Norby, Bondkyrka sn, och där under formen **hustr**, som av Elias Wessén vid behandlingen i runverket kommenteras: »h i ordet **hustr** *austr* är med säkerhet endast en felhuggning för a. Öpir har av misstag först huggit n i stället för a och sedan rättat felet, varvid runan blev h.»¹³ — I och för sig finns det ingenting att invända mot en sådan uppfattning. På U 654, den bekanta Varpsundstenen, som dock inte är någon Öper-ristning, förekommer det en sådan

¹⁰ Ög = Östergötlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate (Sveriges runinskrifter, 2), Sthlm 1911—18.

¹¹ Vg = Västergötlands runinskrifter granskade och tolkade av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström (Sveriges runinskrifter, 5), Sthlm 1940—1970.

¹² DR = Danmarks runeindskrifter ved Lis Jacobsen og Erik Moltke ... Text, Atlas, Registre, Kbhvn 1941—42.

¹³ Upplands runinskrifter, 3: 3 (1951), s. 614.

felristning: **nustr** för **austr**, och det finns på andra runstenar bevisande fall av **h**-runa för **a**-runa, t.ex. **rhisa** 'resa' U 160, **tihfrn** (nom.) 'Djärv' U 276, **bihrn** (ack.) 'Björn' U 361, **ihfurbiarn** (nom.) 'Jovurbjörn' U 490, **ufhikr** (nom.) 'Ofeg', **pusthin** (nom.) 'Torsten' och väl även **huk** (2 ggr.) 'och' på U 653, **ikul • fhstr** (nom.) 'Igulfast' U 665, **hslakr** (nom.) 'Aslak' Sö 26, **bohnta** (ack. sg.) 'bonde' Sö 195.

I Öpers ristningar finns det veterligen inga dylika bevisande fall av **h**-runa för **a**-runa. Därtill kommer, att **h**-runan i **hustr** osökt låter sig förklaras på annat sätt. En framträdande egenhet för Öper som runristare är tillägg och bortfall av **h** i ord, som börjar på vokal resp. **h**,¹⁴ en företeelse som uppträder även hos andra ristare om ock i mindre utsträckning, likaså i vissa fornsvenska handskrifter¹⁵ och i svenska dialekter.¹⁶ Säkra exempel på **h**-tillägg i ristningar signerade av Öper är: **hut** 'ut' U 104, U 922, ett ganska säkert är **huta** (ack.) 'Udde' U 229 och i osignerade men till Öper allmänt attribuerade ristningar: **hulfr** (nom.) 'Ulv' U 252, U 560, jfr några säkra exempel på **h**-bortfall i signerade Öper-ristningar: **emink** (ack.) 'Häming' U 118, **akua** 'hugga' U 168, U 1159, **ipinui** (nom.) 'Hedenvi' U 210, **alfntan** (ack.) 'Halvdan' U 462 etc., men härom och om tillägg resp. bortfall av **h**-runa också i andra ställningar mera nedan.

Ett fall av **h**-tillägg kan föreligga även i runföljden **hustr** 'österut', då att uppfatta <<**h**>>**ustr**, på U 898, en signerad Öper-ristning. Så uppfattas runföljden av Erik Brate, som förtecknar **hustr** som exempel på att »runan **h** stundom är obefogat tillsatt». ¹⁷ En sådan uppfattning går väl samman med monoftongisk beteckning för *au* i bindeordet **uk** (3 ggr) på U 898.

Frågan måste dock lämnas öppen: runföljden **hustr** kan uppfattas **austr** med **h**-runa felaktigt för **a**-runa, men den kan också med hänsyn till Öpers ristaregenheter uppfattas som <<**h**>>**ustr** med oriktigt tillägg av **h**-runa. Likaså bör frågan om Öpers skrivform för *öster(ut)* lämnas öppen. Den kan ha varit **austr** med diftong, men den kan också ha varit **ustr** med monoftong, och den har bevisligen en gång (U 898) varit **hustr**, ja, den

¹⁴ E. Brate, Svenska runristare, s. 107.

¹⁵ A. Noreen, Altschwedische Grammatik, Halle 1904, § 327 (s. 257) resp. § 312 (s. 241) med litt. anvisn.

¹⁶ Bl.a. G. A. Tiselius, Ljud- och formlära för Fasternamålet i Roslagen (Sv. Im. XVIII: 5), Sthlm 1902—03, s. 100 f.; B. Hesselman, Sveamålen etc., Uppsala 1905, s. 38, 57; A. Schagerström, Grammatik över Gräsömålet, Uppsala 1945—49, s. 65 f.

¹⁷ E. Brate, Svenska runristare, s. 107; jfr även O. von Friesen, Om de uppländska runstenarnas och Upplandslagens språk, i: Uppland, skildring af land och folk, II, Sthlm 1908, s. 497.

kan mycket väl ha varit alla tre och kanske ytterligare någon, dvs. varierat från inskrift till inskrift, jfr ovan om diftongisk och monoftongisk beteckning. Avsikten har endast varit att visa, att även själva grunden, på vilken Wessén bygger sin hypotetiska förklaring av **huāstr** på Sö 308, är osäker.

Men viktigare är de invändningar som kan göras mot själva hypotesen. Om Öper på Sö 308 först ristat **hustr** med **h** felaktigt i stället för **a**, såsom Wessén antagit, skulle han egentligen inte ha behövt rätta detta, eftersom **hustr** på U 898, oavsett om det i enlighet med Wessén skall uppfattas **austr** eller med Brate(?) <<h>>**ustr**, utan tvekan är en skrivning för 'österut'. Och om Öper först ristat **hustr** och betraktat detta som ett ristningsfel, vilket han ansett sig behöva korrigera, borde han knappast ha gjort detta genom att på **s**-runan anbringa en bistav för **a** med den dunkla skrivningen **huāstr** för 'österut' som resultat utan i stället genom att anbringa en bistav för **a** på **u**-runan, vilket till resultat givit en något klarare skrivning **haustr** för 'österut', jfr **austr** 'österut' med bindrunan **au** på Sö 216. — Dessa invändningar torde förvandla Wesséns korrekturhypotes till en verklighetsfrämmande skrivbordsprodukt och eliminera hans tydningförslag **huāstr** 'österut'.

Även den Erik Brate tillskrivna förklaringen, också den en korrekturuppfattning, vilken enligt Wessén laborerar med en korrigerings av **austr** 'österut' till **huāstr** *vestr* 'västerut', eftersom ristaren råkat förväxla de två väderstreckorden, förefaller föga sannolik. En enklare och mindre konstruerad förklaring är i varje fall att föredraga.

Det kan vara skäl att i motsats till Brate(?) och Wessén, vilka med olika tydningförslag antagit **huāstr** vara en korrigerings av **austr** resp. **hustr** = **austr**, hävda att **huāstr** är en okorrigerad, något individuell Öper-skrivning. En förklaring torde i så fall närmare behöva belysa tre saker: i första hand **h**-runan, sedan **a**-runan och bindrunan **ās**.

I Öpers ristningar möter stundom, som vi ovan sett exempel på, i ord som börjar på vokal en »obefogat tillsatt» **h**-runa. Dylikt tillägg av **h**-runa i uddljud uppträder även i ord, som börjar med konsonantisk **u**-runa. Säkra fall i signerade Öper-inskrifter är: **huaru** (3 pers. pret. plur.) 'voro' U 104, jfr **hut** 'ut' i samma inskrift, och **huikair** (ack.) 'Viger' U 984.¹⁸ I U 311, en signaturlös ristning som med säkerhet utförts av Öper,¹⁹ förekommer tillägg av uddljudande **h** framför konsonantisk **u**-runa i efter-

¹⁸ Till detta namn, som Elias Wessén i runverket tyder 'Holmger' (?), är det min avsikt att återkomma.

¹⁹ E. Brate, Svenska runristare, s. 109; E. Wessén i Upplands runinskrifter, 2: 1 (1943), s. 24.

leden av mansnamnet **inkihualtr** (nom.) 'Ingevald', jfr **inkihualt** (ack.) 'Ingevald' i U 183, ett inskriftsfragment som det inte förefaller omöjligt att attribuera till Öper.²⁰

Ytterligare ett par exempel på tillägg av **h**-runa i uddljud framför konsonantisk **u**-runa i efterled möter i U 1036, en osignerad inskrift som, vad språkformen beträffar, står Öpers ristningar nära. Efterleden i **huita** | **huapum** (dat. plur. fem.) 'vita kläder, dopkläder' skrivs med oriktigt **h** i **huapum**, jfr **hoitauapum** U 243, **hoita** + **uapum** U 613, två osignerade Visäte-inskrifter, **huitauapum** U 364, **huita** | **uapum** U 699, en signerad inskrift av Balle, och **fita** + **faþum** U 896, en signerad inskrift av Öper; trots olika ursprung skrivs uddljudet i både förled och efterled med **f**-runa i U 896 på samma sätt som i U 1036 med **hu**. **H**-runan i namnformen **anhuit** (ack.) 'Andvätt' i U 1036, jfr formen **antuita** (gen.) i samma inskrift, bör näppeligen med Elias Wessén i runverket uppfattas som en felristning för **t** utan som ett oriktigt tillägg av uddljudande **h** i efterled.²¹ Förleden i **anhuit** (ack.) är **an-** med bortfall av **t**-runa i trekonsonantismen **nt** + **kons.**, jfr **anuitr** (nom.) U 644, **anuit** (ack.) U 173, en osignerad inskrift som torde vara ristad av Öper,²² och efterleden är **-huit** med oriktigt tillägg av **h**-runa.

Anförda säkra fall av oriktigt tillagd **h**-runa i uddljud framför konsonantisk **u**-runa särskilt i signerade Öper-ristningar gör det utan vidare möjligt att uppfatta **h**-runan i **huastr** på Sö 308 som oriktigt tillagd och runföljden som <<**h**>>**uastr** = **uastr**. Men därmed är tydningen 'österut' (Wessén) utesluten och tydningen 'västerut' (Brate) den enda tänkbara.

Väderstrecksordet *väster* skrivs, vad vokalen beträffar, med olika runor: **i**, **e**, **a**, **r** = **e** och digrafen **ai**. En excerpering av runverket har givit följande beläggsamling:

- uistr** 'västerut' Sö 196; U 504, jfr **uistarla** 'västerut' Sö 164, **uisitaula** 'id.' Sö 106, **uistar-** Sm 51, **uisbi** (dat.) 'Väs(t)by' U 203
- uestr** 'västerut' Sö 14, Sö 319, U 668, Vg 197, **uestþr** 'id.' Sö 260, **uester** 'id.' Ög 68, jfr **uestarla** 'västerut' Sö 137

²⁰ E. Salberger, *Hont* och *Anhuit*, NoB, årg. 60 (1972), s. 125. — H. Gustavson, Runfynd 1971, Fornvännen årg. 1972, s. 271 och 275 rapporterar, att fragmentet återfanns i samband med restaureringsarbeten på Össeby kyrkoruin år 1971. Inskriften läses av Gustavson:

... rki • eftir • inkihualt • sun • sin ... - kun -- ...

Något attributionsförsök göres inte.

²¹ E. Salberger, a.a., s. 123 ff., särsk. s. 125 f.

²² E. Wessén i *Upplands runinskrifter*, 1: 1 (1940), s. 268.

uastr 'västerut' Sö 53, Sö 62, Sö 166, Ög, Kullerstad,²³ Sm 104,²⁴ jfr
uastr : **uak**<**u**>**m** (dat. pl.) 'västervägar' Vg 61
unstr = **uestr** 'västerut' Ög 83
uaistr 'västerut' Sö 159

Av beläggen med **a**-runa, som numerärt hävdar sig väl bland övriga skrivningar, är tre från Södermanland, ett från Östergötland, ett från Småland och ett — i förled — från Västergötland. De sörmländska **uastr**-beläggen gör diskussion av **a**-runan i **huāstr** = **uāstr** 'västerut' på Sö 308 överflödig.

Bindrunor är ytterligt sällsynta i Öpers ristningar. Men förutom **ās** i **huāstr** i Sö 308 finns det i varje fall en säker, märkligt nog också **ās**, i kvinnonamnet **inkifāst** (nom.) 'Ingefäst' på U 485, en runsten vid Marma i Lagga sn, vars inskrift signerats av Öper. Ytterligare en bindruna, **ūl** i mansnamnet **hūlmstīn** (ack.) 'Holmsten' möter enligt Bautil (nr 222) på U 168, en signerad, numera förkommen Öper-ristning på ett stenblock vid Björkeby i Ö. Ryds sn. — Huruvida dessa bindrunor hos Öper är att betrakta som ursprungliga eller som tillkomna genom korrektur kan i detta sammanhang lämnas därhän, men i den mån exemplen blir flera, stiger sannolikheten för att de är ursprungliga. Bindrunan i **huāstr** står i vilket fall som helst inte alldeles ensam i Öpers ristningar.

I fråga om färder i österled och västerled kunde man kanske med tanke på Wesséns tydningförslag **huāstr** 'österut' tycka, att det vore naturligare, om det på Sö 308 liksom på flera andra sörmländska runstenar vore tal om en färd i österled. Men även färder i västerled omtalas, och fördelningen av de anförda runsvenska beläggen på 'västerut' på olika landskap är ganska överraskande: Södermanland 12, Östergötland 3, Uppland 2, Västergötland 2, Småland 1.

Väderstrecksordet **huāstr** på Sö 308 är med all säkerhet att uppfatta <<**h**>>**uastr** och tyda 'västerut'.

2. Ett omkastningsfel?

Inskriften på U 618, en runsten i Bro kyrkas vapenhus, läses av Elias Wessén med suppleringar efter äldre läsningar inom []:

[in]riþr | uk | kyriþ | lito | rita | st[a]in • af[t]in | [k]! [em]it |

fa[þur • si] n ku | inkik[h]r[• bo] an [ta sin]

och tydes:

²³ E. Svärdröm, Runfynd 1969, Fornvännen, årg. 1970, s. 310.

²⁴ Sm = Smålands runinskrifter granskade och tolkade av Ragnar Kinander (Sveriges runinskrifter, 4), Sthlm 1935—1961.

»Ingrid och Gyrid läto resa stenen efter Klemet, sin fader, och Ingegärd (?) efter sin man».¹

S.k. variation föreligger mellan de båda döttrarnas namn: [in]riþr och kyriþ med samma efterled: -riþ och -riþ, sannolikt också mellan moderns namn: inkik[h]r och den ena dotterns namn: [in]riþr med samma förled: inki- och [in]-, vars [n]-runa Wessén kommenterar: »Av den andra [runan] finns nästan hela hst, svagt; ingen bst kan fastställas. n förefaller osannolikt; möjligen k.»² Namnet på fadern är osäkert. Är klemit den riktiga läsningen, bör det ha varit *Klemet* eller *Klement*, ett kristet helgonnamn, som annars inte är belagt i våra runinskrifter.

U 618 är en relativt sen inskrift. Enligt Wessén (1949) är den »möjligen utförd av Öpir och i varje fall i hans stil»;³ redan Anders Grape (1911) har velat attribuera den till Öpir(?).⁴ Detta motsäges inte av ornamentiken och stämmer med bruket av ordskillnadstecken: en växling mellan ett kort lodrätt streck | och en punkt •, i något fall kanske, om man får döma av Pl. 6 i runverket, ett kort snedstreck: uk / kyriþ och kyriþ \ lito, vilket sporadiskt möter i Öpers inskrifter. Utelämning av ett ord, i detta fall prep. at i satsen: inkik[h]r [• bo]an[ta sin], är ett annat drag, som går väl samman med Öpers ristningsvanor. Ett ord för prep. 'efter' är på samma sätt utelämnat framför bryþr (ack. plur.) i en signerad Öper-inskrift på en runsten vid Alsike kyrka:

sibi • uk • ikriþ • litu • raisa • stain • iftir • g-ha • uk • at • harþ •

suni • sina • sihimuntr • uk • sihikfastr • bryþr • sina // ybir risti⁵

och framför bont- i en osignerad Öper-inskrift på U 1162, en runsten vid Buska i Altuna sn:

biarn \ uk | haltin / litu - ... isa | stin | at / osur | faþur | uk / þorun / bont-,

som dessutom har utelämning av poss. pron. sin efter faþur och efter bont-.

Runföljden 46—47 ku måste vara ett ristningsfel för uk, hävdar Wessén⁶ med hänvisning till Sophus Bugge (1891).⁷ Denna uppfattning möter,

¹ Upplands runinskrifter, 3: 1 (1949), s. 40.

² Ibid.

³ A.a., s. 41.

⁴ A. Grape, Studier över de i fornsvenskan inlånade personnamnen etc., I, Uppsala 1911, s. 81.

⁵ S. B. F. Jansson, Nyfunnen runsten vid Alsike kyrka, Fornvännen, årg. 1948, s. 168.

⁶ Upplands runinskrifter, 3: 1, s. 41.

⁷ (E. Brate och) S. Bugge, Runverser, Sthlm 1891, s. 258.

såsom Bugge påpekat, redan i Liljegrens Run-urkunder (1833), som efter runföljden **ku** i nr 313 har tillägget: (o: **uk**),⁸ och har sedan upprepats i UFT (1873): **ku** (d. ä. **uk**).⁹ Efter Wessén (1949), jfr även hans Ordförteckning (1951), kom det med vid min excerpering (1957) av omkastningsfel i uppländska runinskrifter.¹⁰

Möjligheten att **ku** står för **uk**, den form bindeordet i regel har i Öpers inskrifter och även på U 618, kan inte förnekas, men två saker inger betänkligheter. Det finns bland de hundratals beläggen på bindeordet 'och' i uppländska runinskrifter inte någon motsvarighet till skrivningen **ku**, och några omkastningsfel möter inte hos Öper med undantag för **ihar** för **hiar** 'här' på U 559, en runsten vid Malsta kyrka, jfr **iar** med **h**-bortfall på U 541, en runsten vid Husby-Lyhundra kyrka, men fallet **ihar** har att göra med behandlingen av **h**, vilket är ett kapitel för sig hos en ristare som Öper.

Bindeordet kan, som framgår av följande inskrifter, undvaras mellan två satser:

- U 210. **finuiþr | auk | hulmkair | litu | kera | merki - at -
hulmkut | faþur \ sin \ iþinui | at | bonta sin | ybir | iak**
- U 462 A. [**tierfr · uk kunar · a**] **uk | kulhu [1] litu | risa | stain ·
uk · bru | eftir | alftan × faþur sin**
- B. [**hu**] **lmfriþ | at | bonta | uk | ybir | ris [ti run]**
- U 908. **þorin × lit hakua stain at · binu fiþur sin × ketilu[i ×
at × b]onta sin ×**
- U 1035. ... **kiat auk ... u rita stin þinaftir kuih faþur sin si[kr]iþr
at buanta si ...**
- U 1044. [**kitil · lit raisa st ...**] **þur sin k[ulhat bonta sin]**
- U 1074. **asfriþ --- hakua × stan × at × tierf · sun · sin · nasi · at ·
broþur · sin likbiarn hiak + merki**
- U 1095. **bel + let + hakua + at × ystain × faþur + sin ×
kilauk × at × bonta þin × likbiarn × hiak ×**

Två av de anförda inskrifterna: U 210 och U 462 är signerade av Öper, och enligt Wessén är det ingalunda osannolikt, att U 1044 är ett verk av Öper.¹¹

Men vad är runföljden **ku**, om den inte är en omkastning av bindeordet

⁸ J. G. Liljegren, Run-Urkunder, Sthlm 1833, s. 32.

⁹ UFT = Upplands fornminnesförenings tidskrift, h. 3 (1873), s. 21.

¹⁰ E. Salberger, Ortnamnet på Fålebro-stenen, Namn och Bygd, årg. 47 (1959), s. 126.

¹¹ Upplands runinskrifter, 4: 1 (1953), s. 303.

uk 'och', vilket alltså kan undvaras mellan två satser i en inskrift av t.ex. Öper? Och hör denna runföljd till den föregående eller efterföljande satsen?

Ordgruppen: prep. + mansnamn + släktskapsord + poss. pron., som är mycket vanlig i runstenarnas dedikationer, utökas ofta, särskilt efter **faþur sin** med attributet **kuþan**. Från uppländska inskrifter kan bl.a. följande exempel anföras: **faþur : sin : koþan** U 79, **faþur · sin · kuþan** U 160, **faþur sin kuþan** U 186, **faþur × sin × kuþan** U 508, **faþur : sin : kuþan** U 530, **faþur · sin · kuþan** U 634, **faþur · sin · koþan** U 723, **faþur + sin kuþan** U 828, **faþur : sin : kuþan** U 1033, **sun · sin · kuþan** U 171, **sun sin · koþan** U 265, **sun sin × kuþan** U 324, **sun : sin : kuþan** U 585, **sun · sen koþan** U 703, **sun : sin : kuþan** U 733, **mak · sin · kuþan** U 161, **[b]roþur i · sin · koþan** U 740, **boanta · sin · koþan** U 753. — Öper, som är sparsam i fråga om utsmyckande ord och inte sällan utelämnar poss. pron. **sin** i ordgruppen **faþur sin**, använder uttryckstypen på den signerade inskriften på U 926, en sedan länge försvunnen runsten i Uppsala domkyrka: **tub ... k · kuni ... itr · sira · sun · sin · kuþan · ubir · risti · runa**.

I några fall förkortas adjektivet **kuþan** (ack.) på olika sätt till **ku**, **kuþ**, **gu** och **gop**. På U 79, en runsten vid Skesta, Spånga sn, nu vid Hässelby, slutar B-inskriften: **ernfastr : iuk : stain : at : bersu : botþa : uikerþan : sun : þorkerþan : gop**, »Ärnfäst högg stenen efter Bärsa, Vigårds make, Torgårds gode son» (Wessén) med runföljden **gop**, som inte kan vara något annat än en förkortning av **gop<an>** och en bestämning till **sun**, jfr A-inskriftens slut: **at : birsu : faþur : sin : koþan**. Osäkrare är fallet på U 21, ett nu försvunnet runstensfragment i Färentuna, med inskriften: **auk / brik · faþur sin gu**. Sörmländska inskrifter ger två exempel: Sö 220 på en bergvägg vid Blista i Sorunda sn med inskriften: **× kuikn · auk × ailafn × þain × litu × ahkua × mirki + iftir + ropkain × faþ-r × sin × ku**, »Kvick och Elev de läto hugga märke efter Rodger, sin gode fader» (Wessén) och Sö 252, en länge försvunnen men numera återfunnen¹² runsten vid Säby i Ösmo sn med inskriften: **+ u[i] ... isa × auk × raisa + stain × iftir + toka + broþur + sin + ku**, »... denna och resa sten efter Toke, sin [gode] broder» (Wessén), jfr **× u ... isa × auk (×) raisa × stain × iftir × toka × broþur × sin · ku**, »... (lät göra denna bro) och resa stenen efter Toke, sin gode broder» (Sven B. F. Jansson).¹³ Östgötska inskrifter har likaså två exempel: Ög 17, en runsten i Kuddby

¹² S. B. F. Jansson, Sörmländska runstensfynd, Fornvännen, årg. 1948, s. 310 f.

¹³ A.a., s. 310 f. — Enligt Jansson visar en undersökning av den återfunna runstenen, att det inte finns några runor utanför slingan, och att 1600-talstecknaren Helgonius inte gjort sig skyldig till något förbiseende, jfr Wessén i Södermanlands runinskrifter (1936) s. 220.

kyrka, med inskriften: **ufraþr · kuþulfr auk : i - / eftir : sig : biarn : faþur : sin : kuþ**, »Ovrad, Gudulv och N. N. (reste denna sten) efter Sigbjörn, sin fader god» (Brate), och Ög 119, en försvunnen runsten vid Slaka kyrkogårdspört, med inskriften: **sikton : riti stin · þoi · iftir · ufata · faþur · sin buta · kuþ**, »Sigdan reste denna sten efter Oväte, sin fader, en bonde god» (Brate).

På samma sätt förkortas adj. **nutan** (ack.) 'duglig, duktig' till **nu** på Ög 21, en runsten vid Ingelstad i Kuddby sn, med inskriften: **sin : riti : itin : þina : iftr : brun : sun : sinnu**, »Sven(?) reste denna sten efter Brun, sin hurtige son» (Brate). Runföljden **sinnu** är att läsa: **sin nu = sin nu<tan>**, jfr ... **þur sinuta = sin_nuta<n>** på Sm 157, **faþur × sin × manutan = man_nutan** på U 56, **miuk · nutan · trik** på U 166, **faþur : sin : nytan** på Sö 7 och **sun sin : nutan : þa** på en runsten vid Nasta, Rinkaby sn i Närke.¹⁴

Liknande förkortningar möter ganska ofta i Öpers ristningar. Ändelsen **-ar** i gen. sing. saknas i följande fall: **þorbiarn** för **þorbiarn<ar>** 'Torbjörns' i kontexten: **at | huta | faþur | sin | sun · þorbiarn** på U 229, en runsten med signerad Öper-ristning vid Gällsta i Vallentuna sn, **sin** för **sin<ar>** i texten: **fr ant | kilaua | totur | sin**, »för sin dotter Gillögs själ» (Wessén) på U 489, en signerad Öper-sten från Morby i Lagga sn, nu i Universitetsplanteringen i Uppsala, **askiarþ** för **askiarþ<ar>** 'Åsgårds' i ordgruppen: **at | tuba · faþur / askiarþ /**, »efter Tobbe, Åsgårds fader» (Sven B. F. Jansson) på U 1177, en signerad Öper-sten vid Hässelby i Harbo sn, och **kulaug** för **kulaug<ar>** 'Gullögs' i texten: **an uar sun stufials uk systr sun kulaug** på U 985, en signerad Öper-ristning på en runsten vid Hämringe i Gamla Uppsala sn. Ändelsen **-ar** i ack. plur. fem. saknas i ordet **run** för **run<ar>** 'runor' i ristarsignaturen: **in | ubir | risti | run** på U 181, en runsten vid Össeby-Garns kyrka, och: **uk | ybir | ris[ti run]** på U 462, en runsten vid Prästgården i Vassunda.

Ännu starkare och direkt jämförbar med **ku** för **ku<þan>** och **nu** för **nu<tan>** är förkortningen **ru** för **ru<nar>** 'runor' (ack. plur. fem.) i ristarsignaturen: **en ybir · risti ru** på U 262, ett runstensfragment i Fresta kyrka, och: **ubir · risti | ru** på U 687, ett runristat stenblock i Sjosta, Skoklosters sn. I förkortningen **ru** för **ru<nar>**, **ku** för **ku<þan>** och **nu** för **nu<tan>** saknas inte bara ändelsen **-ar** (ack. plur. fem.) resp. **-an** (ack. sing. mask.) utan också en rotkonsonant: **n, þ, t**.

Det kan tilläggas, att förkortningar, som inskränker sig till en runa, är vanliga i Öpers ristningar. Vokalruna saknas bl.a. i **sin** för **sin<a>** 'sin'

¹⁴ S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke, i: Från bergslag och bondebygd 1952, s. 30 f.

(ack. plur. mask.) på U 687, i rist för rist<i> 'ristade' på U 179, i fr för f<u>r 'för' på U 489 (se ovan), ftir (2 ggr) för <i>ftir 'efter' på U 104. Konsonantruna saknas i ihulkai (ack.) för ihulkai<R> på U 938, ioruna (gen.) för ioruna<R> 'Jorunns' på U 142, kilaua (gen.) för kilaua<R> 'Gillögs' på U 489 (se ovan), runa (ack. plur. fem.) för runa<R> 'runor' på U 544, 566, 880, 926, 1022, 1063, pisa (ack. plur. fem.) för pisa<R> 'dessa' på U 544, ubi (nom.) för ubi<R> eller ubi<r> 'Öper', ristarens namn, på U 566.

Av släktskapsorden möter sporadiskt i vissa ristningar, dock inte i Öpers, med ku och kuþ för ku<þan> och kuþ<an> jämförbara förkortningar. Ordet *fader* skrives faþ (ack. sing.) för faþ<ur> i ordgruppen: eftir hybiarn faþ i sin i på U 1047, en runsten vid Björklinge kyrka som Erik Brate¹⁵ velat attribuera till ristaren Likbjörn men Elias Wessén¹⁶ hellre till Ingulv, och i ordgruppen: rfti + iylburn + faþ på U 1160, en runsten från Åndersta, Simtuna sn, nu i Ashmolean Museum, Oxford som Erik Brate¹⁷ på goda grunder och med instämmande av S. B. F. Jansson¹⁸ attribuerat till ristaren Livsten. Ordet *moder* skrives mu (ack. sing.) för mu<þur> i frasen: iftir × ragnui × mu sina, jfr också bru eller bruþ (ack. sing.) för bru<þ>(ur) i frasen: aftjir × i[ku-] + bru<þ> + sin, »efter Igul, sin broder» (Wessén) på U 341, en runsten i Söderby, Orkesta sn som Brate¹⁹ attribuerat till ristaren Gunnar.

Ordet *broder* skrives bru (ack. sing.) för bru<þur> i ordgruppen: uk × kunar × bru, »och Gunnar, sin broder» (Wessén) på U 506, en numera försvunnen runsten vid Broby, Kårsta sn, buru (ack. sing.) med svarabhaktivokal i ordgruppen: auk • asbun : buru / • sin, »och Asbjörn, sin broder» (Brate) på Ög 47, en runsten i Ströbo äng, sedan Herrstaberg, Kvillinge sn, vidare bruþ (ack. sing.) i en inskrift med flera förkortningar: + tuki × rist • stin × aft • bruþ sin • iust •, »Toke reste stenen efter sin broder Josten» (Brate) på Ög 189, en runsten vid Bo i Vikingstads sn, och likaså bruþ i ordgruppen: aftir bruþ sin i þurot, »efter sin broder Trond» (Sven B. F. Jansson) på U 1127, en runsten vid Alunda kyrka. I denna senare inskrift möter också andra förkortningar: þiltu för þi<R> I<i>tu 'de låto' och ristin för ris<a> stin 'resa stenen'.

Anförda förkortningar i ristningar av Öper och andra gör det sannolikt, att runföljden ku står för ku<þan> (ack. sing. mask.) på U 618, oavsett om

¹⁵ E. Brate, Svenska runristare, Sthlm 1925, s. 116.

¹⁶ Upplands runinskrifter, 4: 1, s. 309.

¹⁷ E. Brate, a.a., s. 43.

¹⁸ Upplands runinskrifter, 4: 3 (1958), s. 610.

¹⁹ E. Brate, a.a., s. 22.

Öper eller någon annan huggit inskriften, och att ordgruppen: **af[t]ir | [k]! [em]it | fa[þur • si]n ku | = ku<þan>** är att tyda: »efter Klemet, sin gode fader».

Något omkastningsfel finns alltså inte längre på U 618, och den hävdvunna uppfattningen: **ku** för **uk** 'och', omfattad av forskare som Johan Liljegren, Sophus Bugge och Elias Wessén, utgår som tydning.

Fram ur det förgångna stiger i stället en annan forskare. Richard Dybeck har nämligen, som jag först i efterhand sett, vid läsningen av ordgruppen: **aftir • klimit • faþur • sin • ku** i själva translittereringen förslaget: **ku (? þan)**.²⁰ Därutöver ingenting, inte ett ord till kommentar, men tanken, förslaget finns där, ett förslag som helt förbigåtts av Elias Wessén i runverket, där dock under Litteratur till U 618 upptages D 1: 2, dvs. R. Dybeck, Sverikes runurkunder, I (1860), nr 2.

²⁰ R. Dybeck, Sverikes runurkunder, I, Sthlm 1860, s. 3 (nr 2).

CAROL J. CLOVER

Scene in Saga Composition

Recent years have seen a return to traditionalism in saga studies as well as other areas of mediaeval literature—a return given further impetus by the signal successes of the folklore formalists in the past several decades in judging the nature of traditional oral narrative.¹ An important course recent scholarship has followed is a shift of interest away from the role of verbal formulas in the composition of traditional poetry to other, larger units of narrative. As early as the 1930's, Frings and Braun began to explore the relation between verbal formulas and larger mnemonic units of composition in the Serbo-Croatian songs.² The compositional function of the *laisse* in Old French poetry has been admirably analyzed by J. Rychner, and there are similar studies of the *fit* or "episode" in Old English poetry.³ It is in this context of "structural" traditionalism—the study of larger narrative units and the part they play in the composition process—that the sagas may be reconsidered. A compositional theory that has as its generative part a structural unit seems far better suited to a prose narrative whose art is a patently architectural one, distinguished above all by

¹ The path of saga scholarship in this respect has most closely paralleled that of the *chanson de geste*. Bédier's view that the poems were composed no earlier than the eleventh century by more or less "literary" and conscious poets has been challenged by a new generation of traditionalists who have reinstated traditionalist notions of origin and transmission. The manifesto of neotraditionalism is Ramón Menéndez Pidal's *La Chanson de Roland y el neotradicionalismo; orígenes de la épica románica* (Madrid: 1959). French translation: *La Chanson de Roland et la tradition épique des francs*, 2. édition, revue et mise à jour par l'auteur avec le concours de René Louis et traduite de l'espagnol par Irénée Marcel Cluzel (Paris, 1960).

² See especially their *Brautwerbung*, *Berichte über die Verhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig*, phil.-hist. Klasse, XCVI, 2 (1947).

³ J. Rychner, *La chanson de geste; essai sur l'art épique des jongleurs* (Geneva, 1955); see especially Chapter Four. For a survey of recent views on the subject, see Michael Curschmann, "Oral Poetry in Mediaeval English, French, and German Literature: Some Notes on Recent Research", *Speculum*, XLII (1967), pp. 36—52.

the recurrence of forms. Recent saga scholarship has been drifting toward such an approach (see particularly the work of T. M. Andersson, R. Allen, and van den Toorn); yet while certain structural categories have been suggested, their compositional role has not been sufficiently explored.

The episodic nature of saga prose has always been recognized as one of its signal features. By "episodic narrative" we mean that the story is advanced in a series of relatively independent units following each other in paratactic sequence. Ker's image, "a series of *pictures* rising in the mind, succeeding, displacing and correcting one another", is particularly apt, for in fact the most common narrative unit is a kind of miniature, visual drama which most commentators call a *scene*.⁴ From time to time other structural units have been suggested (motifs, episodes, episode clusters, chapter blocks, etc.), but only "scene" has earned wide and consistent scholarly currency, recognized and so named by Ker, Heusler, Andersson, van den Toorn, Liestøl, Bååth, and Allen, among others. The general and longstanding recognition of the scenic unit is not accidental, and it points up the key function of scenes in saga narrative.

As a particle of story, the scene has been defined as "the level of sustained individual or social action, as a compact unit of significant action which has a beginning, middle, and end."⁵ It is a unit of narrative arranged around an "event", following a ground-action-consequence progression and advancing the plot one idea-step forward. But "significant action" and "plot increments" are necessarily rather vague notions. What in fact makes scenes readily distinguishable is not so much their function in the story but their common narrative structure. Bertrand Russell noted that units have the same structure when the same map will do for both—or, what comes to the same thing, where either can be a map for the other. Accordingly, saga scenes have the same structure, for they are all fashioned according to the same "map", a remarkably fixed tripartite scheme which emerges in the earliest sagas and reappears, in more or less like form, in nearly all successive texts. "Schon der 'vorsagahaften Stufe' wird man geschaute Szenen zutrauen; Augenblicksbilder, die sich aus irgendeiner Ursache eingruben. Das Werk der Sagamänner aber mag bewusst das Herausmodelln solcher Auftritte gewesen sein . . ."⁶

⁴ W. P. Ker, *Epic and Romance* (Oxford, 1908; Dover reprint: New York, 1957), p. 237 (my italics).

⁵ Richard Allen, *Fire and Iron: Critical Approaches to Njáls saga* (Pittsburgh: 1971), p. 65.

⁶ Andreas Heusler, *Die altgermanische Dichtung*, 2nd ed. (Potsdam: 1941), p. 226.

In distinguishing the formal properties of the tripartite scene it is useful to use Wayne Booth's distinction between the story as *told* and the story as *shown*.⁷ Heusler makes a similar distinction between *dünner Bericht* and *geschaute Auftritte*, and he recognizes that the interplay between them is one of the characteristic elements of saga prose.⁸ Thus: the scene opens with a preface (executed in "telling" narration; Heusler's *dünner Bericht*); moves to the dramatic exchange or encounter ("showing" narration; *geschaute Auftritte*); and ends with a conclusion (again in "telling" narration; *dünner Bericht*).

preface	Óláfr konungr var nú kominn til haugs nokkurs um morguninn at undurni ok það menn sína til skrifta ganga. En skammt í frá honum sátu þrír tigr manna ok lögðu eigi vápn sín. Konungrinn lætr eftir spyrja, hverir þeir væri, ok var honum sagt, at Afrafasti var ok Gauta-Þórir. Konungr fréttir, hvat þeir vilja. Þeir segja, at þeir vilja ganga í lið með honum. Hann spyrr, hvárt þeir eru skírðir, en þeir kváðust eigi skírðir. Nú segir konungr enn sem fyrr: "Eigi hirðum vér at hafa yðr við vart lið, en víst viljum vér hafa yðr, ef þér vilið skírn hafa, ok farið þá í friði." Þeir kváðust því efter honum fara, at þeir vildu honum lið veita, kveðast ok verit hafa í nokkurum mannhættum, "en þat sýnist oss, herra, at sá siðr sé beztr, er þér boðið, ok þess biðjum vér yðr, at þér ábyrgizt oss, fyrir því at vér kunnum eigi þann sið, er þér bjóðið oss." Konungr játar þeim því, at hann skal þeim í trúnaði
dramatic encounter	

⁷ Wayne Booth, *The Rhetoric of Fiction* (Chicago and London: 1961).

⁸ Heusler writes in *Die altgermanische Dichtung*:

Seinen Stoff bewältigt der Erzähler auf zwei Arten. Nennen wir es *dünner Bericht* und *geschaute Auftritte*.

Der dünne Bericht (die Berichterstattung) gibt nur den gedanklichen Inhalt, das Ergebnis; wir fühlen uns nicht als Augenzeugen: ein Mittelsmann erstattet uns Meldung. Bezeichnend: das Fehlen gerader Rede . . .

Keine Saga kann dünnen Bericht entbehren; sonst käme sie mit ihrem Pensum nicht zu Rande. Kunst kann sich auch im dünnen Bericht zeigen: durch klare Abfolge, geschickte Auswahl und Gruppierung. Auch hierin merkt man die lange Schulung des Sagamanns.

conclusion { vera. Nú kveðast þeir vilja fyrir
hvetvetna fram berjast við konunginum,
eru nú skírðir ok byskupaðir ok hafa
dregla um höfuð.

Legendary Saga of St. Óláfr
Chapter 87⁹

preface { Þat var siðvenja þeira Gunnars ok Njáls,
at sinn vetr þá hvárr heimboð at öðrum
ok vetrgríð fyrir vináttu sakir. Nú átti
Gunnarr at þiggja vetrgríð at Njáli, ok
fóru þau Hallgerðr til Bergþórshváls.
Þá váru þau Helgi eigi heima. Njáll tók
vel við þeim Gunnari, ok þá er þau höfðu
verit þar nokkura hríð, þá kom Helgi
heim ok Þórhalla, kona hans. Þá gekk
Bergþóra at pallinum ok Þórhalla með henni,
ok mælti Bergþóra til Hallgerðar: 'Þú
skalt þoka fyrir konu þessi.' Hallgerðr
mælti: 'Hvergi mun ek þoka, því at engi
hornkerling vil ek vera.' 'Ek skal hér
ráða,' sagði Bergþóra. Síðan settisk
Þórhalla niðr. Bergþóra gekk með hand-
laugar at borðinu. Hallgerðr tók höndina
Bergþóru ok mælti: 'Ekki er þó kosta
munr með ykkur Njáli: þú hefir kartnagl
á hverjum fingri, en hann er skegglauss.'
'Satt er þat,' sagði Bergþóra, 'en hvárki
okkart gefr þetta öðru at sök; en eigi var
skegglauss Þorvaldr, bóndi þinn, ok rétt þú

dramatic encounter

Sein wahres Können aber weist der Erzähler in dem zweiten: den geschauten, herausgewölbten Auftritten. Da wo er uns auf den Tatort führt, uns zuschauen und zuhören lässt. Da verschwindet der Berichterstatter; nichts trennt uns von dem Hergang. Da kommt das Unpersönliche des Sagavortrags zur Geltung. (pp. 225—6)

⁹ The recent popular edition of *Legendary Saga* is used here. Guðni Jónsson, ed., *Konunga sögur* (Reykjavik: Íslendingasagnaútgáfan, 1957), vol. I.

I have followed the policy here and in all quotations from saga texts of ignoring paragraphing divisions. Paragraphs are seldom suggested in the manuscripts, which (except for chapter divisions, which may or may not be rendered faithfully in modern editions) generally consist of an undifferentiated, continuous text. Paragraphing evokes a sense of rhythms and patterns which is essentially modern and which obscures the internal narrative structures. Too, the criteria for paragraphing are inconsistent from text to text—and even within the same text, so the reader is in one instance invited to group and in another to separate incidents which may or may not be related.

	{ honum þó bana.' 'Fyrir lítit kemr mér,' segir Hallgerðr, 'at eiga þann mann, er vaskastr er á Íslandi, ef þú hefnir eigi þessa, Gunnarr.' Hann spratt upp ok sté fram yfir borðit ok mælti: 'Heim mun ek fara, ok er þat makligast, at þú sennir við heimamenn þína, en eigi í annarra manna híbýlum, enda á ek Njáli marga sœmð at launa, ok mun ek ekki vera eggjanarfífl þitt.' Síðan fóru þau Gunnarr heim. 'Mun þú þat, Bergþóra,' sagði Hallgerðr, 'at vit skulum eigi skilðar.' Bergþóra sagði, at ekki skyldi hennar hlutr batna við þat. Gunnarr lagði ekki til ok fór heim til Hlíðarenda ok var heima allan vetrinn í gegnum. Líðr nú á sumarit ok allt til þings framan.
dramatic encounter	
conclusion	

Njáls saga, Ch. 35¹⁰

	{ Nú er þat einn dag, at konungr spyr, hversu Velent vill leysa veðjan hans eða nær hann vill efna til smíðar. Velent svaraði: "Herra, svá sem þér leggið ráð til. En ek vilda, konungr, at þér létið gera mér smiðjuhús, er ek skal smíða í." Ok svá er gert sem hann mælti. Nú er smiðjan er búin, þá gengr Velent þingat, sem hann hirti tól sín ok fé.
preface	
dramatic encounter	
conclusion	

Þiðreks saga af Bern, Ch. 65¹¹

Despite the differences in "type" and length, the three passages clearly follow the same "map." The weight of each scene lies in its center part, which consists of the playing out of a miniature drama. The drama may consist of direct or indirect discourse or, commonly, a combination of the two (sometimes effected by anacoluthon). In the dramatic encounter the narrator provides exactly, no more and no less, the ingredients for stage drama: mainly dialogue, interspersed with *hann svaraði*, *hann segir svá*, etc., together with concise and concrete stage directions of necessary accompanying movements and gestures. Summary and general statements (about time, situation, etc.) are relegated to the preface or conclusion; the center section stands alone as drama. It is the key role played by the

¹⁰ The *Íslenzk Fornrit* edition has been used for all sagas appearing in the series.

¹¹ Guðni Jónsson, ed., *Þiðreks saga af Bern* (Reykjavík: Íslendingasagnaútgáfan, 1954).

dramatic encounter that led Heusler to remark of saga prose that "Die Grundeinstellung ist dramatisch, nicht augenhaft."¹²

Framing the dramatic center are the preface and the conclusion. In the preface the scene is set and the conditions for the ensuing action are laid down. Persons, time, place, and situation are named. The opening lines of the scene fill or assist in this function, and they tend to be of a few standard types. *Maðr hét* or *Maðr er nefndr* are common scene openers. The most usual way of opening a scene is to announce time, and it is significant that most of the saga formulas are those which indicate time-occasion. They may be specific: *Þá um sumarit*, *Um haustit var þat*, etc. Other times they indicate relative time: *Litlu síðar*, *Þökkuru síðar*, *Í þenna tíma*, etc. Other time-phrases seem neither to refer to specific nor to relative time, but instead, like the folktale's "once upon a time", draw the narrative from the historical-general to the particular time point of a single event: *Þat var einn hvern dag*, *Einu sinni var þat*, etc. Sometimes time-phrases refer to the narrator's time, the time of the telling, rather than the time of the story events: *Nú er þat til máls at taka*, *Nú er at segja frá*, etc. (These examples are particularly ubiquitous formula systems which serve both to shift scene and to signal temporal backtracking.) Whatever their type, these formulas all serve as markers in the linguistic sense, signalling "a new phase of action within a chapter".¹³ The functional interrelation of saga formulas and scene is clear.

The function of the conclusion of a scene is to close it off and leave the action at a point of temporary rest so that a new scene or action may be initiated. Like scenic openings, the conclusions tend to be of a few standard types. Often scenes end on a note of time passing (*Sitr Gunnarr nú heima um hrið, ok er kyrrt*; *Líðr nú várit*, etc.). A similar technique, equally typical, is that of leaving one strand of the story in a state of suspended continued action while taking up another strand. This can either refer to matters in general (*Ferr svá fram lengi*) or to a particular continuing action, e.g., when characters are left engaged in conversation (*Njála* has a particular fondness for secret nocturnal discussions):

... ok tóluðu þeir lengi leynliga. (Ch. 92)

Eptir þat tala þeir lengi hljótt,
allir feðgar ok Kári. (Ch. 91)

¹² Heusler, *Die altgermanische Dichtung*, p. 227.

¹³ Theodore M. Andersson, "The Textual Evidence for an Oral Family Saga," *Arkiv för Nordisk Filologi*, 81 (1966), 1—23.

Þeir Mörðr ok Flosi riðu báðir
saman til þings ok tóluðu alla daga. (Ch. 117)

Hon settisk niðr hjá Flosa, ok
töluðu þau lengi hljótt. (Ch. 116)

Other scenes conclude with the note that conversations break off (*Síðan hættu þeir talinu*). Still others conclude by noting that the preceding events or conversations were duly reported; and others are brought to rest with a statement of public judgment, a sort of social summing-up, often with a strongly prophetic tone (*Málatilbúnaðr þessi spurðisk um öll heruð, ok var sú orðræða á, at róstmikit myndi verða þingit*). The most common device by which scenes are closed is the departure of the participants. Scenes ending with a variation on the phrases *Skildu þeir at því*, *Hann reið þá heim*, *Síðan gekk hann í braut*, etc., run to the hundreds in *Njáls saga* alone.

Many sagas have a particular fondness for internal symmetry. Note the arrangement of discourse in an indirect-direct-indirect pattern in the following short scene from *Laxdæla saga*:

preface	Snimma um várit bjuggu þeir bræðr skip sitt ok fóru austr með landi. Tóksk þeim greitt ferðin, ok kómu austr til Sarpsborgar ok fóru þegar á fund Óláfs konungs; fagnar konungr vel Þorleiki, hirðmanni sínum, ok hans fõrunautum. Síðan spurði konungr, hverr sá væri inn vörpuligi maðr, er í gongu var með Þorleiki; en hann svarar: "Sá er bróðir minn ok heitir Bolli." "At vísu er hann skörlugr maðr," segir konungr. Eptir þat bauð konungr þeim bræðrum at vera með sér; taka þeir þat með þökkum, ok eru þeir með konungi um várit.
{ indirect	
{ direct	
{ indirect	
conclusion	

Laxdæla saga, Ch. 73

There is a similar symmetrical balance in the longer scene from *Njála* quoted above on p. 60. Here the preface opens with a general statement of habit (*Þat var siðvenja þeira Gunnars ok Njáls, at sinn vetr þá hvárr heimboð at öðrum ok vetrgríð fyrir vináttu sakir*) and proceeds to the specific occasion (*Nú átti Gunnarr at þiggja vetrgríð at Njáli, ok fóru þau Hallgerðr til Bergþórshváls*). The conclusion, then, is an analogue of the preface in reverse order: first comes the specific report (*Gunnarr lagði ekki til ok fór heim til Hlíðarenda ...*) and then the taking of distance from the incident by reverting to the general note (*... ok var heima allan vetrinn í gegnum. Liðr*

nú sumarit ...). Seen as a whole, the scene takes on a kind of hysteron-proteron arrangement.¹⁴

A variation on the triadic model is the "apophthegmatic" scene (a term borrowed from the Biblical formalists). In these scenes the third stage is missing, so that instead of concluding with the usual summary report, they close instead on a spoken line. Apophthegmatic scenes are conspicuous in the text both because they mark a structural departure from the scenic norm, and because the utterances which close them are so often the weighty and "significant" phrases which resonate throughout the work. Just as there is a clear tendency for the memorable utterances of the saga to fall in final or near-final position in scenes, there is a clear tendency for them to be put in the mouths of the grander figures of the sagas (Karla-magnús, Saint Óláfr, Njáll, etc.).

Saga prose is a narrative of parataxis, consisting of "verbal blocks loosely juxtaposed."¹⁵ In the purest form of scenic narration, these "verbal blocks" are tripartite scenes, each succeeding the next in sequence without connective narrative of any kind. There are, of course, exceptions to scenic narration; in genealogies, character "portraits", and hand-to-hand combats, for example, the narrators turn to another set of formal conventions (which are, in many respects, even more stylized and fixed than those governing scene). There may be, in addition, a certain amount of interstitial narrative in which action is simply reported non-scenically (*dünner Bericht*). The amount and kind of interstitial narrative can vary considerably from saga to saga and even within the same work. There is, for example, a relatively liberal use of interstitial report narrative in the

¹⁴ Cf. M. C. van den Toorn, "Zur Struktur der Saga," *Arkiv för Nordisk Filologi*, 73 (1958), 140—168.

Als Beispiel führen wir das sechste Kapitel der Gíslasaga an. Am Anfang heisst es: *Gestr hét maðr ok var Oddleifsson; hann var kominn til þings ok var í búið hjá Þorkeli auðga*. Dies ist ein reiner Bericht, der aber sofort im nächsten Satz schon von einer szenischen Darstellung abgewechselt wird: *Nú sitja þeir við drykkju. Haukdælir, en aðrir menn váru at dómum, því at sóknarþing var*. Der zweite Teil dieses Satzes ist wieder berichtend, aber dann folgt eine längere Szene: *Þá komr maðr inn í búið þeira Haukdæla, gassi mikill, er Arnorr hét, ok mælti: "Allmikil er um yðr Haukdæla ..."* usw. Es folgen dann ein Dialog und anschliessend die Erzählung vom Schliessen der Blutbruderschaft. In der Ausgabe der Altnordischen Sagabibliothek zeigt sich, dass in diesem Kapitel nur ein Paragraph Bericht, dagegen vierzehn Szenen enthalten. Diese Verteilung ist gleichsam bezeichnend für das Verfahren der Saga. (p. 158)

¹⁵ Erich Auerbach, *Mimesis: the representation of reality in western literature*, trans. Willard Trask (Garden City: Doubleday, 1957), p. 102.

Brján episode in *Njáls saga*, while the feud sections and in particular the long portion of the saga leading up to and down from the burning are almost exclusively scenic. With the possible exception of *Grettis saga*, the classical or family sagas all conform to the same mode of scenic narration. The early *Heiðarvíga saga* is very scenic (it is interesting to note that Jón Ólafsson's "memory" section is presented in well-formed tripartite scenes). The most extreme example of scenic narration, with the sparest use of interstitial narrative, is perhaps *Víga-Glúms saga*, where "the episodes crowd onto one another without clear demarcations or stage directions", resulting in a peculiar opacity of plot.¹⁶ The force of the scenic mode is clearly felt in "other" sagas, as well. The patently hagiographic early sagas of Saint Óláfr are highly scenic and replete with saga formulas, as are the *Árna saga byskups* (*Þorláks saga*, on the other hand, yields fewer scenes, fewer formulas, and a larger proportion of interstitial narrative), the *Karlamagnús saga*, *Piðreks saga of Bern*, and the bulk of the *Riddara sögur*.

Just as there is variation in the degree and kind of scenic narration from saga to saga, there is likewise a certain variation in the "shape" of the scenes themselves, often reflecting the complexion of the individual works. *Laxdæla saga's* slow, measured dialogues result in long scenes; in comparison, *Njáls saga's* scenes are terse and dramatically explosive. *Legendary Saga*, in keeping with its hagiographic intention, has a preponderance of apophthegmatic scenes as does, for example, *Benedictus saga*; *Njála* too is dotted here and there with dramatic apophthegms. *Fóstbræðra saga* as well has a taste for apophthegmatic scenes and for eliding chains of scenes. Because of the difficulty in casting metrical romances into saga prose, the Norse "translations" of these works often result in awkward, center-heavy scenes (more on this below). Nevertheless, the most conspicuous feature of the scenic mode is not the idiosyncratic variations in scenic "shape," but the remarkable consistency and uniformity of that scenic mode through a broad range of saga types. Not all sagas are equally scenic, nor are they scenic in the same way. But the degree or kind of "scenicness" is emphatically *not* related to genre as it is conventionally distinguished. *Narratively* speaking, *Njáls saga* has more in common with *Árna saga byskups*, and *Laxdæla saga* with *Karlamagnús saga*, than *Njála* or *Laxdæla* has with *Grettis saga*, though these three are commonly grouped in the same class.

¹⁶ Theodore M. Andersson, *The Icelandic Family Saga. An Analytic Reading* (Cambridge, Massachusetts: Harvard U. P., 1967), p. 244.

If we were to judge solely on the basis of manuscript evidence, we should have to concede that the tradition of translation is older than the tradition of original composition in Old Norse letters. Among the earliest fragments in the Norse corpus are translations of religious writings: the rules of the Benedictines, and the lives of Matthew, Blaise, and Placidus. From the thirteenth century, partly under the impetus of King Hákon Hákonarson (1217—73) and his co-regent and successor, Hákon (the younger), come the first translations of courtly literature. Abbot Robert's translation of *Tristrams saga* dates from 1226. From 1250 comes the Uppsala de la Gardie 4—7 manuscript, containing the incomplete *Pamphilus saga*, the *Strengleikar*, and *Elis saga ok Rósamundu*. This last is the first translation of a *chanson de geste* of which we have record. In the years that followed, some twenty works were translated into Norse from Latin, French, English, and probably, in one case (*Piðreks saga af Bern*), from German. Translation, then, had an ample history by the time the whole *Karlamagnús saga* appeared in the later years of the century (1270—80).¹⁷

Thorkil Damsgaard Olsen stresses the continuity between the first translated works, which were religious, and the later courtly translations.¹⁸ The earliest translators established a stylistic precedent which later became a kind of translator's standard, serving secular efforts as well as clerical. The religious translations were *into prose from prose*. The later courtly translations, however, were *into prose from verse*. The Norse apparently lacked both the word and the concept for "translation" as it is usually defined. Certainly the translator stands in a curious relation to his sources, which he inevitably renders in prose, regardless of their original form. When he chooses a prose style, he does so not out of any consideration of the form or style of the original, but rather according to which prose style was in vogue in Norway/Iceland at the moment (Halvorsen distinguishes three styles: Court, Translator's, and Late).¹⁹ For example, the *romans courtois*, in their original form a relatively homogeneous genre, were rendered into Norse in all three styles: those earlier in the century

¹⁷ If Peter Foote's dating of the *Pseudo-Turpin Chronicle* translation is correct, we may suppose that the Carolingian matter had found its way to Norse vellum at a very early stage indeed (1190—1220). Peter Foote, *The Pseudo-Turpin Chronicle in Iceland* (London: London Medieval Studies, Monograph No. 4, 1959).

¹⁸ Hans Bekker-Nielsen, Thorkil Damsgaard Olsen, and Ole Widding, *Norron Fortællekunst* (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1965). See esp. pp. 108 ff.

¹⁹ E. F. Halvorsen, *The Norse Version of the Chanson de Roland in Bibliotheca Arnemagnæana*, Vol. XIX (Copenhagen: Munksgaard, 1959), pp. 9—11. See also Damsgaard Olsen's remarks on this. *Norron Fortællekunst*, pp. 108 ff.

were done in Court or Translator's Prose, while those from the later period (e.g., *Beyers saga*) are in Late Style. We cannot doubt that the poetically sophisticated Norwegians and Icelanders were cognizant of the metrical forms of the original sources. In *Clárus saga* we are told that Jón Halldórsson found his story *skrifaða með latínu í Franz í þat form er þeir kalla rithmos*.²⁰ Yet only one of the twenty-odd translations, *Percevals saga*, makes a concession to its poetic original—by attempting, curiously, to close each chapter with a rhymed couplet.²¹ On the whole, formal generic distinctions are levelled in the translations, and thus *fabliaux*, *chansons de geste*, *legends*, quasi-historical works, *romans courtois*, and lyric poems are all turned out as prose accounts whose stylistic variation, in light of the original diversity, scarcely seems significant. *Snara* is perhaps a descriptive word after all for this converting, rendering, or recomposing process. We may conclude that formal considerations held, for all intents and purposes, little or no interest for the Norse translators. Story interest was the single criterion in the choice of material to be translated, just as it was the guiding principle for whatever emendations the translator might introduce. The choice to forego the undeniably difficult task of trying to render into a Germanic language Romance versification patterns has often been called sound and wise, yet we may wonder how and why the contemporary Germans managed to do exactly this with considerable success. There would seem to be only two viable reasons, not related, for the Norse preference for prose: first, that it was the long-established translator's mode, dating back to the early religious translations from prose originals, and second, it fell conveniently into the patterns of the emerging popular style of the "saga".

The *Runzivals þáttr* is, of course, that branch of the *Karlamagnús saga* translated from the Old French *Chanson de Roland*.²² The *þáttr* is preserved in three of the four *Kms* manuscripts and in an early Norwegian fragment. It is agreed that the *þáttr* is based on a lost version of the *Roland*.

²⁰ Gustaf Cederschiöld, ed., *Clárus saga* (Halle: in *Altnordische Saga-Bibliothek* 12, 1907).

²¹ Eugen Kölbing, ed., *Riddarasögur* (Strassburg: 1872).

²² See Gustav Storm, *Sagnkredsene om Karl den store og Didrik af Bern* (Kristiania: P. T. Malling, 1874). Also Paul Aebischer, *Recherches sur les traditions épiques antérieures à la Chanson de Roland d'après les données de la première branche de la Karlamagnús saga*, vol. I of *Textes norrois et littérature française du moyen âge* (Geneva: Droz, 1954); and "Les différents états de la Karlamagnús saga," *Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Sprache und Literatur*, vol. 8: *Fragen und Forschungen, Festgabe für Theodor Frings* (Berlin: 1956).

For our purposes, the lack of an original is only a minor inconvenience, however, for on the structural level the differences between the Oxford MS and our lost original cannot (to judge from the translation) have been very great.

Structurally the saga and the chanson are at odds with each other. The *Roland* is written in decasyllabic lines, grouped together in *laissez* of irregular length. The end syllables of each line in a *laisse* are assonanced together; a *laisse* will use either masculine or feminine assonantal patterns throughout.²³ While there is a tendency for each *laisse* to contain one "incident" or "event," there are also *laissez similaires* where the poet relates in two or more similar stanzas, but with slightly different wording and assonance, the same "incident", and conversely, there are *nonsimilaires*, where the poet uses different strophes to complete the narration of an "incident". *Laissez* thus vary considerably both in length and in what they relate, and there does not appear to be any regular single structural pattern comparable to the scenic pattern of the saga governing "laisse" as a single unit. The lack of a recurring formal unity that follows fixed patterns, the upward emotional curve of the *laisse*, the poetic repetition of the same phrases and the same incidents—all these run counter to the saga man's method of composing his story.²⁴ The question is how the translator handles this generic collision.

Nú verðr at ræða um þá er fyrir eru staddir.
 Oliver stóð á hæð einni ok leit á hægri hlið
 sér ok sá ofrfjölda heiðinna manna, ok mælti
 við Rollant lagsmann sinn: Ek sé, Rollant
 5 lagsmaðr, marga drengi fara frá Spanialandi
 með blám brynjum ok hvítum skjöldum ok rauðum
 merkjum, ok er þat eptir því sem Guinelum jarl
 hefir fyrirætlat. En Rollant stöðvaði hann ok

²³ Remnants of the assonances may be traced in the prose of the *Runzivals þáttr*, supporting the view that the version that stood as model for the *þáttr* was, like the Oxford version, assonanced and not a *version rimée*. See Halvorsen, *op. cit.*, pp. 100—2.

²⁴ An excellent and detailed analysis of the formal characteristics of the *laisse* may be found in Rychner, *op. cit.*, especially pp. 68—125. See also T. Atkinson Jenkins, *La Chanson de Roland* (Boston: D. C. Heath, 1924), pp. xxxviii ff.; Stephen G. Nichols, jr., "Formulaic Diction and Thematic Composition in the *Chanson de Roland*", *Studies in the Romance Languages and Literatures*, No. 36 (1962), pp. 1—56; William S. Woods, "The Symbolic Structure of 'La Chanson de Roland'." *PMLA* Vol. XV, No. 6 (1950); and Fern Farnham, "Romanesque Design in the *Chanson de Roland*," *Romance Philology*, Vol. XVIII, No. 2 (1964).

- lézt eigi vilja heyra slík orð. Ok enn mælti
 10 Oliver: Heiðnir menn hafa mikinn styrk, en vér
 höfum lítinn her í móti þeim. Nú blás þú horni
 þínu, ok mun Karlamagnús konungr heyra ok snúa
 aptr her sínum. Þá svarar Rollant: Þá gerða ek
 15 sem fól, ef Frakkland hit góða skyldi týna lofi
 sínu fyrir mínar sakir, heldr skal ek veita stór
 högg með Dýrumdala sverði mínu ok gera blóðugt
 alt frá oddinum ok til hjaltanna, ok skulu
 heiðingjar falla með skömm ok mikla úsæmd, því
 20 at þeir eru allir dæmdir til dauða. Ok enn
 mælti Oliver: Lagsmaðr, blás horni þínu, er
 Olivant heitir, ok mun Karlamagnús konungr
 snúa aptr her sínum ok veita oss lið. Rollant
 svarar: Aldri skal frændi minn vera ámæltr fyrir
 25 mínar sakir, né engi maðr annar á Frakklandi,
 heldr skal ek veita stór högg ok þiggja, fyrir
 því at þeir eru allir til dauða dæmdir. Enn
 mælti Oliver í þriðja sinni: Rollant blás horni
 þínu, ok mun Karlamagnús konungr snúa aptr her
 sínum ok mæta oss á úkunnu landi. En Rollant
 30 svarar: Vill eigi guð þat né sancta Maria móðir
 hans, at ek skula svá hræddr vera fyrir heiðnum
 mönnum, at Frakkland skuli týna lofi sínu fyrir
 ýðrum sökum. Þá svarar Oliver: Eigi er þat
 35 ámælis vert, at maðr ætli sér hóf ok liði sínu,
 því at ek sé svá mikinn fjölda heiðinna manna,
 at fjöll öll ok dalir eru þökt, ok allir dalir
 fullir. Af því vilda ek at þú blésir horni þínu
 40 oss till liðveizlu at Karlamagnúsi konungi.
 Rollant er hraustr, en Oliver er vitr, báðir eru
 þeir ærit góðir riddarar, ok eigi fyrir dauða
 sakir vilja þeir flýja orrostu.

Ch. 21²⁵

This passage contains all the elements of saga scene as it was presented earlier. The preface (lines 1—3) presents the setting and the characters in report narrative. The long dramatic exchange consists entirely of dialogue punctuated only by such phrases as “he says”. The conclusion (lines 39—41) is a brief departing statement, again executed in report narrative. Except for accounts of direct combat, the *Runzivals þáttur* is composed entirely of scenes like this one. Casting the narrative of the *Roland* into tripartite scenic frames is the translator’s *modus operandi*, and it accounts

²⁵ C. R. Unger, ed., *Karlamagnús saga ok kappá hans* (Christiania: H. J. Jensen, 1860).

for the majority of changes introduced by the saga man into the basic text. These changes have been listed in detail by E. F. Halvorsen who, following Meissner, groups them into categories of additions, omissions, and differences.²⁶ The following analysis will show how these changes are related to the restructuring process.

The scene above constitutes a complete "chapter" in the *pátrr* manuscript. It comprises something over seven laisses in the Oxford version of the *Roland* (vv. 1018—1097).²⁷ Scene opening corresponds with the laisse opening (laisse 80); but the end of the chapter-scene comes at mid-laisse in the Oxford *Roland* (after the fourth verse of laisse 87). There is some question whether the Oxford version agrees with our lost original with respect to laisse division; but it seems clear in any case that the translator's willingness to group laisses and probably to interrupt them indicates a certain lack of concern for laisse integrity. For him the *Roland* is evidently pure story, a length of narrative which he may press into his own designs. The obvious question is on what basis the translator divides the narrative: what determines where a scene begins and leaves off? A survey of scenes in the *pátrr* and the corresponding portions of the *Roland* suggests that the guiding principle is dramatic unity. The translator takes

²⁶ As additions, Halvorsen lists 1) saga phrases, 2) phrases like "says he" etc., 3) explanations, 4) recapitulations, 5) various phrases, usually elaborations, and 6) facts that cannot be inferred from the context. As omissions he lists 1) elaborations and amplifications, usually in the form of a variant or a repetition of a preceding verse, 2) anticipations, 3) repetitions of details and phrases used earlier in the poem, 4) unimportant facts, not related to the main theme, 5) descriptions, epithets, stock phrases, 6) recapitulations, and 7) various speeches, soliloquies, empty boasting, exaggerations, etc. As differences he lists 1) shortening of verses by leaving out repetitions, epithets, etc., 2) summaries in which relatively small points are left out, 3) verses where the meaning of the French text is rendered in slightly different words, or one stock phrase is used for another, 4) small changes in detail, e.g., the order of the verses, 5) misunderstandings, and 6) differences of fact, mostly important.

Using the conventional methodology of textual comparison, Halvorsen in his book tries to determine which changes are a *remanieur's* and which are the translator's. Ultimately his concern is with "translatorship": who was the Norse translator, where might he have learnt French, and what was the extent of his knowledge of the language and the culture? He proceeds, that is to say, on a lexical level, with translation *per se*. Because he does not consider the *Runzivals pátrr* as a literary product with its peculiar design and governed by its own set of literary rules, Halvorsen tends to regard the "changes" as random, gratuitous, and often unintelligible, based often on error, ignorance, or laziness.

²⁷ All citations from the *Chanson de Roland* are from Raoul Mortier, *Les Textes de la Chanson de Roland*, Vol. I: La Version d'Oxford (Paris: "La Geste Francor", 1940).

those portions of the account where time, place, and action are more or less constant and shapes them into scenes. The Rollant-Oliver episode takes place at one time and in one location, describes a single, neatly delineated incident, and has (in the *pátttr*, at any rate) only two characters throughout. The *Roland* does not always offer such neat narrative packages, and often the translator manipulates the material to force it into a kind of unity. This he does in several ways. He ignores or minimizes movements from one location to another within the scene. He drops out extraneous persons who have no part in the action; and, conversely, he scrupulously introduces in advance those who will participate in the dramatic encounter. (Note that in the above scene, the *Roland* has a third party, the French troops. The *pátttr* prefers to expel them, since their role in the scene is minor, and to concentrate instead on the essential confrontation between Rollant and Oliver.) The sense of character and action unity is further reinforced by having the scene open with the arrival of the participants and close with their departure (in the *Roland* this journeying in and out may or may not be mentioned; see below). The translator's most conspicuous method of unifying his material is evident in his treatment of time. Pauses are commonly ignored and time is telescoped. Time-words and time-phrases are inserted liberally in the scene, giving the appearance of a neatly articulated sequence of action to what may be, in the *Roland*, a relatively discontinuous and "timeless" passage. Even in the Rollant-Oliver episode, where the unity of action is already clearly secured, we see how lines of logical sequence are drawn up even more tightly by the repeated interposition of *pá*, *nú*, *enn*, and *þriðja sinni* (the French has none of these). Elsewhere we find *því næst*, *þegar*, *um morguninn eptir*, etc.; *síðan*, *lítilu síðar*, *eptir þat*, etc.; and *jafnskjótt*, *í því bili*, *á þeirri sömu stundu*, etc. It is significant that the Norse which proves word-poor in so many instances should have at hand such a rich array of time expressions—particularly when they are seldom called for in the original.

Thus the translator divides the narrative according to the principle of dramatic unity and reinforces the sense of unity by devices of his own. However the fashioning of tripartite scenes out of essentially non-scenic material calls for further and more significant structural changes, which we shall analyze briefly here.

Preface. If the narrative does not yield a fact-laying preface, the translator supplies one himself, usually distilling it from the *Roland's* account. To this he often affixes an introductory saga formula. The opening phrase of the Rollant-Oliver passage (*Nú verðr at ræða um pá er fyrir eru staddir*) is

the translator's addition, for the *laisse* opens directly with *Oliver est desur un pui haut muntet* (Oliver's climbed upon a hilly crest). In the passages below the italicized portions have been inserted by the translator.

<i>Nú verðr at ræða um þá er fyrir eru staddir, Oliver stóð á hæð einni ...</i>	Oliver est desur un pui haut muntez.	v. 1017
Ch. 21		
<i>Nú er at segja frá heiðingja þeim er Estorgant heitir ...</i>	D'autre part est uns paiens, Esturganz.	v. 940
Ch. 20		
<i>Í annan stað er þar til at taka, at Marsilius konungr inn heiðni samnar sínum her ...</i>	Marsilies madet d'Espagne les baruns ...	v. 848
Ch. 18		
<i>Frá því er nú at segja, at sendimenn hins heiðna konungs váru undir olifutré einu ...</i>	Guenes chevalchet suz une olive halte, Assembled s'est as sarrazins messag[es]	v. 336
Ch. 8		
<i>Nú verðr at ræða um þá at Runzival. Rollant mælti ...</i>	Rollant regardet es munz e es lariz; De cels de France i veit tanz morz gesir! E il les pluret cum chevaler gentill ...	v. 1853
Ch. 31		
<i>Frá því er at segja, at einn heiðingi lá í valnum, hann sá á Rollant ...</i>	Sur l'erbe verte li quesn Rollant se pasmet Uns Sarrazins tute veie l'esgardet	v. 2274
Ch. 36		

The *þáttr* is rich in such formulas, and their function as scene-openers is clear. The *laissez* of the *Roland* too often have formulaic first lines, but these are only picked up by the translator if and when they are pertinent to the story itself; lyric burdens, which often open successive *laissez*, are never translated more than once, if at all, in the *þáttr*.²⁸

²⁸ Sometimes the translator goes out of his way to invest lyric burdens with story function. A fetching example of this is the treatment of the line *Halt sunt li pui e li val tenebrus* (v. 814) which occurs variously as *Halt sunt li pui e tenebrus e grant* (v.

Dramatic exchange. The *Roland* narrative is rich in dialogue throughout, so the translator rarely finds it necessary to supply material. His problem is rather to trim it to scenic proportions. The dialogue encounters in the *chanson* tend to be protracted, sometimes lyrical or reflective, filled with detailed plans and stratagems, and replete with repetition and restatement. The dialogue is discontinuous, incremental, and episodic, interspersed with narrative commentary and punctuated by marked pauses between *laissez*. In the *Roland* the encounter between Oliver and Rollant extends for more than seven *laissez*, each *laisse* forming a relatively independent unit ending in a climax and followed by a pause; two of the *laissez* are *laissez similaires*, opening with essentially the same line and describing essentially the same action. In the *pátttr* all these structural rhythms are levelled into a typically prosaic, continuous dialogue. Repetitions (including the *similaires*), pauses, and interstitial report narrative are systematically obliterated. The result is a streamlined dialogue, further unified by the insertion of a number of words establishing relative time (see above). The peculiar lyricism of the *Roland*, so highly regarded by Rychner, falls almost wholly away in the Norse translation. Even pared to its minimal elements, however, the dramatic encounter is long by saga standards. This holds true throughout the *pátttr*: scenes are consistently center-heavy. It seems evident that this is the saga's way of accomodating the *Roland's* more lugubrious dialogue pace.

Conclusion. The structural incompatibility of *laisse* and scene is particularly obvious in the endings. *Laissez* tend to end on spoken phrases, while saga scenes generally prefer to close with a line or two of concluding report narrative. To supply this conclusion, the translator typically a) distills it from the *Roland* account, b) takes a suitable passage from elsewhere and inserts it, or c) adds phrases of his own making. That the translator is regularly obliged to insert his own conclusions is clear from

1330), *Halt sunt li pui e mult halt les arbres* (v. 2271), and *Halt sunt li pui e la voiz est mult lunge* (v. 1755). In the *pátttr* it is recorded only once:

En Karlamagnús konungr reið heim til Frakklands
með her sínum há fjöll ok myrkva dali ok furðuliga
þröngva, svá at 15 mílur valskar mátti heyra
vápnaðgý af liði þeirra. Ch. 17

As if by way of justifying his inclusion of this resonating formula, the translator makes note of the acoustic advantages of such a topographical arrangement. Thus the formula which in the *Roland* is a jeremiad with no explicit story function becomes a typical element of staging, almost pedantically linked with the action, in the *Runzivals pátttr*.

the passages below. Italics indicate either a drastic reworking of the original or a simple insertion on the part of the translator. The first passage, for example, contains one sentence of distilled report and an inserted saga formula. All the examples are immediately preceded by dialogue (the end of the dramatic encounter) in the text.

*Nú er Rollant ok Oliver ok 12
jafningjar at Runzival ok lið
þeirra, ok man þeim skamt til
bardaga. Ok er eigi lengra
frá at segja, en því næst fór
Karlagnús konungr heim til
Frakklands.* Ch. 16

*Svá mælir Oliver hit sama, ok
við þessi orð gleðjast mjök
Frankismenn, ok ríðr hverr sem
mest má til bardaga.* Ch. 22

*Nú er orrosta hörð ok áköf, ok
ýmsir höggva ok ýmsir verja,
svá ok ávalt eru þeir framast
Rollant ok Oliver ok Turpin
erkibyskup, ok allir 12
jafningjar fylgdu þeim, svá
engum þarf at ámæla.* Ch. 25

Ok lauk svá þeirri stefnu.
Ch. 2

*Síðan váru upptekin landtjöld
ok herbúðir Karlagnús
konungs. Síðan fóru þeir leið
sinnar ok léttu eigi fyrr en þeir
kómu til Runzivals ok tóku þeir
náttstað.* Ch. 14

*Ok snerist þá hverr frá öðrum
ok kómust við mjök.* Ch. 30

*Nú eru hér taldir 12 jafningjar
heiðinna manna í móti 12
jafningjum kristinna manna.
Alt þat lið er þar var herklæddi
sik með allskonar vapnum, ok*

(Oliver's speech is given in full as direct discourse in the *Roland*. See Halvorsen, 190 ff.)

(The first line is a formula from elsewhere in the *Roland*, inserted out of place here.)

(Here a long passage in the French is reduced to a typical saga phrase.)

(The first line is a very free and reduced paraphrase of a sententious passage in the *Roland*.)

(Typical distilled summary of preceding action)

(Each sentence is a distilled report from a different place in *Roland* text.)

þeystu úvígán her út af Spaníe
 á hendr Rollant ok hans líði.
 Ch. 75

Note the saga preference for a final *exeunt*. These departures, named explicitly in the *þátttr*, are sometimes mentioned, sometimes only implied, and sometimes not even suggested in the *Roland*.

Sigurður Nordal wrote that translated sagas are not "real" sagas ("Naturligvis er disse oversættelser ikke virkelige sagaer, lige saa lidt som deres fremmede originaler."²⁹). And indeed, the translated sagas contain aspects of story and rhetoric which do not fit with the usual image of unemotional objectivity, the concrete attitude, the external stance of "real" sagas. In these matters the translator of the *Chanson de Roland* is indeed a translator, faithful (albeit in an abbreviated way) to the stuff of the original. It is the restructuring, or recasting, of his material into scenic narrative that accounts for most of the translator's changes in the Norse version. To provide a preface, he is often obliged to insert a summary statement (either distilled from the narrative or created from whole cloth) in which details of setting are mentioned. To this is typically affixed a saga formula, signalling a new scenic action. Similarly, he fashions a recapitulation or summary statement (again often with a formula) in order to supply a conclusion. In the center part of the scene, his method is to "purify" the dialogue by eliminating all narrative but discourse and the requisite short statements "he said", etc. (In apophthegmatic scenes the conclusion is reduced or omitted altogether in favor of a final sententious spoken line.) Finally, the tripartite structuring of the scene regularly occasions the rearrangement of certain material. This reordering is highly predictable, and it is inevitably *within* the scene.

The analysis of *Runzivals þátttr* is intended to clarify the relation of the Norse translator to his material. He did not merely translate (in the modern sense), nor did he actually rewrite or adapt (again in the modern sense); he simply recomposed it, in prose, into tripartite scenes. In short, nearly every "change" Halvorsen lists may be viewed as a predictable structural side effect, so to speak, of the "scenification" process that underlies the making of a saga. To what extent this process is typical of translated sagas can only be determined in a text-by-text comparison with originals; certainly the evidence of the massive *Karlamagnús saga* is impressive in itself.

²⁹ Sigurður Nordal, "Sagalitteraturen", *Nordisk Kultur* VIII: B (Stockholm—Oslo—Copenhagen: 1953), p. 182.

The earliest sagas of which we have record are those dealing with the life of Norway's national saint, Óláfr Haraldsson. Around his life there quickly grew up a commemorative tradition. One supposes that the first accounts of his death at Stiklastaðir were the tales and reports that circulated among witnesses and participants shortly after the battle. Just how much of the tradition to ascribe to oral sources is, of course, conjectural. By the end of the eleventh century skaldic tradition was in full cycle. Skalds had begun to compose verses treating of Óláfr's life and sanctity shortly after (even before, if we are to believe Snorri's account) his death. The twelfth century yields, in addition to more skaldic production, a succession of more or less rudimentary Latin prose biographies. The first fragment in the vernacular comes from ca. 1155—1165 (provenance uncertain).³⁰ From around the turn of the century an unknown biographer compiled a vernacular life of Óláfr. This work, the *First Saga of Saint Óláfr* (*Óláfs saga hin elzta*, *Ældste Saga*, etc.) is the first work of which we have record that can properly be called a saga. It is clear even from the fragments of the earliest vulgarized account or accounts that scenic narration was firmly and fully established as a narrational mode.

preface	Óláfr konungr lét efla mjök kaupstaðinn í Þrándheimi. Svá bar at eitt sinni, at þar var kominn mikill fjöldi manna til kaupstaðarins, ok váru nekkverir menn gengnir upp í Gaulardal af þeim, er til komnir váru. Þat var páskamorgun, En svá bar til, at maðr einn gekk hjá þeim kaupmönnum. Þeir váru tveir saman í göngu. Þessi maðr, er ek gat áðr, var herðimikill ok þann veg búinn, at hann var í kápu ok í hosum hvítum. Annarr þeira spurði: "Hverr ertu, félagi?" sagði hann. En sá kápumaðrinn
dramatic encounter	þagði við ok svarar engu. "Ek svá heill", kvað sá, er spurt hafði, "at ek skal maka honum háðung," hleypr eftir honum síðan kápumanninum ok lætr erja skóinn of legginn ofan, er þar var blautlendi ok leirugt, er
conclusion	þeir fóru, ok sér á mjök, þars hinn hafði hvítar hosur, en þó lætr hann sem hann viti þetta eigi, ok skilja þeir nú við svá búit.

³⁰ A recent reevaluation of these fragments may be found in Jonna Louis-Jensen, "Syvende og ottende brudstykke," [*Opuscula*, IV] (Copenhagen: *Bibliotheca Arnamagnæana*, XXX, 1970), pp. 31—60.

(preface) Annan dag páskanna þá er þat sagt, at konungsmenn koma inn í herbergi þess ---
 Fragment II, Ch. 6³¹

The earliest complete manuscript of the Óláfr history is the so-called *Legendary Saga* (*Helgisagan*, *Legendariske Sagan*, etc.), written in Norwegian (Trondish) around 1250. The *Legendary Saga* is a rich source for the student of saga origins. As a biography it is notoriously confused and inconsistent, yet it is precisely the obvious conflationary difficulties which make the constituent sources so easily identifiable: *Ágrip*, Theodoricus' history, the earlier Latin accounts, and various skaldic poems (among them Sigvatr's *Víkingavísur*). Imposed on this patchwork of sources are all the trappings of the mediaeval hagiography. The *Legendary Saga* is, as its title suggests, a generic crossing in Curtius' meaning:³² in subject matter, point of view, intention, and broad format (*vita-mors-miracula*) it is yet another of the saints' lives that dominated popular literature in Europe; on the other hand, its strictly scenic composition is pure "saga."

		{ Nú æ því meir er konungrinn sótti á leiðina,
		{ þá spurði hann því meira samandrätt liðsins.
		{ Konungrinn reið hvítum hesti um daginn. En
scene	5	{ þá varð sá atburður, at hestrinn hleypr í jarð-
	1	{ fall eitt undir honum, ok brotna fætrnir allir á
		{ hestinum. Konungrinn hleypr af fram ok sakar
		{ hann ekki ok mælti: "Býsna skal til batnaðr."
		{ Nú býðr hverr honum sinn hest. Konungrinn
		{ bindr um fætr hesti sinum. Nú biðr konungrinn
	10	{ skutilsvein sinn gefa sér af vatni at drekka. Hann
		{ gerði svá. Konungr blessar kerit, ok þá er hann
		{ kenndi, þá mælti hann: "Eigi vil ek mungát drekka."
		{ Skutilsveinninn svarar: "Vatn fekk ek yðr, herra,"
		{ ok lætr í annat sinni ok gefr konunginum. Konungr-
scene	15	{ inn mælti: "Er þetta mjöðr; eigi vil ek hann
	2	{ drekka; gef mér vatnit." Skutilsveinninn fekk
		{ honum þriðja sinni. Konungr mælti: "Vin gefr
		{ þú mér nú; eigi vil ek þat drekka." Byskup
		{ mælti: "Drekkið, herra; heimilt á sá, er gefr yðr
	20	{ ok þessum drykk hefir snúit, ok eru slíkt ágætlig
		{ tákni ok fagrlig." Nú sjá konungsmenn skip þat,

³¹ These fragments are conveniently included in Guðni Jónsson, ed., *Konunga sögur*. All quotations from *Legendary Saga* are from this edition.

³² Ernst Robert Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages* (New York: Harper and Row, 1963), p. 260. Curtius writes: "The persecutions of the Christians

		er átti Hrútr á Viggju Loðinsson. Sigurðr ull-
		strengur var sonr hans, er staðinn setti í
25		Niðarósi. "Man ek þat," segir konungr, "at Hrútr
		var meiri vinur várr. Nú ferr hann til Kálfs með
		liði ok vápnum í móti oss." Konungr mælti til
scene		Gizurar svarta: "Er þat títt á Íslandi, at verk-
		menn heimta slagár um haustum, er þeir hafa unnit?"
3		"Já, herra," segir hann, "þat er þar mjök títt."
	30	Konungrinn sagði: "Æ em ek því meiri maðr en
		bændr á Íslandi, at ek skal stórfengiligari
		til ráða slagánna. Tak þú hrútinn ok alla þá,
		er honum fylgja, ok drep þá alla." Eigi var
		hann trauðr þess, drap þá Hrút ok hundrað manna
35		með honum. Chs. 84—5

This passage contains three discrete scenes: the "stumble" (lines 1—9), the ale-mead-wine incident (lines 9—21) and the Hrútr episode (lines 21—35). The three scenes stand in paratactic relation to one another, only tenuously (and not entirely logically) connected by the word *nú*. In the manuscript the passage is a continuous and undifferentiated "chapter" unit (marked off at either end by large letters). The observance of scenic integrity is standard practice not only in *Legendary Saga*, but in the saga manuscripts in general. Whether there is a one-to-one correspondence between scene and chapter or whether scenes are grouped in a chapter, the scenic boundaries remain intact in the manuscript, indicating tacit recognition at least on the scribal level of scene as an inviolable narrative unit. Instances where scenes are interrupted by chapters are extremely rare.³³

Legendary Saga is (again excepting accounts of direct combat and some interstitial narrative) composed of scenes like the ones above. Loosely juxtaposed, and dressed in typical saga formulas, they account for the bulk of narrative in the text. Yet "generic crossing" is evident even on the scenic level in the above passage and throughout the saga. On one hand the scenes conform to the classical model, but on the other hand they have

produced the *acta* and *passiones* of the martyrs. The *vitae* of the saints followed upon these. These new genres could be put into the system of forms of pagan literature. Thus, Biblical poems and saints' lives appear in the form of the Latin epic. We have already observed the phenomenon of medieval stylistic crossing But the genres too are crossed, and this at the same time signifies: crossing of the pagan and Christian canons."

³³ *Laxdæla saga's* Chapter 42 is an example. A large "chapter" letter divides the dramatic encounter and the conclusion.

a distinctly Biblical flavor. The interest or "event" lies not in any external action, but in the figure of the king. All three of the above scenes reflect the apophthegmatic tendency of scenes in *Legendary Saga* to turn on weighty utterances which rarely serve to advance the plot, but instead focus attention on the fated saint. The ultimate model for saints' lives is, of course, the life of Christ; and like many other aspects of the hagiography, the apophthegmatic scene imitates the Biblical portrait of Christ. In his study of the synoptic tradition, Rudolf Bultmann defines the apophthegm as a narrative unit consisting of a saying of Jesus set in brief context. "The interest of the apophthegm is entirely confined to the sayings of *Jesus*. The saying is given as concise a form as possible, and this is proper to the apophthegmatic style."³⁴ Further, in the biographical apophthegm, "Jesus' saying, which is the point of the apophthegm, comes at the end."³⁵ The compositional import of the apophthegm, Bultmann suggests, lies in its generative power. The apophthegm may be said to be a formulaic structure, a formal frame into which narrative material is fitted and shaped. Bultmann and other formalists have accumulated an enormous weight of evidence for apophthegmatic composition in the gospels, claiming that apophthegms "developed in a tradition where independent sayings were joined to an already existing situation."³⁶ In the gospels there is case after case of situational context composed for and around the dominical saying, which in turn can be traced back to another (often Hellenistic) tradition. Conversely, there are situations to which a saying is affixed. The result in either case is an apophthegm.

A similar process may be assumed for the apophthegmatic scenes in *Legendary Saga*. Scene after scene rests on a tendentious phrase: *Gott væri at snúa manni frá illvirki, fyrir því at hann mun þat henda; Oft kemr þar niðr fyrir nesjum; Margir menn eru þeir í liði Kálfs, norrænir, er þeim væri betra falla með mér en berjast í móti mér*, etc. Certainly many of the utterances are axiomatic, some proverbial and others probably borrowed commonplaces of hagiographic tradition, all dressed in a brief context and given an appropriate place in the narrative. A celebrated example of a wandering bit of dialogue that forms the scenic core of two different accounts is the exchange "What broke?" "Norway, king, from thine hands" reported both of Óláfr Tryggvason at Svoldr and Óláfr Haraldsson at the

³⁴ Rudolf Bultmann, *History of the Synoptic Tradition*, trans. John Marsh, from 3rd ed. (New York: 1963), pp. 62—63.

³⁵ *Ibid.*, p. 56.

³⁶ *Ibid.*

Nesjar battle.³⁷ The apophthegmatic tradition lingers, though fainter in its Biblical resonance, through the later redactions of the Óláfr material (Styrmir and Snorri) and even into the classical sagas. *Fóstbræðra saga* in particular has a penchant for the apophthegmatic. A well-known example of a demonstrably older saying given situational context in the narrative is Njáll's *með lögum skal land vårt byggja, en með ólögum eyða*, from the laws. The apophthegmatic scene must have come as an easy and pleasingly dramatic variation on the tripartite model, and it is one with ample precedent in the earliest religious sagas.

The extant texts of the Óláfr cycle (the fragments of *First Saga*, the *Legendary Saga*, *Styrmir's Saga*, and Snorri's two reworkings, of which the second came to form the center third of *Heimskringla*) offer an invaluable insight into how scenic narration served the needs of the emerging saga form. The paratactic disposition of scenes required a minimum of authorial effort, thus allowing the *bricoleur* of *Legendary Saga* to take his many bits of information, cast them into scenes, and then articulate them loosely into something resembling chronological sequence. For an author whose first task it was to assemble and coordinate widely disparate sources (poetry and prose, Latin and vernacular, learned and popular), the method was a distinct practical advantage. The larger possibilities of paratactic construction were seized upon as an historian's boon by Snorri, who must have recognized from the outset the pragmatic advantages of such a narrative mode in constructing a popular encyclopedic history. Freed from the syndetic requirements of learned historiography, Snorri could with ease conflate his various accounts by inserting, deleting, and reordering scenes and groups of scenes. Parataxis was further exploited as a literary device with the stranding of the narrative and the shifting of scene back and forth between the two accounts—a technique we see first in Styrmir's version of the Óláfr biography. Styrmir's skilful arrangement of the verbal blocks to effect simultaneous narration (*Nú ferr tvönnum sögum fram, er frá var sagt . . .*) rivals that of the multi-stranded family sagas, and Snorri follows his technique closely.

Simultaneous narration is the final, and in many respects the most artificial, exploitation of parataxis in the sagas. While it is not correct to say that narrative parataxis *caused* the technique of simultaneous narration, the line of development is perfectly clear. Certainly narrative para-

³⁷ Lars Lönnroth has commented on the confusion of the two Óláfrs in his article "Studier i Olaf Tryggvasons saga," *Samlaren* (1963), and concludes that the Saint Óláfr version must be the older. See also E. Saltnessand, "Svolder eller Nesjar?" (*Norsk Historisk Tidsskrift*, 42 (1963).

taxis and simultaneous method go hand in glove: in no place in the sagas is paratactic episodism more evident than in "simultaneous" passages, where all the attendant rhetorical devices of scene-shifting, pivotal phrases, backtracking, etc., cast into clear relief the individual verbal blocks. Parataxis is the compositional axis along which are aligned structural developments within the saga form. It permitted the easy assimilation of varied sources, the expansion of the form, and the combination of scenes within the form to produce narrative innovations and structural configurations which, at the classical stage, give its saga its peculiar complexion.

Scene is by no means the only part of the "grammar" of the saga. Motifs, themes, scenic groupings, action patterns all combine to give saga narrative its traditional stamp. Compositionally, however, these parts are best seen as secondary narrative characteristics, whereas scene may be viewed as primary both because of its nearly universal occurrence over a broad range of saga types and because of its seminal nature in the composition of individual works. Scenic narration is clearly the saga man's *modus operandi*, and the tripartite scene is clearly a normative image, a mental template, operating in his mind. The force of this normative image is revealed in action, so to speak, in the translation process, exemplified here in the *Runzivals þáttur*, where the saga man recomposed a poetic and strophic original into level saga narrative by fabricating or otherwise generating the missing parts of the predetermined frame. The model may be extended to saga narrative in general: if the "event" of the scene lies in a story action, the scene may generate a suitable bit of dramatic dialogue; conversely, if the "event" lies in the nature of the dialogue, the scene may generate a situational context. *Legendary Saga* offers ample evidence of the latter. Indeed, whole scenes may be generated as transitional, unifying, elaborative, or explanatory in the saga. The building block quality of scenic units is seen most clearly when, as in the Óláfr sagas, they are deleted, inserted, and transferred from one place to another.

This is not to say that the scenic frame is rigid. Fixed in its general contours, the tripartite scene is pliable enough to be adapted to the special needs or esthetic tastes of individual narrators or translators. Thus scenes may be short, long, proleptic, apophthegmatic, explosive, reflective, etc.; sometimes the variation is one of emphasis or nuance. (The flow and juxtaposition of different kinds of scenes is one of the artful refinements of the classical narratives.) Yet beyond the variations of scenic "shape"

lies the same template. To borrow another formulation: all is traditional on the generative level, all unique on the level of performance.³⁸

The saga's indebtedness, on some prehistoric level, to the patterns of oral folk narrative is safely, if vaguely, assumed by bookprosaists and freeprosaists alike. This analysis has tried to define the traditionally Norse storytelling mode more precisely as a narration of tripartite scenes arranged paratactically in sequence. One supposes that the scene functioned as a kind of mnemonic unit in oral tradition, a predetermined frame in which a plot event could be encapsulated. That scene should be a fully-conceived and integral feature of the earliest texts recommends the notion that it is scene which is a fundamental point of contact with oral tale-telling. That the saga's "oral" formulas are clustered around scene confirms this notion.³⁹ This is not to say that the formulas as they are used in the sagas signal "oralness", of course. They are better considered features of an earlier oral tradition which became, either partially or wholly before the saga period, part of the literary convention of saga making. It seems likely that the "standard" phrases had an antiquated or folksy ring to their thirteenth-century audience. What is clear is that formulas are from the beginning inseparable from scene: they serve a clear function in scenic composition by introducing the action and closing it off. Nor is it correct to regard these formulas as having become ossified as soon as they became literary, for standard saga formulas came to be put to increasingly sophisticated and artful use in classical narrative—to subordinate action, signal temporal overlapping and backtracking, etc.

This combination of traditional composition and conscious artistry is one of the saga's most intriguing aspects. At this point it is convenient to distinguish three narrational levels on which a given text can be approached. The highest is the individual level, in which the skills and proclivities of a particular narrator are most clearly evident. Hence *Laxdœla saga's* deliberate, elaborately detailed, generously folded narrative.⁴⁰ The second level is the generic level. Here the work draws on the patterns and broad design of a group of similar narratives. Thus *Laxdœla*

³⁸ Michael Nagler, "Towards a Generative View of the Oral Formula", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 98 (1967), p. 311.

³⁹ See in particular Knut Liestøl, *Origin of the Icelandic Family Sagas*, trans. A. G. Jayne (Oslo: Aschehoug, 1930) esp. pp. 29 ff. Cf. T. M. Andersson, "Textual Evidence".

⁴⁰ The distinctive features of individual sagas have often been remarked. In general, the prefaces of the *Íslenzk Fornrit* editions contain commentary of this nature. See also Theodore Andersson's comments on individual sagas in *Family Saga*.

saga conforms to the normative structure of the Icelandic or family sagas.⁴¹ The primary level, which has been the subject of this essay, is the general or universal level. Crossing generic boundaries, scenic narration as we have defined it is a kind of compositional bedrock, at once the most anonymous and most traditional layer of saga writing.

⁴¹ Theodore Andersson's six-part structural scheme for the Icelandic family saga is well known (see *Family Saga*). Joseph Harris has extended the method, and clarified the problems surrounding the question of genre, in his "Genre and Narrative Structure in Some *Íslendinga þættir*", *Scandinavian Studies* 44/1 (1972), pp. 1—27. Harris takes exception to Lars Lönnroth's contention that the mediaeval Icelanders had no sense of genre within the saga tradition. Lars Lönnroth, "Tesen om de två kulturerna," *Scripta Islandica*, 15 (1965).

ROLF HELLER

Laxdœla saga und Landnámabók

I

In dem Material, das der Verfasser der Laxdœla saga (Laxd.) zum Aufbau seines Werkes verwendet hat, spielen — wie in allen Sagas — genealogische Angaben eine bedeutende Rolle. Es ist gerechtfertigt, im Hinblick auf das Werden der Saga sogar erforderlich, diese Angaben besonders eingehend zu untersuchen, bilden sie doch im wesentlichen das Gerüst der Saga. Sie muß der Verfasser zuerst zurechtgelegt haben; erst dann konnte er an das Ausarbeiten der Handlung gehen. Vergleichende Untersuchungen zwischen der Laxd. und einer Reihe von Isländer- und Königs-sagas haben interessante Einblicke in die Arbeitsweise des Laxd.-Verfassers gewährt und verschiedene Arten der Verarbeitung übernommenen Stoffes, sog. literarischen Lehngutes, sichtbar werden lassen. Dabei sind ebenso wie beim Erkennen von Widerspiegelungen zeitgenössischer Ereignisse in der Saga in vielen Fällen gesicherte Aussagen möglich. Demgegenüber wird man bei der Untersuchung des genealogischen Materials der Saga an manchen Stellen über Vermutungen kaum hinauskommen. Daß wir überhaupt in der Lage sind, die Landnámabók (Lnb.), die Hauptquelle für die Genealogien isländischer Landnehmer und ihrer Nachkommen, mit einer gewissen Erfolgsaussicht zu vergleichenden Studien heranzuziehen, danken wir der Aufhellung der Zusammenhänge zwischen den verschiedenen erhaltenen (und erschließbaren) Redaktionen, die untrennbar verbunden ist mit den Namen Björn Magnússon Ólsen, Jón Jóhannesson und Jakob Benediktsson¹. Wenn trotz ihrer bedeutenden wissenschaftlichen Leistungen auf einzelne Fragen keine befriedigende

¹ Vgl. die Einzeluntersuchungen von Björn Magnússon Ólsen in den Aarbøger, Kjøbenhavn 1904 ff., von denen hier vor allem die über „Landnáma og Laxdœla Saga“, 1908, S. 151—232, interessiert; Jón Jóhannesson, Gerðir Landnámabókar, Reykjavík 1941; Jakob Benediktsson, Einleitung zur Ausgabe der Skarðsárbók, Reykjavík 1958; ders., Einleitung zur Ausgabe der Landnámabók, in: Íslenzk fornrit I, 1, Reykjavík 1968.

Antwort gegeben werden kann, so liegt das in erster Linie an der Mangelhaftigkeit der Überlieferung. Dies im Einzelnen noch einmal darzulegen, ist nicht nötig; es sei nur auf drei der wesentlichsten Punkte hingewiesen: Über die Abfassung der ursprünglichen Landnámabók, auf die letzten Endes alle erhaltenen Redaktionen zurückgehen, herrscht keine völlige Klarheit, wenn es auch sicher scheint, daß sie in irgendeiner Form an die Person Ari Thorgilsson geknüpft ist. — Von den auf uns gekommenen Redaktionen ist einzig die Sturlubók (Stb.) im großen und ganzen vollständig erhalten. — Die Sturlubók liegt jedoch nur in einer Abschrift des 17. Jahrhunderts vor, deren Vorlage nach Ansicht der Fachleute nicht älter als ca. 1400 gewesen sein kann, und die Fragmente der Melabók (Mb.) gehören gar erst dem 15. Jahrhundert an. Das älteste in unserer Hand befindliche Stück sind daher die in Hauk Erlendsson's eigener Niederschrift bewahrten Teile seiner Bearbeitung (Hb.) aus dem frühen 14. Jahrhundert. Unter diesen Umständen können im Laufe der Überlieferung vorgenommene Textänderungen nicht ausgeschlossen werden, selbst wenn man die Zahl der nicht bekannten Zwischenstufen sehr niedrig einschätzt und davon ausgeht, daß die späteren Abschreiber ihre Aufgabe vor allem anderen in der Bewahrung des Überlieferten gesehen haben.

Die Beurteilung des Verhältnisses des in der Laxd. verwerteten genealogischen Materials zu den Angaben der Lnb.-Redaktionen bereitet darüber hinaus noch besondere Schwierigkeiten. Der Hauptgrund dafür ist, daß an den entscheidenden Stellen, bei dem Überblick über die Besiedlung des Tälergebietes, sowohl die Mb. als auch die Hb. größere Lücken aufweisen, so daß allein die Angaben der Stb. zur Verfügung stehen.

In den folgenden Abschnitten wird es in erster Linie darauf ankommen, die Stichhaltigkeit einiger wesentlicher der herrschenden Ansicht zugrunde liegender Argumente zu prüfen, neue Fragen aufzuwerfen und, wenn möglich, Vorschläge zu deren Beantwortung zu unterbreiten. Vollständigkeit in der Behandlung des durch die Laxd. dargebotenen genealogischen Stoffes kann nicht angestrebt werden. Außerordentlich wichtig aber ist es, die Erkenntnisse über die Arbeit des Laxd.-Verfassers mit ihm bereits vorliegendem oder von ihm erst gesuchtem Erzählrohstoff auch für die Beurteilung seines Umgangs mit genealogischen Quellen nutzbar zu machen. Auf keinem anderen Gebiet ist der Begriff der „mündlichen Überlieferung“ so sehr strapaziert worden wie hier. So sieht beispielsweise noch vor nicht langer Zeit Andersson bei Abweichungen der Saganangaben von denen der Lnb. fast ausnahmslos die Erklärung in der Verwendung mündlicher Überlieferungen („oral traditions“) durch den Saga-

verfasser². Ganz ohne Zweifel hat es mündliche familiengeschichtliche Überlieferungen gegeben; ohne sie besäßen wir keine Lnb. Eine besondere Frage aber ist es, ob sie nach der Sammlung und schriftlichen Fixierung derartigen Materials im 12. Jahrhundert (in der wohl von allen Forschern vorausgesetzten Ur-Lnb. oder auch in selbständigen Aufzeichnungen einzelner Geschlechter) noch eine größere Rolle gespielt haben, und eine ganz andere Frage ist es, ob der Verfasser einer Saga es für nötig befunden hat, auf derartige Quellen zurückzugreifen. Es fällt auf, daß in den bisherigen Untersuchungen über die Beziehungen der Laxd. zur Lnb. die Möglichkeit, daß der Sagaverfasser das ihm schriftlich vorliegende genealogische Material von sich aus verändert hat, entweder überhaupt nicht in Erwägung gezogen oder nur am Rande behandelt worden ist. Das hängt unter anderem damit zusammen, daß man ein solches Vorgehen kaum für möglich hielt, weil sich der Verfasser damit in einen für jedermann erkennbaren Gegensatz zur Lnb. gesetzt hätte und angeblich beim Publikum mit einem Protest gegen die „Fälschung“ ihrer Angaben zu rechnen gewesen wäre. Nun ist aber zu bedenken, daß die Verwendung von der Lnb. abweichender mündlich tradierten Genealogien zu demselben Ergebnis hätte führen müssen, da diese zweifellos nur in einem menschlich wie räumlich begrenzten Umkreis bekannt gewesen sein könnten, für das übrige Publikum aber ebenso als falsch hätten erscheinen müssen. Und vor allem bleibt eben die Kernfrage, ob das den Verfasser einer Saga überhaupt beunruhigen konnte. Es ist wenig wahrscheinlich, daß es ihm besonders am Herzen lag, historisch getreue Genealogien darzubieten — sein eigentliches Ziel war es doch, ausgehend von solchen Genealogien eine unterhaltende Erzählung zu schaffen (und das Publikum des 13. Jahrhunderts wollte eine solche Erzählung hören). Dabei mußte der Gedanke naheliegen, das genealogische Material umzuformen, wenn dadurch neue Erzählbereiche zu erschließen waren. Nordal geht in seiner Untersuchung zur Hrafnkels saga auf die Ansicht ein, daß zwischen ihr und der Lnb. kein Zusammenhang bestünde, weil beträchtliche Abweichungen in den genealogischen Angaben vorliegen. Er weist darauf hin, daß diese Auffassung nur dann richtig ist, wenn es das Hauptanliegen des Verfassers gewesen wäre, „að fara sem réttast með fornan fróðleik“. Ein ganz anderes Bild ergibt sich aber, „ef höfundurinn hefur framfar öllu haft í huga að semja skáldsögu og tekið úr Landnámu það eitt, sem hann þurfti á að

² The problem of Icelandic saga origins. A historical survey (Yale Germanic Studies, I), New Haven—London 1964, S. 83 ff.

halda til þess að komast á skrið, en breytt því eftir geðþótta“³. Diese Überlegung trifft genau so auf den Verfasser der Laxd. zu, und meines Erachtens wird sie am ehesten der Arbeit eines Dichters von seinem Range gerecht. Für sein freies Schalten und Walten mit genealogischem Material kennen wir bereits ein Beispiel in der Gestalt des Irenkönigs Myrkjartan, da der seine Existenz in der Laxd. einzig einer auf dem Namen Kjartan aufgebauten Konstruktion des Verfassers verdankt⁴. Es ist also grundsätzlich verfehlt, bei Abweichungen genealogischer Angaben der Laxd. von denen der Lnb.-Redaktionen sofort auf das Vorhandensein einander widersprechender Familienüberlieferungen zu schließen. Der Laxd.-Verfasser kann selbstverständlich in einzelnen Fällen auf uns nicht bekannte genealogische Überlieferungen zurückgegriffen haben, die zu den in der Lnb. festgehaltenen in Widerspruch standen, es können ihm auch Irrtümer und Verwechslungen unterlaufen sein, in viel stärkerem Maße als bisher muß man aber mit bewußten Veränderungen von seiner Seite rechnen und sich bemühen, sein Vorgehen aus den Erfordernissen seines Werkes heraus zu erklären.

2

Der Aufbau der Laxd. legt es nahe, zuerst den Bericht über den Weg der Unn Ketilstochter nach Island und ihre Landnahme im Tälergebiet (am Anfang der Saga, besonders in den cc. 2 bis 7) zu betrachten. Über die meisten der in ihm auftretenden Personen sowie über ihre Beziehungen zu Unn (bzw. Aud, wie diese Frau außerhalb der Laxd. genannt wird) erhalten wir auch in der Stb. (cc. 95 bis 110⁵) Auskunft, die — wie bereits erwähnt — als einzige Lnb.-Redaktion an dieser Stelle vollständig erhalten ist. Schon ein oberflächlicher Vergleich der entsprechenden Angaben macht deutlich, daß sie in enger Beziehung zueinander stehen. Am klarsten geht das aus den Bemerkungen über die Ansiedlung der Freigelassenen hervor. Darauf ist schon oft hingewiesen worden, so daß es hier nicht noch einmal begründet zu werden braucht. Neben den zahlreichen (z.T. sogar den Wortlaut einschließenden) Übereinstimmungen in familien-geschichtlichen Angaben treten nun aber auch auffällige Unterschiede zwischen Stb. und Laxd. auf, Unterschiede, die nicht aus Namenverwechs-

³ Hrafnkafla, in d. Rh.: Studia Islandica, Heft 7, Reykjavík 1940, S. 35 f.

⁴ S. Heller, Literarisches Schaffen in der Laxdœla saga, in d. Rh.: Saga, Heft 3, Halle 1960, S. 20 ff.

⁵ Die Lnb.-Redaktionen Hb., Stb., Mb. werden zitiert nach der Ausgabe von Finnur Jónsson, København 1900.

lungen oder Abschreibefehlern erklärt werden können, die sich vor allem auch auf Sachangaben erstrecken. Dieser Umstand hat zu der verbreiteten Auffassung geführt, daß die Angaben der Stb. und der Laxd. über die Besiedlung des Tälergebietes zwar auf eine gemeinsame Quelle zurückgehen, daß diese Quelle aber in unterschiedlicher Weise genutzt worden ist. Auf die Frage, welche Quelle das gewesen ist, gibt es keine einheitliche Antwort; in Betracht gezogen worden sind die Ur-Lnb., Aris (verlorene) ältere Íslendingabók und die genealogischen Aufzeichnungen des Priors Brand, von denen einmal in der Hb. (c. 81) die Rede ist⁶. Bekanntlich stimmt die Laxd. in einzelnen Punkten mit der Mb. überein (gegen die Stb.). Es gilt seit langem als sicher, daß ihre Quelle der Mb. — die nach allgemeiner Überzeugung die verlorene Styrmissbók aus der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts am besten repräsentiert — ähnlich gewesen ist, obgleich auch deren Aussehen noch keine genaue Vorstellung von der Vorlage vermitteln könne. Die Gründe dafür hat Jón Jóhannesson angegeben, und es erscheint mir notwendig, sie in voller Länge zu zitieren: „Víst má telja, að höf. Laxd.s. hafi ekki þekkt Styrmissbók. Hann virðist ekkert hafa vitað um samband Ólafs hvíta, Auðar (Unnar) og Þorsteins rauðs við Írland og Suðreyjar, ekkert um ferð Ketils flatnefs til Suðreyja né um ferðir og dvöl Helga magra, Helga bjólu og Bjarnar austræna fyrir vestan haf. Ekki verður heldur af neinu séð, að honum hafi verið kunnugt um kristni þeirra frænda, en milli hennar og dvalarinnar á Írlandi og í Suðreyjum er náíð samband. Eins og áður er bent á, hefur verið sagt mikils til hið sama frá Helga magra í Mb. og Stb., og í Mb. hefur verið skýrt frá ferð Ketils til Suðreyja. Mun hvort tveggja úr Styrmissbók. Sennilegt er og, að hún hafi verið samsaga Stb. (14. kap.) um Helga bjólu ... Höf. Laxd.s. gerir ráð fyrir, að Auður hafi gifzt í Noregi og kann ekkert frá Ólafi hvíta að segja annað en nafnið. Hann lætur Helga magra, Helga bjólu og Björn austræna fara úr Noregi til Íslands, en Ketil til Skotlands og andast þar. Mun það einber skáldskapur hans, sprottinn af því, að hann hafði heimild um veru Auðar og Þorsteins rauðs á Skotlandi. Engin leið er til að skýra þetta önnur en sú, að heimild hans hafi verið mun fáskrúðugri en Styrmissbók. Þó er alls ekki loku fyrir það skotið, að hún hafi verið Landn. eftir Ara. Sjálf sagt er að gera ráð fyrir því, að Styrmir hafi bætt miklu efni við, ekki hvað sízt um hina kristnu landnámsmenn. B. M. Ó. hefur bent á, að í frásögninni um Ólaf hvíta eru atriði, sem ólíklegt er, að séu forn: nafnið Dyflinnarskíri og samblöndun þeirra nafna, Ólafs hvíta Ingjalds-

⁶ Einen kurzen Überblick über die älteren Auffassungen enthalten Einar Ól. Sveinsson's Bemerkungen in Íslenzk fornrit V, Reykjavík 1934, S. XXXIX f.

sonar og Ólafs konungs í Dyflinni . . . Um það er ég honum sammála, og líklegast er, að hvort tveggja sé runnið frá Styrmi. Þá má ætla, að hinar frásagnirnar, sem höf. Laxd.s. hefur ekki þekkt, séu einnig frá honum. Þótt heimild höf. Laxd.s. hafi verið mun fáskrúðugri en Styrmissbók, hvað þá heldur Stb., hefur hún verið meira en nöfnin tóm . . .⁷

In dieser Argumentation wird die bislang in der Forschung vorherrschende ablehnende Haltung gegenüber der Frage freien Gestaltens durch den Sagaverfasser besonders deutlich. Ihr zufolge soll der Mann, der nach der Mitte des 13. Jahrhunderts die Feder auf das Pergament setzte, um den Anfang der Laxd. niederzuschreiben, weder etwas von den Beziehungen der Familie Ketils zu Irland und den Hebriden, noch etwas von dem Übertritt verschiedener Angehöriger dieser Familie zum Christentum gewußt haben. Ihr zufolge ist es denkbar, daß dieser Verfasser, der mit der Literatur seiner Zeit wie kaum ein zweiter vertraut war, weder die Styrmissbók noch eine erzählerisch ausgearbeitete Darstellung über das Leben der Unn in einer Saga gekannt hat. Daß es vor der Laxd. derartige Sagastücke gegeben hat, ist nämlich kaum zu bezweifeln. Bekanntermaßen findet sich in Stb. c. 97 im Zusammenhang mit einer Angabe über Auds christliche Lebensführung und einen Vorfall im Leben ihres Urenkels Thord gellir ein Hinweis auf eine Saga über diesen Mann. In ihr wird nicht nur von seinem Vater Olaf feilan, sondern auch von dessen Großmutter Aud, ihrer Verbindung mit Olaf dem Weißen, ihrer Landnahme und der Fürsorge für Olaf feilan bis zu seiner Volljährigkeit die Rede gewesen sein, und es ist daher berechtigt anzunehmen, daß sich Sturla nicht nur in c. 97, sondern auch in den cc. 95, 96 und 110 (eventuell auch in c. 109) auf diese (leider nicht erhaltene) Saga gestützt hat⁸. Nach ihrer Hauptgestalt zu schließen, dürfte sie im Hvammsfjordgebiet entstanden sein, dort, wo der Laxd.-Verfasser zu Hause war. Er hat nach seinen eigenen Worten die ebenfalls verlorene Þorgils saga Høllusonar gekannt, und es deutet manches darauf hin, daß ihm auch eine Darstellung mit Thorstein Kuggissohn als Hauptfigur nicht fremd gewesen ist. Danach ist es meines Erachtens im höchsten Grade unwahrscheinlich, daß er die *Þórðar saga gellis nicht gekannt haben sollte und daß ihm

⁷ A.a.O. S. 213 f. Jakob Benediktsson hat sich dieser Auffassung in den Grundzügen angeschlossen; vgl. Íslenzk fornrit I, 1, S. CX.

⁸ Vgl. Jón Jóhannesson, a.a.O. S. 99, und Jakob Benediktsson, a.a.O. S. 140, Anm. 2. — Daß die Geschichte Auds zu ihrem Inhalt gehört hat, dürfte auch daran abzulesen sein, daß das Ende von c. 97 der Stb. von ihr auf Thord gellir überspringt, ohne daß man an dieser Stelle schon weiß, in welchem Zusammenhang sie miteinander stehen. Thord wird erst in c. 109 als Sohn Olaf feilans vorgestellt.

überhaupt keine der von Unn/Aud handelnden Quellen zu Gesicht gekommen wäre und er hinsichtlich ihres Aufenthaltes in den Ländern des Westens weitgehend im Dunkeln getappt hätte. Wenn aber beim Laxd.-Verfasser das Wissen um Unns Vorgeschichte vorzusetzen ist, dann kann es für *sein* Bild von dieser Vorgeschichte nur eine Erklärung geben: Er ist bewußt von den älteren Darstellungen abgewichen.

In diesem Zusammenhang ist eine Überlegung bedeutsam: Was in der Stb. über das Christentum Auds gesagt wird, steht in den Kapiteln, die vermutlich Auszüge aus der *Þórðar saga gellis sind. Es besteht die Möglichkeit, daß in ihr diese Thematik, verknüpft mit dem Leben der berühmten Landnehmerin, besonders betont worden ist⁹ und daß der Laxd.-Verfasser diese Darstellung abgelehnt und ihr gewissermaßen widersprochen hat. Wir sind ja ziemlich sicher, daß er sich im Schlußteil seines Werkes bei der Gestalt des Thorgils, des Sohnes der Halla, gegenüber einem älteren Werk ebenso verhalten hat¹⁰.

Wenn in dem Schweigen des Laxd.-Verfassers über Unns christlichen Glauben Absicht gesehen werden kann, dann darf man auch erwägen, ob er in dem Bericht über Ketils Ausreise aus Norwegen und die folgenden Ereignisse bis zu Unns Landnahme nicht einfach einem eigenen Konzept gefolgt ist, so daß seine Angaben keinerlei Rückschlüsse auf sein Wissen oder Nichtwissen zulassen. Auf jeden Fall paßt eine solche Annahme weit besser zu dem Bild, das wir vom Schöpfer der Laxd. haben, als die völlige Ahnungslosigkeit, die ihm verschiedentlich zugeschrieben worden ist. Natürlich erhielte eine solche Erwägung erst größeres Gewicht, wenn wir die Gründe für die Haltung des Laxd.-Verfassers angeben könnten, und das ist begreiflicherweise nicht möglich. Immerhin lassen sich einige

⁹ Wenn Aud auch im Schlußkapitel der Stb. (c. 399) unter den christlichen Landnehmern erscheint, könnte das eine Folge der Kenntnis der *Þórðar saga gellis durch Sturla sein; denn daß dieses Kapitel erst von ihm zusammengestellt worden ist (als Übergang zur Kristni saga), ist als sicher anzusehen (vgl. Jón Jóhannesson, a.a.O. S. 70 f.). — Mit dieser Annahme können alle früheren Spekulationen darüber, ob Styrmir oder Gunnlaug (mit seinem sog. Kristniþáttur) für die Hinweise auf Auds christliche Haltung verantwortlich seien, an Bedeutung verlieren.

¹⁰ Vgl. Einar Ól. Sveinsson, Íslenzk fornrit V, S. XXXVIII. — Vielleicht sollte hier auch darauf hingewiesen werden, daß der Laxd.-Verfasser gegen alle bekannten Quellen die Ketilstochter Unn nennt und nicht Aud. Wir können den Grund dafür nicht angeben, aber daß ihn Unkenntnis dazu gebracht habe, dürfte niemand ernsthaft behaupten wollen. Ähnliches läßt sich zu ihrem Beinamen sagen, den Eyrbyggja saga und (vielleicht nach ihrem Vorbild) Stb. als „in djúpauðga“ angeben, während der Laxd.-Verfasser (nach der Handschrift E zu urteilen) „in djúp-úðga“ vorgezogen hat und darin z.B. mit der Heimskringla übereinstimmt.

diesbezügliche Überlegungen anstellen: Es weist alles darauf hin, daß Ketil flatnefr Norwegen bereits geraume Zeit vor dem Aufstieg von Harald hárfagri verlassen hat. Die Angaben, die uns beispielsweise die Eyrbyggja saga (c. 1) und — ihr teilweise folgend¹¹ — die Stb. (c. 13) über Ketils Westfahrt machen, sind bereits als sagagemäße Umformung zu betrachten. Der Laxd.-Verfasser ist dieser Entwicklung offensichtlich gefolgt und noch einen Schritt weitergegangen. Er hat (nach dem Vorbild eines um die Mitte des 13. Jahrhunderts in der Sagaliteratur geläufigen Schemas) Ketil als einen der aufrechten Männer darstellen wollen, die nicht bereit waren, sich dem wachsenden Machtanspruch des norwegischen Herrschers zu beugen, und eher ihre angestammte Heimat verließen als ihre Freiheit aufgeben¹². Aus einer solchen Konzeption heraus werden manche der Abweichungen der Laxd. von den übrigen Darstellungen verständlich. Daß der Verfasser Ketil dann ebenso wie seine Familienangehörigen nicht in den irisch-hebridischen Raum kommen läßt und den Übertritt zum Christentum verschweigt, kann damit freilich nicht erklärt werden. Man könnte sich aber vorstellen, daß der Laxd.-Verfasser den irischen Raum für seine Myrkjartan-Melkorka-Erzählung, und da vor allem für die Reise Olaf Pfaus, gleichsam reservieren¹³ und in ähnlicher Weise die Thematik des Übertritts zum christlichen Glauben nur mit seinem Helden Kjartan verbinden wollte¹⁴. Um die ihn vor allen anderen interessierenden Gestalten mit dem Hauch des Besonderen zu umgeben, könnte er mit deren Vorfahren verknüpfte Angaben unterdrückt haben — aufbautechnische, d.h. künstlerische Gesichtspunkte können somit der Grund sein für die auffallenden Züge in den einleitenden Kapiteln der Laxd.¹⁵ Damit aber wird den älteren Überlegungen über das Aussehen

¹¹ Vgl. Jón Jóhannesson, a.a.O. S. 125.

¹² Vgl. die Überlegungen von Einar Ól. Sveinsson, Íslenzk fornrit V, S. LXV f.

¹³ Damit könnte zusammenhängen, daß er nichts Näheres über Unns Mann Olaf den Weißen mitteilt. In Stb. c. 95 wird er ja als König über „Dyflinn“ bezeichnet. Die anachronistische Angabe, er habe auch „Dyflinnarskiði“ bzw. „skíri“ erobert (vgl. Ólsen, a.a.O. S. 172 f.; Jón Jóhannesson, a.a.O. S. 213 f.), könnte wie andere Züge aus Unns Lebensbild und dem ihrer Umgebung über die *Þórðar saga gellis in die Lnb.-Redaktion gelangt sein.

¹⁴ Damit würde auch Unns Begräbnis in einem Schiff — wodurch sie übrigens mit Königen auf einer Stufe steht — erklärt. Die Angabe der Stb. (c. 110), sie habe „i flædar maali“ begraben sein wollen, weil sie nicht „i ovigdri molldu“ liegen wollte, dürfte aus der *Þórðar saga gellis stammen.

¹⁵ Wenn Jón Jóhannesson (a.a.O. S. 130) sagt: „Það kemur ekki til mála, að höf., sem hefur verið mjög kristilega sinnaður maður (was übrigens nicht aus allen Teilen der Handlung spricht, z.B. nicht aus dem vom Gedanken der Rache beherrschten; R. H.), hefði sleppt að geta um kristni Auðar og frænda hennar, ef hann

der Quelle des Laxd.-Verfassers („... að heimild hans hafi verið mun fáskrúðugri en Styrmissbók“) zum Teil der Boden entzogen.

Um seine Arbeit an den Abschnitten über die Besiedlung des Tälergebietes richtig einschätzen zu können, ist es nötig, sich noch näher mit der Kapitefolge 95 bis 110 der Stb. zu beschäftigen. Die Annahme, daß die diesen Abschnitt umschließenden cc. 95 bis 97 und 110 als Auszüge aus einem größeren erzählerischen Zusammenhang zu betrachten sind, wird außer durch den Hinweis auf eine Saga dadurch gestützt, daß in ihnen neben bloßen genealogischen Namenreihen auch Erzählelemente enthalten sind. Das bedeutet nun aber keineswegs, daß nur *eine* Quelle, die genannte *Þórðar saga gellis, hinter diesen Angaben gestanden hat. So ist man seit langem davon überzeugt, daß die Mitteilung über das Bündnis Thorsteins des Roten mit Jarl Sigurd von den Orkaden und beider Eroberungen in Schottland (in c. 95) auf die Orkneyinga saga zurückgeht¹⁶. Und auch noch ein anderer Bericht läßt an eine besondere Quelle denken. In c. 96 wird das Schicksal Erps und seiner Mutter Myrgjöl (oder Myrgjöl¹⁷) geschildert. Das Stück gibt sich selbst als Auszug zu erkennen, denn es enthält in seinem Kern Angaben, die in der vorliegenden Form unverständlich sind, also eigentlich nur als die mißglückte Zusammenfassung einer ausführlichen Darstellung betrachtet werden können. Nun ist es zwar so, daß Myrgjöl als Sklavin von Aud gekauft wird, damit sie — gegen das Versprechen ihrer späteren Freilassung — der Frau Thorsteins des Roten diene, und daß Mutter und Sohn Aud nach Island folgen, gleichwohl ist die innere Beziehung der Myrgjöl-Handlung zum Lebensweg der Aud und ihres Enkels Olaf feilan nicht allzu groß. Es ist demzufolge nicht sicher, daß Myrgjöl in der *Þórðar saga gellis aufgetreten ist. Dagegen ist zu beachten, daß Myrgjöl und Erp zu den Vorfahren des Thorgils Hallasohn gehören und daher in der einst vorhandenen Saga über diesen Mann eine Rolle gespielt haben dürften. Sie könnte somit die Quelle für Sturlas Auszug gewesen sein.

Überblicken wir die Darstellung der Laxd. über die zur Landnahme führenden Ereignisse, so finden wir (in c. 4) Thorsteins Heerzüge in Schottland erwähnt und außerdem — übereinstimmend mit der Stb. — die Feststellung, daß er sich zum König über das eroberte Gebiet machte,

hefði þekkt einhverjar heimildir um hana ...“, so läßt er künstlerische Gesichtspunkte dabei völlig außer acht.

¹⁶ Vgl. Jón Jóhannesson, a.a.O. S. 123.

¹⁷ Zur Form des Namens vgl. Einar Ól. Sveinsson, Samtíningur. Hugdettur og ábendingar, in: Skírnir CXXXIV, Reykjavík 1960, S. 192.

nach einiger Zeit jedoch einem Verrat von seiten der Schotten zum Opfer fiel. Im Zusammenhang mit seinem Tode verweist die Laxd. dabei auf Ari Thorgilssohn als Gewährsmann („Svá segir Ari Þorgilsson enn fróði um líflát Þorsteins“)¹⁸. Ist dieser Hinweis buchstäblich zu nehmen, dann hat Ari — sei es im Rahmen eines größeren Werkes, etwa der ursprünglichen Landnámabók, sei es in Form einer selbständigen Aufzeichnung — Mitteilungen über das Leben Thorsteins und wohl zugleich auch über das seiner Eltern und seiner Kinder zusammengetragen, und die uns erhaltenen Quellen (Eyrbyggja saga¹⁹, Stb. und Laxd.) ebenso wie die erschließbaren (z.B. die *Þórðar saga gellis) können in verschiedenen Punkten auf seinen Angaben aufgebaut haben. Interessant ist nun, daß der Laxd.-Verfasser zwar, seinen Quellen folgend, das Nötigste über Thorsteins Kriegerdasein und seinen Tod mitteilt, daß er aber kein Wort über den Bundesgenossen Jarl Sigurd von den Orkaden verliert. Aus seinen Worten müßte man schließen, daß Thorstein weite Gebiete Schottlands allein erobert habe. Man muß fragen, was den Verfasser zu dieser Darstellung bewogen haben kann. Daß es nur das Bemühen war, Thorstein herauszustreichen, erscheint angesichts der geringen Bedeutung seines Auftretens für die Saga nicht überzeugend. Es müßte noch einen anderen Grund gegeben haben.

Der Verfasser läßt Unn bei der Verteilung von Land an die Freigelassenen sagen (c. 6): „En yðr er þat kunnigt, at ek hefi frelsi gefit þeim manni, er Erpr heitir, syni Melduns jarls; fór þat fjarri um svá stórættaðan mann, at ek vilda, at hann bæri þræls nafn.“ Erp taucht hier zum ersten und einzigen Male in der Laxd. auf; die Saga gibt also keine Auskunft darüber, wie ein Mann aus so vornehmer Abstammung überhaupt zum Sklaven werden konnte. Das deutet darauf hin, daß der Verfasser mehr wußte, als er sagt, daß er eine andere Quelle gekannt hat, absichtlich aber nicht näher auf ihren Inhalt eingegangen ist. Ganz deutlich wird das, wenn man berücksichtigt, daß Erp in der mütterlichen Linie von noch edlerer Herkunft ist als in der väterlichen. Die Stb. unterrichtet uns darüber, daß seine Mutter Myrgjöl eine irische Königstochter war. Sie und

¹⁸ Die umstrittene Frage, ob die anschließenden Worte: „at hann felli á Katanesi“ in der Saga ursprünglich (und damit Ari zuzuschreiben) sind oder nicht, berührt die vorliegenden Überlegungen kaum. Vgl. dazu zuletzt Jakob Benediktsson, a.a.O. S. CX ff.

¹⁹ Die Eyrbyggja saga bemerkt in c. 7 im Zusammenhang mit einer angeblichen Tochter Thorsteins des Roten, daß Ari sie nicht mit unter seinen Kindern aufzähle. Es liegt nahe anzunehmen, daß es sich hierbei um dieselbe Quelle handelt, auf die der Laxd.-Verfasser angespielt hat.

ihr Sohn gerieten nach der Tötung des Jarls Meldun durch Jarl Sigurd von den Orkaden in dessen Gewalt und mußten ihr bisheriges Leben mit dem bitteren Los der Sklaverei vertauschen. Der Bericht der Stb. ist, wie wir gesehen haben, ein Auszug aus einer älteren Saga; von seinem Inhalt dürfte also kaum etwas in der ursprünglichen Lnb. gestanden haben. Gleichwohl kann es keinem Zweifel unterliegen, daß der Laxd.-Verfasser über Myrgjöl und ihr Schicksal Bescheid wußte. Wenn ihm keine der späteren Lnb.-Redaktionen Aufschluß darüber gegeben hat, so war die Saga, in der ausführlich davon erzählt wurde, die Vermittlerin dieses Wissens. Es muß also mehr als Zufall sein, wenn Myrgjöl in der Laxd. mit Schweigen übergangen wird. An anderer Stelle habe ich darauf aufmerksam gemacht, daß ihr (in der Stb. skizziertes) Schicksal eine auffallende Ähnlichkeit mit dem der Melkorka hat²⁰. Es spricht alles dafür, daß der Laxd.-Verfasser für die wichtigsten Punkte der Rolle der Melkorka — Abkunft von einem Irenkönig; Gefangennahme und Versklavung; Dienen bei der Frau des Herrn; Kauf zu einem hohen Preis; Erlangen der Freiheit — die Angaben über Myrgjöl als Vorbild verwendet hat. Um diese „Entlehnung“ nicht für jedermann erkennbar werden zu lassen, hat er dann Myrgjöl in seinem Werk überhaupt nicht genannt. Hier können wir mit einem sehr hohen Grad von Wahrscheinlichkeit eine Übertragung von Eigenschaften und Vorgängen auf eine für den Laxd.-Verfasser bedeutsame Person feststellen, vergleichbar der, die ich im Zusammenhang mit Ketil und Unn für möglich gehalten habe. Und noch eines ist zu erwähnen: Derjenige, der Jarl Meldun im Kampf gefällt und seine Frau mit dem Sohn in die Sklaverei geführt hat, ist Jarl Sigurd von den Orkaden. Er ist mit dem Lebensweg Myrgjöls untrennbar verbunden. Sollte das nicht den Laxd.-Verfasser dazu bewogen haben, ihn von der Seite Thorsteins des Roten wegzunehmen, um auf diese Weise jeden Bezug auf die Myrgjöl-Geschichte auszuschalten?

Diese Beobachtungen liefern weitere Hinweise darauf, daß der Laxd.-Verfasser mit den ihm vorliegenden Berichten über die Landnahme Unns und über die dazu führenden Ereignisse sehr frei verfahren ist. Er hat sich durch die älteren Angaben offensichtlich nicht gebunden gefühlt, sondern hat Auswahl und Zuordnung des Stoffes unter dem Gesichtspunkt der Nützlichkeit für das eigene Werk vorgenommen, ja er hat in diesen Angaben zum Teil sogar nur Rohstoff für die Schaffung neuer Erzählelemente gesehen.

Eingeschlossen in die Abschnitte des Aud-Berichtes der Stb., die als

²⁰ Literarisches Schaffen in der Laxdœla saga, S. 34 ff.

größere Sagaauszüge anzusprechen sind, sind die cc. 98 bis 109, deren Inhalt hauptsächlich aus genealogischen Angaben besteht, und unter ihnen sind mit 104 und 105 die beiden, in denen fast alle Personen des Hauptteiles der Laxd. genannt werden. Auch hier gibt es Anzeichen dafür, daß die Stb. die ursprüngliche Landnahmequelle nicht unverändert wiedergibt. Jón Jóhannesson hat die Angaben zusammengestellt, in denen vermutlich andere Quellen zu Wort kommen²¹: Die Kinder Olaf Pfaus werden (c. 105) in der gleichen Weise vorgestellt wie in der Egils saga Skallagrímssonar; das Geschlecht des Skalden Thord Kolbeinssohn (c. 107) ist entsprechend den Angaben der Bjarnar saga Hítldelakappa aufgebaut; die Nennung von Mar Hallvarðssohn (c. 109) dürfte auf die Eyrbyggja saga zurückgehen, und daß Herstein als Sohn Blund-Ketils erscheint (ebd.), setzt die Erzählung der Hœnsa-Dóris saga voraus. Während bei der Egils saga noch die Möglichkeit zu berücksichtigen ist, daß Stb. und Saga eine gemeinsame Quelle zugrunde liegt, scheidet dies bei der Bjarnar saga aus, da die Hb. (c. 57) allem Anschein nach die ursprüngliche Vaterschaftsangabe für Thord bewahrt hat. Der besprochene Abschnitt der Stb. birgt aber darüber hinaus auch noch eine sehr junge Angabe. Wenn in c. 105 der Satz erscheint: „Hauskulldr keypti Melkorku dottur Myrkiartans IRa konungs“, so setzt dies die Schöpfung der Laxd. voraus, weil erst ihr Verfasser Myrkjartan Leben eingehaucht hat. Da alle übrigen genealogischen Angaben dieser Kapitel dafür sprechen, daß Sturla die Laxd. nicht als Quelle ausgewertet hat (so stimmt beispielsweise die Aufzählung der Kinder Olafs in der Saga nicht mit der von Stb./Egils saga überein), muß es sich bei dem zitierten Satz um eine nachträgliche Änderung des von Sturla hinterlassenen Textes handeln. Die lückenhafte Überlieferungsgeschichte der Redaktion Sturlas läßt für derartige spätere Eingriffe durchaus Raum²².

²¹ A. a. O. S. 127.

²² Ähnliches könnte auch für die mit der Hœnsa-Dóris saga übereinstimmende Angabe gelten. Es fällt ja auf, daß die Stb. zwar Herstein (offenkundig fälschlich) als Sohn Blund-Ketils bezeichnet und sich damit neben die Saga stellt, im übrigen aber seine Frau wie die Íslendingabók Aris und die Laxd. (die Herstein richtig als Sohn Thorkels angeben) Thorun nennt, während in der Hœnsa-Dóris saga dieselbe Frau als Thurid auftritt. — Wenn in diesem Fall eine nachträgliche Änderung vorliegt, die in c. 109 mit der bloßen Herausnahme Thorkels ziemlich einfach zu bewerkstelligen war, müßte derselbe Mann allerdings auch an anderen Stellen kleine Änderungen vorgenommen haben, so in den cc. 37 und 46, wo von der „brenna“ an Blund-Ketil die Rede ist. Immerhin sollte man diese Möglichkeit nicht grundsätzlich verneinen und Überlegungen zur Datierung der Stb. nicht allein von ihrer

Wir müssen also feststellen, daß sich auch aus den cc. 98 bis 109 das Aussehen der Vorlage Sturlas nicht mehr mit Sicherheit rekonstruieren läßt. Die Stb. erweist sich hier wie an zahlreichen anderen Stellen als das Produkt einer Zusammenarbeit aller für Sturla erreichbaren Quellen. Das bedeutet aber zugleich, daß wir über die Quelle des Laxd.-Verfassers für die Landnahme im Tälergebiet nicht mehr sagen können, als daß sie mit der der Stb. verwandt war. Ist es die Vorlage der Stb. gewesen, dann hat der Verfasser daneben ebenfalls selbständige Sagas eingesehen. Bislang spricht aber auch noch nichts Entscheidendes dagegen, daß der Laxd.-Verfasser sich auf die Stb. selbst gestützt hat. Das einzige, was feststeht, ist, daß Sturla die Laxd. nicht für seine Zwecke genutzt hat; denn in diesem Fall dürften seine genealogischen Angaben nicht an so vielen Stellen von denen der Laxd. abweichen. Daraus ergibt sich jedoch nicht, daß das Umgekehrte, die Benutzung der Stb. durch den Laxd.-Verfasser, ausgeschlossen ist. Er könnte das genealogische Material im Sinne seiner Sagakonzeption bearbeitet und dabei viele der Abweichungen herbeigeführt haben. Mindestens in einem Fall hat man in der Forschung schon seit langem mit einer solchen Arbeitsweise gerechnet, bei den zwei unehelichen Söhnen Höskulds, von denen Helgi in der Laxd. nicht auftritt. Wenn man dem Laxd.-Verfasser hierbei zutraut, im Interesse seines Sagaplanes den einen Bruder unterdrückt zu haben, um den anderen mehr ins Licht zu bringen, ist nicht einzusehen, weshalb er in anderen Fällen nicht ähnlich verfahren sein sollte.

Betrachten wir daraufhin einige der Abweichungen zwischen der Laxd. und der Stb. (cc. 104 und 105²³), die zu der These beigetragen haben, die beiden Werke seien unabhängig voneinander.

Beziehung zur *Hœnsa-Dóris saga* abhängig machen. Zur Datierung vgl. Jakob Benediktsson, a.a.O. S. LXXV.

²³ Erwähnt werden muß auch die oft zitierte Diskrepanz in der Vorfahrenkette Olafs des Weißen. Sie ist in der Tat auffällig, und man denkt wohl in erster Linie an eine Verwechslung zweier Geschlechter in der Laxd., die durch die unmittelbar vorausgehende Nennung Helgis des Mageren verursacht worden sein könnte. Es ist jedoch möglich, daß schon früh über Olafs Vorfahren Unklarheit bestand (vgl. Jakob Benediktsson, a.a.O. S. 136, Anm. 2) und daß auch hier der Laxd.-Verfasser bewußt anders formuliert hat. Immerhin hat seine Angabe in der *Fóstbrœðra saga* (c. 2) ein Gegenstück. Jónas Kristjánsson neigt auf Grund seiner auf umfangreichen Studien basierenden Neudatierung der *Fóstbrœðra saga* zu der Annahme, daß diese dabei der Laxd. folgt (*Um Fóstbræðrasögu, Reykjavík 1972 (Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi. Rit 1), S. 228*). Ein endgültiges Urteil darüber läßt sich jedoch noch nicht abgeben, da die Laxd. zweifellos ebenfalls jünger ist, als man bislang angenommen hat.

In c. 104 werden zehn Kinder der Gudrun Osvifrstochter erwähnt (zwei aus ihrer zweiten, sechs aus der dritten und zwei aus der vierten Ehe), von denen in der Laxd. nur Thord Thordssohn, Thorleik und Bolli Bollissohn sowie Gellir Thorkelssohn erscheinen. Zahl und Namen der Söhne in der Laxd. stimmen wiederum mit denen überein, die Gudrun in c. 84 der Stb. zugeschrieben werden. Nun ist es abwegig anzunehmen, Sturla habe in c. 104 von sich aus Namen hinzugefügt; es ist aber auch wenig wahrscheinlich, daß eine besondere (nicht bekannte) genealogische Quelle bei drei Ehemännern der Gudrun fälschlicherweise mehr Kinder angegeben habe, als sie in Wirklichkeit gehabt hat²⁴. Eher darf man davon ausgehen, daß die Angaben in c. 104 den geschichtlichen Tatsachen entsprechen und daß in c. 84 aus unbekanntem Gründen nur einige (vielleicht die bedeutendsten) ihrer Kinder genannt worden sind²⁵. Dann aber hätte der Laxd.-Verfasser nur in gleicher Weise eine Auswahl getroffen, wozu ihn unter anderem sein Sagaplan mit dem aus dem Zeitpunkt der Heirat Gudruns und Bollis erwachsenden chronologischen Problem veranlaßt haben könnte²⁶. Das bewußte Auslassen einer Person aus poetischen Gründen ist genau so möglich bei dem zweiten Sohn Kjartans und der Hrefna (in c. 105), über den die Laxd. schweigt, wie bei dem schon genannten Helgi, dem Bruder Olaf Pfaus (ebd.). Mit ihm hat es vielleicht sogar noch eine besondere Bewandnis. Als Kinder Olaf Pfaus und der Thorgerd werden in c. 105 angeführt: Kjartan, Halldor, Steinthor, Thorberg, Thurid, Thorbjörg und Bergthora, und wir haben schon festgestellt, daß diese Aufzählung mit der der Egils saga übereinstimmt und aus ihr entlehnt ist oder auf derselben Quelle basiert. In der Laxd. entspringen dieser Ehe (c. 28) die Söhne Kjartan, Halldor, Steinthor, Helgi und Höskuld sowie die Töchter Thurid (schon in c. 24 eingeführt), Bergthora und Thorbjörg. Die Nennung von Thorberg auf der einen, Helgi und Höskuld auf der anderen Seite scheint die Unabhängigkeit der zugrunde liegenden Genealogien vorauszusetzen. Wer gleich Andersson einem Sagaverfasser die freie Umgestaltung genealogischen Materials nicht zugestehen möchte,

²⁴ Für c. 104 ist von verschiedenen Forschern die Benutzung einer besonderen genealogischen Quelle (neben der Hauptvorlage) durch Sturla angenommen worden. Vgl. Jón Jóhannesson, a.a.O. S. 128. Björn Magnússon Ólsen wollte in ihm überhaupt einen späteren Einschub sehen; a.a.O. S. 163 ff.

²⁵ Es fällt auf, daß die vier Söhne in umgekehrter Reihenfolge ihrer Geburt aufgezählt werden, also mit Gellir Thorkelssohn als erstem. Sollte das auf eine Quelle hinweisen, deren Verfasser besonderes Interesse an seiner Person hatte? Dann würde man an Ari, den Enkel Gellirs, denken können.

²⁶ Vgl. u.a. Einar Ól. Sveinsson, Íslenzk fornrit V, S. LVI f.

hat auch kaum eine andere Möglichkeit der Erklärung²⁷. Demgegenüber ist früher schon die Vermutung geäußert worden, daß Helgi Olafsson gewissermaßen an Stelle von Olafs Bruder Helgi, für den in der Laxd. kein Platz war, aufgenommen worden sein könnte. Zieht man diesen Austausch in Erwägung, darf man auch den Finger darauf legen, daß jener Helgi ein *Höskuldsson* war. Bei ihm finden wir somit die beiden Namen nebeneinander, mit denen die Saga von der Stb. abweicht. Die beiden Olafssöhne könnten ein Nachhall des absichtlich verschwiegenen Vaterbruders sein. Unbeantwortet bliebe dann nur noch die Frage, warum Thorberg aus der Liste der Kjartan-Brüder entfernt worden ist. Sollte den Laxd.-Verfasser die Ähnlichkeit der Namen „Porberg“ und „Porbjörg“ zur Streichung des einen veranlaßt haben? Thorbjörg kam dabei nicht in Betracht; sie war die Stammutter bedeutender Geschlechter — von Thorberg hingegen ist außerhalb der Stb. nichts bekannt.

Auf jeden Fall zeigen diese Überlegungen, daß auch äußerlich unvereinbare genealogische Angaben in Stb. und Saga nicht notwendigerweise auf voneinander unabhängige Überlieferungen zurückgehen müssen.

3

Nun ist allerdings bisher die Person noch nicht zur Sprache gekommen, die in der Diskussion über das Verhältnis der Laxd. zu den verschiedenen Redaktionen der Lnb. einen entscheidenden Platz eingenommen hat, die Frau Höskulds, des Sohnes von Dala-Koll. Sturla hat ihm in den cc. 104

²⁷ Vgl. a.a.O. S. 86, Anm. 8: „... the discrepancies in the list of Óláfr pá's children are difficult to explain from a combination of a written prototype and invention. Laxdœla saga has two sons, Höskuldr and Helgi, in excess of Landnámabók. There is no reason for Styrmir or Sturla to have dropped these names. They must therefore be the responsibility of the author of Laxdœla saga, and why should he invent two names out of thin air? That they are not inventions is shown by the fact that they participate in the vengeance against Bolli, a chapter of the saga likely to have support in tradition. It is unreasonable to suppose that the saga writer invented two people in chapter 28 in order to have them available for nonessential roles in chapter 54. This genealogical discrepancy must therefore be anchored in separate traditions.“ Unabhängig von der Frage der Olafssöhne ist hierzu zu bemerken, daß es eine sehr fragwürdige Annahme ist, daß das Kapitel über die Rache an Bolli „support in tradition“ habe. Die Teilnahme von Helgi Hardbeinsson an diesem Unternehmen und seine Rolle bei der Tötung Bollis weisen vielmehr eindeutig auf dichterische Erfindung hin, und danach muß es als völlig ungewiß bezeichnet werden, wer von den Verwandten und Freunden Kjartans den Racheschlag gegen Bolli geführt hat.

und 105 eine Hallfrid Thorbjörnstochter an die Seite gestellt. Damit steht er im Widerspruch zur Saga, in der Jorun Björnstochter als seine Frau auftritt und eine nicht unbedeutende Rolle spielt. Hb. und vor allem Mb. geben uns an der den cc. 104 und 105 der Stb. entsprechenden Stelle in- folge einer Überlieferungslücke keine Auskunft; die letztere spricht aber im Zusammenhang mit einer anderen Familie ebenfalls von einer Jorun Björnstochter als Frau Höskulds. Diesem Abschnitt der Mb. (c. 35) kommt damit in dem Für und Wider um die Mutter der ehelich geborenen Kinder Höskulds große Bedeutung zu. In der Forschung herrscht in diesem Punkt eine seltene Übereinstimmung. Da die Mb. allgemein als die Redaktion gilt, die Styrnirs Bearbeitung am getreuesten wiedergibt und damit der ursprünglichen Lnb. am nächsten steht, sieht man in ihrer Angabe den Beweis dafür, daß die Laxd. zu Recht Jorun mit Höskuld verbunden hat²⁸. Die davon abweichende Angabe Sturlas gehört zu den wesentlichsten Stützen für die These, daß er in den cc. 104 und 105 neben seiner Hauptvorlage noch eine andere genealogische Quelle herangezogen und ihr zum Teil den Vorzug gegeben hat²⁹. Wenn man die Frage 'Jorun oder Hallfrid' einer erneuten Prüfung unterziehen will, muß man nach Lage der Überlieferung von c. 35 der Mb. ausgehen.

Es kann in der Tat kein Zweifel daran bestehen, daß die Mb. gegenüber der nachweislich durch eine große Zahl von Zusätzen und Auszügen erweiterten bzw. veränderten Stb. einen ursprünglicheren Zustand der Landnahme-Überlieferungen vertritt. Ihr im Hinblick auf genealogische Angaben im Prinzip größeres Vertrauen entgegenzubringen als der Stb. (oder der Hb.), ist demnach durchaus gerechtfertigt. Daraus sollte man jedoch nicht den Schluß ziehen, daß sie bei Abweichungen in Namen und Verwandtschaftsbeziehungen in jedem Fall das Richtige bewahrt haben muß. Seit langem ist bekannt, daß der Verfasser der Melabók genannten Redaktion nicht allein zahlreiche die Vorfahren der Familie von Melar betreffende Genealogien bis in die Zeit um 1300 fortgeführt hat (diesem Umstand verdankt diese Redaktion ja ihren Namen), sondern daß von ihm auch Auszüge aus der Vatnsdœla saga und einer (nicht erhaltenen) *Eshpœlinga saga eingearbeitet worden sind³⁰. Darüber hinaus läßt sich nachweisen, daß die erhaltenen Fragmente dieser Redaktion, wahrschein-

²⁸ Das klingt noch jüngst in den Bemerkungen Magerøys zur Frage des Verhältnisses von Laxd. und Lnb. an (Har Sturla Þórðarson skrivi Laxdœla saga?, in: Maal og minne 1971, S. 28).

²⁹ Vgl. S. 97, Anm. 24.

³⁰ Vgl. zusammenfassend Jón Jóhannesson, a.a.O. S. 63 ff.; ebs. Jakob Benedikts- son, a.a.O. S. LXXXVI ff.

lich infolge zu flüchtigen Arbeitens, zahlreiche Fehler und Textauslassungen enthalten. Dies alles muß Anlaß sein, auch bei der Prüfung der Angaben der Mb. strengste Maßstäbe anzulegen.

Das c. 35 der Mb. handelt von Ulf inn skjálgi, dem Mann, der die Halbinsel Reykjanes in Besitz nahm, und seinen Nachkommen, der berühmten Familie der Reyknesinger. Zuerst wird die Geschlechtslinie seines Sohnes Atli (mit dem Beinamen der Rote) über Mar und Ari, den Stammvater der Reyknesinger im engeren Sinne, bis zu Hallbera und ihrem Mann Markus Thordssohn, den Eltern des mutmaßlichen Verfassers der Mb., verfolgt. Dann heißt es weiter: „Iorundr var annarr son Vlfs. hann aatti Þorbiörgv knarrar bringu. þeira dottir var Þiodhilldr ær aatti Eirekr hinn raudi ær nam Grænland. Síðdar atti Þorbiörgv Þorbiorn hinn haukdælski brodir Iorunnar Biarnar dottvr ær atti Höskollr i Laxaar dal.“

Von diesen Personen sind an der entsprechenden Stelle der Stb. (c. 122) die Eheleute Jörund und Thorbjörg zu finden sowie deren Tochter Thjodhild mit ihrem Mann Eirik, und es folgen (abweichend von der Mb.) die Worte: „þeira son Leifr eN hepti aa Grænlandi.“ Damit schließt die zu Jörund gehörige Angabenreihe³¹.

Aus diesem Nebeneinander ergeben sich die beiden Möglichkeiten, daß der für uns wichtige Satz „Síðar ... Laxárdal“ der Mb. entweder zum ursprünglichen Bestand der Lnb. gehört hat und von Sturla ausgelassen worden ist oder daß er als ein jüngerer Nachtrag zu betrachten ist. Nun ist nicht zu leugnen, daß das Auftreten der Jorun Björnstochter in diesem Zusammenhang etwas seltsam anmutet. Das Kapitel ist dem Landnehmer Ulf gewidmet. Daß in ihm von seinem Sohn Jörund und dessen Nachfahren die Rede ist, entspricht dem Stil der Lnb. Und dasselbe läßt sich sagen, wenn ein so bedeutendes Ereignis im Leben des Mannes der Tochter Jörunds genannt wird wie die Besiedlung Grönlands. Indirekt wird dasselbe ja auch in der Stb. ausgedrückt durch den Hinweis „á Grænlandi“. Damit sind eigentlich die Angaben erschöpft, die sich auf die Familie Ulfs beziehen, d.h. an der Stelle, an der diese Geschlechtslinie in der Stb. endet. Es ist jedoch verständlich, wenn die zweite Ehe der Witwe Jörunds erwähnt wird, da sie offenbar bereits an der Seite Thorbjörns lebte, als die Verheiratung ihrer Tochter Thjodhild stattfand³². Für die Nennung der Schwester Thorbjörns im Kreise dieser Familie läßt sich hingegen kein triftiger Grund anführen (denn um Thorbjörn als einen Björnsson er-

³¹ Die Hb. (c. 94) hat Jörund Ulfsson und seine Familie ausgelassen.

³² Das müssen wir auf jeden Fall aus allem, was wir über Eiriks Heirat wissen, schließen. Vgl. u.a. Stb. c. 89.

kennen zu lassen, hätte es nicht der Einführung seiner Schwester bedurft), und erst recht ist das der Fall bei ihrem Mann Höskuld. Mit diesen Angaben wird ganz eindeutig der Rahmen dieser Familiengeschichte gesprengt. Und wenn man die erhaltenen Fragmente der Mb. durchsieht, findet man, daß an keiner anderen Stelle außerhalb des genealogischen Themas stehende Personen in einer derartigen Reihentechnik aufgeführt werden. Die Worte „bróðir Jórunnar Bjarnardóttur, er átti Høskollr í Laxárdal“ wirken wie ein unorganisches Anhängsel.

Das c. 35 der Mb. zeigt aber noch weitere Merkwürdigkeiten.

Die Mb. berichtet in c. 34 von Gisl (in den anderen Redaktionen meist Gils genannt) skeiðarnef und schreibt ihm das Gebiet vom Gilsfjord nach Nordwesten bis an die Ostgrenze von Ulfs Besitz zu. Damit umschließt es auch die Gegenden, in denen sich nach der Stb. (zwischen Gils, c. 119, und Ulf, c. 122) Thorarin krókr (c. 120) und Ketil ilbreiðr (c. 121) niedergelassen haben. Es ist möglich, daß die Mb. hierbei den älteren Zustand der Landnahme-Überlieferungen widerspiegelt. Der Inhalt von c. 120 der Stb. kann zum größten Teil auf die in c. 114 genannte Þorskfirðinga saga zurückgehen und erst von Sturla zusammengestellt worden sein³³. Thorarin ist sonst nirgends bekannt. Hinsichtlich Ketils (in c. 121 der Stb.) liegt der Fall anders. Er tritt uns in Mb. c. 46 entgegen: „Ketill ilbreidr son Talkna nam Dali alla fyrri nordan Kopa nes inn til Dufuans dals. hann nam sidan Berv fiord hia Reykia nesi.“ Die Stb. stimmt an jener Stelle damit überein, gibt aber noch eine Erklärung für den Wechsel des Wohnsitzes (c. 133): „hann gaf Þorornu dottur sina Hergilsí Hnapprazz. redzt hann þa sudr í Breidafiord ok nam Berufiord hia Reykianesi.“ Ketil ist also erst später aus dem Arnarfjord in die Nachbarschaft von Ulf gezogen und hat sich in dem Gebiet niedergelassen, das die Mb. Gils zuschreibt. Da er dort nicht als Landnehmer im engeren Sinne des Wortes auftritt, ist es möglich, daß die ursprüngliche Lnb. ihn nur an der Stelle seiner ersten Niederlassung genannt hat (Mb. c. 46—Stb. c. 133). Trotz allem kann es als ziemlich sicher bezeichnet werden, daß die cc. 34 und 35 der Mb. die ursprüngliche Landnahme-Aufzeichnung für dieses Gebiet nicht genau wiedergeben. Es fällt nämlich auf, daß Thorbjörg knarrarbringa, die Frau, die in das berühmte Geschlecht der Reyknesinger eingeheiratet, (entgegen dem üblichen Verfahren des Mb.-Redaktors bei der Nennung angeheirateter Frauen) ohne Vatersnamen erscheint. Aus der Mb. ist somit nicht zu erfahren, daß Thorbjörg eine Tochter Gils' war, denn in einem anderen Zusammenhang als in der Umgebung der Familien

³³ Jón Jóhannesson, a.a.O. S. 104 f.

Gils', ihres Vaters, und Ulfs, ihres Schwiegervaters, kann eine derartige Angabe nicht gestanden haben. In der Stb. wird Thorbjörg in dem Abschnitt über Ketil ilbreiðr (c. 121), in dem schon von einer Tochter Gils' die Rede ist, als zweite Tochter dieses Mannes vorgestellt. Ganz unabhängig von der Frage, ob in der ursprünglichen Lnb. zwischen Gils und Ulf doch noch ein Abschnitt gestanden hat, in dem unter anderem von Ketil die Rede war, können wir feststellen, daß in der Mb. zumindest hinsichtlich Thorbjörgs etwas ausgelassen sein muß. Interessant ist nun, daß bei dieser für die Nachkommenschaft des Landnehmers Ulf wichtigen Frau der Vatersname fehlt, während er im gleichen Kapitel bei der für diese Familie völlig unwesentlichen Jorun angegeben ist. Dieser Umstand ist nicht geeignet, den Glauben an die „Ursprünglichkeit“ des c. 35 der Mb. zu stärken.

Und noch etwas ist anzumerken. Das c. 37 der Mb. spricht von Thorbjörn, dem Landnehmer im Djupafjord, und seinen Nachkommen. Darunter ist ein Thorgils „ær aatti Oddkotlo Iorundar dottvr Atla sonar hins rauda. Iorundr aatti Þordisi Þorgeirs dottvr.“ Dieser Jörund ist also ein Enkel Ulfs, und man würde erwarten, daß er in dem dieser Familie gewidmeten Kapitel (c. 35) erwähnt wird, selbst wenn er an Bedeutung hinter seinem Bruder Mar zurückgestanden haben und vielleicht nicht in dem von seinem Großvater erworbenen Landstrich gelebt haben sollte. Das ist jedoch nicht der Fall. Im Gegensatz dazu spricht die Stb. in c. 122, nachdem sie Ulf und seine Söhne Atli und Jörund genannt und je einen Zweig von deren Nachkommen verfolgt hat, abschließend auch von Atlis zweitem Sohn Jörund, erwähnt seine Frau und die Tochter Oddkatla mit ihrem Mann. In c. 124 wird dann die Ehe Oddkatlas noch einmal erwähnt, ausgehend von der Familie ihres Mannes. Eine solche Wiederholung, die Feststellung einer Familienverknüpfung durch Heirat der Kinder, ist etwas ganz Geläufiges in der Lnb., und daß die Stb. hier die bessere Anordnung hat, scheint mir daraus hervorzugehen, daß sie Jörunds Frau Thordis im Rahmen der Familie des Mannes, also unter dem Geschlecht der Reyknesinger vorstellt, während sie samt ihrem Mann in der Mb. erst im Geschlecht des Schwiegersohnes Erwähnung findet. Nun steht Jörund Atlissohn mit seiner Familie in c. 122 der Stb. hinter der Angabe über die Beziehung Thjodhilds bzw. Eiriks zu Grönland, d.h. an der Stelle, an der in der Mb. der von der Familie Ulfs wegführende Satz über Thorbjörn, Jorun und Höskuld erscheint. Das legt den Gedanken nahe, daß dieser Satz vom Mb.-Redaktor (oder gar erst von einem Schreiber) nachträglich in die Vorlage eingefügt worden ist und dabei die ursprünglich dort anschließenden Bemerkungen über Jörund Atlissohn verdrängt hat.

Daß der Mb.-Redaktor in diesem Kapitel eine Änderung gegenüber seiner Vorlage vorgenommen hat, zeigt sich ja in der Fortführung des einen Familienzweiges bis auf die Melar-Leute. Die besprochenen Abweichungen von der „Norm“ beim Aufbau eines Landnehmer-Abschnittes weisen alle in die Richtung, daß jener Eingriff nicht der einzige gewesen ist. Vor allem erweckt eben der Satz über Jorun als Frau Höskulds Verdacht. Er sieht aus wie ein späterer Einschub, und es kommt dann eigentlich nur ein auf der Darstellung der Laxd. basierender Nachtrag in Frage³⁴. Nach meiner Ansicht hat man dieser Angabe der Mb. zu Unrecht so großen Zeugniswert beigelegt. Sie kann nicht als Stütze dienen für die Angabe der Laxd., daß Höskulds Frau Jorun Björnstochter gewesen ist.

Nach allem sind wir, da uns Mb. und Hb. an der den cc. 104 und 105 der Stb. entsprechenden Stelle (an der diese Frau aufgetreten sein muß) nicht vorliegen, zur Beantwortung der Frage nach der „richtigen“ Frau Höskulds nur auf die unterschiedlichen Aussagen von Stb. und Laxd. angewiesen.

Bisher hat man auf Grund des Vertrauens in die Mb.-Stelle die „Verfälschung“ stets Sturla zugeschoben. Man hat angenommen, daß er als Folge dessen in c. 122 und vor allem in c. 162, in dem von dem Landnehmer Björn und seiner Frau Ljufa — nach der Laxd. (c. 9) den Schwiegereltern Höskulds — die Rede ist³⁵, Jorun (und ihren Bruder Thorbjörn) bewußt ungenannt gelassen habe³⁶. Es ist zwar richtig, daß Sturla bei der Niederschrift der Stb. oft in ähnlicher Weise verfahren ist, wenn er es mit einander widersprechenden Quellen zu tun hatte; Jón Jóhannesson hat dafür zahlreiche Beispiele beigebracht. Im Falle der Jorun wirkt jedoch eine solche Annahme wenig überzeugend. In c. 162 gibt Sturla Svan als Sohn Björns und der Ljufa an. Es hätte dem Werke nicht geschadet, wenn er daneben die Geschwister Thorbjörn und Jorun aufgezählt hätte; er brauchte ja nicht auf die Verbindung zu Höskuld einzugehen. Und in c.

³⁴ Kálund hat im Hinblick auf die in Mb. c. 42 von Bolli Bollissohn zu den Melar-Leuten führende Geschlechtslinie auch die Möglichkeit angedeutet, daß die besonderen Übereinstimmungen zwischen Mb. und Laxd. auf Entlehnungen aus der Saga beruhen. Vgl. Einleitung zur Ausgabe der Laxd., København 1889—91 (udg. for Samfund til udg. af gammel nord. litt., XIX), S. XLIV, Anm.

³⁵ Bedauerlicherweise ist die entsprechende Mb.-Stelle nicht erhalten, und die Handschrift war in diesem Umkreis bereits im 17. Jahrhundert defekt, so daß wir auch aus der Þórðarþók keine Rückschlüsse ziehen können.

³⁶ Vgl. z.B. Jón Jóhannesson, a.a.O. S. 128: „Þótt Jórunnar og Þorbjarnar hefði verið getið meðal barna Bjarnar og Ljúfu í x, er ekkert sennilegra en Sturla hefði sleppt þeim, þar eð hann trúði betur annarri heimild um nafn og ætt konu Höskulds.“

122 hatte er zumindest keinen Grund, Thorbjörn inn haukdœlski zu verschweigen, denn er hatte ihn bereits in c. 89 als zweiten Mann der Thorbjörg genannt. Somit ist auch diesen Überlegungen nichts zu entnehmen, was mehr für Jorun Björnstochoer als für Hallfrid Thorbjörnstochoer an der Seite Höskulds spräche³⁷, und wir müssen feststellen, daß auf den bisher von der Forschung eingeschlagenen Wegen nicht weiter voranzukommen ist.

An dieser Stelle ist eine Frage aufzuwerfen, auf die man überhaupt nicht verfallen konnte, solange die Jorun der Laxd. durch die Angabe der Mb. als Frau Höskulds gesichert schien:

Hat es mehr Wahrscheinlichkeit für sich, daß Sturla eine in seiner Vorlage auftretende Jorun durch Hallfrid ersetzt hat, oder ist es eher vorstellbar, daß der Laxd.-Verfasser — aus welchen Gründen auch immer — an Stelle Hallfrids eine Jorun eingeführt hat? Wenn man davon ausgeht, daß Sturla bei dem Namen der Frau Höskulds ebenso wie bei den anderen Abweichungen der cc. 104 und 105 von den Angaben der Laxd. neben seiner Hauptvorlage eine zweite genealogische Quelle benutzt hat, müßte er dieser Quelle viel größeres Gewicht beigemessen haben als der Lnb.-Überlieferung. Was aber sollte ihn dazu veranlaßt haben? Daß sich bei getrennten Aufzeichnungen Namenvertauschungen ergeben haben, ist selbstverständlich; daß sich jedoch zwei Niederschriften der genealogischen Überlieferungen einer Familie gleichzeitig in einer ganzen Reihe wesentlicher Punkte, wie den Namen (und der Herkunft) von Frauen und den Zahlen und Namen von Kindern, unterschieden haben sollen, ist nicht recht glaubwürdig. Und nach welchen Gesichtspunkten sollte ein

³⁷ Die Behauptung der Hb. (c. 98), Höskulds Frau sei eine Hallfrid Björnstochoer gewesen, wird zu Recht als reine Kompilation angesehen, wobei hinsichtlich der Angaben über ihren Schwiegervater Kolli/Koll zusätzlich ein grober Irrtum vorliegt. Vgl. Jón Jóhannesson, a.a.O. S. 149 ff. Ich bin nur nicht davon überzeugt, daß Hauk dabei außer der Stb. und der Laxd. auch die Styrnismbók herangezogen hat. Jón Jóhannesson schließt das daraus, daß die Mb. (c. 39) von Kolli sagt: „... selldi land nam sitt. ymissvm monnvm. þa færði hann bygd sína ær hann kuongadiz“. Der letzte Satz, der in der Stb. fehlt, soll Hauk den Anstoß zur Vermengung von Kolli und Koll gegeben haben. Warum hat Hauk aber dann diesen Satz nicht mit übernommen? M.E. konnte schon die auch in der Stb. vorhandene Bemerkung über den Verkauf des Landes Hauks Gedankengang auslösen, denn die falsche Kombination liegt ja nur bei ihm. Der Hinweis auf den Umzug in der Mb. (der aus der Styrnismbók stammen könnte), hätte ihm keincn Fingerzeig geben können, wohin sich Kolli gewendet hat. — In der Þórðarbók ist dann der Gipfel des Durcheinanders erreicht: Neben Höskuld erscheinen Hallfrid Thorbjörnstochoer (entsprechend Stb. cc. 104, 105), Jorun Björnstochoer (nach Mb. c. 35) und Hallfrid Björnstochoer (nach Hb. c. 98).

Mann des 13. Jahrhunderts entschieden haben, welche Angaben den Vorzug verdienten? Es soll damit nicht mehr gesagt sein, als daß nur schwer einzusehen ist, warum Sturla eine Jorun seiner Lnb.-Vorlage durch eine andere Frau, von der er auch nicht mehr als den Vatersnamen berichtet, ersetzt haben sollte. Inzwischen haben wir ja gesehen, daß sich die übrigen Abweichungen der Stb. von der Laxd. auch anders erklären lassen als durch die Benutzung einer unbekanntenen genealogischen Quelle durch Sturla. So wie sich in jenen Fällen bei der Annahme einer freien schöpferischen Tätigkeit des Laxd.-Verfassers für zahlreiche Probleme eine Lösung anbietet, könnte diese Tätigkeit auch im Falle von Hallfrid-Jorun der entscheidende Faktor für den eigenen Weg der Saga gewesen sein. Mit dieser Möglichkeit vor Augen sind noch einige Überlegungen in die Untersuchung einzubeziehen, die man in der bisherigen Forschung vermißt.

Die Laxd. spricht davon, daß Björn seiner Herkunft nach ein vornehmer Mann war und Vermögen besaß („Björn var stóráttadr maðr ok auðigr at fé“, c. 9), und läßt Höskuld erfahren, daß Björn „var beztr bóndi á öllum Ströndum“ (ebd.). Nicht zuletzt deshalb kann die Saga Jorun als beste Partie in den Westfjorden bezeichnen („Sá þótti pá kostr beztr í öllum Vestfjörðum“). Es ist sicher, daß einem Mann aus dem Geschlecht der Unn nicht jede Bauerntochter als geeigneter Lebenspartner erscheinen konnte. Ein wenig auffällig ist nur, daß wir nirgendwo einen Hinweis finden, der die edle Abstammung Björns bestätigte. Sie steht als Behauptung des Laxd.-Verfassers im leeren Raum, und die Landnahme Björns im Bjarnarfjord ist nach Größe und Lage von sich aus nicht geeignet, als Zeugnis für die Bedeutung des Landnehmers und für seinen Reichtum zu dienen. Man kann sich des Eindrucks nicht erwehren, daß der Laxd.-Verfasser Björn und Jorun etwas hochgespielt hat, um die Verbindung mit Höskuld glaubwürdiger zu machen. Nun gibt es ein Gebiet, auf dem sich zuweilen der Stolz über die vornehme Herkunft indirekt Ausdruck verschafft: die Namengebung bei den Kindern. Gäbe der Laxd.-Verfasser mit seiner Darstellung von Höskulds Heirat den historischen Sachverhalt wieder, dann würden wir aus der Familie der Frau die Namen Björn, Ljufa und Svan kennen. Werfen wir nun einen Blick auf die Namen der ehelich geborenen Kinder Höskulds. Bei den Söhnen finden wir „Bárðr“ und „Þorleikr“, bei den Töchtern „Hallgerðr“, „Þuríðr“ und „Þorgerðr“ (die nur in der Stb. genannt wird). Fraglos ist „Þorgerðr“ nach Höskulds Mutter, der Tochter Thorsteins des Roten, benannt worden, und der Namensteil „Þor-“ in „Þorleikr“ und „Þuríðr“ (einem Namen, der vermutlich ehemals „Þor-(f)riðr“ gelautet hat) dürfte ebenso aus dem

Namen dieser Großmutter herzuleiten sein wie das zweite Glied des Namens „Hall-gerðr“. Ein Anknüpfen an den Namen Jorun oder an die ihrer Familie ist in keinem Falle möglich. Wohl aber könnte der Name „Hall-fríðr“ seine Spuren hinterlassen haben, einerseits bei „Hall-gerðr“³⁸, andererseits bei „Þuríðr = Þor-fríðr“³⁹. Die Namen der Kinder Höskulds stützen also in keiner Weise die These, daß ihre Mutter Jorun geheißен hat; demgegenüber könnte eine Hallfrid zur Erklärung des Auftretens zweier Namen beitragen, von denen der eine, Hallgerd, im Geschlecht der Unn sonst nicht erscheint⁴⁰. Weitreichende Schlüsse lassen sich aus diesem Sachverhalt nicht ziehen. Gleichwohl kann man darin einen Hinweis sehen, daß die Hallfrid der Stb. zu Recht neben Höskuld gestellt ist.

Wer sich mit der Frau Höskulds beschäftigt, muß sich auch über Thorbjörn aus dem Haukatal Gedanken machen. Die Lnb.-Redaktionen stellen zwischen ihm und Höskuld eine verwandtschaftliche Beziehung her, von der überraschenderweise in der Laxd. nicht die Rede ist; Thorbjörn tritt in ihr gar nicht auf. Das ist um so erstaunlicher, als er seinen Wohnsitz nicht weit von Höskulds Hof im Nachbartal hatte und infolgedessen ohne weiteres verschiedentlich in die Handlung hätte einbezogen werden können. Thorbjörn muß in der Saga absichtlich übergangen worden sein; denn nach Lage der Dinge kann die Ursache für das Schweigen des Laxd.-Verfassers nicht mangelndes Wissen gewesen sein. Es ist von vornherein klar, daß der Versuch, dieser Ursache auf die Spur zu kommen, bei der geringen Zahl und der Lückenhaftigkeit der zur Verfügung stehenden Quellen kaum Aussicht auf Erfolg hat. Wir wollen dennoch einige Schritte auf dieses Ziel hin gehen. Dazu müssen wir uns nochmals vergegenwärtigen, was über Thorbjörn bekannt ist.

Aus Stb. c. 89 (Hb. c. 77) und — unabhängig davon — Mb. c. 35 ergibt sich, daß Thorbjörn „inn haukdølski“ der zweite Mann der Thorbjörg knarrarbringa gewesen ist, die zuvor in das Geschlecht der Reyknesinger eingeheiratet hatte. Daraus möchte man schließen, daß Thorbjörn kein unbedeutender Mann gewesen ist. Durch die Heirat mit Thorbjörg wird

³⁸ An einen Zusammenhang der beiden Namen hat auch Keil gedacht (Altisländische Namenwahl, in: Palaestra 176, Leipzig 1931, S. 19 f.).

³⁹ Den Namen „Bárðr“ hat man z.T. auf „Badu-fríðr“ zurückführen wollen. Daneben stehen aber Erklärungen, die im zweiten Namenglied von einem „i“ oder „ø“ ausgehen. Dieser Unsicherheit wegen und vor allem, weil der Ursprung des Namens kaum noch bekannt gewesen sein dürfte, ist es geraten, ihn nicht in diese Überlegungen einzubeziehen.

⁴⁰ Bei „Þuríðr“ könnte natürlich auch der Name der Frau Thorsteins des Roten, also der einer Urgroßmutter, das Vorbild abgegeben haben.

er der Stiefvater ihrer Tochter Thjodhild, die mit Eirik, dem späteren Entdecker Grönlands die Ehe eingeht. Dieser Verbindung wegen ist Eirik von der Nordwesthalbinsel in das Haukatal gezogen und hat sich neben Thorbjörn niedergelassen. Aus diesen von der Laxd. unabhängigen Angaben ergibt sich die Frage, wie Thorbjörn überhaupt in das Haukatal gekommen ist. Er sitzt mitten in dem von Unn in Besitz genommenen Gebiet, ohne daß irgend etwas darauf hindeutet, daß er zu ihrem Geschlecht oder auch nur zu ihrem Gefolge gehört hat. Nun ist dieser Thorbjörn „inn haukdœlski“ zweifellos derselbe Mann wie der Thorbjörn „er bió at Vatni i Haukadál“, von dem die Stb. (in c. 104) als Vater der Hallfrid, die Höskuld zur Frau hatte, spricht (was in c. 105 noch einmal aufgegriffen wird).

Wie wir gesehen haben, stellt auch die Mb. (c. 35) Thorbjörn in die Nähe von Höskuld, indem sie ihn als Bruder seiner Frau (hier mit dem Namen Jorun) bezeichnet. Auf Grund unserer Untersuchung können wir der Mb.-Stelle zwar keinen Zeugniswert zusprechen, aber auch sie läßt erkennen, daß nach Ansicht der Lnb.-Redaktoren Thorbjörn mit Höskuld in verwandtschaftlicher Beziehung gestanden hat.

Daraus kann man ableiten, daß zwischen dieser Beziehung und der Anwesenheit Thorbjörns im Haukatal ein direkter Zusammenhang besteht. Der Zusammenhang läßt sich vor allem in zwei Spielarten denken. Thorbjörn könnte auf Grund einer eigenen Bindung (zeitlich vor der mit Thorbjörg knarrarbringa liegend) im Haukatal ansässig geworden sein und dadurch seine Tochter (oder Schwester — wenn man der Angabe der Mb. vertrauen will) Höskuld kennengelernt haben. Er könnte jedoch ebenso gut erst bei der Heirat seiner Tochter mit Höskuld in die Nachbarschaft ihres neuen Heims gezogen sein⁴¹. Daß ein Mann bei seiner Heirat den Wohnsitz wechselte und zu der Familie der Frau übersiedelte, ist sicherlich nicht selten gewesen. Auf diesem Wege ist beispielsweise Eystein meinfretr aus dem Hrutafjord ins Tälergebiet gekommen, und Eirik war sogar noch weiter nördlich zu Hause, ehe er aus gleichem Anlaß im Haukatal Fuß faßte. Wir haben aber mit Ketil ilbreiðr auch schon einen Mann kennengelernt, der seiner Tochter nach deren Heirat folgte und sich in ihrer Nähe niederließ. Eine Entscheidung zwischen diesen beiden Möglichkeiten kann bei Thorbjörn nicht gefällt werden, unter anderem deshalb, weil die Stb. (c. 104) den Namen seiner Frau ausgelassen hat. Wir können deshalb nur sagen, daß aller Wahrscheinlichkeit nach

⁴¹ Einen Umzug in Verbindung mit der Heirat einer Schwester halte ich für wenig wahrscheinlich.

eine Frau die Ursache dafür gewesen ist, daß Thorbjörn im Tälergebiet heimisch wurde und den Beinamen „inn haukdoelski“ erhielt. Woher er gekommen ist und aus welcher Familie er stammte, wissen wir damit jedoch nicht. Den einzigen Hinweis würde die Mb. liefern mit ihrer Angabe, daß er ein Bruder von Jorun Björnstochter gewesen ist. Ergänzt man sie durch das, was die Laxd. in c. 9 über Joruns Herkunft erzählt, dann müßte Thorbjörn ein Sohn des Landnehmers Björn aus dem Bjarnarfjord gewesen sein. Natürlich ist eine solche Ergänzung angesichts des Charakters der Mb.-Stelle von zweifelhaftem Wert. Der Umstand, daß Thorbjörn in der Laxd. nicht genannt wird, läßt sie erst recht fragwürdig erscheinen. Dieser Umstand macht aber andererseits die indirekte Aussage der Mb., daß Thorbjörn ein Björnssohn gewesen ist⁴², interessant. Der Mb.-Redaktor kann sich in diesem Punkt nicht auf die Laxd. gestützt haben. Entweder liegt eine Kombination von seiner Seite vor, oder er hat — das ist nicht auszuschließen — über diese Vaterschaft mehr gewußt, als uns heute zugänglich ist.

Ein Thorbjörn Björnssohn muß nun allerdings nicht das Kind des Landnehmers aus dem südlichen Bjarnarfjord gewesen sein. Ein Fjord gleichen Namens liegt an derselben Küstenstrecke der Nordwesthalbinsel, nur bedeutend weiter nördlich. Dort hatte Skjalda-Björn Land genommen. In diesem Mann hat Björn Magnússon Ólsen den Vater Thorbjörns sehen wollen, vor allem, weil ihm die Stb. (c. 156) einen Sohn Thorbjörn zuschreibt⁴³. Nach Ólsens Ansicht sind die Angaben in c. 9 der Laxd. durch die Verwechslung der beiden gleichnamigen Landnehmer und der nach ihnen benannten Fjorde entstanden. Ólsen wollte allerdings mit dieser Hypothese den Nachweis erbringen, daß die Mb. die ursprüngliche Landnahme-Überlieferung bewahrt habe und zusammen mit der Laxd. zu Recht Jorun als Frau Höskulds bezeichne. Darin kann ich ihm nicht folgen; ich bin jedoch auf Grund verschiedener Erwägungen ebenfalls geneigt, in jenem Sohn Skjalda-Björns denselben Mann zu sehen, der uns im Haukatal an der Seite von Thorbjörg knarrarbringa entgegentritt.

So war Skjalda-Björns Sohn nach c. 117 und c. 156 der Stb. der Vater der Arngerð, die Thjodrek, der Sohn Slettu-Björns (oder wohl richtiger: Sleitu-Björns), zur Frau nahm. Thjodrek war in Saurboer, im inneren Teil des Breitfjordes, zu Hause. Thorbjörn hat also durch seine Tochter

⁴² Denkbar wäre immerhin nach dem Wortlaut der Mb. auch noch, daß der Redaktor zwar Thorbjörn mit derselben Mutter wie Jorun verknüpfte, nicht aber mit demselben Vater, in ihm also nur einen Halbbruder der Jorun sehen wollte.

⁴³ A.a.O. S. 163—166.

eine Verbindung vom höchsten Norden der Insel zum Tälergebiet (im weiten Sinne) hergestellt. Auf diese Weise hat er sowohl mit den Leuten von Reykjanes als auch mit denen in der Umgebung des Hvammfjordes bekannt werden können, und die familiären Bindungen Thorbjörns aus dem Haukatal wären vor diesem Hintergrund ohne weiteres verständlich⁴⁴.

Nachdem Thorbjörn inn haukdœlski durch die Heirat mit Thorbjörg zum Stiefvater der Thjodhild geworden war, ist er es, bei dem Eirik seine Werbung vorbringen muß. Eiriks Vater Thorvald hatte sich wie Skjalda-Björn im nördlichen Strandir-Gebiet angesiedelt; beider Ländereien grenzten aneinander. Die Tatsache, daß sich Eirik seine Frau im Haukatal gesucht und in der Nachbarschaft ihres Stiefvaters einen Hof gebaut hat, erhielt durch die Annahme, daß Thorbjörn Skjalda-Björns Sohn gewesen ist, eine tiefere Bedeutung: Eirik wäre gewissermaßen den Spuren Thorbjörns nach dem Süden gefolgt⁴⁵.

Vielleicht kann auch ein Blick auf die Familie jenes Thorbjörn Skjalda-Björnssohn einen Fingerzeig geben. Skjalda-Björn (oder Hella-Björn, wie nach Stb. c. 156 sein ursprünglicher Name gewesen sein soll) war der Sohn Herfinns und der Halla⁴⁶, und jene Halla wiederum war (wie Stb. c. 205 mitteilt) die Tochter von Hedin und Arndis. Es ist wahrscheinlich, daß der Name der Tochter Thorbjörns, Arngerd, an den Namen jener Vorfahrin angelehnt worden ist. Das Namenglied „Arn-“ hat in diesem Geschlecht überhaupt eine große Rolle gespielt. Die Enkelkinder Groas, der Schwester Skjalda-Björns (die folglich der gleichen Generation angehörten wie Arngerd), trugen die Namen Örnolf, Arnbjörn, Arnodd und Arnfrid⁴⁷. Wenn Hallfrid ebenfalls eine Tochter des

⁴⁴ Der Umstand, daß er im Zusammenhang mit Arngerds Verheiratung nur Skjalda-Björns Sohn genannt wird (während er sonst stets als der Mann aus dem Haukatal bezeichnet wird), könnte darin begründet sein, daß er zu jenem Zeitpunkt noch nicht im Haukatal wohnte. Allerdings muß man sich hüten, aus derartigen Unterschieden zu viel herauslesen zu wollen. Zweifellos gäbe es auch andere Erklärungsmöglichkeiten.

⁴⁵ Auf diese Möglichkeit hat auch Ólsen hingewiesen; a.a.O. S. 166, Anm. 1.

⁴⁶ Verschiedentlich ist die Vermutung ausgesprochen worden, daß Hella-Björn eine Verfälschung von Höllu-Björn sei, daß Björn also den Namen seiner Mutter getragen habe. Der Schreiber der Þórðarþátta hat an der entsprechenden Stelle die Form „Hollu Björn“ eingesetzt.

⁴⁷ Ihr Vater, der Sohn Groas, hieß Slettur- bzw. Sleitu-Björn wie der Vater Thjodreks. Mehrere Forscher haben die Ansicht geäußert, daß es sich um ein und denselben Mann handelt, andere haben dies bestritten. Zuletzt hat sich Jakob Benediktsson gegen die Identität ausgesprochen (Íslensk fornrit I, 1, S. 158, Anm.

Sohnes von Skjalda-Björn gewesen ist, bietet sich für ihren Namen eine einleuchtende Zuordnung an. In ihm könnte der Name ihrer Urgroßmutter Halla anklingen.

Trotz dieser Beobachtungen bleibt das Rätsel um Thorbjörn letztlich ungelöst. Sicher sein dürfte nur, daß er erst nach der eigentlichen Landnahme Unns in das Tälergebiet gekommen ist und daß seine Ansiedlung und die familiäre Beziehung zu Höskuld nicht voneinander zu trennen sind. Wenn man in ihm den Sohn Skjalda-Björns sieht, lassen sich manche der Angaben der Lnb. in einen größeren Zusammenhang einordnen. Auch im Rahmen dieser Überlegungen spricht nichts für eine Schwester Thorbjörns (namens Jorun) als Frau Höskulds. Wenn in ihnen überhaupt ein Hinweis auf diese Frau enthalten ist, dann zielt er auf Hallfrid Thorbjörnstochter, gibt also der Stb. recht.

Im Ergebnis aller Erwägungen erscheint es mir gerechtfertigt, davon auszugehen, daß der Laxd.-Verfasser Hallfrid durch Jorun ersetzt und die Verbindung der Frau Höskulds zu Thorbjörn im Haukatal mit voller Absicht abgeschnitten hat. Beides muß sicherlich zusammen gesehen werden. Vielleicht wollte es der Laxd.-Verfasser einfach vermeiden, einen größeren ihn nicht interessierenden Personenkreis an die Saga heranzuziehen. Thorbjörn war kein unbedeutender Mann; seine Eheschließung mit Thorbjörg und vor allem die daraus resultierende Beziehung zu Eirik (die zur Zeit der Entstehung der Laxd. ohne Zweifel schon in einer Saga ihren Niederschlag gefunden hatte) hätten bei der Einführung Thorbjörns kaum übergangen werden können. Dieser Erklärungsversuch mag wenig

4, und I, 2, S. 237, Anm. 11); seine Argumente erscheinen mir jedoch nicht ausreichend. Nach der Mb. (c. 32) zu schließen, ist Thjodrek in Saurbœr als selbständiger Landnehmer aufgetreten. Er muß also bereits als Erwachsener (wenngleich noch jung an Jahren) nach Island gekommen sein und könnte einer früheren Verbindung Sleitu-Björns entstammen als der, aus der die Geschwister mit den Arn-Namen hervorgegangen sind. Sleitu-Björn könnte sich erst im Skagafjord niedergelassen haben, später aber (aus uns nicht bekannten Gründen) zu seinem Sohn nach Saurbœr übergesiedelt sein. Ein Anzeichen dafür könnte die Bemerkung der Stb. (c. 205) sein, daß Sleitu-Björn Land nahm „fyst aa milli Griótáar ok Deilldaraar adr þeir Hiallti ok Kolbein kvomu vt“ und daß für die beiden Genannten danach dieselben Besitzgrenzen angegeben werden. In den Mb. c. 32 entsprechenden Abschnitt der Stb. über die Landnahme in Saurbœr (c. 117) ist Sleitu-Björn möglicherweise erst durch Sturla eingefügt worden, wobei wahrscheinlich auch die Angaben über die Familie seiner Frau verändert worden sind. — Geht man davon aus, daß es sich bei Sleitu-Björn in c. 117 und c. 205 nur um einen Mann handelt, dann erweist sich die Verbindung zwischen Thjodrek und Arngerd als nicht zufällig. Beider Väter wären in diesem Fall Vettern.

begründet erscheinen, da der Laxd.-Verfasser im Eingangsteil seines Werkes ganze Personengruppen auftreten läßt, die auch nur indirekt mit dem Geschlecht der Unn verbunden sind; wir dürfen aber auf die auffällige Tatsache hinweisen, daß der Verfasser das dem Laxartal benachbarte Haukatal fast vollständig ignoriert hat⁴⁸, obwohl sein Blick sonst weithin über das Tälergebiet geht.

Wenn dem Ausklammern Thorbjörns aus der Laxd. nicht nur aufbau-technische Überlegungen zugrunde gelegen haben — und das ist selbstverständlich möglich —, so können wir jene anderen Überlegungen des Verfassers nicht mehr nachvollziehen, da sie die Kenntnis personengeschichtlicher Fakten voraussetzen, zu denen wir keinen Zugang haben.

Mit der Annahme, daß Hallfrid vom Laxd.-Verfasser gegen Jorun ausgetauscht worden ist, taucht natürlich die Frage auf, was ihn veranlaßt haben kann, den Namen Jorun zu wählen. Auch hier können wir seinen Gedankengängen nicht auf die Spur kommen. Es sei aber daran erinnert, daß das Kernstück der Rolle Joruns, die Versöhnung verfeindeter Verwandter, als Nachbildung eines Motivs der Vápnfirðinga saga betrachtet werden kann⁴⁹. Die Friedensstifterin dieser Saga heißt Jorun, und sie wird als Stammutter bedeutender isländischer Männer des 12. und 13. Jahrhunderts hervorgehoben. Es ist dem Laxd.-Verfasser durchaus zuzutrauen, daß er mit der Funktion auch den Namen dieser (bekannten) Frauengestalt übernommen hat. Er muß freilich außerdem auch noch die Anknüpfung Joruns an das Ehepaar Björn und Ljufa, über das ihm die Lnb. Auskunft geben konnte, vorgenommen haben⁵⁰. Auf den ersten Blick scheint wenig für die Hypothese zu sprechen, der Laxd.-Verfasser habe mit Namen und Familienbeziehungen ein so willkürliches Spiel getrieben. Es deutet jedoch vieles darauf hin, daß in einem anderen Fall ein solches Spiel vorliegt, und wir wollen deshalb diesen Fall betrachten.

⁴⁸ Es wird nur in c. 37 bei der Verfolgung der Kotkel-Familie erwähnt und bildet auch da nicht den eigentlichen Schauplatz der Vorgänge.

⁴⁹ S. Heller, Droplaugarsona saga — Vápnfirðinga saga — Laxdæla saga, in: Arkiv för nord. fil. 78, Lund 1963, S. 163 ff.

⁵⁰ Auffällig, wenn auch nicht ohne Seitenstücke in der Saga, ist das Übergehen von Svan Björnsson (der in der Stb. erwähnt wird). Vielleicht ist es im Zusammenhang mit der gesamten Manipulation von Personen durch den Sagaverfasser zu sehen. Der Verfasser der Brennu-Njáls saga dagegen hat Svan eine Rolle in Verbindung mit Hallgerd Höskuldstochter zugeteilt (cc. 10, 12 und 14); bei ihm erscheinen aber weder Jorun, noch Björn oder Ljufa. Er muß also die Angaben von Laxd. und Stb. verwoben haben.

4

Mit c. 40 setzt ein neuer Handlungsstrang innerhalb der Haupthandlung der Laxd. ein, erkennbar wie stets an der Einführung neuer Personen. Der Verfasser stellt Audun, den Landnehmer im Vidital, und seine beiden Söhne Asgeir und Thorgrim, insbesondere aber die Kinder Asgeirs vor. Von ihnen spielen Kalf und Hrefna eine bedeutende Rolle in dem Geschehen um Kjartan, Gudrun und Bolli. Die genealogischen Angaben dieses Kapitels haben schon zu zahlreichen Kommentaren Anlaß gegeben, denn sie weichen in entscheidenden Punkten von denen der Lnb. ab. Am ausführlichsten hat sich Ólsen mit ihnen beschäftigt⁵¹, und wir können seinen Argumenten auf eine lange Strecke hin folgen.

Als Kinder von Asgeir Audunssohn, der in Asgeirsá im Vidital wohnte, zählt die Laxd. auf: Audun, Thorvald und Kalf sowie Thurid und Hrefna. Von diesen werden in der Stb. c. 177 (und gleichlaufend in der Hb. c. 143) nur Audun und Thorvald demselben Vater zugeschrieben. Neben ihnen steht da noch eine Schwester Thorbjörg, über die wiederum die Saga schweigt. Kalf, Thurid und Hrefna jedoch finden wir in einer an ganz anderer Stelle ansässigen Familie, nämlich unter den Nachkommen von Önund tréfiótr im Strandir-Gebiet (Stb. c. 161; Hb. c. 130)⁵². Allerdings haben sie auch da einen Vater namens Asgeir, einen Sohn jenes Önund.

Offensichtlich liegt in dem Namen Asgeir der Schlüssel zum Verständnis der unterschiedlichen Angaben von Laxd. und Stb. Das c. 40 der Saga beginnt mit den Worten: „Ásgeirr hét maðr ok var kallaðr æðikollr. Hann bjó at Ásgeirsá í Víðidal. Hann var son Auðunar skokuls ...“ Diesen „Ásgeirr æðikollr Auðunarson at Ásgeirsá í Víðidal“ kennt die Stb. nicht. Dort haben (der Vater Kalfs und seiner beiden Schwestern) „Ásgeirr æðikollr Qnundarson“ und (der Vater Auduns und Thorvalds) „Ásgeirr at Ásgeirsá Auðunarson“ keinerlei Beziehung zueinander. Aus ihnen beiden aber muß der in der Laxd. beschriebene Mann erwachsen sein. Es hat nichts für sich anzunehmen, daß in der Lnb.-Überlieferung aus einem Mann (wenn man die in der Laxd. vorliegende Angabe zugrunde legte) zwei gemacht und auf verschiedene Familien verteilt worden seien;

⁵¹ A.a.O. S. 211 ff.

⁵² Die Mb. ist an beiden Stellen nicht erhalten. Da der größte Teil der Berichte über die Landnahme auf der Nordwesthalbinsel schon vor dem 17. Jahrhundert verlorengegangen war, läßt auch die Þórðarþók keine Rückschlüsse auf ihre Angaben zu. Der Abschnitt über Audun im Vidital hingegen enthält einige Zusätze gegenüber der Stb. (und Hb.), die auf die Mb. zurückzuführen sein könnten. Mit aller gebotenen Vorsicht läßt sich erschließen, daß das Kapitel der Mb. in den wesentlichsten Punkten mit dem der anderen Redaktionen übereinstimmte.

demgegenüber ist es möglich, daß zwei Personen gleichen Namens in einen zusammenfließen, wenngleich auch da noch besondere die Verschmelzung begünstigende Umstände vorausgesetzt werden müssen. Ein Anzeichen dafür, daß in der Saga der Asgeir vom Strandir-Gebiet mit seinen Kindern in das Vidital verpflanzt worden ist, ist der Beiname „æðikollr“ für den Bewohner von Asgeirsa. Er ist ohne Zweifel zusammenzustellen mit dem Beinamen eines anderen Sohnes Önunds, dem von Thorgrim „hærukollr“ (der in Stb. c. 161 im Anschluß an Asgeir genannt wird), und dieser Mann ist in der Saga ebenfalls an die andere Familie angegliedert worden. Meiner Ansicht nach hat Ólsen völlig recht, wenn er die Ursache für die Abweichung der Laxd. von den Angaben der Lnb. in der Identifikation von Asgeir „æðikollr“ und Asgeir „at Ásgeirsá“ durch den Sagaverfasser sieht. Die für uns wichtige Frage ist nun, was den Laxd.-Verfasser zu dieser Gleichsetzung veranlaßt hat. Ólsens Antwort auf diese Frage lautet folgendermaßen: „Dette er åbenbart en indrømmelse til den mundtlige tradition, som ved siden af Landnáma var sagaens hovedkilde. I følge disse mundtlige sagn stammede så vel Kjartans hustru Hrefna som hendes broder Kálfr, Kjartans gode ven, fra Víðidalsbygden på Nordlandet, hvor deres fader Ásgeirr boede på gården Ásgeirsá“⁵³. Der Zug, daß Kjartans Schwester Thurid die Heirat zustande brachte während eines Besuches des Bruders auf ihrem Gehöft, das nicht weit von Asgeirsa entfernt war, stammt nach Ólsens Meinung „sikkert fra den mundtlige tradition“. Nun kannte der Laxd.-Verfasser aus der Lnb. aber zwei Männer mit dem Namen Asgeir, deren nähere Bestimmung jeweils zum Teil mit dieser mündlichen Überlieferung übereinstimmte, zum Teil von ihr abwich. „I følge hele sin stilling til de mundtlige sagn måtte forfatteren komme til det resultat, at Landn. her havde gjort sig skyldig i en dobbelt fejl, dels ved at tillægge Ásgeirr Önundarson børnene Kálfr og Hrefna, dels ved ikke at opføre disse på listen over Ásgeirr Auðunarsons børn, hvor de i følge sagnene hørte hjemme som knyttede til Víðidalsbygden“ — und er beseitigte diese „Fehler“ in der in c. 40 vorliegenden Weise. Ólsen geht also von einer bis in die Einzelheiten ausgebildeten mündlichen Tradition aus (was die Bemerkung über Kjartans Besuch bei seiner Schwester beweist, ein Motiv, das man sich jederzeit durch andere ersetzt denken könnte), und er hält es für sicher, daß der Sagaverfasser um dieser Tradition willen die klaren Aussagen der Lnb. beiseiteschob. Diese Auffassung muß im Lichte der Forschungsergebnisse der letzten Jahrzehnte als unhaltbar bezeichnet werden. Geblieben ist die Möglichkeit eines Eingriffes in das

⁵³ A.a.O. S. 220.

von der Lnb. überlieferte Material; als auslösendes Moment ist dabei jedoch nicht die viel berufene mündliche Tradition anzusehen, sondern der künstlerische Wille des Verfassers. Interessant ist, daß Ólsen bereits auf die für die Erklärung des Personentausches wichtigste Sagafigur hingewiesen hat, auf Kjartans Schwester Thurid. Von ihr müssen wir ausgehen, wenn wir die Gestaltung der Hrefna-Szenen in der Saga verstehen wollen.

Nach ihrer mißglückten Ehe mit Geirmund (über die außerhalb der Laxd. übrigens nichts bekannt ist) heiratet Thurid Gudmund Sölmundsson und zieht auf sein Gehöft Asbjarnarnes ins Vidital. Über diese Verbindung sowie über die aus ihr entspringenden Kinder wird in c. 31 in kurzen sachlichen Worten Bericht erstattet; danach verschwindet Thurid für lange Zeit aus dem Blickfeld. Wir treffen sie erst wieder, als Kjartan zusammen mit Kalf, mit dem er vor der Ausreise eine Schiffsgemeinschaft eingegangen war, aus Norwegen zurückkehrt (c. 44). Zur Begrüßung der im Borgarfjord an Land Gegangenen treffen nacheinander Kjartans Vater Olaf, seine Schwester Thurid mit ihrem Mann, sowie Kalfs Vater Asgeir in Begleitung seiner Tochter Hrefna ein. Hier am Schiff kommt es zur ersten Begegnung von Kjartan und Hrefna, und er macht eine (wenig taktvoll vorgebrachte) Andeutung darüber, daß sie seine Frau werden könne. Beim Abschied wird er von seinem Schwager und seiner Schwester zu einem Besuch im Vidital aufgefordert. Nach Jul folgt er dieser Einladung und reitet nach Asbjarnarnes. Dort finden sich viele junge Leute der Umgebung zu Spielen ein, an denen sich Kjartan auf Wunsch seiner Nefen beteiligt und dabei Proben seiner außergewöhnlichen Kraft und Geschicklichkeit gibt (c. 45). Kalf und Hrefna sind auch unter den Gästen, und am Rande des frohen Treibens spricht Thurid mit Kjartan und dringt in ihn, Gudrun nicht mehr nachzutrauern, sondern sich entsprechend seinen eigenen Worten um Hrefna zu bemühen. Hauptsächlich auf Grund dieses Ratschlages widmet er Hrefna seine Aufmerksamkeit, und es kommt schließlich zu Verlobung und Hochzeit.

Der Überblick zeigt, daß der Laxd.-Verfasser Thurid eine, ja sogar *die* entscheidende Rolle für das Zustandekommen der Ehe Kjartans zugeteilt hat. Wichtig ist dabei, daß sie diese Rolle nur spielen kann, weil ihr Wohnsitz nicht weit entfernt ist von dem Asgeirs, des Vaters der Hrefna. Wäre Asgeir im Strandir-Gebiet zu Hause, hätten seine Kinder kaum an den Spielen von Asbjarnarnes teilnehmen können. Die aus der räumlichen Nähe hervorgegangene Bekanntschaft zwischen Thurid und Hrefna ist die Voraussetzung für den von der Saga geschilderten Ablauf der Ereignisse; mit einer Enkelin von Önund tréfoþr wäre er in der vorliegenden Form nicht möglich. Darin liegt die Ursache für die Verpflanzung Asgeirs vom

Strandir-Gebiet in das Vidital. Der Laxd.-Verfasser mußte Asgeirs Kinder im Interesse seiner Konzeption mit Thurid Olafstochter zusammenbringen, und er tat dies, indem er sie über seinen Namen an das bedeutende Geschlecht Auduns im Vidital anschloß. Unter dieser Betrachtungsweise läßt sich auch die Szene am Schiff im Borgarfjord besser verstehen. Daß Kalfs Vater dort erscheint und Hrefna mit ihm kommt, hat trotz der Entfernung vom Vidital her vielleicht nichts Auffälliges an sich; auf jeden Fall wäre ein Ritt vom Strandir-Gebiet noch um einiges beschwerlicher und daher unwahrscheinlicher. Nicht recht verständlich ist dagegen Thurids Auftauchen am Schiff. Es ist nirgend zuvor von einer besonders engen Bindung an den Bruder die Rede, und es fällt kein Wort darüber, daß Kjartans viel näher sitzende Brüder es für nötig befunden hätten, ihn da zu begrüßen. Der Verfasser dürfte nur deshalb auf den Gedanken gekommen sein, Gudmund und Thurid auf diesen Ritt zu schicken, damit er die (die spätere Heirat vorbereitende) Szene mit Thurid, Hrefna und dem Kopftuch gestalten konnte. Nur durch Hrefnas Aufbruch zum Borgarfjord gewinnt der Thurids die nötige Glaubwürdigkeit und zugleich seine Bedeutung für die Saga.

Es kann deshalb meines Erachtens kein Zweifel daran bestehen, daß allein der Laxd.-Verfasser für die im Zusammenhang mit Asgeir auftretenden Abweichungen der Laxd. von der Lnb. verantwortlich ist⁵⁴. Aus kompositorischen Gründen hat er Hrefna und ihre Geschwister aus der Familie und damit aus dem Landnahmebereich von Önund tréfothr (Stb. c. 161) verschwinden lassen⁵⁵. Dagegen läßt er Höskuld aus dem im Süden an Önunds Gebiet angrenzenden Bjarnarfjord (Stb. c. 162) eine Landnehmertochter Jorun holen, von der die Lnb.-Überlieferung an dieser Stelle nichts weiß. Nachdem sich gezeigt hat, daß Jorun aller Wahrscheinlichkeit nach erst in der Saga den Platz von Hallfrid eingenom-

⁵⁴ Der genealogische Anknüpfungspunkt war durch Thurids Wohnsitz und den Namen Asgeir gegeben. Der Laxd.-Verfasser hat es aber bestimmt nicht als nachteilig empfunden, daß Kalf und Hrefna auf diese Weise einem Geschlecht zugeordnet wurden, das einen so bedeutenden Nachkommen wie Bischof Gizur hervorgebracht hat. Er hat jedenfalls eine diesbezügliche Angabe der Lnb. (vgl. Stb. c. 177) mit aufgenommen. — Ob ihm auch eine genealogische Besonderheit der beiden Asgeir-Familien bewußt geworden ist, muß dahingestellt bleiben; Önund tréfothr war der Bruder Gudbjörgs, der Mutter Gudbrands, des Vaters der Asta, der Mutter König Olafs des Heiligen (Stb. c. 161) — Audun skokull war der Vater Thoras, der Mutter Ulfhilds, der Mutter der Asta, der Mutter des Königs (Stb. c. 177).

⁵⁵ Welchen Schwierigkeiten sich der Verfasser der Grettis saga, der Lnb. und Laxd. kannte, dadurch gegenüber sah und wie er durch selbständige Kombination eine Lösung fand, hat schon Ólsen nachgewiesen; a.a.O. S. 212 ff.

men hat, ist zu überlegen, ob zwischen beidem nicht ein Zusammenhang besteht. Als der Laxd.-Verfasser das genealogische Gerüst für seine Erzählungen zurechtlegte und sich dabei auch mit Hrefna, ihrem eigentlichen Zuhause und ihrer für die Sagarolle notwendigen „Umsiedlung“ beschäftigte, kann er in seiner Lnb.-Vorlage auf Björn und Ljufa aufmerksam geworden sein und sie, gerade weil bei ihnen keinerlei Verflechtung mit anderen Familien überliefert war, zu Eltern *seiner* Jorun erkoren haben⁵⁶. Der Werbungsritt in das Strandir-Gebiet, den Kjartan nach der Konzeption des Laxd.-Verfassers nicht mehr zu unternehmen brauchte, ist in der Saga nicht verloren gegangen; er ist, wenn nicht alles täuscht, auf Höskuld übertragen worden.

5

Wir haben früher davon gesprochen, daß der Laxd.-Verfasser die irische Königstochter Myrgjöl in seinem Werk mit Stillschweigen übergangen hat, weil er die Umrisse ihres Lebensbildes, wie er es aus einer Quelle über die Landnahme oder aus einer Saga kannte, zum Ausbau der Rolle Melkorkas benutzt hat. Wir haben ebenfalls schon darauf hingewiesen, daß der Verfasser — sicherlich trotz besserem Wissen — nichts über Olafs des Weißen Heerzüge und Herrschaft in Irland mitteilt, was damit in Zusammenhang zu bringen ist, daß die Laxd. gegen alle übrigen Quellen Unns Familie überhaupt nicht in das Gebiet westlich von Schottland kommen läßt. Aufschlußreich ist noch eine weitere Beobachtung. In c. 32 wird Osvifr mit seiner Sippe eingeführt. Da heißt es: „Ósvifr hét maðr ok var Helgason, Óttarssonar, Bjarnarsonar ens austroæna, Ketilssonar flatnefs, Bjarnarsonar bunu. Móðir Ósvifrs hét Niðbjörg; hennar móðir Kaðlín, dóttir Gøngu-Hrólfis, Øxna-Þórissonar ...“ (und später werden noch Osvifrs Frau und seine Söhne erwähnt). Auch wenn zuzugeben ist, daß es kein festes Schema dafür gab, wer in einer derartigen Vorstellung genannt werden mußte, ist es auffällig, daß Osvifrs Vorfahren auf der Vatersseite in männlicher Linie aufgereiht werden, während mütterlicherseits die Großmutter als Bindeglied in der Geschlechterfolge erscheint. Man könnte glauben, die Erklärung sei einfach darin zu suchen, daß es dem Verfasser um die Nennung Gøngu-Hrólfis, jener berühmten halb geschichtlichen,

⁵⁶ Bei der Einführung Osvifrs und seiner Familie (in c. 32) wird auch seine Frau genannt, obwohl sie in der Saga nie wieder auftaucht. Sollte es bloßer Zufall sein, daß Asgeirs Frau in c. 40 nicht erwähnt wird — diese Frau heißt Jorun Ingimundstochter (Stb. c. 177) —, oder hängt das Schweigen etwa auch mit dem Spiel um Namen und Familien zusammen, in das eine Jorun einbezogen war?

halb sagenhaften Gestalt, ging⁵⁷. Damit ist aber zweifellos nicht die ganze Wahrheit erfaßt. Nidbjörqs Vater war nach c. 84 der Stb. (Hb. c. 72) König Bjolan, dessen Name unmißverständlich nach Irland weist. Daß der Laxd.-Verfasser Nidbjörg und Kadlin, nicht aber Bjolan gekannt hat, ist wenig wahrscheinlich; er wird auch hier mit Vorsatz geschwiegen haben. Die Folge davon ist, daß die Saga nicht zu erkennen gibt, daß Gudrun, ihre weibliche Hauptfigur, königlichen Geblütes ist. Gudrun steht nach jener Angabe der Stb. als Urenkelin eines (irischen) Königs auf derselben Stufe wie Kjartan als Urenkel Myrkjartans. Wenn das vom Verfasser nicht ausgesprochen worden ist, obgleich Gudrun doch auf langer Strecke dem Sagageschehen den Stempel aufdrückt, müssen gewichtige Überlegungen im Hintergrund gestanden haben. Nach meiner Auffassung kreisten sie alle um Melkorka, die irische Königstochter. Sie sollte königlichen Glanz werfen auf Olaf Pfau und auf seine Söhne, und besonders Kjartans Stellung in der Saga sollte durch diese Abkunft erhöht werden. Dieses Ziel war am ehesten zu erreichen, wenn Melkorka als einzige unter den in der Saga auftretenden Personen eine so vornehme Herkunft aufwies⁵⁸. In der konsequenten Verfolgung der Absicht, nur in Verbindung mit Melkorka und ihrem Sohn von Irland und von königlicher Abstammung zu sprechen, hat der Verfasser auch den hochgestellten Ahn der Gudrun übergangen.

Nun ist es aber keineswegs so, daß die Fäden, die in der Saga Island und Irland verbinden, vom Laxd.-Dichter allein um einer künstlerischen Idee willen gesponnen worden sind. Er hatte vielmehr ausreichenden Grund, sein Augenmerk auf Irland zu richten. Höskulds Sohn hat den Beinamen „pái“, „Pfau“, getragen. Die Saga erzählt (c. 16), daß sein Vater ihn noch als Jungen so genannt habe und daß der Name dann an ihm haften geblieben sei. Sie gibt indirekt zu verstehen, daß Höskuld diesen Beinamen im Hinblick auf Olafs Sorgfalt in der Auswahl von Kleidung und Ausrüstung gewählt habe („... þótti monnum þat mikit erendi ór qðrum sveitum at undrask, hversu hann var ágætliga skapaðr. Þar eptir helt Óláfr sik at vápnabúnaði ok klæðum; var hann því auðkendr frá qllum monnum“). Das würde — nicht nur bei Höskuld, sondern eigentlich auch bei denen, die den Namen später als Anrede verwendeten — eine gewisse Vertrautheit mit jenem Tier voraussetzen. Die darf man

⁵⁷ Als Vater Göngu-Hrolfs wird im allgemeinen Jarl Rögnvald bezeichnet, so z.B. auch in der Heimskringla. Nur die Þorsteins saga hvíta folgt der eigenwilligen Angabe der Laxd.

⁵⁸ In c. 1 wird zwar Rafarta, die Tochter des Irekönigs Kjarval, als Mutter Helgis des Magren genannt; das hat aber für die Sagahandlung keinerlei Bedeutung.

jedoch in Island um die Mitte des 10. Jahrhunderts nicht ohne weiteres als gegeben ansehen. Pfauen hat es in dieser Zeit nach allem, was wir wissen, auf der Insel nicht gegeben; wohl aber waren sie seit langem in den Ländern westlich der Nordsee, besonders in Irland, zu finden. Daß Olaf in irgendeiner Form Beziehungen zu Irland oder zu Iren gehabt hat, ergibt sich eindeutig daraus, daß er seinem ältesten Sohn einen bis dahin in Island nicht gebräuchlichen Namen irischen Ursprungs gegeben hat: Kjartan. Die Vermutung liegt nahe, daß sein Beinamen „pái“ in denselben Zusammenhang zu stellen ist. Dabei ist es durchaus nicht nötig, von einer irischen Abkunft Olafs, wie sie die Laxd. schildert, auszugehen. Beispielsweise könnten schon die Bekanntschaft mit Iren oder Handelsreisen nach Irland für beides eine ausreichende Erklärung liefern. Wir sehen uns ja der Tatsache gegenüber, daß der Laxd.-Verfasser frei — und wie wir heute wissen: falsch — kombiniert hat, wenn er den Namen des historischen Kjartan aus dem seines angeblichen Urgroßvaters ableitet⁵⁹. Der Name Myrkjartan für einen Irenkönig hat vor dem 13. Jahrhundert höchstwahrscheinlich gar nicht existiert, und die Figur des so benannten königlichen Vorfahren in der Laxd. muß als Erfindung des Sagaverfassers betrachtet werden, eine Erfindung, die (im Gegensatz zu den Worten der Saga) den Namen und die Person Kjartans zur Voraussetzung hat⁶⁰. Damit aber reduziert sich das irische Element in der Vorfahrenkette des Helden der Saga auf Melkorka, die Nebenfrau Höskulds und Mutter Olaf Pfaus. Daß ihr zu Unrecht ein König zum Vater gegeben worden ist, braucht an sich noch nicht zu bedeuten, daß auch den anderen Angaben über sie mit Mißtrauen zu begegnen ist. Vergleichende Untersuchungen haben allerdings erkennen lassen, daß der Laxd.-Verfasser ihre *Rolle* fast vollständig aus literarischem Lehngut aufgebaut hat⁶¹. Wir müssen uns

⁵⁹ Vgl. Heller, Literarisches Schaffen in der Laxdœla saga, S. 20 ff.

⁶⁰ Dem Namen „Kjartan“ muß ein irisches „Certan“ zugrunde liegen.

⁶¹ Heller, Literarisches Schaffen in der Laxdœla saga, S. 28 ff.; Olaf vor der Küste Irlands. (Leg.) Óláfs saga hins helga und Laxdœla saga, in: Arkiv för nord. fil. 83, Lund 1968, S. 23 ff.; ‘Flagð þat, er þeir kölluðu Selkollu’, ebd. S. 35 ff.; s. auch Droplaugarsona saga — Vápnfirðinga saga — Laxdœla saga, S. 155 f. — Die Versuche, in dieser Rolle Anklänge an Motive aus Elfenerezzählungen zu finden, haben nach meiner Auffassung trotz des romantischen Charakters einzelner Szenen wenig Überzeugendes, gleichgültig, ob man dabei wie H. Reuschel an eine Form des Melusinen-Märchens denkt (vgl. Melkorka (Zu Laxdœlas. c. 12, 13 und Guðrúnarkviða I, 9, 10.), in: Zeitschrift für deutsches Altertum, LXXV. Bd., Berlin 1938, S. 301 ff.) oder wie Hermann Pálsson an irische Sagen (vgl. Hið írská man, in: Tímarit Máls og menningar, 24. Jg., 1963, S. 254 ff.).

deshalb fragen, was er überhaupt über sie gewußt haben kann, als er an die Arbeit ging.

Soweit sich das an Hand der verfügbaren Quellen beurteilen läßt, kann sein Wissen kaum mehr als ihren Namen umfaßt haben. Melkorka wird zwar außer in der Laxd. noch in der Egils saga Skallagrímssonar (c. 78) und in der Stb. (c. 105) als Frau an der Seite Höskulds und Mutter Olaf Pfaus erwähnt. In beiden Fällen wird sie aber als Tochter des Irenkönigs Myrkjartan bezeichnet, und daraus ergibt sich zweifelsfrei, daß die Angaben in der vorliegenden Form erst nach der Schöpfung der Laxd. in jene Werke aufgenommen worden sind, daß es sich also um jüngere Zusätze handelt⁶².

In der Erzählung der Laxd. ist natürlich der Name des Gehöftes interessant, das Höskuld Melkorka nach ihrem Zusammenstoß mit Jorun als Wohnsitz anweist (c. 13): „Melkorkustaðir“. In dieser Angabe haben viele Forscher den Beweis dafür sehen wollen, daß Melkorka existiert hat. So heißt es noch in jüngerer Zeit bei de Vries, der Name Melkorkustaðir „beweist an sich schon, daß sie tatsächlich gelebt hat“⁶³. Demgegenüber

⁶² Für die Egils saga wird das gestützt durch eine für die Nennung der Eltern einer Sagaperson ungewöhnliche Formulierung. Aus dem folgenden kurzen sachlichen Bericht über Olafs Werbung um Thorgerd Egilstochter und ihre Eheschließung ist dann auch nichts zu entnehmen, was der Darstellung der Laxd. über die königliche Sklavin und Olafs Aufenthalt beim Irenkönig entspräche (vgl. Heller, Literarisches Schaffen in der Laxdœla saga, S. 29 ff.). — Der Satz der Stb.: „Haukulldr keypti Melkorku dottur Myrkjartans í Ra konungs“, mit seiner nicht zur Darstellung der Laxd. passenden Fortsetzung: „þeira son var Olafur paa ok Helgi“, steht an unglücklicher Stelle. Er unterbricht die Aufzählung der Kinder, die Höskuld mit seiner Ehefrau gezeugt hat. Aus dem c. 105 wäre (ohne Kenntnis der Laxd.) nicht mit Sicherheit zu erschließen, daß die Töchter Thurid, Thorgerd und Hallgerd dieselbe Mutter haben wie der vor dem Melkorka-Einschub genannte Thorleik. An die Vorstellung der (ehelichen) Töchter Höskulds schließen sich wiederum die Angaben über Olafs Heirat und die aus der Ehe hervorgehenden Kinder an. Dieses Springen zwischen den beiden durch Höskuld verbundenen Personengruppen kann ein zusätzlicher Hinweis darauf sein, daß die Angabe über Melkorka nicht zum ursprünglichen Text der Stb. gehört hat (während die Nennung Helgis als Bruder Olaf Pfaus wohl der ursprünglichen Überlieferung entstammt und erst infolge des jüngeren Zusatzes an jene unpassende Stelle gelangt ist). — Bei früherer Besprechung der Stb.-Stelle habe ich von der Möglichkeit gesprochen, daß Sturla selbst nach Entstehung der Laxd. den Einschub vorgenommen habe (a.a.O. S. 31 f.). Im Gegensatz dazu neige ich heute zu der Auffassung, daß Sturla die Laxd. nicht gekannt hat, als er an der Stb. arbeitete (vgl. S. 95 und unten S. 143), und auch später nicht den Satz über Melkorka eingeschoben hat, sondern daß der von einem jüngeren Abschreiber eingefügt worden ist.

⁶³ Altnordische Literaturgeschichte, II², Berlin 1967, S. 365, Anm. 69.

kann ich in der Erzählung von der Übersiedlung der von Jorun gehaßten Nebenbuhlerin nach jenem Gehöft durchaus nicht eine so starke Stütze für die Historizität Melkorkas sehen. Niemandem ist es gelungen, etwas über das angebliche Melkorkustadir zu ermitteln oder gar Anzeichen für eine einstige Wohnstätte festzustellen⁶⁴. Und der Laxd.-Verfasser selbst hat sich nicht gerade um klare Angaben über die Lage des Gehöftes bemüht. Er gibt nur an, daß es „uppi í Laxárdal“ und „fyrir sunnan Laxá“ gelegen habe, fügt aber sogleich hinzu: „þar er nú auðn“. Im 13. Jahrhundert wäre also das Gehöft schon längst wieder aufgegeben gewesen. Nun ließe sich das vielleicht damit erklären, daß es sich nur um ein kleines Anwesen gehandelt habe, das Melkorka ja bereits bei ihrer Eheschließung mit Thorbjörn skrjúpr wieder verließ und das danach von niemandem benutzt worden sei. Trotz allem erhebt sich der Verdacht, daß der Laxd.-Verfasser dieses Gehöft für seine Darstellung erst erfunden hat, und man dürfte in jedem Fall gut daran tun, von seinem Namen nicht auf eine historische Melkorka zu schließen⁶⁵.

Es hilft auch nicht weiter, wenn man ein zweites „Melkorkustadir“ in die Überlegungen einbezieht. In der Jarðabók von Árni Magnússon und Páll Vídalín, also in einer um über 400 Jahre jüngeren Quelle, ist im Myrar-Gebiet von einer Stelle, an der Mauerreste zu erkennen sind, die Rede, die die Leute „Melkorkustader“ nennen⁶⁶. Außer dem Namen haben die Verfasser nichts von den Bewohnern der Umgebung erfahren können. So seltsam das Vorhandensein dieses Namens um 1700 im Borgarfjord ist, so wenig können wir mit ihm anfangen. Es gibt keinen Anhaltspunkt dafür, daß er Jahrhunderte zuvor schon vorhanden war. Dies nimmt dem von Hermann Pálsson mit Vorsicht geäußerten Gedanken, jenes „Melkorkustadir“ im Myrar-Gebiet könnte den Laxd.-Verfasser zu seiner Gehöftbenennung veranlaßt haben⁶⁷, jeglichen Wert⁶⁸.

⁶⁴ Vgl. Kálund, Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island, I, Kjøbenhavn 1877, S. 469; Sigurður Vigfússon, Rannsókn í Breiðafjarðardölum og í Þorsnesþingi og um hina nyrðri strönd 1881, in: Árbók hins íslenska fornleifafélags 1882, Reykjavík 1882, S. 88 f.; Þorleifur Jónsson, Örnefni nokkur í Breiðafjarðardölum, in d. Rh.: Safn til sögu Íslands, Bd. II, Kaupmannah. 1886, S. 569.

⁶⁵ Für die Hrafnkels saga Freysgoða hat Nordal gezeigt, wie unsicher es ist, aus den in einer Saga genannten Orts- und Gehöftnamen Rückschlüsse auf deren Ursprung zu ziehen (Hrafnkatla, S. 21 ff.).

⁶⁶ Demgegenüber wird „Melkorkustadir“ im Laxartal in der Jarðabók erwartungsgemäß nicht genannt.

⁶⁷ Um írsk atriði í Laxdæla sögu, in: Tímarit Máls og menningar, 25. Jg., 1964, S. 395.

⁶⁸ M.E. schlosse ein solcher Gedanke ein, daß der Name Melkorka für die Laxd.

Auch diese Erwägungen führen also zu dem Namen der „Irin Melkorka“ selbst zurück, und wir müssen prüfen, ob wir aus ihm etwas über die Person erschließen können. Daß wir das hier tun, obgleich die Lnb. dabei keine Hilfe geben kann, ist insofern berechtigt, als wir durch sie wichtige Erkenntnisse über die Arbeit des Laxd.-Verfassers an der Rolle Melkorkas gewonnen haben.

Die Lautform des Namens legt irischen Ursprung nahe. Bei dem Bemühen, den zugrunde liegenden irischen Namen zu ermitteln, haben sich jedoch Schwierigkeiten ergeben. Jahrzehntelang glaubte man, in einem irischen „Mael-Curcaigh“ (mit der Bedeutung „Dienerin des Heiligen Curcach“) das Vorbild sehen zu dürfen⁶⁹. Nachdem früher schon van Hamel Bedenken gegen diese Deutung angemeldet hatte⁷⁰, ist sie vor einigen Jahren von Hermann Pálsson gänzlich verworfen worden⁷¹. Er weist darauf hin, daß es sich bei der heiligen Person, auf die man sich bezogen hat, nicht um einen Mann, sondern um eine Frau handelt. Infolgedessen müßte die mit ihrem Namen gebildete Zusammensetzung im Irischen *„Mael-Curcaighe“ gelautet haben, und von dieser Form führt kein Weg zu isländisch „Melkorka“. Hermann Pálssons eigener Vorschlag, „Melkorka“ aus „Mael-Corcræ“ (mit einem adjektivischen zweiten Glied in der Bedeutung „purpurfarben“) abzuleiten, erscheint mir allerdings auch nicht überzeugend. So läßt sich nur feststellen, daß es bisher nicht gelungen ist, ein eindeutiges irisches Vorbild für den von der Laxd. angegebenen Namen der Mutter Olaf Pfaus zu finden. Bei allen derartigen Überlegungen muß berücksichtigt werden, daß irisches „mael“ (mit verschiedenen Bedeutungen) zwar sehr häufig zur Bildung von Eigennamen verwendet worden ist, daß die Träger dieser Namen aber vornehmlich männlichen Geschlechts gewesen sind. Im Isländischen tritt meines Wissens außer „Melkorka“ auch kein weiblicher Name mit dem Anfangsglied „Mel-“ auf.

Der Sagaverfasser hat nachweislich andere Namen dieses Bildungstyps gekannt. Er selbst nennt in c. 6 als Vater Erps den Jarl Meldun, dessen

vom Verfasser aus jenem Ortsnamen abgeleitet sei; denn wenn er diesen Personennamen bereits kannte, brauchte er zur Benennung eines Gehöftes (in einer Zusammensetzung mit „-staðir“) durchaus kein Vorbild.

⁶⁹ Als erster hat meines Wissens Stokes diese Ansicht geäußert (On the Gaelic Names in the Landnamabok and Runic Inscriptions, in: *Revue Celtique* III, Paris—London, 1876—78, S. 189).

⁷⁰ De Iersche reis van Olaf de Pauw, in: *Neophilologus* 20, Groningen—Batavia 1935, S. 42, Anm. 1.

⁷¹ A.a.O. S. 396.

Name einem keltischen „Mael-duin“ entspricht. Der Stb. ist zu entnehmen, daß der Jarl in Schottland beheimatet war, und an seiner Seite erscheint da bekanntlich eine irische Königstochter, in deren Namen Myrgjöl sich irisches „Muir-geal“ verbirgt. Seine irische Königsgestalt hat der Laxd.-Verfasser nach der Morkinskinna modelliert⁷². Hinter Myrkjartan steht letztlich der Verbündete von Magnus berfœttr. Magnus hatte aber bei seinen Heerzügen im Westen auch Verhandlungen mit einem Schottenkönig gepflogen, und die Morkinskinna nennt diesen König (in Übereinstimmung mit den anderen isländischen historischen Sagas) Melkorm (cc. 43 und 44). Sie macht diesen Mann sogar fälschlicherweise zum Schwiegervater des Sohnes von Magnus berfœttr⁷³, und seine zweite Nennung folgt unmittelbar auf die Darstellung vom letzten Kampf des norwegischen Herrschers, die in der Laxd. so deutliche Spuren hinterlassen hat. Es kann deshalb kein Zweifel darüber bestehen, daß dem Laxd.-Verfasser auch dieser Name vor Augen gekommen ist. Er hat also mindestens zwei Namen mit dem Anfangsglied „Mel-“ gekannt⁷⁴, und in beider Umgebung hat ein zweiter mit „Myr-“ beginnender keltischer Name gestanden. Das ist wegen des Nebeneinanders von Melkorka und Myrkjartan in der Laxd. von Interesse. Der Sagadichter hat einen irischen König als Großvater Olaf Pfaus erfunden und ihm den Namen Myrkjartan gegeben. Der Anstoß dazu kam von dem Namen Kjartan. Ist es nicht denkbar, daß der Verfasser über die *Figur* der irischen Mutter hinaus auch ihren Namen Melkorka selbst geschaffen hat? Wenn er nur wußte, daß Olaf ein unehelicher Sproß Höskulds war, und beschlossen hatte, diesen „Makel“ durch einen königlich-irischen Großvater vergessen zu machen, mußte der nächste Schritt mit Notwendigkeit zu einer Frau mit einem an das Irische anklingenden Namen führen. Daß in Myrkjartan eines der in Island bekannten Erstglieder zusammengesetzter keltischer Namen vorlag, könnte seinen Gedanken den Weg zu dem noch häufigeren „Mel-“ für den gesuchten Frauennamen gewiesen haben. Was aber könnte ihn dazu gebracht haben, als zweiten Namensteil „-korka“ einzusetzen?

Der weibliche Unhold, dem Bischof Gudmund seine Beinkleider um die Ohren schlägt, wird „Selkolla“ genannt. Klingt dieser Name nur zu-

⁷² S. Heller, Literarisches Schaffen in der Laxdœla saga, S. 25 ff.

⁷³ Vgl. Heller, Magnús berfœttr — Myrkjartan Írakonungr — Melkólmr Skotakonungr, in: Arkiv för nord. fil. 77, Lund 1962, S. 96 ff.

⁷⁴ Sicherlich hat er auch von dem Namen Melpatrek gehört, der in der Lnb. genannt wird, aber dafür haben wir keinen Beweis in der Hand.

fällig an „Melkorka“ an, deren Rolle wahrscheinlich mit einem Motiv aus dem Selkollu þáttur ausgestattet worden ist?⁷⁵

Kannte der Laxd.-Verfasser die irische Stadt Cork, oder kannte er das irische Wort „coirce“, „corce“, das „Hafer“ bedeutet, und hat daraus den Namen gebildet, der irisch aussehen sollte?⁷⁶

⁷⁵ Vgl. Heller, 'Flagð þat, er þeir kölluðu Selkollu'.

⁷⁶ Wie sich gezeigt hat, hängt das wiederholte Schweigen des Laxd.-Verfassers über Personen und Vorgänge im Raum westlich von Schottland offensichtlich mit seinem Plan zusammen, das Ansehen Olaf Pfaus und Kjartans durch vornehme irische Vorfahren zu erhöhen. In diesem Licht muß sicherlich auch gesehen werden, daß in c. 7 Olaf feilans Frau nur als Alfdís vorgestellt wird. Weder ihre Familienzugehörigkeit noch ihr Beiname werden angeführt, obgleich schon c. 1 zahlreiche Beinamen von Frauen enthält. Es ist ausgeschlossen, daß der Verfasser Alfdís nicht näher gekannt hat; auch in diesem Fall steckt hinter seinem Schweigen Methode. Aus der Stb. (cc. 109 und 379) wissen wir, daß Alfdís (oder Aldís, Asdís, wie ihr Name in den Handschriften auch wiedergegeben wird) den Beinamen „in barreyska“ trug, der von dem Namen einer zu den Hebriden gehörenden Insel, „Barrey“ (heute Barra) abzuleiten ist. Wohl die Mehrzahl der Forscher nimmt an, daß die Insel nach St. Findbarr benannt worden ist, einem irischen Heiligen, der aus Cork stammte. Dem Sagaverfasser dürfte das nicht bekannt gewesen sein. Wenn er sich Gedanken über den Namen der Insel gemacht hat, kann er ihn als „Gersteninsel“ gedeutet haben, wobei ihm bekannt gewesen sein mag, daß Gerste neben Hafer die häufigste Feldfrucht auf den Hebriden war. Das Wort „barr“ stammt vermutlich — in dieser speziellen Bedeutung — aus dem englischen oder schottischen Raum (vgl. altengl. bere), und es ist erst spät neben das einheimische „bygg“ getreten (s. Cleasby—Vigfusson, Dict., S. 53 a). Einen indirekten Hinweis auf die Fremdartigkeit des Wortes im Isländischen dürften die Alvíssmál enthalten, wo es in Strophe 32 heißt: „Bygg heitir með mǫnnum,/enn barr með goðom“, dennoch wird es literarisch Interessierten im 13. Jahrhundert geläufig gewesen sein, da es auch in den Þulur erscheint. — Nun müssen wir noch einmal zu dem Namenpaar Myrkjartan-Kjartan in der Laxd. zurückgehen. Wenn Olaf seinen Sohn nach dem Urgroßvater benannt haben soll, muß er das erste Glied des Namens als eine Art Beinamen beiseitegeschoben haben. Zur Person Olafs, dem die Saga Kenntnis des Irischen zuschreibt und der mit der Aufnahme des Namens das Andenken seines Großvaters ehren wollte, paßt ein solches Verfahren kaum. Dem Sagapublikum des 13. Jahrhunderts konnte es jedoch möglich erscheinen, wenn es das erste Glied „Mýr-“ mit dem Substantiv „mýrr“ („Moor“, „Sumpf“) zusammenstellte (vgl. Einar Ól. Sveinsson, Íslenzk fornrit V, S. 75, Anm. 2). Wenn von verschiedenen Forschern ein solches Etymologisieren für möglich gehalten wird, dann muß man auch in Erwägung ziehen, daß im 13. Jahrhundert das verhältnismäßig häufig auftretende Namenglied „Mel-“ mit „melr“ („Strandroggen“) in Verbindung gebracht worden ist. War der Laxd.-Verfasser auf der Suche nach einem irisch klingenden Namen mit „Mel-“ als erstem Glied, so könnte ihm der Einfall gekommen sein, einen irischen Pflanzennamen, der — wie „barr“ — auch nach Island gewandert war, an die zweite Stelle zu setzen: „coirce“, „corce“ („Hafer“) — altisl. „korki“. In den wohl aus dem frühen 13. Jahrhundert stammenden Þulur finden wir unter den „sáðs heiti“ (in AM 748,

Gewißheit werden wir in diesem Punkt nie erlangen; und das bedeutet, daß auch die Frage, ob dem Laxd.-Verfasser der Name Melkorka für die Mutter Olaf Pfaus vorgelegen hat oder ob dieser Name erst seinem Kopfe entsprungen ist, für immer offen bleiben wird. Wir wissen aber, daß er in Anlehnung an den Schwertnamen „Leggþítr“ für sein Werk einen „Fótþítr“ geschaffen hat. Warum sollte er es nicht auch unternommen haben, mit Hilfe des Wortes „Mel-“ einen pseudokeltischen Namen für die Frau zu formen, deren Rolle er aus zahlreichen entlehnten Einzelteilen zusammengesetzt hat?

Wir dürfen nach allem sagen, daß es keineswegs sicher ist, daß in der mütterlichen Linie Olaf Pfaus vor seinen Lebzeiten eine Beziehung zu Irland bestanden hat. Da Olafs Abstammung aus einem Königshause freie Erfindung ist, kann auch seine Ehe mit Thorgerd Egilstochter nicht als Stütze für die Richtigkeit der Angaben der Saga angeführt werden. Olafs Zugehörigkeit zum Kreise der Nachkommen von Unn Ketilstochter sowie eigene Tüchtigkeit waren Faktoren, die eine so vornehme Heirat ermöglichten, auch wenn die Herkunft mütterlicherseits nicht die gleiche gesellschaftliche Höhe ausgewiesen hat.

Das Dunkel, das über den Frauen um Höskuld Kollssohn liegt, können wir nicht durchdringen. Aller Wahrscheinlichkeit nach ist er mit Hallfrid Thorbjörnstochter verheiratet gewesen. Wer aber die zweite Frau an seiner Seite war, wissen wir nicht. Daß selbständige Kombinationen des Verfassers eine wichtige, wenn nicht die entscheidende Rolle beim Aufbau seiner Melkorka-Jorun-Partien gespielt haben, steht außer Frage. Man möchte glauben, daß hinter ihnen nicht allein künstlerische Vorstellungen gestanden haben — die vorhandenen Quellen bleiben aber in dieser Hinsicht stumm.

6

a

Am Ende von c. 9 sehen wir Höskuld Kollssohn als angesehenen Mann auf seinem Vatererbe. Er hat eine gute Partie gemacht, und der Ehe sind hoffnungsvolle Kinder entsprossen. Das Interesse hat sich endgültig auf das Laxartal konzentriert. Vom folgenden Kapitel ab werden die anderen Bewohner des Tales vorgestellt, die in späteren Abschnitten eine Rolle

4¹⁰) in einer Strophe vereint die Wörter „barr“, „bygg“ und „korki“. Der Laxd.-Verfasser hat „in barr-eykska“ ausgelassen; er bietet mit „Mel-korka“ einen Namen, für den kein echtes keltisches Vorbild zu finden ist — Freude am Wortspiel ist nicht auszuschließen.

spielen. Der erste ist Víga-Hrapp, von dem die Saga berichtet: „Hrapp hét maðr, er bjó í Laxárdal fyrir norðan ána gegnt Höskuldsstöðum. Sá bær hét síðan á Hrappsstöðum; þar er nú auðn. Hrapp var Sumarliðason ok kallaðr Víga-Hrapp; hann var skoðkr at fǫðurætt, en móðurkyn hans var alt í Suðreyjum, ok þar var hann fœðingi ... flýði hann vestan um haf ok keypti sér þá jörð, er hann bjó á. Kona hans hét Vígdís ok var Hallsteins dóttir; son þeira hét Sumarliði. Bróðir hennar hét Þorsteinn surtr ...“ Obgleich die Vorstellung sehr ausführlich ist, gibt ihr Inhalt kein so klares Bild, wie man sich wünschen möchte. Einige Angaben, die die Person festzulegen scheinen, werden mit den folgenden Worten gleichsam wieder aufgehoben bzw. in ihrem Aussagewert eingeschränkt. So wird zwar Hrapp als Sohn eines Sumarlidi bezeichnet; dadurch aber, daß das väterliche Geschlecht aus dem schottischen Raum stammen soll und mütterlicherseits hebridische Herkunft angegeben wird, ist für ihn keine Beziehung zu Island und den von dort bekannten Familien herzustellen. Die Saga trägt dem wohl Rechnung, indem sie sagt, Hrapp sei „von Westen“ gekommen und habe sich im Laxartal einen Wohnsitz gekauft; sie unterläßt aber zu erklären, von wem er etwas gekauft habe. Man wird an Höskuld zu denken haben, der als Erbe Dala-Kolls im Laxartal saß und von dem zuvor die Rede war; sicher ist das jedoch nicht, da der Zeitpunkt von Hrapps Ankunft nicht bestimmt wird. Die wichtigste Beobachtung ist jedoch, daß dieser Hrapp außerhalb der Laxd. nicht bekannt ist. Die fehlende Bindung an Island hat der Verfasser durch seine Frau beizubringen gesucht. Da mit ihrem Vater Hallstein, wie der Angabe über den Bruder Thorstein surtr zu entnehmen ist, der Gode aus dem Thorska-fjord gemeint sein muß (vgl. Stb. cc. 108 und 123), müßte es sich um eine verhältnismäßig vornehme Heirat gehandelt haben, die erst auf Island stattgefunden haben könnte. Man dürfte daher eine Notiz darüber in der Lnb. erwarten; dort wird jedoch nichts dergleichen erwähnt, ja Vigdis ist in ihr — wie in anderen Isländersagas — überhaupt nicht zu finden. Der Laxd.-Verfasser ist hier recht seltsam vorgegangen. In c. 6 hat er nach der Landverteilung Unns an ihre Begleiter und Freigelassenen ihre bis dahin noch nicht eingeführten drei Enkelinnen aufgezählt. Während aber die entsprechende Lnb.-Überlieferung (vertreten durch Stb. cc. 107 und 108) angibt, mit wem sie verheiratet worden sind, begnügt sich der Sagaverfasser mit der Angabe (einer) ihrer Kinder. So sagt er bei Osk Thorsteinstochter: „hon var móðir Þorsteins surts ens spaka, er fann sumarauka“. Erst in c. 10 im Zusammenhang mit der angeblichen Schwester Thorsteins wird klar, daß Osk mit Hallstein verheiratet war. Da aber wird wiederum nicht auf Osk und das Geschlecht der Unn eingegangen, und es fällt kein

Wort über Hallsteins Godenwürde. So bleiben die genealogischen Angaben auffallend unscharf. Mit Hrapps Gehöft steht es kaum besser als mit dem der Melkorka. Der Verfasser hat es zwar genauer lokalisiert, beeilt sich aber auch hier mitzuteilen, daß es zu seiner Zeit verödet war. Dabei wird er allerdings mit im Auge gehabt haben, was er im folgenden von Hrappsstadir zu erzählen gedachte. Hrapps Hauptauftritte in der Saga kommen groteskerweise nach seinem Tode. Nicht so sehr seine unangenehme Nachbarschaft zu Lebzeiten ist für den Fortgang der Sagahandlung wichtig als vielmehr seine Wiedergängerei. Zwischen ihr und dem Schiffsunglück, dem Thorstein surtr zum Opfer fällt bei dem Versuch, nach Hrappsstadir überzusiedeln (c. 18), besteht eine direkte Verbindung. Dieser Vorfall wiederum zieht den Streit um das Erbe Thorsteins nach sich. Daß sich der Laxd.-Verfasser in der Ausformung der auf diese Auseinandersetzung hinführenden Vorgänge von Berichten der Sturlu saga hat inspirieren lassen, ist seit langem bekannt⁷⁷. Die Tatsache des Erbstreites an sich (ohne Hinweis auf den rechtlichen Ausgangspunkt) dürfte er jedoch einer Lnb.-Quelle haben entnehmen können. In c. 123 der Stb. (und nur in ihr — die entsprechenden Kapitel der Hb. und der Mb. haben einen kürzeren Text) ist davon die Rede. Auch wenn die dort genannten Personen zum Teil nicht mit den in der Laxd. auftretenden übereinstimmen, scheint mir die Abhängigkeit des Sagaverfassers von einer derartigen Angabe außer Frage zu stehen⁷⁸. Jenes c. 123 der Stb. ist nun aber zuerst einmal (und dies in Übereinstimmung mit den anderen Redaktionen) dem Landnehmer im Thorskaffjord gewidmet: dem Goden Hallstein. Darin glaube ich den Grund dafür sehen zu dürfen, daß Hrapp in der Laxd. von vornherein in die Nähe dieses Mannes gestellt worden ist. Mit der Einführung einer Tochter Hallsteins werden die späteren Ereignisse um Thorstein surtr vorbereitet.

Abgesehen davon, daß die Rolle Hrapps als Unheilstifter und Wiedergänger hauptsächlich aus stereotypen Motiven zusammengesetzt ist, spricht somit auch nichts dafür, daß sich der Verfasser hinsichtlich seiner Person selbst auf eine zuverlässige Quelle stützen konnte. Dennoch ist ein Anlehnen des Verfassers an ihm bekannte genealogische Angaben sehr wahrscheinlich. Zu den in c. 103 der Stb. genannten Nachkommen Erps, des Sohnes von Jarl Meldun, gehört Asgeir. Dessen Tochter Thorarna ist

⁷⁷ S. zuletzt Heller, *Laxdœla saga und Sturlunga saga*, in: *Arkiv för nord. fil.* 76, Lund 1961, S. 119.

⁷⁸ Einige der Abweichungen lassen sich aus der Absicht des Laxd.-Verfassers erklären, Thorkel trefill in dem Erbstreit die Hauptrolle zuzuschieben.

mit einem sonst völlig unbekanntem Sumarlidi Hrappssohn verheiratet. Jener Asgeir erscheint auch in c. 6 der Laxd. unter den Kindern Erps, nicht aber seine Tochter und ihr Mann. Ólsen deutet zwar die Möglichkeit der Identität des Sumarlidi der Stb. mit dem in c. 10 der Saga an⁷⁹, hält sie aber wegen der zahlreichen eigenständigen Angaben der Laxd., besonders hinsichtlich seines Vaters Hrapp, für unwahrscheinlich. Mit Recht weist er darauf hin, daß man nach der Darstellung der Laxd. annehmen müsse, daß Sumarlidi unverheiratet gestorben ist⁸⁰. Er folgert deshalb, daß die Angaben der Stb. und der Laxd. doch als unabhängig voneinander zu betrachten seien und daß die Saga bei ihrer Erzählung aus mündlicher Überlieferung geschöpft habe, die an das Gehöft Hrappsstadir geknüpft war. Demgegenüber müssen wir heute viel mehr mit der Erfindungsgabe des Sagaverfassers rechnen. Daß die Saga im Zusammenhang mit Erps Familie über Sumarlidi Hrappssohn schweigt, ist sicherlich nicht ohne Grund so. Es sieht nämlich sehr danach aus, daß sich der Verfasser die Anregung für die Figur des Hrapp von einem Angehörigen der Sippe des Ketil flatnefr geholt hat. Helgi Ketilssohn „bióla“⁸¹ hatte einen Sohn „Víga-Hrapp“ (Stb. c. 14). Er ist in der Lnb. der einzige Träger dieses Namens mit dem Beinamen „Víga-“, auf den der Laxd.-Verfasser bei seinem Hrapp ausdrücklich aufmerksam macht. Daß er dabei an den Helgi-Sohn gedacht hat, wird noch wahrscheinlicher dadurch, daß es in dem genannten Kapitel der Stb. von Helgi heißt: „(hann) for til Islandz or Sudreyium“. Das paßt zu den Worten der Saga über Hrapps Aufwachsen auf den Hebriden und seine Flucht von dort nach Island. Ich glaube daher, daß der Laxd.-Verfasser die Figuren Hrapp und Sumarlidi in c. 10 aus den Angaben seiner Lnb.-Vorlage über Viga-Hrapp Helgissohn und jenen nicht genauer einzuordnenden Sumarlidi Hrappssohn, den Mann der Thorarna, aufgebaut hat, wobei dieser die Namen für Vater und Sohn, jener neben der Herkunft den charakteristischen Beinamen des Vaters lieferte. Hatte er Hrapp auf diese Weise mit den Hebriden verknüpft, suchte er nun einen in diese Umgebung passenden Vatersnamen. Was lag näher, als von dem Namen des Sohnes auszugehen und seinen Großvater ebenfalls Sumarlidi zu nennen, da dieser Name gerade auf den Westinseln recht häufig gewesen zu sein scheint⁸².

Während der Laxd.-Verfasser bei den zum Geschlecht der Unn gehören-

⁷⁹ A.a.O. S. 222 f.

⁸⁰ In c. 17 wird gesagt, daß nach seinem Tode seine Mutter das gesamte Erbe übernimmt.

⁸¹ Zum Teil auch wie in c. 1 der Laxd. in der Form „bjólan“ wiedergegeben.

⁸² Vgl. Einar Ól. Sveinsson, Íslenzk fornrit V, S. 19, Anm. 2.

den oder mit ihm in Verbindung stehenden Personen nicht von den Hebriden spricht, hat er sie also zur Heimat Hrapps, einer zweitrangigen, wenn auch nicht unwichtigen Gestalt gemacht. Deren Bedeutung für die Vorgänge der Saga liegt, wie wir gesehen haben, in erster Linie in ihrer Bösartigkeit. Darin wird sie nur noch übertroffen von Kotkel und seiner Familie. Ihr ureigenes Element ist Zauberei, und zweimal bedeutet ihr Treiben den Tod für eine Person der Saga. In dem einen Fall bewirken sie das Kentern eines Schiffes (c. 35), wie ja auch (dem allerdings längst toten) Hrapp die Schuld am Ertrinken Thorsteins zuzuschreiben ist. Es ist danach bestimmt kein Zufall, daß der Verfasser außer bei Hrapp nur bei der Kotkel-Familie von den Hebriden spricht. Als einzige nähere Bestimmung für diese Leute finden wir die Angabe, daß die Inseln ihre Heimat gewesen seien (c. 35: „Þessir menn váru suðreyskir“). Wenn es noch eines Beweises bedürfte, daß der Verfasser die Rolle dieser Übeltäter mit einem Seitenblick auf die Hrapps gestaltet hat, wird er durch die Wiederaufnahme von Motiven und Formulierungen erbracht. Neben der schon genannten Vernichtung eines Schiffes steht das Ringen mit einem Wiedergänger, dem sich dieser dadurch entzieht, daß er in den Boden versinkt (c. 24 und c. 38). Beide Male gelingt es trotz seinem Verschwinden, seinem Treiben ein für allemal ein Ende zu setzen („Heðan frá verðr engum manni mein at aprtgöngu Hrapps“ — „Ekki varð síðan mein at Hallbirni“). Aufschlußreich ist, daß die offensichtlich selten gebrauchte Wendung „e-m verðr þungbýlt“ vom Laxd.-Verfasser sowohl Hrapp als auch einem Sohn Kotkels in den Mund gelegt worden ist (c. 10 und c. 37)⁸³.

Die Erkenntnis, daß der Laxd.-Verfasser die Kotkel-Partien in mehreren Punkten bewußt nach dem Muster der Hrapp-Szenen geformt hat, läßt uns auch seine irritierenden Angaben über eine andere Person verstehen. Die Kotkel-Familie siedelt sich am Skalmarfjord an. Der sie aufnimmt und ihnen den Wohnplatz anweist, wird „Hallsteinn goði“ genannt; er wohnt „á Hallsteinsnesi fyrir vestan Þorskaftjorð“ (c. 34). Diese Angaben passen alle zu dem Mann, der nach c. 10 Hrapps Schwiegervater gewesen sein soll; chronologische Überlegungen scheinen jedoch gegen eine Gleichsetzung zu sprechen. Einar Ól. Sveinsson sagt deshalb: „Hallsteinn goði, sá er hér ræðir um, er ókunnur af öllum öðrum heimildum. Atburðir þessir gerast svo seint, að þetta getur ekki verið Hallsteinn Þórólfsson, sá er nefndur var hér á undan (10. kap.)⁸⁴.“ Vom historischen

⁸³ Vgl. Heller, Studien zu Aufbau und Stil der Laxdœla saga, in: Arkiv för nord. fil. 75, Lund 1960, S. 137 und S. 145.

⁸⁴ Íslenzk fornrit V, S. 94, Anm. 5.

Standpunkt aus ist dies durchaus richtig; es sieht sich aber anders an, wenn man dem Sagaverfasser freie schöpferische Tätigkeit zubilligt. Daß es sich bei den beiden Hallstein um zwei Persönlichkeiten der frühen isländischen Geschichte handelt, von denen die zweite, in der Saga näher bestimmte, sonst nirgendwo erwähnt wird, darf als ausgeschlossen betrachtet werden. Gerade dieser Hallstein tritt ja in der Saga nur im Zusammenhang mit der jeglicher historischer Beglaubigung entbehrenden Kotkel-Familie auf. Schon die Verknüpfung des historischen Hallstein, des Vaters von Thorstein surtr, mit Hrapp geht aller Wahrscheinlichkeit nach auf eine Idee des Sagaverfassers zurück. Ihm ist es ohne Zweifel auch zuzuschreiben, daß „Hallsteinn goði“ als Beschützer der zweiten Generation von Bösewichtern auftritt. Er hat den Namen einfach aus der Hrapp-Szenerie übernommen. Wenn wir daran denken, mit welcher Selbstverständlichkeit der Laxd.-Verfasser Eigennamen und Verwandtschaftsbeziehungen seinen künstlerischen Ideen dienstbar gemacht hat, dürfen wir die Vermutung aussprechen, daß er bei dem Hallstein in der Umgebung Hrapps absichtlich keine näheren Angaben gemacht hat (und infolgedessen weder die Godenwürde noch der Wohnsitz erwähnt ist). Dort ging es ihm nur darum, zwischen Hrapp und Thorstein surtr eine Beziehung herzustellen; Hallstein war nur ein Mittel zum Zweck. In der Kotkel-Handlung dagegen spielte der Schauplatz eine wichtige Rolle, so daß der Beschützer der Zauberer örtlich festgelegt werden mußte, und außerdem konnte nur ein mächtiger Mann den Zuziehenden Land anweisen, eine Voraussetzung, die am ehesten bei einem Godenamte gegeben war.

Der erste Beschützer Kotkels ist also ein vom Laxd.-Verfasser geschaffener Doppelgänger von Hrapps Schwiegervater. Historisches dürfte in beiden Rollen nicht enthalten sein⁸⁵. Die Kenntnis Hallsteins aber dankte der Laxd.-Verfasser auf jeden Fall der Lnb.

b

In c. 32 fährt der Verfasser nach der Vorstellung der Familie von Laugar fort: „Í Tungu bjó sá maðr, er Þórarinn hét, son Þóris sælings; hann var

⁸⁵ Einen literarischen Zusammenhang zwischen der Kotkel—Hallstein-Verbindung und der Hrapp(—Hallstein)—Thorstein-Partie hat auch A. C. Kersbergen für möglich gehalten. Sie glaubt aber dennoch, daß der Verfasser der Laxd. aus einem chronologischen Irrtum heraus nach Hallstein gegriffen hat, und in der Erzählung vom Tode von Thorstein surtr sieht sie — ihrer Gesamtauffassung entsprechend — eine ursprünglich selbständige „frásögn“ (Frásagnir in de Laxdœla Saga, in: Neophilologus 19, Groningen 1934, S. 63 f.).

góðr búandi. Þórarinn var mikill maðr ok sterkr. Hann átti lendum góðar, en minna lausafé.“ Dieser Nachbar Osvifrs wird später mehrfach in das Sagageschehen einbezogen. Der wichtigste Auftritt zeigt ihn an der Seite Kjartans bei dessen Besuch in Saurboer (c. 47) und vor allem bei dem Heimritt durch das Svinatal, wo sie in den Hinterhalt der Osvifrssöhne laufen (c. 49). In dem folgenden Kampf erwehrt er sich erfolgreich zweier Angreifer, und danach nennt ihn der Sagaverfasser ein letztes Mal, als er mit Bolli bei den Getöteten auf dem Kampfplatz zurückbleibt.

Hinter dieser Rolle scheint sich eine historische Gestalt zu verbergen, denn in c. 114 der Stb. (Hb. c. 86) finden wir die Angabe: „ÞorariN var med Kiartani i Svinadal þa er hann fell.“ Auch wenn der Hauptteil dieses Kapitels — zu dem die Mb. kein Gegenstück hat — als Auszug aus der am Schluß genannten Þorskirðinga saga betrachtet werden kann⁸⁶, haben die Worte selbständigen Wert, da die Person Thorarins für jene Saga ohne Bedeutung ist und seine Anwesenheit im Svinatal in ihrer älteren Fassung ebensowenig erwähnt worden sein dürfte wie in der erhaltenen⁸⁷. Die Stb. macht uns hier also offensichtlich mit dem Mann bekannt, der im Kampfe neben Kjartan gestanden hat, aber sie spricht doch von einem anderen Thorarin als jenem Bauern in Tunga. In c. 114 der Stb. tritt Hergils mit seiner Frau Thorarna auf. „Ingjalldr var son þeira ... hann keypti Hlid i Þoskafirði. Son hans var ÞorariN er atti Þorgerði dottur Glums⁸⁸.“ In der bisherigen Forschung wurden derartige unterschiedliche Angaben zumeist als Zeichen von Unabhängigkeit von Saga und Stb. gedeutet. Auch Ólsen geht von dieser Annahme aus und hält es für wahrscheinlich, daß der Bericht der Laxd. zurückgeht „til muntlige lokalsagn, idet Þórarins fader Þórir *sælingr* åbenbart er en eponym for *Sælingsdalen*, hvor hans søns gård lå⁸⁹“. Sicherlich besteht ein Zusammenhang zwischen dem Beinamen „*sælingr*“ und dem Namen des Tales; das erklärt aber nicht, wie in einer lokalen mündlichen Überlieferung an die Stelle eines Ingjald ein Thorir (als Vater Thorarins) treten konnte. Wenn man sich die Worte der Saga über Thorarin genauer ansieht, ergeben sich dagegen einige Hinweise, daß erst der Laxd.-Verfasser die Figur Thorirs geschaffen hat. Aus der Lnb. wußte er von jenem Begleiter Kjartans mit Namen Thorarin. Offensichtlich hat er diesen Mann, der in ihren Angaben durch seinen

⁸⁶ Vgl. Jón Jóhannesson, a.a.O. S. 104 f.

⁸⁷ Ólsen wollte das ganze Kapitel als Auszug aus der älteren Þorskirðinga saga betrachten und mußte ihr somit auch die Bemerkung über Thorarin zuschreiben (a.a.O. S. 228 f.). Das halte ich für ganz unwahrscheinlich.

⁸⁸ Übereinstimmende Angaben enthalten cc. 121 und 256 der Stb.

⁸⁹ A.a.O. S. 229.

Vater und seinen Schwiegervater mit den Gegenden um Thorskalfjord und Kroksfjord verknüpft, dabei aber selbst nicht auf einen bestimmten Platz festgelegt war, näher an den Sagaschauplatz herangeholt und ihm im Hinblick auf die ihm zgedachte Rolle in unmittelbarer Nachbarschaft von Osvifr angesiedelt. Er hat ihn dabei zum Herrn über weite von ihm selbst nicht vollständig genutzte Ländereien gemacht („Hann átti lendur góðar“), so daß er Osvifr, der zur Haltung seines großen Viehbestandes zu wenig Boden besaß, Weideland verkaufen konnte (c. 32). Die Angaben über Thorarins großen Landbesitz und seinen Wohnsitz im „Sælingsdalr“ müssen im Zusammenhang gesehen werden. Der Sagaverfasser wollte dies von sich aus deutlich machen und wollte gewissermaßen in einem Zuge sowohl den Namen des Tales als auch die gute wirtschaftliche Stellung Thorarins erklären. Jener war am ehesten von einem Beinamen „sælingr“ („wohlhabender, mit Glücksgütern gesegneter Mann“) abzuleiten. Und ein solcher Beinamen war ihm, wenn auch aus einem ganz anderen Landesteil, aus der Lnb. bekannt. In den cc. 270 und 387 der Stb. ist von einem Thorarin sælingr, dem Sohn eines Thorir, die Rede. Zwar wurde dem Laxd.-Verfasser dadurch die Verbindung des Namens Thorarin mit dem Beinamen sælingr geradezu angeboten, er mußte sich jedoch sagen, daß es wenig glaubwürdig erscheinen würde, wenn das Tal seinen Namen erst durch Thorarin erhalten haben sollte. Er entschied sich deshalb dafür, den sprechenden Beinamen seinem Vater beizulegen, und er benutzte für ihn auch gleich den Vatersnamen jenes anderen Thorarin.

Einen Hinweis darauf, daß der Laxd.-Verfasser die Lnb.-Überlieferung über den vermutlich „echten“ Begleiter Kjartans, Thorarin Ingjaldssohn, ebenfalls genau gekannt hat, sehe ich darin, daß in c. 32 im Anschluß an die Erzählung über Thorarins Landverkauf Thord, der Sohn Glums und der Ingun, mit seinen Schwägern eingeführt wird. Dieses Nebeneinander kann nicht als zufällig betrachtet werden, da aus c. 256 der Stb. hervorgeht, daß Thord und Thorgerd, die mehrfach genannte Frau von Thorarin Ingjaldssohn, Geschwister waren. Obgleich der Laxd.-Verfasser aus Thorarin einen ganz anderen Mann gemacht hatte, hat er Thord, ohne daß das von der Sagahandlung nahegelegt oder gar gefordert würde, in seiner Nähe stehenlassen.

Ähnlich wie Viga-Hrapp Sumarlidissohn dürfte somit auch der „Þórarinn son Þóris sælings“ der Laxd. durch Verschmelzen zweier in der Lnb.-Überlieferung festgehaltener Personen entstanden sein. Nicht mündliche Lokalsage, sondern nüchterne Überlegungen eines Sagaverfassers haben ihm Leben gegeben. Das Beispiel zeigt erneut, daß der Laxd.-Verfasser

sich in großem Umfang auf Notizen der Lnb. gestützt hat; es beweist jedoch zugleich, wie frei er sich ihnen gegenüber gefühlt hat und daß er sich nicht gescheut hat, für seine Sagarollen neue Personen zu schaffen.

c

Bei Hrapp, Hallstein und Thorarin war es möglich, etwas von den Überlegungen des Laxd.-Verfassers, die der Schaffung der entsprechenden Sagafiguren vorausgingen, aufzudecken. Selbstverständlich bleibt vieles von dieser gedanklichen Vorarbeit verborgen. Wir dürfen aber auf Grund der nachweisbaren oder wahrscheinlich zu machenden Kombinationen des Verfassers auch die Fälle, in denen die erhaltenen Quellen keine Hinweise geben, unter ähnlichen Gesichtspunkten betrachten.

In c. 37 taucht ein Mann namens Eldgrim auf. „Hann kvazk ... búa í Borgarfirði á þeim bæ, er heita Eldgrímsstaðir, — en sá boer er í dal þeim, er skersk vestr í fjöll milli Múla ok Grísartungu; sá er nú kallaðr Grímsdalr.“ Er versucht vergeblich, Thorleik Höskuldssohn ein kostbares Gestüt abzuhandeln, will später die Pferde unrechtmäßig an sich bringen, wird dabei aber von Hrut erschlagen. Auf den größeren Zusammenhang gesehen ist sein Auftreten insofern von Bedeutung, als das gut gemeinte Eingreifen Hruts bei Thorleik nicht auf Dankbarkeit stößt. Dieser stiftet im Gegenteil seine Schutzbefohlenen, die Kotkel-Familie, an, Hrut einen empfindlichen Schlag zuzufügen. Sie tun es in der ihnen eigenen Weise, indem sie einen von Hruts Söhnen durch Zauber töten. Dieses Verbrechen hat ihre Vernichtung im Gefolge und wird letzten Endes auch zum Anlaß für Thorleiks Auswanderung. So ist Eldgrims Rolle ein nicht unwichtiges Glied in der auf die Haupthandlung der Saga zuführenden Ereigniskette. Allerdings ist sie nahezu als Anhängsel der infolge zu starker Schwarzmalerei wenig befriedigenden Kotkel-Handlung zu betrachten, denn das Gestüt, um dessentwillen Eldgrim sein Leben aufs Spiel setzt und verliert, war Thorleik von Kotkel geschenkt worden.

Über jenen Eldgrim ist außerhalb der Saga nichts bekannt. Das Auffallendste an ihm ist sein Name. Und auffallend ist es auch, daß dieser Name in der Lnb. unter Hunderten von Personen nur ein einziges Mal erscheint, bei einem Bewohner des Borgarfjord-Gebietes. In c. 49 der Stb. (Hb. c. 37) lernen wir eine Arnbjörg kennen, deren einer Sohn ihn trägt. Die Verbindung des seltenen Namens mit einem Wohnsitz im Borgarfjord legt es nahe, in ihm den in der Laxd. auftretenden Mann zu sehen, ins-

besondere da sein Gehöft ebenfalls Eldgrimsstadir genannt wird. Lnb. und Saga weichen jedoch in der Lokalisierung dieses Gehöftes voneinander ab: Der Eldgrim der Stb. wohnt „aa HalsiN vpp frá Arnbiargarlæk“, also im Thvera-Gebiet, während Thorleiks Widersacher das weiter nördlich liegende Grimstal als sein Zuhause bezeichnet. Diese Angaben lassen sich nicht vereinen, auch wenn die Entfernung zwischen beiden Plätzen nicht allzu groß ist. So ist es verständlich, wenn in der Forschung zwar auf das merkwürdige Nebeneinander hingewiesen, eine Gleichsetzung der Personen jedoch nicht gewagt worden ist⁹⁰. Wenn wir uns aber überlegen, daß der Laxd.-Verfasser selbst eine für die Saga so bedeutsame Person wie Hrefna an eine ganz andere Stelle der Insel verpflanzt hat, kann ein solches Verfahren bei einer Nebenperson kaum ausgeschlossen werden. Das Bedauerliche ist nur, daß wir im Falle Eldgrims eine (aufbautechnische oder allgemein künstlerische) Notwendigkeit der „Umsiedlung“ nicht anzugeben vermögen. Der erste Auftritt des Mannes ist auf dem Allthing; sein Zusammenstoß mit Hrut findet im Tälergebiet statt. Von der Wohnstätte wird nur gesprochen; sie hat keine Bedeutung für die Handlung. Gerade das aber läßt es ungewöhnlich erscheinen, daß der Verfasser das Gehöft so genau lokalisiert. Wollte er etwa den Anschein erwecken, der Name des Tales, Grimstal („sá er nú kallaðr Grimsdalr“), sei von dem des Mannes, Eldgrim, abzuleiten? Auf jeden Fall beweist die Angabe „í dal þeim, er skersk vestr í fjöll milli Múla ok Grisartungu“ gute Ortskenntnis auf seiten des Verfassers. Verwunderlich ist das kaum, denn das Tal bildet ein Stück des Hauptverbindungsweges zwischen dem Tälergebiet und der Landschaft um den Borgarfjord. Die Sturlunga saga gibt mehr als ein Beispiel dafür, daß man bei einem solchen Ritt an Grisartunga vorbeikam. Aber auch der Laxd.-Verfasser hat diese Strecke noch einmal vor Augen gehabt, nämlich beim Zuge des Thorgils und der Söhne Gudruns gegen Helgi Hardbeinssohn (c. 62): „... ríða þeir upp eptir Hqrðadal ... Þeir ríða leið sína upp til Sópandaskarðs ok yfir Langavatnsdal ok svá yfir Borgarfjorð þveran.“ Nach dem Passieren des Langavatnstales ist kaum ein anderer Weg als der vorbei an Muli und Grisartunga denkbar⁹¹. Der Verfasser wußte also bei der Lokalisierung von Eldgrims Gehöft sehr genau, was er schrieb. Sollte das nicht als indirekter Hinweis darauf gedeutet werden können, daß er auch hier einen bestimmten — für uns nicht mehr erkennbaren — Grund für die besondere Ansiedlung seiner

⁹⁰ Vgl. z.B. Ólsen, a.a.O. S. 229 f.

⁹¹ Vgl. Sigurður Vigfússon, Rannsókn í Borgarfirði 1884, in: Árbók hins íslenska fornleifafélags 1884—1885, Reykjavík 1885, S. 80.

Sagaperson gehabt hat⁹², daß aber hinter seiner Figur letztlich der in der Stb. genannte Mann steht?⁹³

d

Nach dem Tode Höskulds richten seine Söhne ein großes Fest zu Ehren ihres Vaters („erfi“) aus. Die Saga berichtet darüber ausführlich, weil sich in seiner Vorbereitung und Durchführung Olafs, des unehelichen Sohnes, überragende Stellung abzeichnet (c. 27): „Ok er at veizlu kemr, er þat sagt, at flestir virðingamenn koma, þeir sem heitit höfðu. Var þat svá mikit fjölmenni, at þat er sögn manna flestra, at eigi skyrti níu hundruð. Þessi hefir önnur veizla fjölmennust verit á Íslandi, en sú önnur, er Hjaltasynir gerðu erfi eptir föður sinn; þar váru tólf hundruð ... Óláfr gekk til móts við báða bræðr sína um fégjafir; var ok gefit öllum virðingamönnum.“

In c. 207 der Stb. (und in etwas erweiterter Form in Hb. c. 174) heißt es nach Nennung der Söhne Hjaltis: „þat hefir erbi verit aagætazt aa Islandi er þeir erfdu faudur siN. ok voru þar MCC. bods manna ok voru aller virðingamenn med gíofum brutt leiddir.“ Unabhängig von der Frage, worauf sich diese Mitteilung stützt, darf gesagt werden, daß der Laxd.-Verfasser bei dem Vergleich mit dem „erfi“ der Hjaltissöhne eine derartige Angabe vor sich gehabt hat. Das wird nicht nur durch die übereinstimmende Gästezahl erwiesen, sondern wohl auch durch die Aufnahme des Wortes „virðingamenn“. Beim großen Gelage der Unn (in c. 7) beispielsweise ist auch von der Verteilung von Abschiedsgaben die Rede; da benutzt der Verfasser für die Vornehmsten folgende Umschreibung: „... gefr Óláfr (Unns Enkel) stórmannligar gjafir þeim mönnum, er þar

⁹² Auch wenn das nicht als ausreichende Erklärung angesehen werden mag, könnte (wie bei Thorarin) an ein Heranrücken an den Hauptschauplatz der Saga gedacht werden. Vielleicht erschien es dem Verfasser unwahrscheinlich, daß ein im inneren Borgarfjord ansässiger Mann einiger Pferde wegen bis ins Tälergebiet geritten sei.

⁹³ Nicht wahrscheinlich ist, daß der Laxd.-Verfasser ganz ohne äußeren Anstoß darauf verfallen ist, dem Widersacher Thorleiks den ungewöhnlichen Namen zu geben. An mündliche Überlieferung als Quelle zu denken, erscheint angesichts der geringen Bedeutung seiner Person — jeder beliebige Mensch könnte in seiner Rolle auftreten — kaum nötig. Eher ist an einen Orts- bzw. Geländenamen als Ausgangspunkt zu denken. Die Saga erzählt, Hrut habe Eldgrims Leiche bei Eldgrims-holt zugedeckt. Wenn dieser Name vor der Schöpfung der Saga schon existierte, könnte er dem Laxd.-Verfasser den Weg gewiesen haben. Daß vorhandene Ortsnamen von den Sagaverfassern in derartiger Weise ausgedeutet und damit zu scheinbaren Stützen der Erzählung gemacht worden sind, ist sicher.

váru mest virðir, áðr á brott fóru“, und zuvor hatte es geheißen: „hon lét víða bjóða tignum monnum ór öðrum sveitum ... Þar kom ... mart annat stórmenni.“ Erst in c. 69, am Ende des Gelages zur Hochzeit von Thorkel und Gudrun, werden die bedeutendsten Gäste auch als „virðingamenn“ bezeichnet.

Vielleicht ist es nicht unwichtig, daß in Stb. c. 205 von Herfinn und Halla, den Großeltern Thorbjörns, des Sohnes von Skjalda-Björn, die Rede ist und in c. 208 die Nachkommen von Thord von Höfði aufgezählt werden, zu denen auch seine Enkelin Gudlaug gehört, die Frau von Thorleik Höskuldssohn. Alles zusammengenommen deutet an, daß sich der Laxd.-Verfasser auch in der Überlieferung in diesem Landnahmebereich gut auskannte.

e

Bekanntlich hat der Laxd.-Verfasser des öfteren (besonders in den cc. 31 und 78) Genealogien weit über den von der Saga überspannten Zeitraum hinaus verfolgt. An ihrem Ende stehen in der Regel bedeutende Personen des 12. oder des frühen 13. Jahrhunderts, mit denen gleichsam eine Brücke geschlagen werden sollte zu den Geschlechtern, deren Angehörige das Publikum des Sagadichters bildeten. Die Auswahl der auf diese Weise genannten Personen der Sturlungenzeit ist sicherlich nicht zufällig getroffen worden. Familiengeschichtliche Interessen des Verfassers dürften eine Rolle gespielt haben. Bei der fast undurchschaubaren Verflechtung der führenden Familien des Landes lassen sich jedoch keine exakten Schlüsse aus diesen Angaben ziehen, abgesehen davon, daß in einigen Fällen auch bloße Achtung vor einem Mann oder einem Geschlecht den Verfasser zu seiner Nennung veranlaßt haben kann. Als Quellen für diese Angaben dürfen wir zeitgenössische genealogische Aufzeichnungen, die sich zum Teil in den in der Sturlunga saga vereinten Sagas niedergeschlagen haben, voraussetzen. Verschiedentlich werden auch in der Lnb. überlieferte Geschlechterreihen den Anstoß gegeben haben, so unter anderem für die in c. 40 von Audun Asgeirssohn ausgehende Linie, deren Abschluß „Eyjólfur, er veginn var á alþingi“ bildet. Sie steht gleichlautend auch in c. 177 der Stb.⁹⁴

⁹⁴ Daß beide Angaben auf die ursprüngliche Lnb. zurückgehen, wie Jón Jóhannesson anzunehmen geneigt ist (a.a.O. S. 215 f.), halte ich für fraglich, da solche (bis ins 12. Jahrhundert reichende) Generationsreihen kaum dem Charakter dieser Urfassung entsprechen dürften.

Wahrscheinlich waren mit der Tötung Eyjolfs auf dem Allthing besondere Ereignisse verknüpft, so daß seine Nennung, obgleich die Person für die Saga ohne Bedeutung war, des allgemeinen Interesses sicher sein konnte⁹⁵.

Der Laxd.-Verfasser wird also beim Zusammenstellen des genealogischen Materials für c. 40 diesen von Asgeir, den er zu Kalfs und Hrefnas Vater gemacht hatte, herkommenden Zweig der Familie auch aus seiner Lnb.-Vorlage übernommen haben⁹⁶.

Daß eine Lnb.-Redaktion auch einen Einblick in die Arbeitsweise des Laxd.-Verfassers geben kann, wenn sie selbst vielleicht gar nicht seine Quelle gewesen ist, erweist ein Textstück in c. 50 der Saga.

Nachdem der Verfasser in c. 32 Ospak zusammen mit seinen Brüdern als Sohn Osvifrs vorgestellt und in den cc. 47 bis 49 ausführlich von seinem Anteil am Zuge gegen Kjartan berichtet hat, führt er in c. 50 überraschenderweise eine Nachkommenreihe über seinen Sohn Ulf bis auf Erzbischof Eystein. Er teilt da mit, daß Olaf Pfau gegen alle an dem Überfall auf Kjartan Beteiligten Anklage erhoben habe außer gegen Ospak — „hann var áðr sekr um konu þá, er Aldís hét, hon var dóttir Hólmgöngu-Ljóts af Ingjaldssandi. Þeira son var Úlfr, er síðan var stallari Haralds konungs Sigurðarsonar; hann átti Jórúnni Þorbergsdóttur. Þeira son var Jón, faðir Erlends hímalda, fœður Eysteins erki-byskups“. Von all diesen Angaben ist für den Ereignisablauf, dessen Darstellung sie — für unser Gefühl ungerechtfertigt — unterbrechen, einzig die Bemerkung über Ospaks frühere Straffälligkeit wesentlich. Schon der Name der Frau, um derentwillen er „sekr“ wurde, brauchte nicht genannt zu werden, da sie in der Saga sonst nicht auftritt. Aus den Erfordernissen der Sagahandlung ist der genealogische Exkurs also nicht zu erklären. Eine beabsichtigte Hervorhebung Ospaks durch Hinweis auf den berühmten Nachkommen ist angesichts seiner Rolle und des sang- und klanglosen Verschwindens nach der Ausreise der Osvifrssöhne unglaub-

⁹⁵ Kálund hat die Vermutung ausgesprochen (Ausgabe der Laxd., in: Altnordische Saga-Bibliothek, Heft 4, Halle 1896, S. 118 Anm.), daß es sich dabei um den Kampf auf dem Allthing im Jahre 1163 gehandelt habe (vgl. Prestssaga Guðmundar góða c. 2).

⁹⁶ In der Laxd. erscheint die abschließende Bemerkung der Stb. über diese Geschlechtsreihe: „faðir Orms kapalins Þorlaks byskups“, nicht. Ich wage zu bezweifeln, daß man daraus schließen kann, daß sie dem Laxd.-Verfasser nicht bekannt war, er also eine ältere Stufe der Lnb.-Überlieferung benutzt habe (so Jón Jóhannesson, a.a.O.). Wir haben schon des öfteren gesehen, daß Schweigen bei ihm nicht Unwissenheit bedeuten muß. Daran ändert auch nichts, daß wir hier die Ursache der Auslassung nicht zu erkennen vermögen.

haft. So bleibt eigentlich nur die Annahme übrig, daß der Laxd.-Verfasser hier wie in anderen Fällen sein umfassendes genealogisches Wissen darlegen wollte, wobei er bei einem Teil seines Publikums wohl eine vergleichbare Sachkenntnis voraussetzen durfte.

An anderer Stelle bin ich der Frage nachgegangen, auf welche Quellen sich der Laxd.-Verfasser dabei gestützt hat⁹⁷. Für die von Ulf, dem Marschall König Haralds, bis zu Erzbischof Eystein führende Generationsfolge hat er offenbar eine Königssaga herangezogen, wobei am ehesten an die ihm gut bekannte Morkinskinna zu denken ist. Über Ospaks Liebesaffäre, durch die dieser zwar der Vater des später so tüchtigen Ulf wurde, die ihm aber auch eine Veurteilung einbrachte, könnten wir nichts sagen, wenn wir nicht Sturlas Bearbeitung der Lnb. besäßen. In c. 142 werden da die Vorgänge skizziert, durch die Ospak „sekr“ wurde. Auch wenn die personengeschichtlichen Angaben in zwei Punkten von denen der Laxd. abweichen, könnte die Stb. wohl das Vorbild für die Notiz in der Saga abgegeben haben. Wahrscheinlicher ist jedoch, daß Stb. und Laxd. in diesem Fall auf eine gemeinsame Quelle zurückgehen, auf die Saga nämlich, aus der Sturla einen Auszug gemacht und eben als c. 142 in seine Redaktion eingesetzt hat⁹⁸. Der Charakter dieses Kapitels läßt keinen anderen Schluß zu, als daß ihm eine breit ausmalende Erzählung zugrunde gelegen hat, und seine beiden letzten Sätze geben auch zu erkennen, um welches Werk es sich dabei gehandelt hat: um die Hávarðar saga Ísfirðings, allerdings in ihrer ursprünglichen, nicht mehr erhaltenen Gestalt.

Der Laxd.-Verfasser hat sich also in c. 50 vermutlich Angaben jener älteren Saga zunutze gemacht. Wir aber danken unser Wissen über den Ursprung dieser den Bereich der Laxd.-Erzählung überschreitenden Bemerkungen allein Sturlas redaktioneller Tätigkeit.

7

Der Vergleich zwischen genealogischen Angaben der Laxd. und den entsprechenden der Lnb.-Redaktionen hat, wie vorausgesehen, gezeigt, daß die Lückenhaftigkeit der Überlieferung in zahlreichen Fällen keine sicheren Aussagen über das Verhältnis beider zuläßt. Er hat aber deutlich werden lassen, daß man sich mit einem zu starren Festhalten an älteren

⁹⁷ Der Verfasser der Laxdœla saga und sein Verhältnis zur Sturlubók, in: Afmælisrit Jóns Helgasonar. 30. júní 1969, Reykjavík 1969, S. 82 ff.

⁹⁸ Vgl. Jón Jóhannesson, a.a.O. S. 38 ff. und S. 105.

Auffassungen den Weg zu einer richtigen Beurteilung der Sagaaussagen versperrt. Solange man hinter jeder von der Lnb.-Überlieferung abweichenden Angabe eine eigenständige mündliche Tradition vermutet, der der Laxd.-Verfasser angeblich den Vorzug vor seiner Lnb.-Vorlage gegeben hat, und solange man jedes Schweigen des Verfassers als Ausdruck von Unkenntnis betrachtet, ist für die realistischere Vorstellung von einem selbständig denkenden und schaffenden Verfasser kein Raum. Man hat sich vielleicht manchmal die Konsequenzen einer solchen Einstellung nicht richtig klar gemacht. Betrachten wir noch einmal die Ketil-Unn-Szenen der Saga. Aus ihrer Sonderstellung innerhalb der vorliegenden Überlieferung hat man den Schluß gezogen, daß dem Laxd.-Verfasser nichts von dem bekannt war, was vor ihm über diese Personen und ihr Schicksal den Weg auf das Pergament gefunden hatte. Auch ehe die erstaunliche Breite der literarischen Kenntnisse dieses Verfassers offenkundig war, mußte eine solche Annahme fragwürdig erscheinen, nicht zuletzt deshalb, weil die vom Inhalt her nahestehenden Werke in dem Teil Islands verfaßt worden sind, der auch als Heimat der Laxd. anzusprechen ist. Den Versuch, eine andere Lösung des Problems zu finden, hat jedoch niemand ernsthaft unternommen. Das beste wäre es noch gewesen, wenn die Entstehungsfrage offen gelassen worden wäre. Bekanntlich haben aber die Besonderheit der Erzählung vom Weg der Familie Ketils nach Island und das Schweigen der Saga über die Annahme des christlichen Glaubens durch einige Mitglieder der Familie die Hauptstützen der bislang gültigen Vorstellung vom Aussehen der Lnb.-Vorlage des Laxd.-Verfassers abgegeben. Sie kann jedoch keinesfalls richtig sein bei einem Mann mit seinem Wissen. Wenn wir bedenken, wie eigenwillig er literarische Erzählungen und sogar ihm zugekommenes historisches Material über die Sagapersonen (beispielsweise Kjartans Zusammenreffen mit König Olaf) beim Aufbau seines Werkes verwertet hat, dann dürfen wir nicht an der Möglichkeit vorbeisehen, daß er sich gegenüber genealogischen Aufzeichnungen ebenso verhalten hat, ja wir müssen diese Möglichkeit bei allen Überlegungen an den Anfang stellen. Um einer einzigen Person willen die historische Chronologie eines bedeutenden Teiles der Saga zu verschieben (wie es der Verfasser nach einhelliger Auffassung der Forscher bei Bolli dem Jüngeren getan hat), kann kaum als geringere „Fälschung“ betrachtet werden als das aus aufbautechnischen und künstlerischen Gründen vorgenommene Fernhalten Ketils und der Unn von dem Gebiet westlich Schottlands und die Verschmelzung zweier in der Lnb.-Überlieferung getrennter Familien (wie sie bei Kalf und Hrefna vorliegt). In allen Punkten war wenigstens ein Teil des

Publikums in der Lage, die „Fälschung“ zu durchschauen. Wenn man annimmt, daß das Publikum die eine widerspruchslos zur Kenntnis genommen hat, ist schwer einzusehen, warum das bei den anderen nicht so gewesen sein sollte. Der Laxd.-Verfasser ist wegen seiner von anderen Quellen abweichenden Angaben als schlechter Historiker bezeichnet worden. Dieses Urteil ist ungerechtfertigt. Wie wenig er Historiker im strengen Sinne sein wollte, zeigt eine Gestalt wie „Hallsteinn goði“. Nach unseren Beobachtungen kann kaum ein Zweifel darüber bestehen, daß der Beschützer der Kotkel-Familie eine reine Erfindung des Verfassers ist. Er hat in Nachbildung einer früher (auch schon in einem erdichteten Zusammenhang) genannten historischen Person eine für die Sagahandlung notwendige Figur geschaffen, ohne sich im geringsten mit chronologischen Fragen zu belasten. Der Zweck heiligte das Mittel; und der Zweck war in jedem Fall der Aufbau einer spannenden Handlung. Der Verfasser ist den ihm vorliegenden genealogischen Aufzeichnungen nur so weit gefolgt, wie es mit seiner Konzeption vereinbar war, und er hat sich nicht gescheut, neue Figuren zu schaffen und neue Verwandtschaftsbeziehungen herzustellen.

Es sei noch einmal betont, daß sich der Verfasser in einzelnen Fällen durchaus auf mündliche genealogische Überlieferungen oder auf nicht erhaltene, von der Lnb. abweichende Aufzeichnungen gestützt haben kann. Ganz ohne Zweifel sind diese Möglichkeiten in der älteren Forschung aber wesentlich überschätzt worden. Die Untersuchungen haben in einigen wichtigen Fragen den Beweis erbracht, daß die Abweichungen der Laxd. von den Mitteilungen der Lnb. aus den Erfordernissen der Sagahandlung heraus zu erklären sind, und sicherlich haben sich die Änderungen der Vorlage nicht auf die Fälle beschränkt, in denen wir die Überlegungen des Verfassers nachvollziehen können.

Am schwierigsten zu beantworten ist nach wie vor die Frage, von welcher genealogischen Quelle der Verfasser ausgegangen ist.

Die Prüfung der verschiedenen Aussagen über die Frau Höskulds hat gezeigt, daß die Tatsache, daß die Mb. im allgemeinen einen ursprünglicheren Text bietet als die anderen Redaktionen der Lnb., nicht dazu verführen darf, ihren Angaben in jedem Falle größeres Gewicht beizumessen. Die Jorun-Notiz gestattet jedenfalls keine Aussage über die Lnb.-Vorlage des Laxd.-Verfassers. Nach meiner Auffassung läßt sich über das Verhältnis der Laxd. zu der durch die Fragmente der Mb. repräsentierten Lnb.-Fassung überhaupt nichts Sicheres ermitteln. Außer in der Jorun-Frage hat Ólsen die Mb. noch bei der Besprechung der Landverteilung durch Unn und bei den Bemerkungen über die Leute von

Eyr herangezogen⁹⁹. Er glaubt nachweisen zu können, daß der Laxd.-Verfasser in beiden Fällen von einer mit der Mb. übereinstimmenden Landnahmequelle ausgegangen ist. Beide Thesen scheinen mir jedoch mit Unsicherheitsfaktoren belastet.

Jón Jóhannesson hat sich dafür ausgesprochen, daß das c. 98 der Stb. über Ketil, den südlichsten Ansiedler in Unns Landnahmegebiet, auf sehr alte Quellen zurückgeht und nicht, wie Ólsen angenommen hatte, ein späterer Einschub ist¹⁰⁰. Das Fehlen einer Notiz über Ketil an der zu erwartenden Stelle der Mb. (hinter dem Kapitel über Vifil) spielt nun aber in Ólsens Überlegungen zur ursprünglichen Reihenfolge der Angaben innerhalb von Unns Landnahme eine Rolle¹⁰¹. Erweist sich dieses Glied in seiner Gedankenkette als unbrauchbar, dann können davon wohl kaum die Schlußfolgerungen unberührt bleiben, die er aus den Angaben der Mb. über Hörd (im Schlußstück von c. 26) und Vifil (c. 27) gezogen hat¹⁰². Das ist um so mehr der Fall, als es auch seinem wichtigsten Argument, der übereinstimmenden Bezeichnung Vifils als des *vierten* Freigelassenen der Unn/Aud in Laxd. (c. 6) und Mb. (c. 27)¹⁰³, an Überzeugungskraft gebricht. Die Parallele hätte nur dann eine weiter reichende Bedeutung, wenn die Echtheit der Laxd.-Stelle über jeden Zweifel erhaben wäre; das aber ist nicht der Fall. Der zur Mb. stimmende Satz „Vifill hét hinn fjórði lausingi Auðar“ ist nur in Papierhandschriften der sog. z-Klasse aus dem 17. Jahrhundert überliefert (AM 123 und 124 fol.). In einer der nach Kålunds Ansicht besten Handschriften dieser Gruppe, AM 158 fol.¹⁰⁴, steht jedoch: „Vifill hét þræll Auðar hinn fjórði“, und das Wort „þræll“ paßt nicht zur Angabe der Mb.; außerdem wird es sachlich der Situation nicht gerecht, da die Landvergabe die Freilassung voraussetzt. Es ist ferner zu beachten, daß in diesen Angaben von „Aud“ die Rede ist,

⁹⁹ A.a.O. S. 152 ff. und S. 203 ff.

¹⁰⁰ A.a.O. S. 215.

¹⁰¹ Zwar schweigt die Laxd. über Ketil, darin sollte man aber vorsichtigerweise keine Stütze für die Annahme sehen, daß er in der ursprünglichen Lnb. nicht genannt worden sei.

¹⁰² Es ist zu beachten, daß die beiden Kapitel der Mb., die als einzige von den zum Talergebiet gehörenden Abschnitten erhalten sind, mit einer Geschichtslinie bis auf die Leute von Melar fortgeführt werden, d.h. also vom Redaktor bearbeitet worden sind. Es ließe sich denken, daß zwischen dem speziellen Interesse des Redaktors für Hörd und Vifil und ihrer Behandlung am Schluß des Aud-Komplexes ein Zusammenhang besteht.

¹⁰³ Die Stb. führt Vifil demgegenüber als ersten an und verzichtet überhaupt auf eine Zahlangabe.

¹⁰⁴ S. Einleitung zur Ausgabe der Laxd., København 1889—91, S. XXVI.

während der Laxd.-Verfasser doch offensichtlich den Namen „Unn“ verwendet hat. Es erscheint mir demzufolge nicht sicher, daß die Angabe auf den Laxd.-Verfasser zurückgeht, und wenn dies der Fall sein sollte, dann ist zumindest über ihren ursprünglichen Wortlaut nichts auszumachen. Wir dürfen danach die Möglichkeit nicht außer acht lassen, daß die Übereinstimmung mit der Mb. erst im Laufe der Überlieferung entstanden ist und daß dabei obendrein Unachtsamkeit im Spiel gewesen sein kann, hatten die Abschreiber doch in dem unmittelbar folgenden Satz von Osk, der *vierten* Tochter Thorsteins, zu berichten („Ósk hét hin fjórða dóttir Þorsteins rauðs“).

Die Frage nach dem Aussehen der Quelle des Laxd.-Verfassers für die Besiedlung des Tälergebietes kann somit von der Mb. her kaum gelöst werden.

Bei der Aufnahme der Genealogie der Leute von Eyr (in c. 3) hat der Laxd.-Verfasser zweifellos ein Glied ausgelassen und dadurch die von allen anderen Quellen abweichende Aussage über Vestar als Mann der Helga Kjallakstochter gemacht. Nach Ólsens Ansicht hat der Verfasser in der inhaltlich mit der Mb. (c. 21) übereinstimmenden Vorlage ein Stück übersprungen, so daß Vestar nicht nur die Stelle seines Sohnes an der Seite Helgas eingenommen hat, sondern obendrein auch (gegen die Angabe der Mb.) als erster Ansiedler in Eyr erscheint¹⁰⁵. Auf diese Weise ließe sich in der Tat die Entstehung der falschen Angabe des Laxd.-Verfassers erklären. Überraschen muß es aber, daß er unmittelbar anschließend als letztes Glied der Geschichtslinie Steinthor von Eyr, den Sohn Thorlaks, nennt, der in der Mb. nicht unter den Kindern dieses Mannes zu finden ist, dagegen in dem (von der Eyrbyggja saga beeinflussten) c. 81 der Stb. die erste Stelle einnimmt. So kann Ólsens Erklärungsversuch letzten Endes nicht befriedigen. Daß der Laxd.-Verfasser hier für eine falsche Angabe verantwortlich ist, ist sicher; daß er von einer mit der Mb. gleichlautenden Vorlage ausgegangen ist, halte ich nicht für erwiesen.

In den vorausgegangenen Untersuchungen haben die Angaben der Stb., die als einzige einen Gesamtvergleich mit dem in der Laxd. verarbeiteten genealogischen Stoff zuläßt, eine große Rolle gespielt. Wir haben nunmehr zu prüfen, ob aus ihnen neue Erkenntnisse über das Verhältnis der Laxd. zu dieser Lnb.-Redaktion zu gewinnen sind. Wie früher gesagt, hat man das auffällige Nebeneinander von Übereinstimmung und Abweichung in den genealogischen Angaben beider Werke damit erklären wollen, daß

¹⁰⁵ In diesem Punkt ist die Laxd. dadurch, wie Ólsen meint, nur scheinbar mit der Eyrbyggja saga und Stb.-Hb. in Übereinstimmung.

ihnen eine gemeinsame Quelle zugrunde lag, die sie unabhängig voneinander benutzt und dabei teilweise verändert haben, wobei sich Sturla vor allem in den für unsere Fragen entscheidenden cc. 104 und 105 auf eine unbekannte zweite genealogische Quelle gestützt haben soll. Wie aber soll man sich das „unabhängige“ Nebeneinander von Stb. und Laxd. vorstellen? Versucht man, diese Überlegungen in die Wirklichkeit des 13. Jahrhunderts zu übertragen, dann stößt man auf verschiedene Schwierigkeiten: Beide Werke sind im Breitfjordgebiet entstanden. Der Dichter der Laxd. gehörte allen Anzeichen nach zum Kreis der Sturlungen¹⁰⁶, deren geistiger Mittelpunkt um die Mitte des 13. Jahrhunderts Sturla Thordsson gewesen sein dürfte, und beide waren mit der Literatur ihrer Zeit bestens vertraut. Unter diesen Umständen ist es undenkbar, daß der Schöpfer des jüngeren Werkes nichts von der Existenz des älteren gewußt hat. Und selbst bei einem nahezu gleichzeitigen Entstehen müßte ein beiderseitiges Wissen um die laufende Arbeit vorausgesetzt werden. Die herrschende Meinung suchte den Zeitpunkt der Niederschrift der Laxd. in den Jahren vor 1250. Damit würde sie als das ältere Werk zu gelten haben¹⁰⁷, und Sturla müßte sie bei der Bearbeitung der Vorlage mit voller Absicht ignoriert haben, denn die Stb. läßt keinen Einfluß der Darstellung der Laxd. erkennen¹⁰⁸. Eine solche Haltung steht jedoch im Widerspruch zu allem, was wir über Sturlas Redaktor-Tätigkeit wissen. Er hat für seine Lnb.-Bearbeitung alle erreichbaren Quellen genutzt. Wo immer es möglich war, hat er einen Auszug aus dem ihm bekannten Werk hergestellt und in die Vorlage eingefügt. Dabei ergaben sich oft Widersprüche zu deren genealogischen Angaben. Sturla hat sie entweder aufzuheben gesucht, indem er die widerstreitenden Aussagen aufeinander abstimmte, oder er hat, wo das nicht zu erreichen war, den ursprünglichen Lnb.-Text rigoros beiseitegeschoben und den Auszug an seine Stelle gesetzt. Jón Jóhannesson hat dafür auf Grund des Vergleiches mit den anderen Lnb.-Redaktionen, besonders mit der Mb., eine so große Zahl von Beispielen beigebracht, daß dieses Vorgehen als Grundprinzip der Arbeit Sturlas angesprochen werden kann. Die Laxd. wäre der einzige bekannte Fall, wo

¹⁰⁶ Die Frage nach der *Person* des Laxd.-Dichters ist hier bewußt ausgeklammert worden, um die Problematik ganz aus sich heraus erfassen und behandeln zu können.

¹⁰⁷ Ausgehend von Sturlas Alter und unter Berücksichtigung der zahlreichen von ihm verarbeiteten Sagas, deren Entstehungszeit sich zum Teil annähernd festlegen läßt, kann man die Arbeit an der Stb. kaum vor der Jahrhundertmitte ansetzen.

¹⁰⁸ Die Angaben über Melkorka-Myrkjartan müssen besonders betrachtet werden; vgl. S. 95.

er dieses Prinzip durchbrochen hätte. Selbst wenn man annähme, er habe der angeblich in den cc. 104 und 105 verwerteten genealogischen Nebenquelle besonders hohen Zeugniswert beigemessen, spräche wenig dafür, daß er sie über die Laxd. gestellt hätte. Er mußte sich sagen, daß die Angaben der Saga in kürzester Zeit weithin bekannt würden und in den Augen des Publikums einen nicht zu unterschätzenden Wert erhalten würden. Daß er ausgerechnet bei der Beschreibung der Landnahme Auds den Höchstgrad historischer Treue erreichen wollte und deshalb einer nüchternen genealogischen Quelle gegenüber einem Sagaauszug den Vorzug gab — was meines Erachtens die einzige noch verbleibende Erklärung für seine Haltung sein könnte —, ist unwahrscheinlich. Im übrigen haben die Untersuchungen gezeigt, daß er für die cc. 95 bis 110 sehr wohl vorhandene Werke herangezogen hat und daß diese Kapitel Stücke erzählenden Charakters enthalten, die nur durch Sagaauszüge in die Stb. gekommen sein können.

Diese Faktoren lassen nach meiner Ansicht nur den Schluß zu, daß Sturla die Laxd. *nicht* gekannt hat, als er die Stb. (oder zumindest deren die Laxd. berührende Teile) zusammenstellte. Das aber ist nach Lage der Dinge nur möglich, wenn die Laxd. da noch gar nicht existierte¹⁰⁹. Die Widerspiegelung zeitgenössischer Vorgänge in der Saga hat starke Indizien dafür erbracht, daß die Laxd. jünger ist, als man bisher angenommen hat. Das unterstützt die Annahme, daß die Saga erst nach der Niederschrift der Stb. geschaffen worden ist, und man darf dann auch beim Laxd.-Verfasser die Kenntnis dieser Redaktion voraussetzen. Allerdings legt Jakob Benediktsson den Abschluß der Arbeiten an der Stb. in die letzten Lebensjahre Sturlas¹¹⁰. Er hat sich dabei hauptsächlich auf eine Untersuchung Björn Sigfússon's über die Hænsa-Þóris saga gestützt, nach der diese Saga erst zwischen 1275 und 1280 entstanden sein soll¹¹¹. Dies wäre der früheste Zeitpunkt für die Vollendung der Stb., da sie in einigen Punkten in offensichtlichem Widerspruch zum ursprünglichen Text der Lnb. zur Saga stimmt¹¹². So spät aber könnte die Schöpfung der

¹⁰⁹ Entsprechende Überlegungen hat Jónas Kristjánsson hinsichtlich des Verhältnisses von Stb. und Fóstbræðra saga angestellt (Um Fóstbræðrasögu, S. 307).

¹¹⁰ Íslenzk fornrit I, 1, S. LXXV.

¹¹¹ Staða Hænsa-Þóris sögu í réttarþróun 13. aldar, in: Saga. Tímarit Sögufélags, Bd. III, Reykjavík 1960—63, S. 345—370.

¹¹² Daß sich in der Aufnahme der historisch unzuverlässigen Angaben der Hænsa-Þóris saga durch Sturla ein altersbedingtes Fehlen einer sorgfältigen Quellenkritik kundtue, wie es Björn Sigfússon sehen möchte, halte ich für ebenso unwahrscheinlich wie die Annahme, er habe an die historische Zuverlässigkeit der Saga geglaubt.

Laxd. (wegen des Alters des Handschriftenfragmentes D₂¹¹³) kaum angesetzt werden. Es ist jedoch zu beachten, daß Jakob Benediktsson selbst davon spricht, daß sich die Niederschrift der Stb. über einen längeren Zeitraum erstreckt haben kann, daß Sturla also möglicherweise schon bedeutend früher mit der Arbeit begonnen hat. Angaben, die den Einfluß der Høensa-Þóris saga verraten, stehen bereits in den cc. 36, 37, 45 und 46, also ziemlich am Anfang der Stb.¹¹⁴ Daraus müßte man im Hinblick auf die vorgeschlagene Datierung der Saga folgern, daß Sturla das gesamte umfangreiche Werk erst in seinen letzten Lebensjahren geschaffen hat (was zwar möglich, aber nicht ohne weiteres zu vereinen ist mit Überlegungen über die Abfassungszeit seiner großen zeitgeschichtlichen Werke), *oder* man muß sich mit dem Gedanken vertraut machen, daß die Niederschrift der einzelnen Abschnitte der Stb. nicht in einem Zuge in der heute vorliegenden Reihenfolge vorgenommen worden ist, sondern daß zu verschiedener Zeit bearbeitete Stücke erst am Ende in diese Reihenfolge gebracht worden sind. Daraus aber ergäben sich für scheinbare chronologische Widersprüche in Fragen der Abhängigkeit zwischen Sagas und der Stb. verschiedene Erklärungsmöglichkeiten. Schließlich läßt sich auch nicht völlig ausschließen, daß es sich bei den mit der Høensa-Þóris saga übereinstimmenden Angaben um nachträgliche Änderungen — sei es von Sturla selbst, sei es von einem Abschreiber — handelt.

Wenngleich wir uns somit der geringen Anhaltspunkte und der zahlreichen unbekanntenen Faktoren wegen kein klares Bild über die Entstehung der Stb. machen können, halte ich die für die zeitliche Reihenfolge Stb.—Laxd. sprechenden Argumente für so gewichtig, daß man bei weiteren Untersuchungen davon ausgehen darf, daß die Saga das jüngere Werk ist. Dann aber kann man die meisten ihrer von den Angaben der Stb. abweichenden personengeschichtlichen Bemerkungen als das Produkt einer von künstlerischen Gesichtspunkten diktierten Umgestaltung eben jener Angaben durch den Sagaverfasser betrachten¹¹⁵. Demgegenüber sind wir

Das müßte ja dann auch auf zahlreiche andere von ihm verwertete Sagas zutreffen, und damit würde Sturla ein großes Maß an Naivität zugeschrieben. Ich glaube, daß man mit derartigen (auch von anderen Gelehrten geäußerten) Überlegungen der Haltung Sturlas gegenüber seiner selbstgestellten Aufgabe nicht gerecht wird.

¹¹³ S. u.a. Einar Ól. Sveinsson, Íslenzk fornrit V, S. LXXVII.

¹¹⁴ Vgl. Jón Jóhannesson, a.a.O. S. 86 ff.

¹¹⁵ Gegen die Annahme, daß „dichterische Freiheit“ auf seiten des Laxd.-Verfassers eine wesentliche Rolle gespielt hat, hat noch 1971 Magerøy die „Übereinstimmungen“ von Laxd. und Mb. ins Feld geführt: „Ein kan ikkje lata vera á undra seg

meines Erachtens (auch wenn einzelne durch das genealogische Material der Laxd. aufgeworfene Fragen offen bleiben müssen) nicht zu der Annahme gezwungen, daß der Verfasser das für sein Werk notwendige genealogische Gerüst mit Hilfe einer vor der Stb. oder gar vor der Styrmisbók liegenden Landnahmequelle errichtet hat.¹¹⁶

over at Heller vil bortforklára avvika i Laxd. frá Sturlubók som resultat av „dichterische Freiheit“ når desse avvika gong etter gong viser seg å falla saman med ein annan Landnáma-redaksjon, Melabók“ (Har Sturla Þórðarson skrivi Laxdœla saga?, S. 28). Daß diesen „Übereinstimmungen“ kein Zeugniswert zukommt, habe ich oben zu zeigen gesucht.

¹¹⁶ Über die Äußerungen Þórhallur Vilmundarsons zur Frage der Herkunft und Bedeutung isländischer Orts- und Geländenamen bin ich nur unvollkommen unterrichtet. (Für die freundlichen, leider erfolglosen Bemühungen des isländischen Gelehrten, mir seine Arbeiten zugänglich zu machen, möchte ich aufrichtig Dank sagen.) Mir ist bekannt, daß er den Namen „Melkorka“ aus einer Geländebezeichnung ableitet; ohne Kenntnis seiner Argumente vermag ich jedoch nicht zu beurteilen, wie überzeugend diese These ist. Meine Deutungsversuche berühren sich insofern mit Þórhallur Vilmundarsons Auffassung, als sie unter Verzicht auf die bislang übliche Suche nach einem irischen Vorbild auf eine Erklärung des Namens aus isländischem Wortmaterial abzielen. Für den in meinen Überlegungen noch möglichen indirekten Einfluß keltischer Elemente ist allerdings bei ihm kein Raum.

DIETRICH HOFMANN

Zur Geschichte des Wortes *iarteign*
'Wahrzeichen, Wunderzeichen'

Das Wort *iarteign* (*iartegn*, *iartein*) ist in der Bedeutung 'Wunderzeichen, Wunder' in den christlichen Wortschatz aller nordischen Sprachen eingegangen. Eine so einheitliche Entwicklung war nicht selbstverständlich, zumal nicht bei einem speziell nordischen Wort, das in der Sprache der englischen und deutschen Missionare, die im Norden wirkten, keine direkte Entsprechung und deshalb kein Vorbild hatte. Das ebenfalls nur nordische *skíra* 'taufen' (in anderen Sprachen nur 'reinigen, klären, erklären') hat sich beispielsweise nur im westlichen Teil des nordischen Sprachgebiets durchsetzen können, während in Dänemark und Schweden nach südlichem Vorbild *dōpa* in Gebrauch kam.

Sicher war *iarteign* schon vor der Christianisierung überall im Norden bekannt gewesen in einer Bedeutung, die die Verwendung des Wortes in der christlichen Bedeutung 'Wunderzeichen' nahelegen konnte. Diese ältere, weltliche Bedeutung ist neben der christlichen erhalten geblieben und gut bezeugt, vor allem in der Sagaliteratur, aber auch in anderen mittelalterlichen und noch späteren Quellen, darunter auch schwedischen und dänischen. Es ist die Bedeutung 'Wahrzeichen' im Sinne der Bestätigung einer Aussage, meist durch einen sichtbaren Gegenstand, der als Beweis diente, gegebenenfalls auch durch den Hinweis auf einen bestimmten beweiskräftigen Tatbestand. *Iarteignir* dienten vor allem zur Legitimation eines Boten und zur Bestätigung des Inhalts der von ihm überbrachten Botschaft. Sie müssen besonders wichtig gewesen sein in einer Zeit, als es nur mündliche Botschaften gab. Nur durch *iarteignir* war dem Absender und dem Empfänger Gewähr gegeben für die richtige Übermittlung einer solchen Botschaft, wenn der Bote nicht beiden als voll vertrauenswürdig bekannt war. Selbst schriftliche Botschaften bedurften lange Zeit hindurch einer Bestätigung durch *iarteignir*, so lange nämlich, wie es keine wirklich individuell gestalteten Unterschriften und keine Briefversiegelung gab, vor allem also im weltlichen Bereich. Deshalb

erwähnen die Texte sowohl *orð ok iarsteignir* (und ähnlich), als auch *bréf ok iarsteignir*¹.

Als Bestätigung für eine Aussage dienten Gegenstände aus dem Besitz des Absenders, die der Empfänger als solche identifizieren konnte, etwa ein Goldring, eine Waffe, ein besonderes Kleidungsstück, oder ein anderer Wertgegenstand, von dem der Empfänger einer Botschaft annehmen konnte, daß der Besitzer ihn nicht ohne gezielte Absicht aus der Hand gegeben hatte. Als Melkorka nach der *Laxdœla saga* ihren Sohn Óláfr pái nach Irland schickt, gibt sie ihm für ihren Vater einen großen Goldring mit, den sie von diesem als *tannfé* erhalten hatte, und für ihre Ziehmutter Messer und Gürtel — „*get ek, at hon dylisk eigi við þessar iarsteignir*“ (Kap. 20). Als Óláfr später den Ring seinem Großvater übergibt, heißt es: *Konungur tók við ok leit á gullit ok gerðisk rauðr miðk ásýndar. Síðan mælti konungur: „Sannar eru iarsteignir, en fyrir engan mun eru þær ómerkiligri, er þú hefir svá mikit ættarbragð af móður þinni, at vel má þik þar af kenna ...“* (Kap. 21). In der *Gísla saga Súrssonar* findet sich der Sonderfall, daß *iarsteignir* schon im voraus für eine möglicherweise lebenswichtige Botschaft vorbereitet werden: Gísli fertigt eine zweiteilige Münze an, deren eine Hälfte er seinem Schwager Vésteinn überläßt, *ok biðr þá þetta hafa til iarsteigna*, „*ok skulu vit þetta því at eins sendask á milli, at líf annars okkar liggji við ...“* (Kap. 8). Später gibt er den Knechten, die Vésteinn warnen sollen, seine eigene Münzhälfte mit *til iarsteigna*, *ef hann trýði eigi sógu þeira ella* (Kap. 11). Es darf hier schon angemerkt werden, was unten nochmals zur Sprache kommen wird, daß das Wort *iarsteign* in solcher Verwendung immer in der Pluralform erscheint, auch wenn nur von einem einzigen Wahrzeichen die Rede ist, wie in den obigen Beispielen.

Natürlich konnte das Wort auch in anderen Situationen als denen der Botschaftsübermittlung gebraucht werden, wenn es um die Bestätigung einer Aussage ging. Nach der *Konungs skuggsiá* will David Sauls Feldflasche und Speer ebenfalls *til iarsteigna* mitnehmen, damit Saul David später glaubt, daß dieser neben ihm gestanden hatte, als er schlief: „*Nu skolum vit taca saðul ker hans oc spíot til iarsteigna oc farum síðan til liðs vars*“, sagt David zu seinem Begleiter Abisay (Ausgabe von L. Holm-Olsen, 1945, S. 114¹⁸⁻¹⁹). Der Verfasser der *Stiörn* hat den Ausdruck übernommen und durch eine Ergänzung verdeutlicht: „... *til iarsteigna at við höfvm her komit ...“* (Ausgabe von C. R. Unger, 1862, S. 486⁸). Nach der

¹ Vgl. den Artikel *Jarsteign* von Aslak Liestøl in *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder VII*, 1962, Sp. 568 f.; dazu: *Norges innskrifter med de yngre runer IV*, 1957, S. 257—259, besonders S. 258.

Fagrskinna vergibt Jarl Valþjófr vor seiner Hinrichtung allen Beteiligten diese Tat, *oc til iartegna gaf hann riddara silkikyrtil sinn þeim er hoggva skyldi hann* (Ausgabe von Finnur Jónsson, 1902—03, S. 299¹⁴).

Nicht um ein konkretes Wahrzeichen, sondern um den Hinweis auf einen Tatbestand geht es in Aris Íslendingabók, Kap. 10: *Þat eru miklar iartegnir, hvat hlýðnir landsmenn váru þeim manni, es hann kom því fram, at fé allt vas virt með swardggum, þat es á Íslandi vas, ok landit sialft ok tíundir af gorrvar ok lög á lögð, at svá skal vesa, meðan Ísland es byggt.* (Von Bischof Gizurr Ísleifsson ist die Rede.)

Ganz für sich steht der Gebrauch von *iartein* im Ersten grammatischen Traktat — hier im Singular — für 'Lautwert (eines Buchstaben)'. Zunächst sieht es sogar so aus, als sei hier das Verhältnis umgekehrt: Nach unserem heutigen Verständnis ist der Laut das Primäre, der Buchstabe das Zeichen dafür. Hreinn Benediktsson hat jedoch gezeigt, daß der isländische Verfasser sich an die Auffassung der mittelalterlichen lateinischen Grammatiker anschließt, und daß diese unter *littera* = aisl. *stafr* 'Buchstabe' etwas anderes verstanden als heutige Sprachwissenschaftler, nämlich „an abstract entity with three concrete (visible and/or audible) attributes, which, with a partial approximation to modern terminology, may be called the NAME, the SYMBOL, and the VALUE (or, more precisely, the SOUND VALUE)“². Den lateinischen Bezeichnungen der drei Attribute, *nomen*, *figura* und *potestas*, entsprechen im Traktat die isländischen Bezeichnungen *nafn*, *líkneski* und *jartein*. Das heißt, *jartein* = *potestas* „designates the sound or sound value as a concrete, articulatory and auditory, manifestation or representative, as it were, of the underlying entity (the *littera*)“ (Benediktsson, S. 58). So gesehen meint das Wort also doch so etwas wie ein Zeichen, freilich nicht das sichtbare — das ist *líkneski/figura*, etwa unserem heutigen *Buchstaben* entsprechend —, wohl aber das hörbare „Zeichen“ für die abstrakte Einheit *stafr/littera*. Trotzdem ist diese grammatische Verwendung schwer direkt mit der alten Verwendung von *iarteign* zu verbinden. Die alten *iarteignir* dienten zur Bestätigung der Wahrheit, der Richtigkeit einer Aussage, aber sie entsprachen nicht dem Inhalt der Aussage so, wie eine grammatische *iartein* ihrem *stafr* entspricht.

Vielleicht ist diese Bedeutung von *iartein* im Ersten grammatischen Traktat beeinflusst von der Bedeutung des Verbs *iarteigna* (meist *iartegna*, *iarteina*) 'bezeichnen, bedeuten'. Mit diesem Verb wird anscheinend immer eine enge und direkte Beziehung hergestellt zwischen der — meist

² Hreinn Benediktsson, *The First Grammatical Treatise*, Reykjavík 1972, S. 44.

sichtbaren, aber eventuell auch hörbaren — Erscheinung und dem, was sie bedeuten soll. So heißt es zum Beispiel im altnorwegischen Homilienbuch: *Cloccan iartægnir trvmbu-liod þat er vér erom aller upp vacter með til myccla moz er domadagr hæitir . . . En tre þat er cloccan er við fælt. iartægnir crof almategf guðf. En strengirner er niðr hanga ór. iartægn[af] boðorð guðs. en kirkian iartægnir paradífi* (Ausgabe von G. Indrebø, 1931, S. 71^{5ff.} 19^{ff.}). In diesem Bereich mittelalterlicher christlicher Allegorese ist vielleicht auch der Ursprung des von *iarteign* abgeleiteten Verbs zu sehen: Vorausgegangen war die Wiedergabe von lat. *signum* 'Wunderzeichen' durch *iarteign*. Später könnte man das Verb eingeführt haben als Entsprechung zu *significare*. Die Tatsache, daß *iarteigna* gelegentlich auch in weltlichem Kontext erscheint, spricht nicht gegen eine solche Vermutung, denn es handelt sich meist ebenfalls um allegorische Deutungen etwa von Träumen oder Schildzeichen. Eigenartig und schwer zu verstehen ist nur eine Stelle in der Heidarvíga saga: *þar vǫru tveir hestar búnir fyrir durum, er Barði kom í garð, ok vǫru á qðrum vistir þeira bræðra, ok cettaðar vǫru þeim til nests, ok iarteindu þat þau hin nýju slátrin, er Barði lét þangat færa* (Kap. 23).

Bei der weiteren Untersuchung der Geschichte des Substantivs *iarteign* wird man auf jeden Fall von dem abgeleiteten Verb absehen dürfen, ebenso wie von der grammatikalischen Sonderbedeutung 'Lautwert'. Das alte Substantiv wurde primär gebraucht, wenn es um die Bestätigung einer Aussage ging, wobei die Botensituation besonders wichtig und zentral war. Von solcher Verwendung ist offenbar dann auch die christliche Bedeutung 'Wunderzeichen' ausgegangen. Ihr Ursprung war also nicht das ungewöhnliche Geschehen, das zu Verwunderung Anlaß gab, wie bei lateinisch *miraculum*, deutsch *Wunder* und anderen entsprechenden Wörtern. Die als *iarteignir* bezeichneten Wunder, die Christus und die Heiligen vollbringen, sind vielmehr verstanden als deren Legitimation und als Beweise für die Wahrheit ihrer von Gott stammenden Botschaft. Diesen Sinn hatte auch lat. *signum*, das Wort der Vulgata für die Wundertaten Christi, und dementsprechend wurden auch ahochd. *zeihhan*, asächs. *tēkan*, aengl. *tācen* und andere Wörter gebraucht. Sie waren jedoch nicht so auf einen bestimmten Bedeutungsbereich spezialisiert wie *iarteign* und konnten ebensogut in anderen Zusammenhängen verwendet werden.

Wenn im Norden christliche Wunder mit weltlichen *iarteignir* gleichgesetzt wurden, so liegt darin ein Stück wohldurchdachter christlicher Verkündigung. Vermutlich ist die Gleichsetzung schon in der Missionszeit vollzogen worden von Missionaren, die selbst nordischer Herkunft waren, oder die jedenfalls mit nordischer Sprache und Kultur voll vertraut waren.

Die neue Verwendung des Wortes setzte sich dann im ganzen nordischen Sprachgebiet durch. Das konkurrierende Wort *tákn*, das aus dem Englischen entlehnt worden war, kam nur in Norwegen und vor allem in Island in Gebrauch, doch nannten selbst die Isländer die Wunder Bischof Þorláks, ihres ersten eigenen Heiligen, von Anfang an *iartegnir*, *iarteinir*, wie die bald nach seinem Tod geschriebene Handschrift AM 645, 4° zeigt³.

Die etymologische Erklärung von *iarteign* läßt Aufschlüsse erwarten über die ältere Geschichte des Wortes. Da es offensichtlich aus zwei Bestandteilen zusammengesetzt ist, müßte die Erklärung der beiden Teile und ihrer Verbindung umso aufschlußreicher sein. Bisher ist sie nicht voll und überzeugend gelungen. Vor allem der erste Teil *iar-* macht Schwierigkeiten. Den zweiten Teil verbinden die meisten Forscher mit *teikn* n. 'Zeichen'. Im übrigen gibt es drei Vorschläge: 1) Herleitung des ganzen Wortes aus mniederd. *wartēken* 'Wahrzeichen'. 2) Herleitung von *iar-* aus germ. **erha-*, mit Hinweis auf die Sanskrit-Wörter *arká-* 'Strahl' und *arcati* 'strahlen'. 3) Herleitung von *iar-* aus **iarkn-* = got. *airkns*, ahochd. *erchan* 'rein, echt' (germ. **erkna-*), dazu aisl. *iarknasteinn* 'Edelstein'⁴.

Der erste Vorschlag ist mit Sicherheit abzulehnen. Es ist nicht zu verstehen, warum *war-* durch *iar-* wiedergegeben worden sein sollte und nicht durch *var-*, wie es nahelag. Spätisl. *iurt* 'Kraut' (< mniederd. *wurt*?) ist keine stützende Parallele. Vor *u* wäre ein Ausweichen von *w-* zu *j-* eher verständlich, weil die Lautfolge *vu-* im Isländischen nicht üblich war. Selbst hier ist diese Erklärung nicht sicher. Außerdem stammt der älteste Beleg für *iarteignir* schon aus dem zweiten oder dritten Jahrzehnt des 11. Jahrhunderts und aus Island. Da kann man unmöglich schon mit niederdeutschem Einfluß rechnen.

Der zweite Vorschlag hat nie viel Anhänger gefunden und scheint ganz aufgegeben zu sein. In der Tat ist **erha-* eine zu weit hergeholte Konstruktion. Der dritte Vorschlag stützt sich auf germanische Parallelen, doch sprechen zwei Bedenken gegen ihn: das spurlose Verschwinden nicht nur

³ L. Larson, Isländska handskriften N° 645 4° i den Arnamagnæanska samlingen på Universitetsbiblioteket i København i diplomatariskt aftryck, I, Lund 1885, S. 17, ⁸ und öfter. Übrigens ist *artegn* S. 1⁹ sicher nur ein Schreibfehler.

⁴ Siehe die etymologischen Wörterbücher der alt- und neunordischen Sprachen, vor allem: H. Falk, A. Torp, Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1910, 1911, I, S. 473, II, S. 1492; J. de Vries, Altnordisches etymologisches Wörterbuch, 2. Auflage, Leiden 1962, S. 291.

eines, sondern gleich zweier Konsonanten und die merkwürdige Zusammenfügung von Adjektiv und Substantiv. Spät belegte Formen wie *iarg-* in Island oder *iærn-*, *iern-* in Schweden und Dänemark sind offensichtlich sekundär und haben für die Etymologie ebenso wenig Bedeutung wie *iarð-* oder *hiar-*. Ein Kompositum, das etwa 'Echtzeichen' bedeutet haben müßte, ist merkwürdig, wenn auch nicht unmöglich.

Es ist nicht verwunderlich, daß einige Forscher sich keinem dieser Vorschläge haben anschließen können und die Frage der Herkunft von *iarteign* lieber offengelassen haben. Bevor nun ein neuer Versuch zur Erklärung von *iar-* gemacht wird, ist der zweite Teil des Wortes neu zu untersuchen. Auch er ist nicht unproblematisch, und es ist sogar mehr über ihn zu sagen als über den ersten Teil.

Zunächst ist die merkwürdig variable Form des zweiten Bestandteils von *iarteign* zu betrachten⁵. Der schon kurz erwähnte älteste Beleg des Wortes läßt die ursprünglich verwendete Form nicht erkennen, weil er erst in Handschriften des 14. Jahrhunderts überliefert ist. Es ist der Vers *sliks eru iarteignir* 'dafür (nämlich für die Aussage des Dichters, daß sieben Männer auf Þórsnes getötet wurden) gibt es Beweise'. Er steht in einer Strophe der *Hrafnsmál*, gedichtet zu Ehren und sicher zu Lebzeiten des isländischen Goden Snorri Þorgrímsson († 1031) von Þormóðr Trellsson (*Eyrbyggja saga*, Kap. 56, vgl. Finnur Jónsson, *Den norsk-islandske skjaldedigtning A I*, S. 206). Die Form des Wortes ist nicht durch Binnenreim gesichert. Die Schreibung *-teignir* geht wohl auf die verlorene Handschrift *Vatnshyrna* (Ende 14. Jh.) zurück. Die Wolfenbütteler Handschrift (Mitte 14. Jh.) schreibt *-teinir*.

Etwa seit der Mitte des 12. Jahrhunderts sind die drei Formen *-teign*, *-tegn* und *-tein* ziemlich gleichzeitig bezeugt. Der Isländer Einarr Skúlason verwendete *-tegn* in seinem Gedicht *Geisli*, das er im Jahre 1153 zu Ehren des Heiligen Olaf in Nidaros vor Königen und Erzbischof vortrug. *Geisli*

⁵ Belege für aisl. anorw. *iarteign* usw.: 1) in der Skaldendichtung: Finnur Jónsson, *Lexicon poeticum*, 2. udgave, København 1931, S. 328; 2) in den ältesten Handschriften: L. Larsson, *Ordförrådet i de äldsta isländska handskrifterna*, Lund 1891, S. 177; Anne Holtmark, *Ordförrådet i de eldste norske håndskrifter til ca. 1250*, Oslo 1955, Sp. 308 f. Die Wörterbücher von J. Fritzner und R. Cleasby—G. Vigfusson geben meist nicht die handschriftlichen Formen an. Die dort verzeichneten Belegstellen helfen jedoch, solche Formen zu finden in nicht normalisierten Ausgaben, die außerdem abweichende Schreibungen anderer Handschriften registrieren. Einige Spezialwörterbücher und -untersuchungen verhalten zu weiteren Belegen. Darüberhinaus sind einige Texte der altisländischen und altnorwegischen Literatur vollständig durchgesehen, andere teilweise.

ist erst viel später überliefert, aber die Form ist durch den Reim gesichert in dem Vers *fríðgegnis af iartegnum* (Str. 67², Skjaldedigtning A I, S. 472). Etwa gleich alt und schriftlich gesichert sind die beiden anderen Formen durch drei Belege für *iartæinir* (-ar) und einen Beleg für *iartæignir* in dem ältesten norwegischen Handschriftenfragment, AM 655 IX, 4°. In dem Gedicht *Leidarvísan*, das in die zweite Hälfte des 12. Jahrhunderts datiert wird — ohne volle Sicherheit —, gebraucht der unbekannte isländische Dichter in entsprechenden Reimbindungen sowohl *iartegnir* (: *allfregnar*, Str. 6²), als auch *iarteinir* (: *hreinn*, Str. 26⁴, Skjaldedigtning A I, S. 619 und 623). In den beiden um 1200 geschriebenen Homilienbüchern, dem altnorwegischen und dem altisländischen, erscheinen ebenfalls beide Formen nebeneinander, selbst in einheitlichen und von demselben Schreiber geschriebenen Textpartien, wie zum Beispiel im vierten der Olafs-Wunder im altnorwegischen Homilienbuch (Ausgabe von G. Indrebø, 1931): *iartæinum* S. 115⁷, aber *iartægnir* S. 115²¹ und *iartæгна* S. 115²⁴.

Über die Verteilung der Formen in jüngeren Handschriften läßt sich ohne umfangreiche Belegsammlungen nichts genaueres sagen. Soweit Stichproben es erkennen lassen, hat *-tegn* in isländischen und norwegischen Handschriften des 13. Jahrhunderts und später wohl einen gewissen Vorrang. Die Form findet sich zum Beispiel im Ágrip, in den alten Handschriften von Snorri Sturlusons Werken, im Codex regius der Lieder-Edda, in der Morkinskinna, Fagrskinna und der Haupthandschrift der Konungs skuggsiá, um nur einige zu nennen. Andererseits verschwinden die beiden anderen Formen keineswegs. Sie können die einzige Form einer Handschrift sein, so wie *-tein* in den Heiligensagas der Handschrift AM 623, 4° (vor oder um 1250), oder *-teign* (*-tæign*) in der legendarischen Óláfs saga hins helga (um 1250). Es gibt aber auch weiterhin Texte, die jedenfalls zwei Formen aufzuweisen haben, so die Strengleikar (2. Hälfte des 13. Jh.s, Ausgabe von R. Keyser und C. R. Unger, 1850): *iartæigner* S. 38³³, *iartegnum* S. 63²⁶ (verschiedene Schreiber), oder die Þidreks saga (Ende des 13. Jh.s, Ausgabe von H. Bertelsen, 1905—11): *iartæinum* II, S. 149⁴, aber kurz danach *iartegnir* II, S. 150⁹ (derselbe Schreiber). Im 13. Jahrhundert ist *-teign* außerhalb der legendarischen Óláfs saga selten und vor 1300 vielleicht nur in norwegischen Handschriften zu finden. Jedenfalls ist außer den schon erwähnten Stellen vorerst nur noch ein Beleg zu nennen: *iardtæignir* in dem Fragment AM 237 b, fol. (vor oder um 1250)⁶. Im — späteren? — 14. Jahrhundert und danach ist *-teign* auch in islän-

⁶ Agnete Loth, Et gammelnorsk apostelsagafragment, AM 237 b fol., in: Afmælisrit Jóns Helgasonar 30. júní 1969, Reykjavík 1969 (S. 219—234), S. 223 (Blatt 2r 22).

dischen Handschriften zu finden, z.B. in der Flateyjarbók und der ihr nahestehenden Vatnshyrna, in der Bergsbók und der Tómasskinna. Es muß dahingestellt bleiben, ob die Form in Island doch altheimisch oder vielleicht norwegischer Herkunft war, oder ob sie möglicherweise als Kompromiß aus *-tegn* und *-tein* neu gebildet worden war.

Auf jeden Fall dürfte *-teign* zumindest in den norwegischen Quellen die älteste der drei Formen gewesen sein, entwicklungsgeschichtlich gesehen. Die beiden anderen lassen sich leicht aus ihr ableiten: Im schwächer betonten zweiten Kompositionsglied wirkte die Tendenz zur Reduzierung entweder auf den Diphthong — so entstand *-tegn* — oder auf die Doppelkonsonanz — so entstand *-tein*. Vereinzelt wurden anscheinend sogar beide betroffen in der seltenen Form *-ten*. Die Form *jarteikn* mit *k* — wie im Neuisländischen — ist spät bezeugt und offensichtlich in Anlehnung an *teikn* n. neu gebildet worden. Aus der altisländischen Periode ist bis jetzt nur ein Beleg aus dem 14. Jahrhundert bekannt: *petta jarteikn* (Biskupa sögur I, 1858, S. 615¹⁵, AM 657 c, 4°)⁷.

Ein möglicherweise früher Beleg für eine Form mit *k* ist ganz isoliert und deshalb zweifelhaft. In der um oder kurz vor 1200 datierten, verlorenen Handschrift der Íslendingabók stand nach dem Zeugnis der beiden Abschriften von Jón Erlendsson (nach 1650) *iartecner* in dem oben S. 148 normalisiert zitierten Satz⁸. Die Form gehörte schwerlich in die Zeit, als die Handschrift geschrieben wurde. Es ist aber auch nicht sehr wahrscheinlich, daß es Aris Form war, nur 20 Jahre vor den ersten Zeugnissen für *-teign*, *-tegn* und *-tein*. Ein **-tekn* könnte die Vorform höchstens von *-tegn* gewesen sein, nicht aber von *-teign* und *-tein*. Vielleicht handelte es sich nur um einen Schreib- oder Lesefehler. Die richtige Form könnte *-teiner* gewesen sein, und *i* war entweder in der Handschrift wirklich in *c* verschrieben, oder Síra Jón hat es fälschlich so gelesen, weil die Stelle undeutlich war. Beispielsweise könnten *i* und *n* dicht nebeneinander gestanden haben und *n* links oben einen kleinen Bogen gehabt haben — wie man ihn in gewissen Handschriften findet —, der bis zum *i* hinüberreichte und als zu ihm gehörig mißverstanden werden konnte. Oder das *i* war verwischt oder beschädigt worden, wenn es möglicherweise schon in der Vorlage am Zeilenende gestanden hatte, wie in der besonders sorgfältigen zweiten Abschrift, AM 113 b, fol. (Bl. 8^r).

⁷ Siehe J. Fritzner, F. Hødnebo, Ordbog over Det gamle norske Sprog IV, 1972, S. 186.

⁸ Íslendingabók Ara fróða. AM 113 a and 113 b, fol. With an Introduction by Jón Jóhannesson, Reykjavík 1956 (AM 113 a: Blatt 5v, letzte Zeile, 113 b: Blatt 8r, drittletzte Zeile).

Im Altschwedischen scheinen die Formen mit *g* — hier mit vorausgehendem *i* — ebenfalls älter zu sein als die Formen mit *k* — und vorausgehendem *e*—: *iaertighni*, *iaertighne*, auch *iaertingni*, *iaertinghne* (mit der Entwicklung *-gn-* > *-ngn-*) gegenüber *iaertek(e)n*, *iaertekne* (vereinzelt Mischformen wie *-tegne*, *-teghen* und *-tikne*)⁹. Selbst im Altdänischen, wo inlautendes *k* allgemein zu *g(h)* abgeschwächt worden ist, wäre in den alten Handschriften von Jyske Lov und Valdemars sjællandske Lov eigentlich noch die Schreibung mit *k* statt *g* zu erwarten in *iaertægn*, *iaertægn*. Auch hier könnte also älteres *g* vorliegen, nicht das altdänisch abgeschwächte *k*, obwohl man das nicht mit Sicherheit sagen kann. Allerdings gibt es auch *k* in der Form *iaertakn*, *iaertak(æ)n*, aber ihr merkwürdiges *a* kann schwerlich alt sein, und ihr *k* ist es dann vielleicht ebenfalls nicht¹⁰.

Der Überblick über den Formenbestand hat gezeigt, daß die älteste uns erreichbare Form des zweiten Teils von *iaerteign* eben *-teign* ist. Deshalb ist sie in der vorliegenden Abhandlung als Normalform verwendet. Aus ihr lassen sich auch die ostnordischen Formen herleiten, die altschwedische vielleicht über die Zwischenstufe **-tēghn-*: Das durch die normale Monophthongierung aus *ei* entstandene *ē* konnte in nebetoniger Stellung leicht zu *i* verkürzt werden, ähnlich wie in *Halstin* (*-stēn*) = aisl. *Hallsteinn*, oder *Holgir* = *Holmgeirr*¹¹. Die Form (*til*) *jartighna* in einer ostnorwegischen Urkunde von 1291 wäre wohl entsprechend zu erklären (DN II, Nr. 29). Eine Form mit *k*, die unzweifelhaft älter wäre als *-teign*, ist nicht zu erkennen. Ihr *k* müßte wohl schon vor 1100 in *g* übergegangen sein, denn um die Mitte des 12. Jahrhunderts finden wir neben *-teign* schon die daraus weiterentwickelten Formen, vor allem *-tein* mit völligem Schwunde des Gutturals. Es gibt jedoch keine Parallele für eine so frühe und weitverbreitete Abschwächung des *k* in nebetoniger Silbe — anders als in schwachtoniger Silbe, weshalb die Entwicklung des Adjektivsuffixes *-lik-* zu *-lig-*, *-leg-* nicht vergleichbar ist.

Angesichts dieser Schwierigkeit dachte Otto Höfler an dänische Herkunft des Wortes und Didrik Arup Seip an eine Verbreitung von Südost-

⁹ Belege: Samling af Sweriges Gamla Lagar, utg. af D. H. S. Collin och D. C. J. Schlyter, Stockholm/Lund 1827—1877 (Gesamtwörterbuch in Bd. XIII, S. 333 f., dazu die Spezialwörterbücher in den vorausgehenden Bänden); K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket, I, Lund 1884—1918, S. 637, Supplement A—N av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren, Lund 1953, S. 385.

¹⁰ Diese Belege nennt J. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik, I, 2. Udgave, København 1950, S. 150, 171, 308. Jüngere Belege: O. Kalkar, Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700), II, København 1886—1892, S. 461.

¹¹ Siehe A. Noreen, Altschwedische Grammatik, Halle 1904, § 146,1.

norwegen aus, wo *-kn* früh zu *-gn* geworden sein soll¹². Die Ausbreitung einer fremden Wortform bis in weit entfernte Gebiete ist jedoch nur dann denkbar, wenn das Wort dort vorher unbekannt gewesen war, oder wenn es mit einer neuen Bedeutung kam, die so zentral wurde, daß die alte Bedeutung und mit ihr die alte heimische Form verdrängt wurden. Blieben diese erhalten und wurde die fremde Form mit der heimischen identifiziert, dann ist ohne Zweifel damit zu rechnen, daß die heimische Form die neue Bedeutung zusätzlich zu der alten übernahm. Kam es dagegen nicht zur Identifikation, dann blieben Formen und Bedeutungen getrennt, und wir hätten es trotz gemeinsamen Ursprungs mit zwei verschiedenen Wörtern zu tun. In mischsprachigen Gebieten kann die Situation unter Umständen anders sein, aber darum geht es hier nicht. Nun vermutet Seip in der Tat, daß die nach seiner Ansicht südostnorwegische Form *iarsteign* sich mit dem Christentum verbreitet habe, also in der neuen Bedeutung 'Wunderzeichen'. Überall im Norden blieb aber die alte weltliche Bedeutung erhalten neben der neuen christlichen, und wir können deshalb nicht damit rechnen, daß eine importierte Form die bodenständige Form verdrängt hat.

Wir kommen nach alledem schwer um die Annahme herum, daß das *g* in aisl. anorw. *iarsteign*, *iarsteign*, aschwed. *iarsteigni* und dann sicher auch in adän. *iarsteign* ursprünglich ist und sich nicht aus *k* entwickelt hatte. Die Herleitung des zweiten Wortteils aus *teikn* 'Zeichen' ist damit hinfällig, und es ist notwendig, nach einer anderen Erklärung zu suchen. Ausgangspunkt ist die Feststellung, daß das Wort im Westnordischen ein Femininum ist mit der Pluralendung *-ir* — auch das paßt schlecht zu dem Neutrum *teikn* —, und daß *n* schwerlich von Anfang an in unlösbarer Verbindung mit *-teig-* gestanden haben kann. Das heißt, es handelt sich hier höchstwahrscheinlich um das Suffix *-ni-*. Mit ihm wurden im Germanischen feminine Abstrakta zu Verben gebildet, Nomina actionis wie *sókn* zu *sækia* 'suchen, aufsuchen', *lausn* zu *leysa* 'lösen', *stiörn* zu *stýra* 'steuern, lenken', *skírn* zu *skíra* '(reinigen) taufen' und andere¹³.

Die Tatsache, daß *iarsteign* in der alten weltlichen Bedeutung immer in der Pluralform *iarsteignir* bezeugt ist, auch wenn nur von einem einzigen

¹² O. Höfler, Altnordische Lehnwortstudien I, in: Arkiv för nordisk filologi 47, 1931, S. 274 f. D. A. Seip, Norsk språkhistorie til omkring 1370, 2. utgave, Oslo 1955, S. 78, vgl. die deutsche Ausgabe: Norwegische Sprachgeschichte, bearbeitet und erweitert von L. Saltveit, Berlin, New York 1971, S. 93.

¹³ Vgl. zuletzt (H. Krahe) W. Meid, Germanische Sprachwissenschaft III. Wortbildungslehre, Berlin 1967 (Sammlung Göschen), § 98.

„Wahrzeichen“ die Rede ist (oben S. 147), spricht nicht dagegen, sondern eher dafür, daß das Wort eigentlich eine Abstraktbildung ist. Altnordische Abstrakta erscheinen nicht selten auch, oder sogar ausschließlich, in der Pluralform, wo heutige Sprachen nur einen, in sich geschlossenen Vorgang sehen und im Singular ausdrücken. In altnordischer Zeit wurde ein solcher Vorgang vielleicht öfter so aufgefaßt, als bestehe er aus verschiedenen Teilhandlungen oder aus sich wiederholenden Handlungen. Nur ein paar Beispiele „til iarteigna“: *trygðir* ‘Friedenzusicherung, Friedensvertrag’, *vanlyktir* ‘Unfertigkeit’ (*vera með* (at) *vanlyktum* ‘noch nicht fertig sein’), *þinglausnir* ‘Auflösung des Things’, *órlausnir* (neben *órlausn*) ‘Hilfe in einer Notlage’ (*leita* (*krefia*) *órlausna*), *leyna þjóflaunum* ‘in diebischer Absicht versteckt halten’. Die Beispiele ließen sich leicht vermehren. Es ist außerdem deutlich: der Plural *iartegnir*, bezogen auf den Singular *gullit*, wie in dem Zitat aus der *Laxdœla* oben S. 147, kann nicht den Goldring als konkreten Gegenstand meinen. Vielleicht zielte das Wort eigentlich auf die Beweisfunktion des Gegenstands, oder auf den Akt der Übermittlung. Dieser Akt läßt sich leicht als aus verschiedenen Teilhandlungen zusammengesetzt denken, zum Beispiel: Hervorholen des Gegenstands, Vorzeigen, Übergabe zur Prüfung durch den Empfänger der Botschaft, kommentierende Worte des Boten. Übrigens erklärt sich möglicherweise auch die zweisilbige altschwedische Form *-tigni*, *-tigne* als ursprüngliche Pluralform. Im Altschwedischen schwand *-r* vielfach nach Vokal, vor allem in den Pluralendungen *-ar*, *-ir*, *-ur*. Das ehemalige Pluraletantum konnte dann leicht als Singular mißverstanden werden und den neutralen *ia*-Stämmen (z.B. *vitni* ‘Zeugnis’) zugeordnet werden. Zum neutralen Genus kamen andererseits natürlich auch die von *teikn*, *tēk(æ)n* ‘Zeichen’ beeinflussten Formen.

Ein *-ni*-Abstraktum *-teign* setzt ein Verbum mit der Wurzelsilbe *teig-* voraus. Im Altnordischen oder im späteren Nordischen ist ein solches Verbum anscheinend nicht bezeugt. Es ist zu untersuchen, ob es in vorliterarischer Zeit dagewesen sein könnte. Adolf Noreen, der eine direkte Herleitung von *-teign* usw. aus *teikn* offenbar ebenfalls schon ablehnte — ohne sich leider eindeutig und ausführlich genug über seine Auffassung zu äußern —, stellte *iarteign*, *-tegn*, *-tign* zu *tíá* (got. *teihan*), *tega* ‘zeigen’ und *tigenn* ‘ausgezeichnet’¹⁴. In der Tat ist es sehr wahrscheinlich, daß *-teign* zur Familie von germ. **tīhan*, indogerm. **deik-* ‘zeigen’ gehört. Neben **tīh-* gab es, mit Ablaut und grammatischem Wechsel, die Wurzelformen

¹⁴ A. Noreen, *Altisländische und altnorwegische Grammatik*, 4. Auflage, Halle 1923, § 317,3, a.

germ. **taig-* und **tig-*. Von **tig-* stammt aisl. *tega*, nur bezeugt in der Reflexivform *tegask* (vor Infinitiv) 'sich bereit zeigen, sich anschicken' und in der Partizipform *tegat* 'bestimmt' (eigentlich 'zugewiesen?'). Zu diesem Verb kann *-teign* aus formalen Gründen nicht gehören und *-tegn* deshalb ebenfalls nicht: die Variantenbildung mit dem *ei* bliebe unerklärt, und außerdem wäre zu *tega* < **tigōn* als Abstraktbildung die Form **tegan* zu erwarten, also **iartegan* (es sei denn, man wollte annehmen, daß *-a-* infolge der Reduzierung im zweiten Kompositionsglied geschwunden wäre).

Am besten wäre es, wenn man von der Form germ. **taig-* ausgehen könnte. Als Bestandteil eines Verbs ist sie nur im Hochdeutschen bezeugt: ahochd. *zeigōn* 'zeigen', schwaches Verb der Klasse II. Im Spätalthochdeutschen gibt es in den Schriften Notkers (um 1000) einmal die Imperativform *zeige* statt *zeigo*¹⁵. Sie läßt vermuten, daß das Wort auch nach Klasse III flektiert werden konnte: Infinitiv *zeigēn*, oder nach Klasse I: Infinitiv *zeigen*. Im Norden finden wir nur das Substantiv aisl. anorw. *teigr* m. 'Wiesen- oder Ackerstreifen', aschwed. *tēgher* 'Anteil des einzelnen Dorfgewossen am Wiesen- und Ackerland' (Grundbedeutung wohl 'Zuweisung'). Es zeigt, daß die Wortfamilie **tīhan* auch hier in vorliterarischer Zeit eine größere Rolle gespielt haben dürfte als später, wo nur noch versprengte Reste übrig geblieben sind. Das starke Verb **tīhan* selbst ist zum schwachen Verb aisl. anorw. *tiá*, aschwed. adän. *tē(a)* zusammengeschmolzen. Sonst gibt es außer *teigr* noch *tign* f. 'Ehre, hohe soziale Stellung' und *tiginn* 'vornehm' (ob *tign* ebenfalls eine *-ni-*Ableitung ist, ist wegen der Beziehung zu dem Adjektiv unsicher, und das manchmal statt *i* angesetzte *i* ist schwer zu erklären), *tig* oder *tigi* n. in der Phrase *vera i tigi* 'verantwortlich sein' (für die Zeugung eines Kindes, eigentlich: 'in Anzeige oder Beschuldigung sein?'), sowie *té* in der Wendung *vera i té* 'zur Verfügung stehen', oder *lúta i té* 'zur Verfügung stellen, gewähren' (eigentlich wiederum: 'Zuweisung?'). Vielleicht war nicht zuletzt die lautliche Entwicklung vom Urnordischen zum Altnordischen schuld daran, daß die Familie sich auflöste und die Zahl ihrer Mitglieder reduziert wurde. Vor allem das einst zentrale Wort **tīhan*, zu dessen Formenbestand außer **tīh-* auch die Varianten **taig-* und **tig-* gehört hatten, verlor seine integrierende Funktion durch die lautlichen Veränderungen und die daraus resultierende morphologische Umbildung. Viel deutlicher blieben auch in altnordischer Zeit beispielsweise die Beziehungen zwischen *nióta*, *neyta*,

¹⁵ E. H. Sehart, W. K. Legner, Notker-Wortschatz, Halle 1955, S. 627. In R. Schützeichel, Althochdeutsches Wörterbuch, Tübingen 1969, S. 244, ist als Infinitiv dazu *zeigēn* angesetzt.

nautn, *nautr*, *not* usw., und das gab den einzelnen Mitgliedern dieser reich entfalteten Familie bessere Chancen zu überleben.

Die Annahme ist also erlaubt, daß es auch im nordischen Sprachraum ein zu **tihan* gehöriges schwaches Verb mit der Wurzelform **taig-* gegeben hatte, das nur in der Nominalisierung (*iar*)*teign* f. relikthaft bewahrt geblieben ist. Man kann nicht mit Sicherheit sagen, zu welcher der drei schwachen Konjugationsklassen es gehört haben könnte. Zunächst denkt man an **taigōn* = ahochd. *zeigōn*, aber die Substantivierung urnord. **taigōni_R* hätte anord. **teigan* ergeben müssen. Immerhin könnte man die nentonige Stellung in **iarteigan* für den Verlust des *-a-* verantwortlich machen. Näher liegt trotzdem die Annahme von **taigan* (Klasse III) oder **taigjan* (Klasse I) mit **taigēni_R* oder **taigīni_R*, denn die Zwischen vokale *-ē-* und *-ī-* sind im Altnordischen durchgehend geschwunden: *þogn* = got. *þahains* 'Schweigen' (urnord. **þagēni_R* > **þagēnu* mit Übergang zur *ō*-Deklination, wie er im Altnordischen bei allen diesen Bildungen vollzogen ist), *sókn* = got. *sokeins* 'Suchen' (urnord. **sōkīni_R*). Wenn man zwischen beiden Möglichkeiten eine Entscheidung treffen soll, wird man vielleicht am ehesten **taigjan* und **taigīni_R* wählen, freilich nur deshalb, weil die meisten im Altnordischen bezeugten *-ni*-Bildungen ohne Zwischenvokal zu *-jan*-Verben gehören. Die Bevorzugung dieser Möglichkeit bedeutet aber nicht, daß **taigan* und **taigēni_R* als zweite Möglichkeit auszuschließen wären, und man kann auch von **taigōn* und **taigōni_R* als dritter Möglichkeit nicht völlig absehen.

Anord. *-teign* f., entstanden aus urnord. **taigīni_R* oder ähnlich, hätte dann ursprünglich etwa 'das Zeigen' bedeutet. Ausgehend von dieser allgemeinen Bedeutung waren mancherlei Möglichkeiten der Spezialisierung gegeben, ganz besonders in alten Zeiten, als Gesten wahrscheinlich noch eine wichtigere Rolle spielten als heute. Man konnte sehr vieles auf verschiedene Weise und zu verschiedenen Zwecken zeigen, zum Beispiel jemandem durch Zeigen einen Gegenstand oder ein Stück Land zuweisen (daher *teigr*), oder ihm durch Zeigen eines Gegenstands etwas beweisen.

Damit ist es nun endlich so weit, daß auch die Erklärung des ersten Bestandteils von *iarteign* neu versucht werden kann. Man würde in ihm ohnehin am ehesten ein Substantiv erwarten, auch wenn der zweite Teil mit *teikn* 'Zeichen' gleichzusetzen wäre. Erst recht gilt das, wenn *-teign* ursprünglich ein Nomen actionis darstellte. Dann müßte man im ersten Glied der Zusammensetzung das Subjekt oder Objekt der Aktion suchen, die mit dem im zweiten Glied substantivierten Verb gemeint war. Die Etymologen haben sicher auch bisher schon in erster Linie nach einem

Substantiv gesucht, und das vermutete Adjektiv **iarkn-* war nur eine Notlösung. Daß sie kein passendes Substantiv finden konnten, liegt möglicherweise daran, daß seine Lautform durch die Sprachentwicklung bis zur Unkenntlichkeit verändert wurde.

Im Germanischen gab es ein starkes Verb **jehan* 'sagen, aussagen, bekennen'. Es ist bezeugt im Alt- und Mittelhochdeutschen (*jehan/gehan, jehen/jên*), Altsächsischen und Mittelniederdeutschen (*gehan, jên/gên*), Mittelniederländischen (*gien*) und Altfriesischen (*jā/jān*). Dazu gehört auch das ähnlich wie *tiá* zur schwachen Flexion übergegangene altnordische Wort *iá* 'zusagen, gewähren'. Zu dem germanischen Verb gab es, außer verschiedenen anderen Ableitungen, ein Substantiv **jehō* f. Es ist freilich nur im Mittelhochdeutschen bezeugt als *jehe* f. 'Aussage, Anspruch', wird aber durch seine Bildungsweise als alt erwiesen¹⁶. Es handelt sich wiederum um ein Nomen actionis, jedoch noch altertümlicher gebildet als *-teign*: ohne konsonantisches Suffix, nur mit *-ō*, der Endung der stark flektierten Feminina. Ähnlich sind von starken Verben abgeleitet **gebō* 'Gabe' von **geban* (ahochd. *geba*, anord. *giǫf* usw.), **helpō* 'Hilfe' von **helpan* (ahochd. *helfa*, anord. *hiǫlp/hidlp*), **bergō* 'Bergung, Schutz, Hilfe' von **bergan* (anord. *biǫrg*) und andere.

Der Umstand, daß **jehō* nur in mhochd. *jehe* bezeugt ist, sonst nicht, erklärt sich teils aus der sehr lückenhaften Überlieferung der altgermanischen Sprachen, teils wahrscheinlich auch daraus, daß die Lautform des Wortes durch den Schwund des intervokalischen *-h-* nicht nur im Nordischen undeutlich wurde, sondern auch in den meisten anderen germanischen Sprachen. Deshalb konnte **jehō* leicht verdrängt werden durch seine Konkurrenz, die deutlichere *-ti-*Ableitung von **jehan*: **jihiti-* f. 'Aussage' (ahochd. *jihit*, mhochd. *jihit/giht*, mniederd. mniederländ. *gicht*, afries. *jecht*). Das Verb hielt sich länger, im Nordischen aber nur schwach. Wahrscheinlich ist *iá* — das, was von **jehan* hier übrig geblieben war — mit dem Wort *iá* 'ja' assoziiert worden, ebenso wie die etwa gleichbedeutende, aber schall- und lebenskräftigere *-t-*Ableitung *iá(t)ta* (< **jehatan* oder **jehōn*).

Für das Urnordische, wo *-h-* noch erhalten war, dürfen wir neben dem Verb **jehan* auch ein Substantiv **jehu* f. 'Aussage' ansetzen. Der Genitiv dazu müßte **jehōr* gelautet haben, und aus dieser Form müßte über späturnord. **ehar* anord. **iār*, **iār* geworden sein. Diese zusammen-

¹⁶ Bezeugt bei Wolfram von Eschenbach (Parzival 427,15) und Gottfried von Straßburg (Tristan 101, 106, 165 und 5097), siehe G. F. Benecke, W. Müller, Mittelhochdeutsches Wörterbuch, I, Leipzig 1854, S. 517; M. Lexer, Mittelhochdeutsches Handwörterbuch, I, Leipzig 1872, Sp. 1477.

geschmolzene Genitivform darf man in *iarteign* usw. vermuten. Die Kürzung des *ā* zu erklären, macht keine Schwierigkeiten: in Zusammensetzungen pflegen Kürzungstendenzen besonders häufig wirksam zu sein. Man denke etwa an *vaðmál* 'Wollstoff' (< *váð-*), oder an die Namen mit *Þor-* statt *Þór-* wie *Þorbiörn*, *Þorkell* usw. Die Kürzung von **iār-* zu *iar-* lag auch deshalb nahe, weil das ohnehin unverständlich gewordene Wortelement dadurch eine im Altnordischen normalere Lautfolge erhielt. Im übrigen ist selbst das Simplex *iárn* 'Eisen' fast überall im Norden zu *iarn* (> *iærn*) gekürzt worden, wenn auch nicht im Isländischen.

Urnord. **jehōr-taigīnir* f., war also ein Kompositum, oder richtiger: eine ursprünglich wohl lockere Verbindung eines ersten Gliedes im Genitiv und eines zweiten Gliedes, das die Substantivierung eines Verbs darstellte. Beide passen gut zusammen und stützen gegenseitig ihre Deutung. Es ist ein Typ von unechten Komposita oder Zusammenrückungen, der im Altnordischen häufig bezeugt ist. Sieht man zum Beispiel die Komposita mit dem Erstglied *fiár-* in einem Wörterbuch durch, dann findet man, daß sehr viele mit einem Nomen actionis — unterschiedlicher Bildungsweise — als Zweitglied verbunden sind. Es handelt sich um die Nominalisierung von Verbalphrasen: *afla fé (fiár)* > *fiáraflan*, *eyða fé* > *fiárauðn* usw., oder *skera ǫr* > *ǫrvarskurðr*, auch mit Einbeziehung von Adverb oder Präposition: *leggja fram fé* > *fiárframlog* (Plur.), *bera út barn (bǫrn)* > *barnsútburðr (barnaútburðr)*.

Auch in anord. *iarteign* < urnord. **jehōr-taigīnir* (oder ähnlich) wird der erste Teil im Verhältnis eines Objekts zum zweiten Teil gestanden haben. Wir dürfen dazu eine Verbalphrase vermuten, die im Urnordischen etwa die Form **taigjan jehō* gehabt haben könnte, mit der Bedeutung 'eine Aussage (als richtig) zeigen, beweisen'. Das germanische Verb **jehan* und seine Verwandten bezog sich nicht auf beliebiges Reden, sondern auf Aussagen, die einen verbindlichen Charakter hatten. Darum finden wir im Althochdeutschen (aber auch anderswo) Bedeutungen wie 'bekennen, gestehen, anerkennen, versichern' und andere. Die Botschaft, die ein Bote dem Empfänger überbrachte, war eine verbindliche Aussage des Absenders, die der Bote korrekt wiedergeben mußte. Deshalb paßte germ. **jehō*, urnord. **jehu* gut in diesen Zusammenhang. Anord. *iarteign*, oder vielmehr *iarteignir* — vielleicht schon im Urnordischen in der Pluralform **jehōr-taigīnir* gebraucht? — bezeichnete demnach ursprünglich wahrscheinlich den Vorgang des Beweisens oder Belegens der mündlich überbrachten Aussage eines Auftraggebers durch vorgezeigte Gegenstände — eventuell, aber wohl seltener, durch verbale Hinweise auf einen

Tatbestand, den nur der Absender statt eines Gegenstands dem Boten anvertraut haben konnte.

Außerhalb des Nordens kamen Brief und Siegel früher in Gebrauch. Trotzdem muß die Verwendung von *iarteignir* auch hier noch lange eine Rolle gespielt haben, vor allem in Laienkreisen. Im kontinentalgermanischen Raum scheint das älteste erkennbare Wort dafür „Wortzeichen“ gewesen zu sein: asächs. *wordtēkan*, ahochd. *wortzeichen*. Im altsächsischen Heliand (um 830) geht es zwar nicht um mitgebrachte Gegenstände, sondern um Gegenstände und Tatbestände, die die von Krist ausgesandten Jünger so vorfinden, wie er ihnen gesagt hatte, aber das war eine naheliegende Abwandlung des Gebrauchs — auch hier die Bestätigung einer Aussage: *fundun all sô he sprak uuordtēcan uuâr* 'sie fanden ganz, wie er gesprochen hatte, die Wortzeichen wahr' (Vers 4547 b—4548 a, = *invenerunt sicut dixit eis* Markus 14, 16; *wordtēcan* könnte auch Singular sein, doch ist der Plural wahrscheinlicher). Weniger deutlich ist der Gebrauch von ahochd. *wortzeichen* bei Notker (um 1000), aber in mittelhochdeutschen Quellen finden wir das Wort auch in den typischen Botensituationen, zum Beispiel: *dô sante in der reine man | mit sînem wortzeichen dan | an einen priester ...* 'da sandte ihn der treffliche Mann mit seinem Wahrzeichen von dort zu einem Priester' (Rudolf von Ems, Barlaam und Josaphat 282, 20), *daz ich iu niht hân gelogen, | des sol mîn wortzeichen sîn | den ich hie bringe dirre schrîn* 'daß ich euch nicht belogen habe, dafür soll mein Wahrzeichen sein dieser Schrein, den ich hier bringe' (Ulrich von Zatzikhofen, Lanzelet 4733). Hartmann von Aue läßt König Artus statt Brief und Siegel *brieve und wortzeichen* aussenden (Erec 1895)¹⁷. Seit gegen 1200 erscheint daneben *warzeichen* oder *wârzeichen* als Konkurrenzwort, das im Deutschen den Sieg davongetragen hat. Das nordische *iarteign*, vermeintlich aus dem Niederdeutschen entlehnt, hatte Anlaß zu der Vermutung gegeben, daß mniederd. *wartēken* sehr viel älter sei¹⁸. Nachdem dies hinfällig geworden ist, verstärkt sich der Verdacht, daß das nieder- und hochdeutsche Wort eine bloße Umbildung und Umdeutung des alten *wordtēkan*, *wortzeichen* ist, angelehnt entweder an *war(e)* 'Aufmerksamkeit', oder vielleicht eher an das Adjektiv *wâr* 'wahr'.

Wordtēkan, *wortzeichen* hatte dieselbe Hauptbedeutung wie *iarteign*. Es standen wohl auch ähnliche Grundvorstellungen dahinter, und die beiden Bestandteile der Komposita lassen sich miteinander vergleichen: *word-*

¹⁷ Die mittelhochdeutschen Zitate nach J. und W. Grimm, Deutsches Wörterbuch, Bd. 14 II, Leipzig 1960 (Artikel WORTZEICHEN von Th. Kochs), Sp. 1650.

¹⁸ Siehe F. Kluge, Etymologisches Wörterbuch, 20. Auflage, Berlin 1967, S. 833.

‘Wort’ mit *iar-* < **jehōr-* (Gen.) ‘Aussage’ und *-tēkan* ‘Zeichen’ mit *-teign* < **-taigīni_R* ‘das Zeigen’. *Wordtēkan* ist gebildet aus zwei Wörtern, die eine ziemlich allgemeine und sozusagen statische Bedeutung hatten. Sie sind zusammengekoppelt, ohne daß die semantische Beziehung, die zu ihrer Verbindung geführt hatte, formal gekennzeichnet ist. Das Nordische ist hier, wie in vielen anderen Fällen, seinen eigenen Weg gegangen. *Iarteign* war ursprünglich mit der Bedeutung beider Bestandteile differenzierter und präziser auf das bezogen, was das Kompositum aussagen sollte. Und es war eine dynamische Bildung, bestehend aus zwei Nomina actionis, deren erstes durch seine Genitivform auf das zweite bezogen war. In einem Wort waren zwei Handlungsvorgänge nominal eingefangen worden, nämlich — auf die besonders wichtige Situation der Überbringung einer Botschaft bezogen — das Vortragen der Botschaft (**jehu*) und die Bestätigung des Gesagten durch beweisende Fakten (**taigīni_R*). Als sich im Nordischen die Form *iarteign* mit ihren weiteren Ablegern entwickelt hatte, war die Bedeutung der beiden Bestandteile des Wortes nicht mehr erkennbar. *Iarteign* blieb trotzdem stärker und lebendiger auf die Situation der Botschaftsübermittlung und verwandte Situationen bezogen als *wordtēkan*. Das deutsche Wort teilte diese Funktion wohl von früh an mit dem einfachen und noch weniger differenzierenden *tēkan*, *zeichen*, und es wurde seinerseits ebenfalls weniger differenziert und konkret verwendet (wie schon von Notker). Ebenso wenig wie *wártēken*, *wärzeichen* (sein Konkurrent oder seine Variante) wurde *wordtēkan*, *wortzeichen* in den christlichen Wortschatz aufgenommen. Dagegen war *iarteign* gerade durch seine konkrete und spezielle Bedeutung besonders geeignet dafür, die christliche Bedeutung ‘Wunderzeichen’ mitzuübernehmen, und zwar in einer theologisch angemessenen und doch zugleich unmittelbar und konkret verständlichen Interpretation des christlichen Begriffs. Der christliche Wortschatz der Nordgermanen hat durch *iarteign* eine besondere Note erhalten.

SVERRE BAGGE

Forholdet mellom Kongespeilet og Stjórn

Gustav Storm fremsatte i 1886 det som i lang tid har vært alminnelig akseptert lære om forholdet mellom Kongespeilet og Stjórn: Kongespeilet må ha lånt sine tekster fra Det gamle testamente fra Stjórn, fordi disse tekstene er så likt gjengitt i de to verkene og samtidig avviker så mye fra Vulgata at det er tvingende nødvendig å regne med en forbindelse. Storm fant at Stjórn's bibeltekster avvek noe mindre fra Vulgata enn Kongespeilets og sluttet derfor uten videre at Stjórn's versjon var eldst.¹ Dessuten gikk han vel ut fra som selvsagt at forfatteren av Kongespeilet måtte ha lånt fra bibeloversettelsen og ikke omvendt. Dette må være forklaringen på at hverken Storm eller de som senere skrev om forholdet mellom de to verkene gjorde noen inngående undersøkelse for å slå fast hvilket av de to verkene som var eldst. En slik undersøkelse viser nemlig at de til dels meget betydelige avvikene fra Vulgatas tekst lett kan forklares ut fra Kongespeilets hensikt med å gjengi tekstene, mens de blir uforklarlige hvis man tenker seg at de er oppstått i Stjórn.

Dette ble første gang påvist av Dietrich Hofmann i 1973.² Da Hofmanns artikkel forelå, hadde jeg selv en artikkel ferdig i manuskript hvor jeg påviste det samme med delvis de samme argumenter.³ Hofmanns slutninger ut fra denne omvurderingen er imidlertid noe andre enn mine, og han har også interessert seg mer for de språklige og tekstkritiske sidene av problemet og mindre for de kompositoriske og idéhistoriske enn jeg har gjort. Jeg finner det derfor forsvarlig å legge frem mine argumenter i

¹ Om Tidsforholdet mellom Kongespeilet og Stjórn samt Barlaams og Josafats saga, Arkiv for nordisk Filologi III, 1886, opptrykt i Studier over Konungs Skuggsiá, utg. M. Tveitane, 1971, s. 113 ff. Storms konklusjon aksepteres av Finnur Jónsson, Innledning (til utgaven av Kongespeilet) s. 65 f. D. A. Seip, Stjórn AM 227 fol., Introduction s. 16, finner den «incontrovertible».

² Skandinavistik 3, 1973 s. 1—40.

³ Hofmann har så å si utelukkende brukt tekstene fra Davids historie i Konge-

noenlunde samme form som i mitt opprinnelige manuskript, men vil samtidig benytte anledningen til å kommentere enkelte av Hofmanns resonnementer og til noe mer utførlig å ta opp spørsmålet om hvorfor og hvordan forfatteren av *Stjórn* har lånt fra *Kongespeilet*.

Også Hofmann har vært opptatt av dette spørsmålet og blir stående ved den antagelsen at forfatteren av *Stjórn* må ha vært en sterk beundrer av *Kongespeilet*, og at *Kongespeilet* på hans tid har vært nytt og aktuelt. *Stjórn* må derfor være blitt forfattet forholdsvis kort tid etter *Kongespeilet* av en mann som sto dets forfatter nær.⁴ Selv om Hofmann ikke helt utelukker muligheten av at en senere redaktør kan ha føyet sitatene fra *Kongespeilet* inn i *Stjórn*s tekst, finner han det altså mest sannsynlig at det er forfatteren selv som har lånt fra *Kongespeilet*. Han berører også Seips antagelse om en eldre *Stjórn* som går tilbake til 1100-tallet,⁵ men finner ikke hans argumenter for dette overbevisende. Her, mener han, må nye undersøkelser til.⁶

Hofmann har etter min mening rett i at forfatteren av *Stjórn* selv har innarbeidet sitatene fra *Kongespeilet*, men jeg tror dette kan underbygges ytterligere. Hofmanns skepsis mot Seips antagelser finner jeg også berettiget. Men etter min oppfatning har forfatteren av *Stjórn*s grunner for å låne fra *Kongespeilet* vært helt andre enn de Hofmann regner med. Dette skal jeg i det følgende forsøke å underbygge nærmere.

Etter alminnelig oppfatning består *Stjórn* av tre deler: den første, som går t.o.m. 2. Mos. 18, er blitt til på Håkon V's tid, men kan muligens bygge på eldre forelegg. Annen del, resten av Mosebøkene, og tredje del, Josvas bok t.o.m. *Kongebøkene*, er begge eldre, ifølge Unger fra henholdsvis midten og første halvdel av 13. årh.^{6a} Når jeg i det følgende taler om *Stjórn*, mener jeg tredje del av verket; det er nemlig her alle lånene fra *Kongespeilet* finnes, nærmere bestemt i gjengivelsen av deler av 1. og 2. Sam. og 1. Kg. I *Kongespeilet* danner disse tekstene to lange, noenlunde sammenhengende fortellinger, Davids historie og Salomos historie. Begge disse fortellingene utgjør klart avgrensede enheter innenfor *Kongespeilet*s komposisjon, og jeg har derfor funnet det riktig å behandle dem hver for seg.

speilet og ikke gått særlig inn på Salomos historie. Jeg henviser ellers i hvert enkelt tilfelle til Hofmann i notene.

⁴ Hofmann s. 11 ff.

⁵ *Stjórn* AM 227 fol., Introduction s. 16 ff.

⁶ Hofmann s. 11 f.

^{6a} Innledning (til utgaven av *Stjórn*) s. VII.

Davids historie: innledning

Fortellingen om David i Kongespeilet åpner med to mindre episoder som ikke har direkte sammenheng med hovedfortellingen, nemlig om Davids straff av henholdsvis Sauls og Isbosets drapsmenn (Kgs. 107. 18—36, Stjórn s. 495 f., 501 f., 2. Sam. 1, 1—16; 4, 1—12). Her er det noen trekk som nokså klart peker i retning av at Stjórn har lånt fra Kongespeilet. Det første er Kongespeilets argumenter for dødsstraffen.⁷ I begge episodene sier David til de dømte at det er bedre for dem å lide kort straff i dette liv enn evig i det neste («oc er þer bætra her at taca skiota hæfnð hælldr en sia soc fylgi þer til hælvitis ælifliga», 107.21—22, lignende 107.34—35). Omtrent samme ord forekommer over alt ellers hvor David eller Salomo avsier en dødsdom.⁸ I de fleste av disse tilfellene forekommer de også i Stjórn.⁹ Begrunnelsen stemmer helt med den Faren gir når han blir spurt hvorfor dødsstraffen er berettiget.^{9a} Replikkene passer altså svært godt inn i Kongespeilets generelle tankegang, og det gjør det overveiende sannsynlig at de opprinnelig stammer fra Kongespeilet. I motsetning til Hofmann¹⁰ vil jeg likevel ikke betrakte dette som noe bindende bevis. Tankegangen er nemlig ikke spesiell for Kongespeilet og Stjórn, den forekommer hos flere forfattere i middelalderen, bl.a. hos Augustin¹¹ og i Honorius av Autuns *Elucidarium*.¹² Det siste er særlig interessant, fordi dette verket finnes i norrøn oversettelse¹³ og sikkert har vært kjent både av Kongespeilets og Stjórn's forfatter. Der er også andre eksempler på at Stjórn ikke bare bygger på Bibelen, men også har lånt fra tidens teologiske litteratur (nedenf. s. 197 f.), så det er ikke utenkelig at Stjórn kan ha hentet disse tilleggene fra et annet sted enn Kongespeilet.

⁷ Jfr. Hofmann s. 5 f.

⁸ Det dreier seg om følgende steder: Salomos straff over Simei (117.22—23), Davids råd til Salomo om å drepe Joab og Simei og straffe Abjatar (118.30.36, 119.1—3), Salomos straff over Adonja og Joab (120.26—27.31). Dessuten kommer samme tankegang til uttrykk i Davids ord når han angreir sin synd mot Urias (109.6—10) og i Farens kommentar til Mose straff over Israel (106.35—41).

⁹ Unntakene her er Moses og Simei, jfr. s. 194 og s. 191.

^{9a} «Oc er hanum bætra her at taca skiotar hæfnder en kvol oc pinsl utan ænnda því at æigi hæfnir guð tysvar hins sama» (107.5—6).

¹⁰ Hofmann s. 5 f.

¹¹ Augustin, *Contra Iulianum* VI. 30, PL 45, col. 1582 f.: Davids straff for synden mot Urias var at sønnen døde, for at timelig straff kunne redde fra evig.

¹² Honorius av Autun, *Elucidarium*, PL 172, col. 1153: de som dreper «lavant manus suas in sanguine peccatorum», de skyldige «per illud supplicium purgantur».

¹³ KLN III sp. 598 ff.

Men a priori er det ikke særlig sannsynlig, og en del andre avsnitt som Kongespeilet og Stjórn har felles, gjør at vi kan se bort fra denne muligheten.

Den andre episoden, som handler om Davids straff over Isbosets mordere, bringer oss adskillig lenger. Her forandrer Kongespeilet Davids replikk når han straffer morderne: De er Isbosets menn, som har drept sin herre og gjort «drottins svic oc niðings være», hadde de derimot vært Davids menn, ville de ikke ha begått noen synd. I Bibelen er derimot anklagen mot dem at de har drept en uskyldig mann i hans hus (2. Sam. 4, 11). Hensikten med denne forandringen er klar nok: fortellingen skal brukes til å fremheve den troskap man skylder sin herre. Kongespeilets forandring av Bibelen her hører derfor nøye sammen med et hovedtema i verket: også en rekke andre steder blir trokapsbegrepet understreket.¹⁴ At Isboset var de to herre, har forfatteren av Kongespeilet likevel kunnet ta fra Bibelen. I Vulgata heter det nemlig at de var «principes latronum filio Saul» (2. Sam. 4, 2). Forandringen av replikken kan derfor sees som en eksplisering av Bibelens tekst for å få frem Kongespeilets spesielle hensikt.

I Stjórn (s. 501) er de to morderne blitt Isbosets brødre. I gjengivelsen av Davids ord kombinerer Stjórn Kongespeilets og Bibelens versjon. De to har drept sin uskyldige bror sovende i sitt hus, men har også gjort niðingsverk mot sin herre («nidduz a herra ykrum»). Stjórn har dessuten med noen ord som hverken står i Bibelen eller Kongespeilet.¹⁵

At de to morderne er blitt Isbosets brødre i Stjórn, skyldes en oversettelsesfeil.¹⁶ Stjórn's tekst må ha hatt filii (gen.) i stedet for filio (dat.) i 2. Sam. 4, 2, slik mange håndskrifter har.¹⁷ Forfatteren av Stjórn har derfor lest: «duo autem viri erant principes latronum filii Saul», men har oppfattet filii som nom. pl. i stedet for gen. sg. og oversetter: «En ii synir Sauls lavgdvzt vt a fioll til spellvirkia oc gerðuz þeirra hofðingiar.»

¹⁴ F.eks. gjentatte ganger i hirdmannsbolken og 113.16 ff. om David i forhold til Saul, 78.25—26, hvor Lucifer karakteriseres som «drottensviki» og 117.38 ff. om Adonjas opprør, jfr. ndf. s. 183 ff.)

¹⁵ Nemlig at deres mor Remon fikk Benjamins rike ved Sauls død. Rimeligvis bygger Stjórn her på en variant av Vulgata.

¹⁶ Jfr. Hofmann s. 9 f. Tidligere har Rudolf Meissner vært oppmerksom på denne oversettelsesfeilen (Der Königsspiegel. Konungs skuggsjá, overs. av R. M., Halle/Saale 1944 s. 19 f.), merkelig nok uten å trekke noen slutninger om forholdet mellom Kongespeilet og Stjórn av den.

¹⁷ Biblia Sacra iuxta latinam vulgatam versionem ad codicum fidem cura et studio monachorum Abbatiae pontificiae St. Hieronymi in urbe ord. St. Benedicti edita V, Roma 1944, s. 250.

«Latrones», som både kan bety «leiesoldater» og «røvere» er her oversatt røvere, noe som er helt logisk ut fra Stjórn's oppfatning av stedet. Men leser man filii som gen. sg., er det like opplagt at det må bety leiesoldater: de to var førere for Isbosets leiesoldater.

Stjórn's avvikende oversettelse av filii gjør at Isboset ikke kan være de to mordernes herre. Der er ingenting i Stjórn's tekst som berettiger Davids ord til morderne om at de har drept sin herre. At Isboset var deres herre, må derfor Stjórn etter all sannsynlighet ha fått fra Kongespeilet.

Endelig er der et felles avvik i den første av de to episodene som ikke har noen sammenheng med Kongespeilets spesielle tendens: amalekitten har ikke virkelig drept Saul, han bare sier at han har det, men dømmes for sin løgn. Dette må være et forsøk på å dekke over en selvmotsigelse i Bibelen: i fortellingen om drapet i 1. Sam. 31 heter det nemlig at drapsmannen drepte seg selv. Forfatteren av Kongespeilet har neppe funnet på dette selv, versjonen forekommer også andre steder,¹⁸ og rimeligvis har han den fra en kommentar eller et teologisk verk. Dette avviket sier oss derfor ingenting om at Kongespeilets versjon er den opprinnelige.

Allerede i de innledende episodene har vi altså sett iøynefallende likheter mellom Kongespeilet og Stjórn i form av felles avvik fra Bibelen. I det minste ett av disse kan vanskelig forklares på annen måte enn ved at avviket opprinnelig stammer fra Kongespeilet. Den lange, sammenhengende fortellingen om David i Kongespeilet gir nye argumenter for dette og gir samtidig muligheter til å undersøke nærmere *hvordan* Stjórn har lånt fra Kongespeilet.

David og Saul

Fortellingen om David og Saul er, v.s.a. syndefallsberetningen, den lengste og utførligste bibelske episoden i Kongespeilet. Den har også en viktig funksjon i verket: den er det siste, store eksempelet på Guds dommer og skal vise at selv om to mennesker tilsynelatende har gjort like alvorlige synder, kan deres *sinnelag* være så forskjellig at de må få en helt forskjellig dom. Fortellingen blir derfor en slags konklusjon på det som tidligere er sagt om hvordan kongen skal dømme. Dessuten viser den bildet av den gode og den onde kongen til henholdsvis forbilde og advarsel for kongen. Endelig gir den også eksemplet på den ideelle undersått og kongsmann, som viser usvikelig troskap og lydighet mot en ond og utakknemlig herre.

¹⁸ Bl.a. i *Versus Hugonis contra Manegoldum*, MGH LdL I s. 431.25 f. og hos Gregor av Catino, MGH LdL II s. 540.

Det er viktig å være klar over at disse moralske forbilder er helt bestemte for Kongespeilets behandling av fortellingen. En oversikt over komposisjonen kan illustrere dette:¹⁹

1. *Problemet stilles*: Hvorfor ble Saul dømt strengere enn David, var hans synd ved ikke å ta hevn over amalekittene verre enn Davids mot Urias? (107.37—108.27).

2. *Davids synd*.
 - a) Faren minner om de alminnelige prinsipper for dom: man skal være mild mot dem som synder på grunn av den menneskelige naturs svakhet og angrer etterpå (108.18—26).
 - b) Karakteristikk av David (108.26—33). = Stjórn 547.33—548.6
 - c) Kort resymé av historien om David og Bateba og Urias (108.34—109.5).
 - d) Davids bekjennelse (109.5—15). = Stj. 516.34—517.10
 - e) Davids straff (109.15—26). = Stj. 517.14,28—35

3. *Sauls synd*.
 - a) Hvorfor Sauls synd var verre enn Davids: Saul var ulydig, dette er den alvorligste synd (109.26—40).
 - b) Kort resymé av historien om Saul og amalekittene (109.40—110.5). = Stj. 456.28—29?²⁰
 - c) Dialogen mellom Saul og Samuel (110.5—14). = Stj. 457.20—31
 - d) Guds dom over Saul (110.14—30).

4. *Konklusjon* på dette avsnittet: Saul og David hadde vidt forskjellig natur, dette visste Gud (110.30—111.3).

¹⁹ Henvisningene til Stjórn i denne oversikten gjelder steder hvor det er grunn til å regne med at Stjórn har lånt fra Kongespeilet. Men graden av likhet kan være nokså forskjellig i de enkelte avsnittene. Jfr. s. 179 f. og n. 28. Jfr. også Hofmanns oversikt over parallellsteder s. 2 f.

²⁰ Hofmann (s. 2) finner lån her, men jeg kan ikke se at likheten er så stor at der er noen grunn til å regne med det.

5. *Kontrasten* illustreres i en rekke episoder hvor David og Saul stilles opp mot hverandre.
- a) Kort resymé av begivenhetene før Sauls første drapsforsøk (111.3—20). 9—11 = Stj. 460.33—461.3
- b) Sauls reaksjon på kvinnenens lovsang over David og hans første drapsforsøk (111.20—29). = Stj. 466.17—36.
- c) Kort resymé av begivenhetene etterpå, Sauls videre forsøk på å bli kvitt David, hvordan dette viser Sauls onde natur (111.29—38).
- d) Jonatans forbønn for David hos Saul (111.38—112.8).
- e) Resymé av de følgende begivenhetene: David på flukt (112.8—10).
- f) David får hjelp av Abimelek²¹ i Nobe, resymé (112.10—21).
- g) Dialog mellom Abimelek og Saul, Sauls hevn (112.21—33). = Stj. 476.17—36.
- h) Kommentar til dette: Sauls grusomhet og Davids mildhet (112.33—113.3).
- i) Eksempel på Davids mildhet: hans sorg og anklage mot seg selv på grunn av Abimeleks død og hans godhet mot hans sønn Abjatar (113.3—11). = Stj. 477.1—8
- j) Resymé av de følgende begivenheter: David på flukt for Saul og i kamp mot hans fiender (113.11—16).
- k) David skåner Saul første gang (113.16—114.3). = Stj. 480.5—481.2
- l) David skåner Saul annen gang (114.3—19). 8—14 delv. = Stj. 485.29—486.9

²¹ I den norske bibeloversettelsen heter han Akimelek, hss. av Vulgata fra middelalderen veksler mellom Ahimelech, Achimelech og Abimelech, både Kongespeilet og Stjórn har det siste. Ellers er de bibelske navn i det følgende gjengitt i den form de har i den norske bibeloversettelsen av 1930.

- m) Kommentar: Sauls overmot og Davids ydmykhet (114.19—34).
6. *Avsluttende karakteristik* av David med eksempler på hans mildhet, barmhjertighet og ydmykhet.
- a) Davids klagesang over Saul og Jonatan (114.34—115.7). = Stj. 494.32—495.15
- b) Karakteristikk av David (115.7—10).
- c) Kort resymé av Absaloms opprør og død (115.10—13).
- d) Davids klagesang over Absalom (115.13—15). = Stj. 536.3—6
- e) Karakteristikk av David (115.15—17). = Stj. 547.32—33
- f) Pesten i Jerusalem p.g.a. Davids synd (115.17—20). = Stj. 546.31—32
- g) Davids bønn og Guds forsoning (115.20—26). = Stj. 546.34—547.7
7. *Konklusjon* på hele fortellingen:
 Gud så Davids og Sauls forskjellige sinnelag, derfor var hans dom rettferdig.
 Siste karakteristik av David (115.27—35). = Stj. 547.30—32,
 548.6—9

Komposisjonen er, som vi ser, meget kunstferdig. Den er helt bestemt av de moralske prinsipper som skal diskuteres, og følger derfor et tematisk, ikke et kronologisk prinsipp. Dette gjelder særlig det vi kan kalle del I, pkt. 1—4, hvor Faren svarer på det som egentlig var Sønnens spørsmål: hvorfor dømte Gud Davids og Sauls synd så ulikt? Det følgende, pkt. 5—6 gjengir begivenhetene i kronologisk rekkefølge. Tilsynelatende har disse delene en noe løsere tilknytning til hovedtemaet. Min første reaksjon var også at dette var en slags digresjon, forfatteren hadde snakket seg varm om David og ønsket å komme med mer stoff om dette store forbildet. Men dette er bare tilsynelatende: Sønnens spørsmål er ikke fullstendig besvart på s. 110—111, eller rettere sagt: svaret er ikke tilstrek-

kelig begrunnet. Guds dom er nemlig ikke bygget på en vurdering av to isolerte episoder, men på en totalvurdering av Davids og Sauls natur: Gud så det onde i Sauls natur som menneskene i første omgang ikke så, men som senere kom frem i lyset (111.1—4). De mange episodene som trekkes frem om forholdet mellom David og Saul viser hvordan Davids og Sauls sanne natur viste seg, og dermed at Guds dom var rettferdig. Slik får forfatteren av Kongespeilet slått fast ett av sine viktigste prinsipper for hvordan man skal dømme: man må ikke se selve handlingen isolert, men også se hvordan det mennesket som skal dømmes er. De ydmyke og angrende skal dømmes mildt, de overmodige strengt.²²

Dette hovedtemaet er også helt bestemmende for hvilke fortellinger som taes med: alle episoder som refereres, har relevans for de moralske konklusjoner forfatteren trekker. Flere glimrende fortellinger som en mindre bevisst forfatter enn Kongespeilets ville falt for fristelsen til å ta med, er utelatt, f.eks. den om Samuels valg av David og om David og Goliat, de blir bare så vidt nevnt der de har betydning for sammenhengen. Selv i detaljene er denne konsentrasjonen stort sett gjennomført: f.eks. nevnes ikke at David fikk spise skuebød da han var på flukt, det sies bare at Abimelek ga ham «slican mat sëm hann hafði» (112.16), og det nevnes ikke at Sauls menn nektet å drepe prestene (112.29 ff., jfr. 1. Sam. 22, 17). Bare enkelte ganger er slike tilsynelatende betydningsløse detaljer tatt med: Abimeleks slekt regnes opp (112.12)²³ og det nevnes at David fikk Goliats sverd av ham (112.17). Ellers er selve fortellingen av de enkelte episodene skåret ned til et minimum: hovedvekten er lagt på personenes reaksjoner og på deres motiver for handlingene. Dette kommer til uttrykk i replikker, som gjerne er utvidet og utbrodert i forhold til Bibelens. Disse replikkene danner så igjen grunnlag for forfatterens kommentarer. I oppstillingen på s. 168 ff. lar det seg derfor lett gjøre å skille mellom hovedfortelling, som hovedsakelig består av replikker, resymerende avsnitt og resonnerende avsnitt (jfr. ndf. s. 177).

Når forfatteren så bevisst har latt seg bestemme av et hovedtema i disposisjon og stoffvalg, er det nærliggende også å søke forklaringen på

²² Dette blir særlig sterkt fremhevet i avsnittet 104.40—105.38, som kan betraktes som en konklusjon på alle de foregående eksemplene på hvordan kongen skal dømmes. Disse prinsippene var neppe selvsagte i Kongespeilets miljø: den tradisjonelle norrøne vurdering, som i stor utstrekning preger landskapslovene, var nettopp at enhver forbrytelse hadde sin bestemte straff, uansett bakgrunnen for den. Landsloven er derimot påvirket av samme syn som Kongespeilet. (Jfr. Helle, Norge blir en stat s. 128.)

²³ Dette stedet mangler i ett av hss. (a). (F. Jónssons utg. 1920, s. 260.)

hans avvik fra Bibelen i dette hovedtemaet. Noen av avvikene lar seg også meget lett forklare på denne måten, mens de blir vanskelige å forklare hvis vi tenker oss at de er oppstått i Stjórn. Dette gjelder særlig tre steder.

Det første er i episoden med Davids synd mot Urias. Davids bekjennelse er her sterkt preget av Kongespeilets tanker om dødsstraffen og tyder forsåvidt på at Kongespeilets versjon er den opprinnelige (jfr. s. 165), men viktigere er de tre straffene for Davids synd som nevnes i Kongespeilet. To av dem — at barnet som var en følge av synden, døde og at Absalom lå med Davids hustruer — nevnes i Bibelen, den tredje, at David på grunn av dette ikke fikk bygge tempelet, ikke. Men alle tre er med i Stjórn. Derimot har Stjórn like før nevnt at David ikke fikk bygge tempel uten å si at det var straff for noe som helst (s. 506, jfr. 2. Sam. 7.8—16).

Det må ganske sikkert være 1. Krøn. 28,3 som ligger til grunn for Kongespeilets versjon. Her heter det at David ikke skal bygge tempelet fordi han hadde vært krigsmann og utgydt blod.²⁴ Likevel har forfatteren av Kongespeilet neppe selv funnet på å sette dette stedet i forbindelse med Urias-episoden. Den samme kombinasjonen forekommer nemlig hos John av Salisbury, som sier at ifølge Augustin ble David kalt «vir sanguinum» p.g.a. Urias.²⁵ Jeg har ikke kunnet finne dette hos Augustin ved hjelp av registeret i Mignes Patrologia Latina, det kan enten skyldes at registeret er ufullstendig eller at tolkningen stammer fra en annen forfatter og er blitt tillagt Augustin. Men dette er av mindre betydning i denne sammenhengen, hovedsaken er at Kongespeilet gjengir en oppfatning som sikkert har vært utbredt i middelalderen. I og for seg er det derfor ikke noe argument for at Stjórn har lånt fra Kongespeilet at stedet ikke forekommer i Bibelen: på samme måte som når det gjelder dødsstraffen, kan forfatteren av Stjórn også ha lånt fra en kommentar. Viktigere er derimot den underlige plasseringen stedet har fått i Stjórn.

Stjórn gjengir — med visse tillegg²⁶ — Bibelens beretning om da Batsebas og Davids sønn døde og Davids sorg og forgyves bønn for barnets liv: «A vij degi andadiz barnit er Daudid bad fyrer til guds at lifa skyllði.

²⁴ Jfr. Hofmann s. 7. Hofmann mener at forfatteren av Kongespeilet selv har funnet på å sette dette i forbindelse med Uriasepisoden.

²⁵ Polycraticus, ed. Giles, 1848, IV 2.

²⁶ Det heter i Stjórn at David ved denne anledning diktet salmen Miserere (Salme 51; 50 i Vulgata) og at han lå i en dyp grav mens han sørget og ble løftet opp ved Guds nåde for hvert vers han sa frem. Dette er vel en av middelalderens utallige legender, jeg har ikke undersøkt nøyere hva som er Stjórn's kilde.

Enn su var annur hefnd ...» osv. — og så regnes de tre straffene opp. Deretter følger så beretningen om Davids reaksjon på budskapet om barnets død. Det logiske måtte vel være å nevne disse straffene i forbindelse med Natans ord til David om hvilken straff han skulle lide.

I Kongespeilet nevnes imidlertid også de to andre straffene umiddelbart etter at det er fortalt om barnets død: «oc do barnit ahinum attanda²⁷ dæge. En þæsse var annor hæfnd ...» Det ser altså ut som forfatteren av Stjórn har tatt dette avsnittet temmelig direkte fra Kongespeilet uten å se så svært nøye på om det passet i sammenhengen. I Kongespeilet er derimot beretningen fullstendig logisk. Hensikten er å vise at David ble straffet, selv om han ikke ble forkastet av Gud, og ordene danner slutten på det som sies om denne episoden før forfatteren går over til fortellingen om Saul og amalekittene.

Det er interessant å se at Kongespeilet her ved sin konsentrasjon faktisk forbedrer Bibelen. Bibelen er nemlig noe inkonsekvent: Natan truer først med at sverdet aldri skal vike fra Davids hus og at en annen skal ligge med hans hustruer, men mildner ved Davids anger straffen til at barnet som er en følge av Davids synd, skal dø. Men en del av den første straffen blir også iverksatt: Absalom ligger med Davids hustruer (2. Sam. 16,22). Ved at Natans replikk er sløyfet i Kongespeilet, unngås disse inkonsekvensene, og alle straffene får sin naturlige funksjon som eksempler på Guds rettferdighet.

I Stjórn er det derimot ganske tydelig at vi har å gjøre med et lån, og til med et temmelig klosset lån. Riktignok har ikke Stjórn overtatt stedet ordrett,²⁸ men det er likevel «klippet» nokså direkte uten at forfatteren har sett så nøye på hvordan det passet.

I det andre eksempelet som viser Stjórn's avhengighet av Kongespeilet er «klippingen» derimot meget kunstferdig utført. På slutten av 2. Sam. (s. 547 f.) har Stjórn en karakteristikk av David hvorav så å si hvert ord finnes ett eller annet sted i Kongespeilet:²⁹

²⁷ De fleste hss. av Kongespeilet har 8. dag, to har 7. (F. Jónssons utg. s. 254), Stjórn og Vulgata har 7.

²⁸ Der er et par mindre forskjeller. Den viktigste er at den tredje straffen i Stjórn er «allar þær skaprávnir er synir hans væitto honvm», mens Kongespeilet bare nevner Absaloms synd. Forfatteren av Stjórn tenker vel her v.s.a. Absalom på Amnon (2. Sam. 13, Stjórn s. 519 ff.) og Adonja (1. Kg. 1, jfr. ndf. s. 183 ff.). Dette er vel en utbrodering forfatteren selv har funnet på, og den tyder på en viss selvstendighet i forhold til kildene.

²⁹ Jfr. Hofmann s. 6. Hofmann har ikke med argumentet om plasseringen (ndf. s. 175 f.).

Stjórn

Nv ma a þessi frasavgn marka ok mǫrgum ǫðrum þvilikvm sem nv hafa sagðar verið. hverso liknarfvllr oc giezkv Daudid konvngv var við allt folk.

at hann villdi helldr dauða þola enn sia annars davða. nema þar er hann sa at fyrir rettlætis sakir veri refsing ger.

Hann var manna vaskastr til vapna í orrostvm oc vel harðr i rætttri refsing. Hann var maðr goðgiarnn oc asthollr hveriom manni oc avmhiartaðr yfir vforvum hvers mannz. Hann var tryggv oc trvr i ǫllum lvtvm oc sva lastvarr at hann villdi ecki vamm vita a sik. raðvandv oc fastorðr i vinattv oc i ǫllum lvtvm. litillatr oc þolinmoðr vmfram aðra menn sva at æigi var annarr hans maki i Jsraels folki at allri gæzku.

þi at sialfr gvð tok sva til orðz i vitnisbvrðinvum þa er hann valði Daudid til konvngs. at hann kvaz fvndit hafa mann eptir lvnderni sinv.³⁰ Enn þvi völdi bræysklæikr mannligrar vstyrktar er hann fell i syndir eða afbrigði gvðs boðorða.

Kongespeilet

Nu matt þu aslicum lutum marca oc margum aðrum þvilicum hvorsu licnar fullr oc gœzku er dauid var við allt folk / oc sva sæm Guð sa í briosti hans milldi oc miskunsæmð oc litillæti sva þæcti guð ibriosti sauls agirnð oc grimleic oc hoflaust dramb ... / (115.27—30)

hann villdi hælldr sialfr dauða þola en sia annars dauða nema þar sæm hann sa at firir rettdœmis sakar væri ræfsing gor. (115.16—17)

hann var manna vaskaztr til vapna í orrostom. oc væl harðr iretttri ræfsing en hann var maðr goðgiarn oc ast hollr hværium manni oc aúm hiartaðr ivir ufarum hværs mannz hann var oc tryggv maðr i allum lutum raðvandv fast orðr ívinatto oc iallum heitum oc sva last varr at hann villdi ængan lost ásic vita.

oc æigi var hans maki i israels folki

þvi at Guð toc sva til orðz ivitnis burð sinum þa er hann kaus dauid til konongs at hann kvazt funnit hafa mann æpter lundærni sinu.³⁰ En þat vollde bræyskleicr manndomsens at dauid fell iþa soc sæm fyrr roeddum vit um at hann horaðe ... (108.27—33)

³⁰ Ordene stammer — i denne form — fra en tale av Paulus, Ap.gj. 13, 22.

enn hann var hinn hogverasti
ok hinn miskvunnsamasti.
sva at hann iðraðiz oc græt
akafliga
oc það gvð ser liknar ok bavð
sik vndir hans raðning þegar
hann fell i nockvra savk.

David var hinn hogværazti oc
hinn miskunnzamazti (115.31)
þa iðraðest hann þegar
akafliga
oc það guð licnar (115.9)
[oc það guð licnar]
þegar hann fell innocora soc.
(115.31—32)

Det kan neppe være tvil om at disse karakteristikkene opprinnelig stammer fra Kongespeilet. For det første ut fra tekstene isolert sett. Det kan nok virke eiendommelig at Stjórn har satt sammen sin karakteristikk av David ut fra biter fra forskjellige steder i Kongespeilet. Men det er langt vanskeligere å tenke seg at Kongespeilets forfatter skulle ta en enhetlig karakteristikk som den i Stjórn, skjære den i småbiter og plassere den rundt på forskjellige steder i sin fremstilling i en annen rekkefølge enn den opprinnelige. Og ikke nok med det: midt inne i de lånte setningene må han så meget kunstferdig ha plassert sine karakteristikk av Saul. At en forfatter som etter alminnelig oppfatning viser en utpreget selvstendig holdning til sine kilder, skal ha tydd til slike krumspring for slavisk å følge sitt forelegg, virker nærmest utrolig. Da er det lettere å tenke seg at forfatteren av Stjórn har samlet det han har kunnet finne av karakteristikk av David på de forholdsvis få sidene som Kongespeilets fortelling om David og Saul utgjør, og plassert dem på ett sted. Han har tydeligvis tatt utgangspunkt i den avsluttende karakteristikken av David etter det siste eksemplet på hans gode egenskaper og funnet at det kunne passe med noen flere betraktninger om ham. Dermed har han samlet det han kunne finne, men sørget for å utelate det som ikke passet i hans sammenheng, nemlig karakteristikken av Saul. Resultatet får man si er blitt ganske vellykket: det er først ved sammenligning med Kongespeilet at lånene oppdages.

For det andre har alle disse generelle karakteristikkene av David sin naturlige plass i Kongespeilet, og slutt karakteristikken, umiddelbart etter fortellingen om Davids vilje til å ofre seg for folket, gir en logisk konklusjon på alt som er sagt om David og Saul og et tilfredsstillende svar på Sønnens spørsmål om hvorfor de fikk forskjellig dom. Plasseringen i Stjórn er heller ikke unaturlig. Den kommer i tilknytning til den samme fortelling som i Kongespeilet — riktignok ikke direkte etter, et lite avsnitt ligger imellom. Dessuten danner den avslutningen på 2. Sam., hvor David er hovedpersonen. Likevel er ikke dette det mest naturlige stedet

for en karakteristikk av David: det måtte vel være ved hans død (1. Kg. 2,10—11). Og her har da også Stjórn en kort karakteristikk som er noe annerledes enn den første (s. 553 f.). Det naturlige måtte være å plassere hele karakteristikken der. Når dette ikke er gjort, er det rimelig å tenke seg at det skyldes innflytelse fra Kongespeilet, som har karakteristikken i forbindelse med det siste eksempelet på Davids gode egenskaper.

For det tredje tyder også innholdet i karakteristikken på at den egentlig stammer fra Kongespeilet. Den sier nok mye om Davids egenskaper generelt, men legger mot slutten særlig vekt på å unnskyldte Davids synder. I en alminnelig karakteristikk av den store kong David som avslutning på den detaljerte beretning om ham, ville dette neppe være naturlig, selv om det ikke er utenkelig. Karakteristikken på s. 553 f. sier da heller ikke noe om dette. I Kongespeilet er det derimot selvsagt at dette må være en hovedsak: poenget er jo nettopp å vise hvorfor Gud dømte David mildt.

Det kan derfor vanskelig være tvil om at den avsluttende karakteristikken av David i Stjórn er lånt fra Kongespeilet. Derimot er det neppe grunn til å tenke seg at Kongespeilets karakteristikker er lånt direkte fra noe bestemt verk: de faller naturlig inn i diskusjonen av David, og kan godt være laget av forfatteren selv på grunnlag av Bibelens beretning. Men selve tankegangen er neppe original: der har eksistert en rekke sammenligninger av David og Saul og karakteristikker av dem begge i middelalderen,³¹ så forfatteren av Kongespeilet har nok hatt rikelig med stoff å bygge på, selv om han neppe slavisk har kopiert en bestemt versjon.

Et tredje argument for at Stjórn bygger på Kongespeilet finner vi i Davids ord når han skåner Saul.³² Mens Bibelen her lar ham begrunne sin handling utelukkende med at Saul er Herrens salvede (1. Sam. 24,7; 26,10—11), har Kongespeilet en rekke grunner som ser ut til å hentyde til Sverres kamp mot Magnus Erlingsson: Saul er blitt konge på gyldig måte, han har ikke tatt riket fra Davids slektninger med svik, og David har ingen slektninger å hevne på ham, hele tiden underforstått: i motsetning til Magnus.³³ Stjórn har det samme avviket i Davids ord første gang han skåner Saul (s. 480), men følger Bibelen i gjengivelsen av den andre epi-

³¹ Der er også eksempler på at Guds ulike dom av dem har voldt problemer: Augustin sier at der var forskjell på Sauls og Davids anger, Gud så at Saul ikke angret oppriktig (*Contra Faustum* XXII. 67, PL 42, col. 442 f.). Petrus Comestor henviser til «idololatrae» som innvender at Israels Gud er urettferdig p.g.a. sin ulike dom av David og Saul (*Historia Scholastica*, PL 198, col. 1334).

³² Jfr. Hofmann s. 7 f.

³³ Jfr. Paasche, *Kong Sverre*, 3. utg., 1948 s. 283 f.

soden (s. 485, jfr. 1. Sam. 26,5—12). Kongespeilet har tillegg begge steder, men noe forskjellig.

Umiddelbart virker det mer rimelig at en slik replikk stammer fra Kongespeilet, som jo på flere måter forsvarer kongedømmets og det herskende dynastis interesser, enn fra en bibeloversettelse. Likevel må vi regne med den muligheten at den kan være eldre og stamme fra prekener, stridsskrifter eller muntlig agitasjon fra Sverres tid. Man skulle nemlig tro at denne episoden har vært brukt i propagandaen fra begge sider under kampen mellom Sverre og Magnus. Sverre sammenlignet seg jo ofte med David,^{33a} og salvingen spilte en viktig rolle i Magnus' propaganda.^{33b} Det er likevel ikke utenkelig at replikken opprinnelig stammer fra Kongespeilet, men muligheten for at den er eldre er så pass stor at denne episoden isolert sett ikke er noe sikkert argument for at Stjórn bygger på Kongespeilet.

Vi har nå gått igjennom de viktigste beleggene fra Davids historie for at Stjórn har lånt fra Kongespeilet. I alle disse tekstene henger avvikene fra Bibelen ganske klart sammen med Kongespeilets tendens — det er jo nettopp derfor det har latt seg gjøre å påvise at Stjórn bygger på Kongespeilet. Men i de fleste andre tekstene som er felles, lar det seg ikke gjøre å påvise noen slik tendens: avvikene virker tilfeldige og kan vel best forklares ved at forfatteren av Kongespeilet har gjengitt fritt etter hukommelsen i stedet for å sitere direkte. Men også fra disse tekstene har forfatteren av Stjórn lånt. Hvorfor har han så lånt? Og hvorfor har han lånt noen avsnitt og ikke andre?

I alt er ca. 1/3 av Kongespeilets tekst angående David overtatt av Stjórn. Kongespeilets tekst (se s. 168 ff.) kan deles inn i tre typer: hovedfortelling (2 d, 2 e, 3 c, 5 b, 5 d, 5 g, 5 i, 5 k, 5 l, 6 a, 6 d, 6 f, 6 g), hvorav det aller meste er replikker, resyméer (2 c, 3 b, 5 a, 5 c, 5 e, 5 f, 5 j, 6 c) og resonnerende avsnitt (1, 2 a, 2 b, 3 a, 3 d, 4, 5 c, 5 h, 5 m, 6 b, 6 e, 7). Vi ser straks at de aller fleste lån i Stjórn er hentet fra hovedfortellingene. Faktisk har Stjórn lånt fra alle hovedfortellingene unntatt én, nemlig Jonatans forbønn for David (5 d): Fra en annen, hvor David skåner Saul for annen gang (5 b), er der bare svake innslag i Stjórn. Fra de resymerende avsnittene har Stjórn bare hentet enkelte ord og setninger (3 b?, 5 a) og fra de resonnerende en del karakteristikker av David (2 b, 6 e, 7), ellers

^{33a} Paasche, Kong Sverre s. 283, Edda 1915, s. 202 f. Særlig interessant er det at Sverre ser ut til å anvende historien om David og Saul på seg selv og Magnus i sin tale ved Magnus' død, Sverris saga, utg. G. Indrebø s. 106.

^{33b} Sverris saga s. 67, 90.

ingenting. Denne fordelingen av lánene er opplagt ikke tilfeldig. Den kan skyldes at forfatteren av Stjórn har funnet replikkene særlig gode og gjerne har villet overta dem, men det er vel så rimelig å tro at det henger sammen med at replikkene er den eneste typen tekster som kan gå inn i en bibeloversettelse: selve fortellingen er stort sett for kortfattet til å kunne brukes, og de resonnerende avsnittene passer bedre i et kommentarverk enn i en oversettelse. Men at så lite av de resonnerende avsnittene er lånt, tyder ikke på at Kongespeilet har vært særlig viktig eller hatt særlig autoritet for forfatteren av Stjórn, slik Hofmann antyder (ovf. s. 164). Da skulle man tro at mer av Kongespeilets tankegang hadde vært med. Slik det nå er, ser det heller ut som det har vært om å gjøre å *unngå* å få særlig mye med av Kongespeilets tankegang. Man kan selvsagt godt forstå at det ville være vanskelig å passe alle Kongespeilets betraktninger om forskjellen mellom Saul og David og forholdet mellom deres synder inn i en bibeloversettelse, selv om oversetteren tillå disse tankene stor betydning. Heller ikke er det så rart at allegorien med de fire søstre er utelatt,³⁴ den blir omhyggelig forklart i sammenheng med syndefallsberetningen i Kongespeilet, og man kan tenke seg at forfatteren av Stjórn har funnet det vanskelig å introdusere den i sin beretning om David og Saul. Det som derimot er påfallende, er at forfatteren av Stjórn er så rask med å kutte sine sitater så snart han kommer til et resonnerende avsnitt. F.eks. er Kongespeilets betraktninger om Sauls motiver for å skåne amalekittene (110.18—23) og om hans overmøte (110.15—18 o.fl. st.) ikke med, enda Samuels ord til ham like før er lånt (110.12—14). Davids motiver for å øke sin synd ved drapet på Urias er ikke med (108.39—109.5), derimot hans motiver for å be om straff over seg selv, fordi dette kommer til uttrykk gjennom en replikk (109.6—12). Likeledes er de innledende ordene om at Gud tross alt straffet David utelatt (109.15—17), selv om både ordene før (Natans replikk, 109.13—15) og etter (de tre straffene, 109.17—25) er lånt. Sauls motiver for sitt første drapsforsøk (111.21—24) og Davids for å skåne Saul første gang (113.22—34) er også med, fordi dette kommer til uttrykk gjennom replikker.

Det ser altså ut til å være formen mer enn innholdet som bestemmer hva

³⁴ Den forekommer i forbindelse med dommene over David etter synden mot Urias (109.12—13) og over Saul etter synden med amalekittene (110.14—15), på samme måten som ved de øvrige av Guds dommer Kongespeilet forteller om. Jfr. E. Moland, «Les quatre filles de Dieu» dans le miroir royal norvégien, *Epektasis, Mélanges patristiques offerts au cardinal J. Daniélou*, 1972 og M. Tveitane, "The four daughters of God" in the Old Norse King's Mirror, *Neuphilologische Mitteilungen* 4 LXXIII, 1972.

forfatteren av Stjórn overtar: han har ingen betenkeligheter med å ta med stoff som ikke står i Bibelen eller deler av Kongespeilets spesielle resonnement så lenge det kommer til uttrykk i rent fortellende avsnitt eller i personenes replikker, derimot unngår han forklarende tillegg. Hvis forfatteren av Stjórn har vært en sterk beundrer av Kongespeilet og av den grunn gjerne ville hente sitater derfra, ser det derfor ut til at det er dets litterære form, ikke dets innhold, som i første rekke har gjort inntrykk på ham.

Der er to steder i historien om David som ikke passer helt inn i det foregående resonnement: karakteristikken av David, hvor et resonnerende avsnitt er lånt, og Jonatans ord til Saul, hvor en replikk ikke er lånt.

At karakteristikken av David er lånt, henger antagelig sammen med at personkarakteristikker — utover Bibelens egne — ikke er så helt sjeldne i Stjórn. Der er en rekke eksempler på allegoriske utlegninger og religiøse betraktninger om forskjellige bibelske personer, hentet fra kirkefedrene eller andre religiøse forfattere.³⁵ Bl.a. har Stjórn, som vi har sett (s. 176 f.), senere en karakteristik av David, og den er delvis tatt fra kirkefedrene. Det må innrømmes at innholdet i disse karakteristikkene er temmelig forskjellig fra Kongespeilets, men forfatteren kan likevel ha følt at en slik personkarakteristikk brøt mindre med fortellingen ellers enn de øvrige resonnerende avsnittene i denne delen av Kongespeilet. Dessuten er jo David hovedpersonen i denne delen av Bibelen og en av de viktigste personene i Det gamle testamente, slik at dette også kan ha gjort det naturlig å ha med en karakteristik av ham.

At Jonatans forbønn ikke er lånt, er det vanskeligere å finne noen forklaring på. Den står i et avsnitt hvor der ikke er særlig mange lån, midt mellom to resyméer som til sammen omfatter 4 kapitler (1. Sam. 18,13—22,13), så det kan vel tenkes at forfatteren av Stjórn har oversett den, men så svært sannsynlig er ikke dette. Man kan også tenke seg at den har manglet i den teksten forfatteren av Stjórn har brukt. Dette blir likevel bare en gjetning. Men selv om det ikke finnes noen tilfredsstillende forklaring på at denne teksten ikke er lånt, rokker ikke dette ved hovedinntrykket av hvilke tekster Stjórn låner, og det står fast at innenfor disse rammer er så å si alt som kan lånes, lånt.

Graden av lån innenfor de enkelte avsnitt varierer noe. Noen avsnitt er overtatt i sin helhet, så å si ordrett, og erstatter oversettelse fra Bibelen. Dette gjelder Davids bekjennelse (2 d) og Davids ord til sine menn om

³⁵ Storm, Arkiv for Nord. Fil. III, 1886 s. 249 regner opp en del slike steder. Jfr. ellers ndf. n. 59.

hvorfor han ikke vil legge hånd på Saul (5 k, første del) og Davids klagesang over Absalom (6 d), til en viss grad også Abimeleks ord til Saul (5 g), men her forkorter og forandrer Stjórn noe. Men det vanligste er at Stjórn kombinerer Kongespeilets og Bibelens versjon. Hofmann nevner ett eksempel på dette, Davids klagesang over Saul og Jonatan (6 a).³⁶ Her er Bibelens ord nokså sterkt forkortet i Kongespeilet; forfatteren har til og med selv antydnet at han har forkortet («slíc orð oc marg annor þvilic mællti dauid . . .»), 115.5—6). Forfatteren av Stjórn har derfor supplert med Bibelen og satt Kongespeilets ord inn på passende steder. Det samme har han gjort med Davids ord til Saul etter episoden i hulen, hvor Kongespeilet også har forkortet ganske sterkt (5 k). Andre eksempler er dialogen mellom Saul og Samuel (3 c), og Davids klage ved Abimeleks død (5 i). Der er også flere eksempler på at Stjórn har tillegg til Bibelen som ikke står i Kongespeilet, og som forfatteren enten har funnet på selv eller har fra en annen, ukjent kilde. Det mest iøynefallende er Jonatans forbønn for David hos Saul (Stjórn s. 469).^{36a} Andre eksempler er Sauls ord i forbindelse med sitt første drapsforsøk (5 a) og Davids sorg over Abimelek (5 i). Vi har altså ikke å gjøre med noen mekanisk kopiering av de passende avsnittene i Kongespeilet. Forfatteren av Stjórn har tydeligvis hatt både Vulgata og Kongespeilet foran seg og sørget for å få med de viktigste momentene i Vulgatas versjon der Kongespeilet har forkortet sterkt. Og han har også utbrodert enkelte avsnitt slik han har gjort i en del andre tilfelle hvor han ikke har vært avhengig av Kongespeilet.

Disse iakttagelsene kan forklares på to måter: sitatene fra Kongespeilet kan være satt inn i en allerede etablert oversettelse fordi oversetteren selv eller en annen syntes de var så gode at de burde være med, eller de kan være føyet inn under selve arbeidet med oversettelsen fordi oversetteren ville bygge på det som allerede fantes av oversettelser. Et par mindre detaljer ser ut til å peke i den siste retningen.

I fortellingen om Sauls drap på prestene i Nobe heter det både i Kongespeilet og Stjórn at prestene var prydet³⁷ med «kennimanligri tign» i stedet for at de bar «ephod» eller lerretslivkjortler som i Bibelen (Kgs. 112.32; Stjórn s. 476, 1. Sam. 22,18). Man kunne godt tenke seg at Stjórn's forfatter her oversetter noe fritt av hensyn til sine lesere. Men det under-

³⁶ Hofmann s. 9.

^{36a} Jonatans høflige tiltale til sin far («Goðan dag minn herra. ek em skyldr at veita þer hlyðni oc hæl rað . . .») kan minne om begynnelsesordene i Kongespeilet, men sammenhengen kan også være tilfeldig.

³⁷ Skryddir — Kgs., pryddir — Stjórn.

lige er at han bruker ordet ephod andre steder, bl.a. på siden etter.³⁸ At han oversetter fritt her, kan være tilfeldig, men det er mer rimelig å tro at han er påvirket av Kongespeilet.

Dessuten kan Stjórn's veksling mellom «biskup» og «kennimaðr» om prestene i Det gamle testamente tyde på avhengighet av Kongespeilet. I Vulgata kalles prestene i de aller fleste tilfelle «sacerdotes». I Kongespeilet kalles de konsekvent biskoper. I Stjórn brukes betegnelsene tilsynelatende om hverandre, men ser man nærmere etter, er der en markert tendens til å bruke «biskop» på de stedene Kongespeilet har biskop. Eli og hans sønner kalles hele tiden «kennimenn», til tross for at de jo hadde samme stilling som deres etterkommere Abimelek og Abjatar fikk senere.³⁹ I «En tale» kalles de biskoper,⁴⁰ i Kongespeilet er de ikke nevnt. Om Abimelek veksler betegnelsen i den første episoden,⁴¹ hvor David ber om hjelp, den er da også svært summarisk fortalt i Kongespeilet. I den andre episoden, om Sauls hevn over Abimelek, kalles han konsekvent «biskup» i Stjórn.⁴² Hans sønn Abjatar kalles ellers av og til «kennimaðr», av og til «biskup», likeledes dennes kollega og etterfølger Sadok. I episoden fra 1. Kg. 1 og 2, som også er utførlig gjengitt i Kongespeilet, kalles de konsekvent biskoper (Stjórn s. 549—52, 555 f.), ellers veksler det: 4 steder kalles de «kennimenn», (s. 477, 489, 528, 531), 3 steder «biskupar» (s. 527, 542, 556). Ellers brukes betegnelsen «biskup» et par steder i 2. Kg., men her er den oversettelse av «summus sacerdos», «primus sacerdos» eller «pontifex» (s. 649, 653; 2. Kg. 22,3—14; 25,18).

Selv om betegnelsen «biskup» om prester i Det gamle testamente forekommer på andre steder i Stjórn enn der den kan være overtatt fra Kongespeilet, brukes den, som vi har sett, bare om personer som er kalt biskoper i Kongespeilet. Også her har vi derfor et indisium på påvirkning fra Kongespeilet.

Slike små inkonsekvenser i oversettelsen er lette å forklare hvis man tenker seg at oversetteren har sittet med både Kongespeilet og Vulgata foran seg og mer eller mindre ubevisst latt seg påvirke av Kongespeilets oversettelse. Derimot virker det lite rimelig at slike enkeltuttrykk skal ha blitt føyet inn i en allerede etablert oversettelse. I seg selv er to slike eksempler likevel ikke nok til å bygge noen helt sikker konklusjon på,

³⁸ Stjórn s. 431, 451, 477, 489.

³⁹ Stjórn s. 427, 430—32, 451 ff. Også presten Urias i 2. Kg. 16, 10 ff., som ser ut til å ha vært en slags yppersteprest, kalles kennimaðr (Stjórn s. 638).

⁴⁰ En tale, utg. A. Holtmark, s. 2.

⁴¹ Stjórn s. 474, 2 ganger biskup, 2 ganger kennimaðr.

⁴² Stjórn s. 476, 3 ganger biskup.

men det skal vise seg at den blir ytterligere underbygget når vi går over til å undersøke Salomos historie.

Salomos historie

Fortellingen om Salomo følger umiddelbart etter den brede behandlingen av forholdet mellom David og Saul. Den har form av en rekke spørsmål fra Sønnen om en del av Salomos tilsynelatende tvilsomme domsavgjørelser var rettferdige, og leder via ett av disse spørsmålene over til en diskusjon om forholdet mellom kongedømme og kirke og til en betoning av kongens ansvar generelt. Avsnittet er bygget opp på følgende måte:

1. Salomos dom mellom de to kvinnene, ville han ha latt barnet dele hvis moren ikke hadde gitt seg til kjenne, og ville dette ha vært rettferdig (115.36—116.15)?

2. Spørsmål om Salomos drap på Joab, Adonja og Simei, generelt ut-sagn om Salomos rettferdighet, Salomos drøm (116.16—30).

a) Begrunnelse av drapet på Simei (116.31—117.26).

b) Begrunnelse av drapet på Adonja (117.26—120.27).

I. Adonjas opprør (117.26—119.28).

II. Adonjas bønn om Abisag til hustru (119.29—120.27).

c) Drapet på Adonja og Joab (120.28—121.7).

d) Avsettelsen av Abjatar (121.7—19).

3. Nye spørsmål som reises ved Farens svar: hvorfor ble Joab drept i tempelet, hvorfor holdt ikke Salomo sitt løfte til Batseba (121.20—28)?

a) Svar på det andre spørsmålet: prinsipper for hva slags gaver en høvding kan gi, når han kan ta løfter tilbake (121.29—123.7).

b) Svar på det første spørsmålet: forholdet mellom konge og biskop, kongens ansvar og hans regnskap for Gud etter døden (123.8—125.28).

4. Nytt spørsmål fra Sønnen om avsettelsen av Abjatar i tilknytning til diskusjonen om konge og biskop: røvet ikke Salomo fra biskopens hall? Videre utdyping av forholdet mellom kongedømme og kirke i tilknytning til dette (125.28—126.41).

Vi ser at denne diskusjonen er noe annerledes bygget opp enn historien om David og Saul. Sønnens spørsmål har tematisk liten tilknytning til det foregående, tilknytningen ligger utelukkende i det kronologiske («um på luti er siðar urðu», 115.40). Eksempelene er også neppe bare tenkt som for-bilder for hvordan kongen skal dømme: det dreier seg snarere om å for-klare noen dommer som et av de store forbildene i Det gamle testamente, Salomo, har avsagt og som virker moralsk temmelig tvilsomme. Eksemp-

lene danner her utgangspunktet, ikke de generelle normer. Men visse normer kommer likevel ut av dem, for det første prinsipper for kongens forhold til gaver og løfter, for det andre prinsipper for forholdet mellom konge og kirke. Det kan faktisk se ut som hensikten med eksemplene nettopp er å komme frem til disse normene. De generelle diskusjonene om dette, dvs. pkt. 3 og 4 i den foregående oversikten, skal vi ikke komme nærmere inn på her, i dem er det lite av betydning for forholdet mellom Kongespeilet og Stjórn. Men vi må ha dem for øye, for å se om de påvirker gjengivelsen av de bibelske episodene.

Den lengste og mest detaljerte av de bibelske episodene er fortellingen om Adonjas opprør og tronskiftet etter David. Den vil jeg la danne utgangspunkt for den følgende undersøkelsen.

Denne fortellingen er allerede blitt behandlet av Johan Schreiner i to artikler.⁴³ Schreiner prøver her å sette den inn i tidens politiske debatt. David valgte selv sin etterfølger ved å foretrekke den yngre Salomo for den eldre Adonja, og «biskop» Abjatars valg av Adonja var ugyldig. Dette må bety at Kongespeilet hevder fri designasjon, ikke automatisk arvefølge som tronfølgeprinsipp, og verket må derfor være skrevet før tronfølge-loven av 1260. Dessuten må det ha til hensikt å ta avstand fra kirkelig innblanding i tronfølgespørsmål. Fortellingen gir dermed også uttrykk for den antikirkelige tendens som for Schreiner er selve kjernen i Kongespeilets ideologi. Schreiners syn gir tilsynelatende en rimelig forklaring på den brede plass fortellingen om Adonja har i Kongespeilet. Schreiner har imidlertid ikke sammenlignet Kongespeilets versjon med Bibelens og heller ikke med Stjórn's. En slik sammenligning viser at hans syn ikke er holdbart.

I Bibelen fremstilles en typisk hoffintrige før det ventede tronskifte. Adonja, som er eldre enn Salomo, får en del av de ledende i riket med seg og lar seg utrope til konge for å skape et fait accompli. Salomos mor, Batsaba, og profeten Natan skynder seg til David, forteller ham hva som er hendt og minner ham om at han har lovet at Salomo skal bli konge. David samtykker, og Salomo blir konge, til stor forferdelse for Adonja, som flykter til alteret og ber Salomo om nåde. I Kongespeilet er første del av historien sterkt forkortet, hovedvekten er lagt på Davids reaksjon. Men det viktigste er at poenget er et annet: Adonjas opptreden blir fremstilt som opprør mot David. Batsaba og Natan — dessuten «biskop» Sadok og

⁴³ Kongespeilet som kampskrift, Festskr. til Harald Grieg, 1950, og Bidrag til datering av Kongespeilet, HT 36, begge her sitert etter Studier over Konungs skuggsiá s. 31—48.

«høvdingen» Benaja, som i Bibelen først blir tilkalt senere — forteller David hva som er skjedd, men minner ham ikke om noe løfte. Derimot kommer David med et kraftig utbrudd mot Adonja og sammenligner sin egen handlemåte overfor Saul med Adonjas mot ham: selv tjente han Saul trofast enda han var salvet til konge og Saul strebet ham etter livet, og ventet til Gud selv dømte Saul fra riket, mens hans egen sønn Adonja dømmer ham fra riket før han er død. Derfor skal Adonja med spott miste sin rang, på samme måte som Lucifer, som gjorde opprør mot Gud («firi pui skal han med hadung fra falla þessari sæmd suo sem sa fell er hina uppreist fyrstu gerdi med drambi moti drottni sinum».) Adonjas opptreden her blir altså eksempel på en av hovedsyndene i Kongespeilet, «dramb» — overmot, tilsvarende lat. «superbia»,⁴⁴ og han innordnes i rekken av dem som står Gud imot på samme måte som Lucifer og Saul. Dessuten er det her i motsetning til Bibelen antagelig forutsetningen at han som den eldste ville ha fått riket hvis han ikke hadde gjort opprør: Salomo har ikke fått noe løfte, men fordi broren har gjort seg uskikket, går riket over til ham. Det er derfor nærliggende å sette Kongespeilets versjon i sammenheng med norsk tronfølgediskusjon slik Schreiner gjør, bare med motsatt konklusjon. Det ser ut som om det er svært om å gjøre for forfatteren av Kongespeilet å finne en plausibel forklaring på at Adonja, som er den eldste, ikke blir Davids etterfølger, og det finner han i opprøret. Hvis hensikten, som Schreiner mener, var å hevde designasjon som tronfølgeprinsipp, burde han ha gjort det stikk motsatte, eller han kunne nøye seg med å følge Vulgatas versjon temmelig slavisk — da ville han ha fått utmerkede argumenter for designasjon. Hensikten med Kongespeilets avvik fra Bibelen ser derfor snarere ut til å være å unngå å komme i konflikt med de prinsipper som ligger bak tronfølgeloven av 1260 enn å forkynde avvikende tronfølgeprinsipper. Schreiners datering av Kongespeilet ut fra tronfølgeloven er derfor uholdbar. Men det går heller ikke an å bruke dette stedet som argument for en datering til etter 1260: forfatteren av Kongespeilet kan ha hatt like stor interesse av å støtte prinsippene om primogenitur og automatisk arverett enten disse prinsippene var formulert i lovs form eller ikke. Det kan likevel diskuteres om det virkelig er forutsetningen i Kongespeilet at Adonja skulle arve riket. Personlig er jeg tilbøyelig til å tolke Davids ord i den retning, men det kan ikke utelukkes at meningen er at Adonja skal falle fra den rang han har tilrevet seg. Dette får likevel liten betydning for vår konklusjon når det gjelder

⁴⁴ Jfr. T. Tobiassen, HT 43 s. 231. Begrepet står sentralt i Kongespeilet og både betydning og funksjon bør utvilsomt analyseres nøyer.

Schreiners tese: i alle tilfelle står det fast at forfatteren av Kongespeilet ikke har utnyttet de mulighetene Bibelens beretning byr på til å hevde designasjon som tronfølgeprinsipp i og med at han ikke har med Davids løfte.

Hovedhensikten med Kongespeilets avvik fra Bibelen er likevel neppe å forsvare et bestemt syn på tronfølgespørsmål. Først og fremst er det nok troskapen som skal fremheves gjennom karakteristikken av Adonjas handling som opprør. Dette kommer klart frem gjennom sammenligningen med Lucifers «drottinsvik» og kontrasten til Davids troskap mot Saul. Ser vi på historien mer isolert, kan vi også finne grunner til Kongespeilets spesielle versjon. Faren har en ikke helt enkel oppgave, nemlig å forsvare at Salomo drepte Adonja fordi han ba om Abisag til hustru, enda han først hadde skånt ham da han hadde latt seg utrope til konge, og enda han på forhånd hadde lovet Batseba, som bar frem bønner på vegne av Adonja, å gi henne det hun ba om. I denne situasjon er det klart at en svartmaling av Adonja vil gjøre det lettere å forsvare Salomos handlemåte.

Kongespeilets avvik fra Bibelen kan altså også her lett forklares ut fra hensikten med å gjengi historien. La oss så se hvordan Stjórñ gjengir den. Stjórñ (s. 548—52) følger langt på vei Bibelen og har med henvisningen til Davids løfte til Salomo. På den annen side karakteriserer Stjórñ Adonjas handling som opprør og lar David si det samme som i Kongespeilet om dette opprøret. Stjórñ opererer altså øyensynlig med en selvmotsigelse: Salomo blir konge for det første fordi David på forhånd har lovet ham det, for det andre fordi Adonja ved sitt opprør har forspilt sin rett til å være konge. Det ser altså ut til at Stjórñ på en ikke særlig vellykket måte kombinerer Bibelens og Kongespeilets versjon, og det viser at den også her er yngre enn Kongespeilet og delvis bygger på det.

Graden av selvmotsigelse kan likevel diskuteres. Som vi har sett, er det ikke sikkert at det er Kongespeilets forutsetning at Adonja normalt skulle arve riket. Likevel får denne reservasjonen liten betydning for forholdet mellom Kongespeilet og Stjórñ. Vi kan nemlig i detalj påvise hvilke deler av sin historie forfatteren av Stjórñ har hentet fra Kongespeilet og hvilke fra Bibelen. En oversikt over Stjórñs fortelling vil vise dette.

1. Begynnelsen, om selve opprøret = Kgs. 117.29—35 med visse innskudd fra Bibelen og et par detaljer som forfatteren selv har funnet på: at Adonja tok seg hird og gjorde håndgangne menn og at han ikke inviterte Salomo fordi David hadde innsatt ham som tronfølger.
2. Fra Natans reaksjon til Davids svar til Natan og Batseba = 1. Kg. 1, 11—27.
3. Davids svar = Kgs. 117.36—118.5.

4. Davids ord til Batseba, hvor han bekrefter sitt løfte om at Salomo skal bli konge = 1. Kg. 1,28—31.
5. Davids ord til Sadok og innsettelsen av Salomo som konge = Kongespeilets frie resyme av v. 32—39 (118.5—15).
6. Davids velsignelse og formaninger til Salomo = Kgs. 118.15—24,37—38 (fritt etter 1. Kg. 2,1—12, med adskillige tillegg).
7. Benajas velsignelse, innsettelsen av Salomo på Davids trone = v. 36—37 (noe fritt) + Kgs. 119.4—7 (fritt etter v. 35).
8. Adonjas reaksjon og flukt = Kgs. 119.7—10 (resymé — fritt — av v. 41—42) + *oversettelse* av v. 42, deretter videre etter Kongespeilets resymé av v. 43—53, Kgs. 119.10—25.
9. Davids formaning til Salomo før sin død = 1. Kg. 2,1—2 + Kgs. 118.38—119.4 med et par ord fra v. 3—4 innskutt.

Pkt. 1—4 i denne oversikten er det lett å følge forfatteren av Stjórn. Begynnelsen av historien er tatt nokså direkte fra Bibelen med noen innslag fra Kongespeilet til å begynne med og Davids ord om Adonjas opprør (jfr. s. 184) skutt inn mellom v. 27 og 28. Det som kan lånes, er altså lånt, men her har det vært nødvendig med forholdsvis lange passasjer fra Bibelen som supplement, siden Kongespeilet er så kortfattet.

Fra pkt. 5 — i Bibelen fra v. 32 — begynner det å bli komplisert. V. 32 er utelatt i Stjórn, som i det følgende låner Kongespeilets resymé av v. 32—39. En liten detalj røper lånet: Setningen «þui næst mællti Dauid konungr uið Sadoch byskup» forutsetter at Sadok er til stede. Det er han ganske riktig i Kongespeilet — her kommer Sadok, Natan og Batseba sammen til David. Men i Bibelen og Stjórn er bare Natan og Batseba til stede. V. 32, som Stjórn utelater, forteller at Sadok blir tilkalt. I denne delen av fortellingen er det ganske tydelig Kongespeilets versjon som ligger til grunn for Stjórnns gjengivelse. V. 32—39 er langt kortere og friere gjengitt enn det som er vanlig i Stjórn. Stjórnns oversettelser er nok gjerne ganske frie, men det er sjelden vanskelig å følge Bibelen vers for vers. I gjengivelsen av v. 32—39 er dette umulig: v. 33—35, hvor David sier at Sadok, Natan og Benaja skal salve og hylle Salomo, er nokså kort gjengitt, v. 36—37, Benajas ord, er utelatt — de kommer igjen senere — og v. 38—39, som beskriver at de tre utførte Davids ordre, er gjengitt med «þa giorði Sadoch alla luti sem Dauid bauð honum»⁴⁵ — så å si ordrett etter Kongespeilet. Det som kommer deretter, at Salomo ledes frem for David og Davids tale til ham, er i det hele tatt ikke hentet fra Bibelen, dvs. det kan delvis utledes av den beretningen om begivenhetene Adonja får høre,

⁴⁵ Det kan virke eiendommelig at Sadok så desidert er hovedpersonen i denne delen av Kongespeilets beretning. Muligens skyldes det at biskopen jo var hovedpersonen

hvor det sies at Salomo føres frem for David og noen få ord av David gjengies (v. 46—48). Selve Davids tale er delvis bygget på Davids ord til Salomo før sin død, 1. Kg. 2,1—12, når det gjelder formaningerne om enkeltpersoner, mens de generelle formaninger er Kongespeilets egne.

Stjórn gjengir Kongespeilets tale av David omtrent ordrett, men sløyfer i denne sammenhengen to avsnitt, 118.24—37, hvor David gir formaninger om hvordan Salomo bør styre og om hvordan han skal behandle Joab, og 118.39—119.4 om hvordan han skal behandle Abjatar. Bare ordene om Adonja (118.37—38) er med i Stjórn. De utelatte avsnittene kommer i stedet igjen i Davids tale til Salomo før han dør. Formaningene om hevn er som nevnt delvis tatt fra Bibelen, men er omarbeidet i Kongespeilet: en formaning om Bersillais sønner (v. 6) er utelatt — den har selvsagt ingenting å gjøre i Kongespeilets sammenheng. En formaning om Abjatar er tilføyet — noen slik finnes ikke i Bibelen, den kan skyldes hukommelsesfeil eller at Kongespeilets forfatter har ønsket å legge David noen ord i munnen også om ham. Dessuten er tankegangen blitt en annen: i Bibelen er formaningerne utslag av ren hevntørst, i Kongespeilet er de preget av den vanlige kristne begrunnelse for dødsstraffen (jfr. s. 165).

I hele dette avsnittet av Stjórn er det få direkte innslag fra Bibelen. Men de finnes: v. 36—37, i en litt fri oversettelse (Benajas ord, ovf. s. 186) er satt inn etter Davids tale. Men de er blitt galt plassert, siden der ikke er noen tale på dette stedet i Bibelen: ordene blir i Bibelen sagt før Sadok, Natan og Benaja går avsted for å salve Salomo, i Stjórn blir de sagt etter at de er kommet tilbake med ham.

Når Adonja får nyheten om at Salomo er blitt konge, er det tatt med at han fikk vite det av Jonatan, sønn av Abjatar. Stjórn gjengir her først noen ord fra Kongespeilet:

«Enn Adonias spurði epter hverio gegndi sia fagnaðr folksins. hvart sv glæði var fyrir hans sakir oc tignar æða vorv nockur ny tíðendi» (= Kgs. 119.8—10).

Dette er et resymé av v. 41—42:

«Sed et Joab, audita voce tubæ ait: Quid sibi vult clamor civitatis tumultuantis? Adhuc illo loquente, Jonathas, filius Abiathar sacerdotis, venit; cui dixit Adonias: Ingredere, quia vir fortis es, et bona nuntians.»

ved de kroninger forfatteren må ha kjent fra sin egen samtid, kanskje skal det også fremheve den lydige biskop Sadok i motsetning til den ulydige biskop Abjatar. Men forfatteren kan også bare ha husket feil. Det mest sannsynlige er kanskje en kombinasjon av de to typene forklaringer: p.g.a. kroningsskikkene i samtiden har han festet seg mest ved Sadok og gjort ham til hovedpersonen i sin frie gjengivelse.

Adonjas og Joabs spørsmål er altså slått sammen og noe forandret og lagt i munnen på Adonja. Deretter forteller Kongespeilet at han fikk det svar at Salomo var blitt konge, uten å nevne noe om hvem som svarte, en slik detalj har forfatteren regnet som overflødig. Men Stjórn fortsetter med å fortelle at Jonatan kom til:

«Oc a þeirri stvndo somo kom þar Jonathas son Abiathar byskups oc geck fyrir Adoniam. Adonias mællti til hans. þv ert hravstr dræingr och mant þv hafa fram at bera nockvr goð ærendi.»

Forfatteren av Stjórn gjengir altså først Kongespeilets resymé av Bibelen og oversetter deretter det samme stedet, uten å oppdage at han har gjengitt det samme avsnittet to ganger!

Det kan ut fra dette avsnittet neppe være tvil om at Stjórn bygger på Kongespeilet og ikke omvendt. De aller fleste avvik fra Bibelen i Kongespeilet kan med letthet forklares enten som ren forkortelse eller ut fra Kongespeilets generelle tendens, mens de blir uforklarlige hvis vi tenker oss at de har sin opprinnelse i Stjórn. Avsnittet viser også, tydeligere enn eksemplene fra Davids historie, at forfatteren av Stjórn må ha lagt Kongespeilet til grunn for sin oversettelse. Likevel har han ikke kopiert fullstendig slavisk. Han har forsøkt å lage en noenlunde sammenhengende historie ut av de to tekstene han har bygget på og viser en viss selvstendighet i tilpasningen av Kongespeilets tekst, på samme måte som i enkelte andre episoder. Særlig er det grunn til å merke seg delingen av Davids tale til Salomo. I og med at han også må ha med beretningen om Davids siste ord til Salomo før sin død — hvor Kongespeilet har hentet en del momenter til sin formaningsstale fra — må forfatteren av Stjórn dele opp Kongespeilets versjon. Og delingen er absolutt gjort med forstand: velsignelsen og formaningene angående Adonja er tatt med i den første talen, de alminnelige råd om hvordan Salomo skal regjere og formaningene angående Simei, Joab og Abjatar er med annen gang.⁴⁶

Etter den lange fortellingen om Adonjas opprør har Stjórn en kort karakteristikk av David i forbindelse med omtalen av hans død (jfr. s. 176 f.), deretter følger et nytt, langt avsnitt som er lånt fra Kongespeilet, nemlig om Adonjas bønn om å få Abisag til hustru og Salomos straff over ham, Joab og Abjatar. I begynnelsen av dette avsnittet har Kongespeilet et forklarende innskudd om David og Abisag. Stjórn's gjengivelse av denne fortellingen er tydeligvis påvirket av Kongespeilet, men den er plassert på riktig sted, i begynnelsen av 1. Kg. (Stjórn s. 548, jfr. 1. Kg. 1,1—4). Kongespeilets versjon (119.29—37) har her form av et fritt referat uten

⁴⁶ Jfr. Hofmann s. 10.

noen større meningsforandring. Et forklarende tillegg om at Abisag ble regnet som hoveddronning av folket p.g.a. dette forholdet til David danner naturlig overgang til Adonjas bønn. Dette tillegget er med i Stjórn, som også har hentet flere andre setninger nokså direkte fra Kongespeilet.

I selve hovedfortellingen, om Adonjas bønn, Salomos svar og drapet på Adonja, Joab og Abjatar, faller Kongespeilets og Stjórns versjon så å si ordrett sammen (Kgs. 119.28—29, 119.37—121.17, Stjórn s. 554—56, 1. Kg. 2,13—34). Bare ett avsnitt i Kongespeilet er utelatt, nemlig konklusjonen om at Salomo i dette tilfellet hadde rett til å bryte sitt løfte (120.31—35). Slike resonnerende avsnitt lånes, som vi har sett, vanligvis ikke. Dessuten er der et par mindre avvik.⁴⁷ På slutten føyer så Stjórn til v. 27, om at Abjatars avsettelse var oppfyllelsen av spådommen mot Elis ætt, og v. 35 om hvem som ble satt i stedet for Joab og Abjatar. Som ellers er her flere betydelige avvik fra Bibelen. Disse avvikene henger nøye sammen med Kongespeilets formål med historien: den skal danne innledning til en diskusjon om hvilke løfter som bør holdes og hvilke ikke. Derfor er begynnelsen, replikkvekslingen mellom Adonja og Batseba summert opp i én setning: at Adonja ba om Abisag til hustru. At Stjórn også har forkortet begynnelsen, viser klart avhengigheten av Kongespeilet. Slike forkortelser er ellers ikke vanlige der.⁴⁸ Til gjengjeld blir hensikten med Adonjas bønn, å vinne tronen, sterkere fremhevet enn i Bibelen. Videre blir det poengtert at Batseba ikke på forhånd vil si hva hennes bønn består i, samtidig som Salomo formaner henne om at hun må be om noe som er «uel ueitandi». Begge disse tilleggene foregriper delvis den følgende diskusjon. I beretningen om straffene over Joab og Adonja er den vanlige kristne begrunnelsen av dødsstraffen med, dessuten blir sammenhengen mellom Adonjas bønn og straffene over Joab og Abjatar sterkere fremhevet enn i Bibelen, hvor den bare såvidt er antydnet. Det gjelder å få frem at det dreier seg om en sammensvergelse med sikte på å skaffe Adonja tronen, dette selvsagt for å begrunne at Salomo iverksetter straffen akkurat på dette tidspunkt.

Endelig er der et avvik som kan virke mer tilfeldig. Episodene med Joab og Abjatar er fortalt i omvendt rekkefølge: i Bibelen nevnes Abjatar først, i Kongespeilet Joab. Dette kan være en hukommelsesfeil, men det

⁴⁷ Det viktigste er et tillegg om at Batseba var godhjertet og uten svik og ikke skjønte listen bak Adonjas bønn (Stjórn s. 554).

⁴⁸ Jfr. f.eks. den foregående episoden om Adonjas opprør, hvor Kongespeilet utelater adskillig lengre avsnitt, slik at Stjórn supplerer fra Bibelen, eller fortellingen om David og Batseba (s. 513 ff.) eller om Saul og amalekittene (s. 455 ff.). Derimot er der eksempler på at Stjórn låner forkortede versjoner. Jfr. ndf. s. 197.

er mer sannsynlig at det skyldes hensynet til den senere diskusjonen i tilknytning til de tre episodene: først om løfter i tilknytning til Adonja, så om kirkegrid og de to haller i tilknytning til Joab, og så nærmere om kongens og biskopens makt i tilknytning til Abjatar. At det før episoden med Joab nevnes at Abjatar blir tilkalt til Salomo, gir også en pekepinn om at forfatteren av Kongespeilet er klar over den riktige rekkefølgen.

Stjórn har altså lånt et ganske langt avsnitt, mesteparten av 1. Kg. 1 og 2, temmelig direkte fra Kongespeilet. Her er ikke bare enkeltreplikker eller setninger overtatt, men lange, fortellende avsnitt. Kongespeilet har dannet utgangspunktet, og forfatteren av Stjórn har supplert det som mangler der ut fra Bibelen. Forfatteren av Stjórn har altså tydeligvis hatt begge verker foran seg og overtatt både tillegg og forkortelser av Bibelen fra Kongespeilet. Men han har vært nøye med å få med konkrete detaljer, særlig omtale av personer, derfor har han bl.a. skutt inn v. 36—37 og v. 42 midt i Kongespeilets beretning om Adonjas opprør. Denne fremgangsmåten bekrefter inntrykket fra Davids historie: Stjórn's lån fra Kongespeilet kan ikke være sitater som er føyet inn i en allerede etablert bibeltekst, for da blir det vanskelig å forklare at en oversettelse er blitt erstattet av et resymé. Den rimeligste forklaringen på forfatteren av Stjórn's fremgangsmåte må bli at han av praktiske grunner har lagt Kongespeilet til grunn for sin oversettelse.

Forskjellen mellom de korte länene fra Davids og de lange fra Salomos historie skyldes derfor ikke at forfatteren av Stjórn har gått frem på noen annen måte når han har lånt fra Salomos historie. Som vi har sett, var det ikke stort mer en oversetter kunne ha lånt fra Davids historie. De to fortellingene fra Salomos historie er derimot langt mer detaljerte, så detaljerte at de nesten uforandret kunne gå inn i en bibeloversettelse. I denne sammenheng kan man spørre seg: hvorfor gjengir Kongespeilet akkurat disse fortellingene så utførlig?

Forklaringen er nokså enkel når det gjelder Adonjas bønn og Salomos hevn over Adonja, Joab og Abjatar. De danner innledning til diskusjonen om løfter og om forholdet mellom konge og biskop, og er ikke mer detaljerte enn nødvendig for å få frem de poeng som skal danne utgangspunktet for den senere diskusjonen.⁴⁹ Likevel kan det nok tenkes at det ligger en aktuell begivenhet bak episoden med Joab i tempelet: det er nærliggende

⁴⁹ Derimot kan man nok spekulere over hvorfor akkurat løfter og løftebrudd skulle diskuteres så utførlig i Kongespeilet og hvorfor denne diskusjonen kommer like foran den om konge og biskop helt på slutten av kongebolken.

å sette den i sammenheng med drapet på Skule i Elgeseter kloster.⁵⁰ Muligens gjenspeiler den diskusjoner om kirkegrid i den forbindelse.

Mer oppsiktsvekkende er derimot den detaljerte beretningen om Adonjas opprør og innsettelsen av Salomo som konge. Hensikten med denne fortellingen har vi delvis diskutert, men denne hensikten forklarer ikke hvorfor selve tronskiftet er så detaljert gjengitt, bl.a. gjennom Davids tale til Salomo, hvor Kongespeilet, som vi har sett, har flere tillegg til Bibelen. Her kan det være rimelig å tenke seg at forfatteren hadde et visst aktuelt sikte med sin utførlige skildring. Davids ord i begynnelsen av sin tale: «Blezadr se þv gud at þu lezt þier soma at hefia mik til suo mikillar sæmdar af litlum stigum ...» står ikke i Bibelen. De passer likevel svært godt i Davids munn; han var jo kommet til kongetronen fra små kår. Men de passer også utmerket både på kong Sverre og Håkon Håkonsson. Formaningene til Salomo minner også svært om de generelle prinsipper for kongens styre som skisseres på s. 74.37—75.2. Selve seremoniellet er også relativt utførlig gjengitt. Forfatteren har derfor tydeligvis vært interessert i å gi en forholdsvis detaljert skildring av selve tronfølgesituasjonen og har gjennom Davids tale benyttet anledningen til å innskjerpe noen av sine prinsipper for statsstyre. Den tilsynelatende digresjonspregede slutten av verket får dermed en klar sammenheng med hovedtemaet. Og denne sammenhengen utdypes ved de generelle betraktningene om kongens ansvar, hans kompetanse og hans forhold til kirken s. 123 ff. At en tronfølgesituasjon skildres så utførlig på slutten av verket, kan derfor ha en aktuell grunn: det kan tenkes at Kongespeilet direkte er beregnet på en tronfølger. Dette er i seg selv sannsynlig: en moralsk-teologisk lærebok i hvordan kongen bør styre passer jo særlig godt for en tronfølger eller en ung konge, mindre godt for en eldre konge — i dette tilfellet Håkon Håkonsson — med lang erfaring i statsstyre.

I de tre mindre episodene i Salomos historie er der så godt som ingenting som tyder på forbindelse mellom Kongespeilet og Stjórn. Dette er ganske naturlig når det gjelder de to første episodene; Kongespeilets gjengivelse er her så kortfattet at forfatteren av Stjórn neppe har funnet det umaken verd å låne fra den. Derimot er den manglende likhet i den siste av episodene, den om Salomo og Simei, påfallende. Kongespeilet har her flere avvik fra Bibelen. Som vanlig er den kristne begrunnelsen for dødsstraffen med. Videre har Kongespeilet et forklarende tillegg som skal rettfærdiggjøre Salomos handlemåte: Simei har ikke vist noen anger enda David har sagt at han kan risikere hevn hvis han ikke gjør det — disse ordene er

⁵⁰ Jfr. *The King's Mirror*, overs. av L. M. Larsen, NY 1917 s. 48.

ikke tatt fra Bibelen (jfr. 2. Sam. 19,23: David sverget at Simei ikke skulle dø). Kongespeilet avviker dessuten fra Bibelen i noen mindre detaljer: i Bibelen får Simei beskjed om å bygge seg et hus i Jerusalem og bli der, i Kongespeilet har han allerede flere hus der. I Bibelen bryter han Salomos påbud for å hente noen rømte slaver, i Kongespeilet for å more seg. Har forfatteren av Kongespeilet rett og slett gjengitt etter hukommelsen og husket feil? Eller ligger det en bevisst hensikt bak? Hensikten kan være å gjøre Simeis synd mer alvorlig, tilføyelsen «sva sem rosandi dirfð æpter brotit satt mal» (117.19) kan tyde på det. Men hukommelsesfeil kan heller ikke utelukkes.

Ingen av disse avvikene finnes i Stjórn (s. 556 f.), selv ikke den vanlige begrunnelsen for dødsstraffen er med. Det eneste som *kan* hentyde til den, er Salomos ord om at Simei skal rammes av Guds *timelige* hevn («oc hefni þer stvndliga»). Ett av hss. (B) har her forøvrig «stranglega». Dessuten kan tillegget til Salomos replikk: «gack ecki vtan borgar með nockvrri lavsvng» være påvirket av Kongespeilet, hvor Simei dro ut for å more seg. Men Salomos ord til Simei er helt annerledes i Kongespeilet, så noe bevis for påvirkning gir ikke dette stedet. Og ordene om timelig hevn kan forfatteren av Stjórn lett ha fått idéen til fra ett av sine mange andre lån fra Kongespeilet. Det er derfor liten grunn til å regne med lån i dette tilfellet, og det må sies å være ganske påfallende: episoden med Simei skulle være akkurat like velegnet til å gå inn i Stjórn som mange av de andre episodene som er lånt. Hofmann har også funnet dette påfallende og søkt å gi en forklaring.⁵¹ Han mener at forfatteren av Stjórn vanskelig kunne unngå å fortelle om de rømte slavene. Men gjorde han det, ville historien bli et dårlig eksempel på kongens plikt til å ta rask hevn, fordi det å hente rømte slaver for norske legfolk måtte fortone seg som et viktig og lovlig ærend. Derfor måtte også Salomos replikk utelates.

Forklaringen er neppe holdbar. Det er nok mulig, men langt fra sikkert at forfatteren av Stjórn ville ha foretrukket å fortelle om slavene, slik som i Bibelen. Riktignok har han overtatt adskillige ganske store avvik fra Kongespeilet, men som vi har sett, ser det ut til at han forsøker å få med Bibelens konkrete detaljer. Men ut fra en rekke av våre tidligere eksempler på lån fra Kongespeilet, er det liten grunn til å tro at han ville vike tilbake for inkonsekvenser mellom Bibelens beretning og lånte replikker fra Kongespeilet. Det er heller ikke særlig grunn til å tro at norske legfolk ville ha tatt anstøt av beretningen om den hadde fått den form Hofmann antyder. For det første ser det ikke ut til at det fantes treller i Norge på

⁵¹ Hofmann s. 10 f.

Kongespeilets tid, for det andre kan man innvende at Simeis løftebrudd var alvorlig nok selv om han hadde gode grunner for det; han kunne jo dessuten ha sendt andre for å hente de rømte slavene.

Jeg tror derfor en annen forklaring er mer sannsynlig: forfatteren av Stjórn har rett og slett ikke oppdaget historien! Umiddelbart kan dette høres nokså utrolig ut: den står jo like foran den lange historien om Adonja, som Stjórn direkte har kopiert. Likevel er det ikke utenkelig at den kan være oversett, fordi den er galt plassert i forhold til Bibelen. Der kommer den nemlig etter begge episodene med Adonja (1. Kg. 2,36—46). Forfatteren av Stjórn kan ha gått raskt igjennom Kongespeilet for å se hva han kunne bruke. Etterat han var ferdig med Davids historie, har han festet seg ved Kongespeilets gjengivelse av Adonjas opprør, som kommer helt i begynnelsen av 1. Kg., og oppdaget at han kunne bruke den så å si i sin helhet. Deretter har han fortsatt med Adonjas bønn og Salomos straffer (1. Kg. 2,13—35). Da han så var ferdig med å kopiere dette temmelig lange avsnittet, har han ikke slått tilbake for å se om der var mer han kunne overta, men har istedet fortsatt med å oversette 1. Kg. 2,36 etter å ha føyet til v. 25 og 37 som supplement til Joabs og Abjatars historie. Forfatteren har tydeligvis operert med flere tekster som grunnlag for sin oversettelse, og de fleste moderne forskere vil vel vite av erfaring hvor lett det er å overse noe i en av de mange kilder man arbeider med hvis man ikke er omhyggelig nok. Forklaringen ser dessuten ut til å støttes av et annet manglende lån som er ganske påfallende, nemlig historien om Esekias, som er ganske utførlig gjengitt i Kongespeilet (91.3—27, jfr. Stjórn s. 645, 2. Kg. 20,1—11). Kongespeilet gjengir her som vanlig fritt, men er forholdsvis fullstendig og har et karakteristisk tillegg i Esekias' ord til Esaias, hvor han gir uttrykk for edlere motiver for å ville leve videre enn den elementære dødsfrykt som kommer til uttrykk i Bibelen: han er redd for evig fortapelse hvis han dør nå, og han finner det nødvendig å leve videre av hensyn til folket. Slike fromme tillegg har Stjórn, som vi har sett, i mange andre tilfelle overtatt fra Kongespeilet, men her er det intet spor av påvirkning, enda denne episoden tilhører noenlunde samme del av Bibelen som Stjórn's øvrige lån er tatt fra. At forfatteren av Stjórn har oversett denne episoden, er nokså naturlig. De fleste bibelske episodene i denne delen av Kongespeilet er for kortfattede til å danne grunnlag for en oversettelse. Forfatteren av Stjórn har derfor antagelig konsentrert seg om Davids og Salomos historie, hvor han innenfor en ganske liten del av verket har funnet svært mye bibelsk stoff konsentrert, og ikke sett særlig nøye på resten av Kongespeilet. De to glemte episodene bidrar derfor ytterligere til å bekrefte det inntrykket vi har dannet oss av for-

fatteren av Stjórn: Kongespeilet har for ham vesentlig vært en material-samling til en bibeloversettelse.

Noen konklusjoner

Jeg mener i den foregående undersøkelsen å ha påvist at Stjórn må bygge på Kongespeilet i oversettelsen av deler av 1. og 2. Sam. og 1. Kg., og at denne avhengigheten skyldes at forfatteren av Stjórn bevisst har lagt Kongespeilet til grunn for sin oversettelse. Dette gjør det usannsynlig at forfatteren av Stjórn har hatt noen eldre oversettelse av disse delene av Bibelen å bygge på.

Derimot er det vanskelig å si noe om forholdet mellom Kongespeilet og Stjórn når det gjelder de tidligere delene av Bibelen. Her har det tidligere vært påpekt at der ikke finnes noen fellestrekk mellom Kongespeilet og Stjórn,⁵² og såvidt jeg kan se, er dette riktig. Tilsynelatende kan dette peke i retning av at disse delene av Bibelen allerede var oversatt før Kongespeilet ble skrevet, slik at det ikke var nødvendig å låne, men i virkeligheten er det ikke stort vi kan slutte av disse manglende lånene. De fleste episodene fra de tidligere delene av Det gamle testamente er nemlig svært kortfattet fortalt i Kongespeilet og egner seg derfor dårlig i bibeloversettelser. Bare tre episoder er brukbare: syndefallsberetningen (75.16—77.30, 78.38—84.10), fortellingen om Josef (67.37—68.28) og episoden hvor Moses ber om nåde for Israel, og Gud endrer sin dom (90.6—34). Stjórn's versjon av de to første er bare kjent gjennom den nye redaksjonen fra Hákon V's tid, så her vet vi ikke om en eventuell eldre versjon har vært påvirket av Kongespeilet. Den siste episoden kan godt være oversatt, på samme måte som historiene om Esekias og Simeï.

Ut fra Kongespeilet kan man derfor neppe trekke noen slutninger om oversettelsen av Bibelen før 1. Sam. Derimot er det meget mulig at man kan komme videre ved hjelp av andre kilder og ved grundigere undersøkelser av Stjórn.⁵³

⁵² Storm, *Studier over Konungs skuggsiá* s. 118 f., F. Jónsson, *Innledning* s. 65.

⁵³ Men det må påpekes at det på europeisk bakgrunn ikke vil være noe oppsiktsvekkende om man kom frem til at der ikke har eksistert noen oversettelse av Det gamle testamente før Stjórn: mange andre land hadde vært kristne i flere hundre år før de fikk noen bibeloversettelse (Hofmann s. 12). Den eldste fullstendige franske bibeloversettelsen er fra Ludvig den helliges tid (1226—70), den eldste engelske er antagelig Wiclifs, fra 1380—84, den eldste tyske fra 14. årh. Oversettelser av deler av Bibelen, særlig Det nye testamente og Salmene er noe eldre, der er flere fra 11.

Det blir altså bare den siste delen av Stjórn som ut fra denne undersøkelser lar seg datere i forhold til Kongespeilet. Den må være blitt til noe senere enn man tidligere har ment, sannsynligvis i annen halvpart av det 13. årh. Kongespeilet lar seg vanskelig datere helt nøyaktig, men den rimeligste dateringen er mot slutten av Håkon Håkonssons regjeringstid, ca. 1240—60.⁵⁴ Omdateringen av Stjórn rokker ikke ved dette. Hadde vi kunnet akseptere Storms slutning om forholdet mellom Stjórn og Barlaams og Josafats saga,⁵⁵ ville vi hatt visse argumenter for en datering av Kongespeilet til en stund før 1250. Storm siterer nemlig et avsnitt fra denne sagaen som ikke finnes i den latinske versjonen⁵⁶ og som viser adskillige likheter med et avsnitt i Stjórn (s. 435 f., 1. Sam. 5,1—5) og mener derfor at dette avsnittet er lånt fra Stjórn. Samtidig aksepterer han en islandsk tradisjon om at Barlaams og Josafats saga er oversatt av Håkon unge, som han identifiserer med Håkon Håkonssons sønn (f. 1234, d. 1257); men på samme måte som med forholdet mellom Kongespeilet og Stjórn, slutter Storm uten videre ut fra selve likheten at Stjórn er eldst. Man må derfor på samme måte som med Kongespeilet regne med at forholdet kan være omvendt. Hofmann har faktisk gitt et argument for dette; han påviser nemlig at Barlaams og Josafats saga i ett tilfelle bygger direkte på Vulgata og ikke på Stjórn.⁵⁷ Selv om dette kan forklares ved at forfatteren av Barlaams og Josafats saga har brukt begge verkene, er det vel så rimelig å tro at det er Stjórn som har lånt fra Barlaams og Josafats saga. På den annen side er ikke likheten mellom de to tekstene så påfal-

og 12. årh. (Jfr. Lexikon für Theologie und Kirche II sp. 401 ff., 406 f., New Catholic Encyclopedia II sp. 464 f., 481, Evangelisches Kirchenlexikon I sp. 480).

⁵⁴ Den viktigste terminus ante quem er 1260, da tegngilden på 40 mark, som omtales s. 40.21, ble redusert til en tredjedel. Likevel utelukker ikke dette at de senere deler av Kongespeilet kan være skrevet noe senere. En terminus post quem er vanskeligere å finne. Hvis Paasche har rett i dateringen av brevet til keiser Manuel (Studier over Konungs skuggsiá s. 25 f.), kan Kongespeilet ikke være eldre enn ca. 1250, men dette spørsmålet må nok undersøkes nøyere før man kan være sikker. Omtalen av kongen som Herrens krist og skildringen av Salomos salving kan gjøre det rimelig å tro at Kongespeilet må være blitt til etter Håkon Håkonssons kroning i 1247, men er neppe noe bindende bevis (jfr. Berges, Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters, 1938, s. 315, mots. oppfatning hos Schreiner, Studier over Konungs skuggsiá s. 51 ff.). Jfr. ellers særlig Paasche, Studier over Konungs skuggsiá s. 25 ff.

⁵⁵ Studier over Konungs skuggsiá s. 114. f.

⁵⁶ Sagaen har en rekke slike innskudd, noen fra Bibelen, men de fleste fra forskjellige helgenlegender. Jfr. Keyzers og Ungers innledning til utgaven av sagaen (1851) s. X.

⁵⁷ Hofmann s. 13. «Super limen» er i Barlaams og Josafats saga nøyaktig oversatt «at preskelldi», mens Stjórn mer unøyaktig har «vtan gatta».

lende at den tvinger oss til å regne med direkte avhengighet. De felles avvikene fra Bibelen kan også forklares ved at de to verkene bygger på en felles tredje kilde, norsk eller latinsk. Det er derfor — foreløpig, i alle fal — ikke mulig å trekke noen slutninger om dateringen av Stjórn ut fra likheten med Barlaams og Josafats saga.

Vi har dermed ikke lenger noen faste holdepunkter for dateringen av Stjórn ut over at verket må ha blitt til etter Kongespeilet. Og i og med at det må være praktiske hensyn som har fått forfatteren av Stjórn til å låne fra Kongespeilet, er det heller ingen grunn til å regne med noen særlig nærhet i tid eller miljø mellom de to verkene. Først ved grundigere språklige og tekstkritiske undersøkelser kan man muligens få grunnlag for en fastere datering av Stjórn. Kanskje vil det vise seg, som Hofmann er inne på,⁵⁸ at Brand Jonsson likevel er forfatteren av Stjórn, og dermed får vi en fast datering til før 1264, da Brand døde.

Omvrurderingen får altså ikke noen særlig betydning for dateringen av Kongespeilet, mens den nødvendiggjør en viss omdatering av Stjórn. Likevel er den av langt større interesse for de to verkenes komposisjon og tilblivelse enn for dateringen.

Når det gjelder Stjórn, har de foregående eksemplene gitt oss en viss innsikt i hvordan forfatteren har arbeidet: påvirkningene fra Kongespeilet er ikke resultat av tilfeldig lesning, men av systematisk kompilasjon. Han viser nok på mange måter en imponerende fortrolighet med Kongespeilet: særlig den kunstferdige sammenstillingen av sitater til karakteristikken av David og de mange lånene av småstykker fra Davids historie tyder på det. På den annen side er det øyensynlig bare en liten del av verket han kjenner til. I Holm-Olsens utgave utgjør dette 14 sider (s. 107—21), altså nøyaktig 1/9. At Esekiasepisoden ikke er lånt, peker nokså klart i retning av at han ikke har vært riktig fortrolig med resten av verket, at Simeiepisoden også er utelatt, tyder dessuten på at han har lest de 14 sidene i en ganske bestemt hensikt, nemlig å finne stoff til sin oversettelse. Ut fra disse iakttagelsene virker det lite trolig at lånene fra Kongespeilet skyldes særlig interesse for Kongespeilets budskap og ønske om å bringe det videre. At han så vidt konsekvent har unngått å ta med resonnerende avsnitt, peker i samme retning. Man kan her innvende

⁵⁸ Hofmann s. 14 ff. søker å sannsynliggjøre dette ved å trekke frem Brands forbindelse med Norge og det norske kongehus. Men hvis den karakteristik av forfatteren av Stjórn jeg her har lagt frem er holdbar, har slike argumenter liten betydning. En argumentasjon for Brands forfatterskap må bygge på språklige og stilistiske sammenligninger mellom Stjórn og Gyðinga saga (= Makkabeerbøkene), som Brand visstnok har oversatt (Storm, Arkiv for Nord. Fil. III, 1886 s. 246).

at hensynet til selve oversettelsens form ville utelukke dette i alle tilfelle, selv om oversetteren gjerne ville formidle Kongespeilets budskap. Men skillet mellom oversettelse og kommentar var ikke så skarpt i middelalderen som i dag, det viser bl.a. det faktum at Stjórn *har* hentet kommenterende avsnitt fra andre kilder enn Kongespeilet, nemlig de såkalte «skyringar» som gir allegoriske utlegninger om forskjellige personer i Det gamle testamentet og bruker dem som forbilder på Kristus (jfr. n. 35 og 59). Hadde derfor forfatteren av Stjórn virkelig vært opptatt av å formidle Kongespeilets budskap, ville det ikke vært vanskelig å få med f.eks. Kongespeilets grunner til at Gud forkastet Saul eller noen av dets betraktninger om forholdet mellom kirke og kongedømme med utgangspunkt i Salomos avsettelse av Abjatar.

Det ser derfor ut som forfatteren av Stjórn systematisk har samlet inn stoff til sin oversettelse fra forskjellige kilder. Han har helt sikkert brukt Kongespeilet, antagelig har han også brukt Barlaams og Josafats saga eller en av dens kilder. En videre undersøkelse av Stjórn's redaksjonshistorie og dens kilder vil muligens kunne påvise enda flere lån. I denne sammenheng vil jeg påpeke enda ett som til en viss grad bekrefter det bildet vi hittil har dannet oss: forfatteren har i ett tilfelle erstattet et avsnitt fra Bibelen med et resymé fra Honorius av Autuns *Speculum Ecclesiae*. I dette tilfellet er imidlertid kilden angitt.⁵⁹ Jeg tør ikke uttale meg bestemt om dette avsnittet er tatt fra en oversettelse av *Speculum Ecclesiae* eller direkte fra originalen — en språklig undersøkelse måtte vel kunne klarlegge det. Hvis det siste er tilfelle, kan det ikke forklares ut fra de samme praktiske hensyn som lånene fra Kongespeilet og Barlaams og Josafats saga, man må vel da heller tenke seg at det er gjort for å få en kortere versjon.

Gjennomgående tror jeg altså at det er av praktiske grunner forfatteren av Stjórn har lånt fra Kongespeilet. Men det kan reises visse innvendinger mot en slik forklaring. For det første: hvor arbeidsbesparende har disse lånene egentlig vært? Ville det ikke være like lettvint å oversette selv som å lete frem tekster fra Kongespeilet? Her må vel vurderingen bli nokså

⁵⁹ Stjórn s. 384 ff. Dom. 19—20 er her gjengitt etter den forkortede versjonen i *Speculum Ecclesiae* og plassert etter kap. 3, antagelig på grunnlag av en datering i Honorius av Autuns *De imagine mundi* (PL 172 col. 169). Jfr. *Speculum Ecclesiae*, PL 172 col. 837 f. *Speculum Ecclesiae* er ellers kilden for en del av Stjórn's «skyringar». Det ser ut til at verket er brukt nokså fritt. F.eks. er en allegori om Samson sterkt skåret ned og forenklet (Stjórn s. 419 f. jfr. *Speculum Ecclesiae*, PL 172 col. 933—35). Men Stjórn kan jo her bygge på en forkortet versjon av *Speculum Ecclesiae*.

skjønnmessig. Det kan imidlertid ikke være tvil om at det har vært adskillig lettere å skrive av de lange avsnittene fra Salomos historie, i alt bortimot to kapitler, enn å oversette dem selv. Lånene fra Davids historie har vel derimot ikke spart oversetteren for så mye arbeid, men tenker man seg at han har begynt sitt arbeid med å samle inn eksisterende oversettelser, trenges det vel likevel ikke noen spesiell forklaring på at han også har benyttet dem uten at det i hvert enkelt tilfelle har vært arbeidsbesparende.

Den andre innvendingen man kan reise, er at forfatteren av Stjórn ikke kan ha unngått å se at det ikke var noen ren oversettelse han lånte. Det er ingen tvil om at han har hatt både Vulgata og Kongespeilet foran seg, det viser blandingen av Kongespeilets og Vulgatas tekst på flere steder (jfr. s. 180 f.) og innskuddene fra Vulgata i avsnitt som er lånt fra Kongespeilet. På flere steder er avsnittene fra Kongespeilet rene tillegg til Vulgatas tekst, slik at følgen av å bruke dem, blir at Stjórn's tekst blir forlenget og ikke forkortet. Dette gjelder Davids bekjennelse (s. 172), de mange replikkene med kristen begrunnelse av dødsstraffen (s. 165), Davids ord om hvorfor han vil skåne Saul (s. 176 f.) og de fleste av de eksemplene som er regnet opp på s. 180. Man kan også trekke inn en del av replikkene fra Salomos historie, f.eks. Davids ord om Adonjas opprør (s. 184) og hans formaninger til Salomo (s. 187 f.). I disse tilfellene ser det derfor ut til at den «praktiske» forklaringen må suppleres. Man kan tenke seg at forfatteren av Stjórn her på en diskret måte vil få inn noe av Kongespeilets budskap. Dette kan ikke utelukkes, men det kan i alle fall ikke være hele forklaringen: svært mange av disse replikkene har ingenting med Kongespeilets budskap å gjøre i det hele tatt, f. eks. de som er nevnt på s. 180. Som nevnt, ser heller ikke den svært forsiktige bruk av de resonnerende avsnitt i Kongespeilet ut til å peke i denne retning. Det er derfor spørsmål om ikke lånene av dem først og fremst skyldes at de er levende og godt utformet og at forfatteren av Stjórn av den grunn har funnet dem velegnet til sitt bibelverk. Men dette utelukker jo ikke at han i en del tilfelle også kan ha festet seg ved innholdet og f.eks. funnet Kongespeilets tanker om dødsstraffen gode og oppbyggelige. Og når det gjelder karakteristikken av David, er det helt klart at det er innholdet han har festet seg ved: han har funnet det passende med en utførlig karakteristikkk og har samlet stoff fra Kongespeilet. Man kan også undres på hvilke refleksjoner han har gjort seg over Davids ord om hvorfor han ville skåne Saul: har han oppfattet hentydningen til Magnus Erlingsson? Hvis han har stått miljøet omkring den norske kongen nær, må han åpenbart ha gjort det. Men hvis han ikke har stått dette miljøet nær, er det ikke vanskelig å forklare at

han har tatt med denne replikken like så vel som mange andre, ideologisk helt nøytrale, uten å reflektere over at det hadde noe aktuelt siktepunkt i det hele tatt. Lånet av denne replikken tvinger oss derfor ikke til å regne med noen nær forbindelse mellom forfatteren av Stjórn og norsk hoffmiljø, dvs. Kongespeilets miljø, men utelukker det heller ikke.

Når det gjelder Kongespeilet, har denne undersøkelsen ført til at man må regne med at forfatteren har hatt et enda friere forhold til Bibelen enn man tidligere har ment. Det har vært alminnelig å tale om Kongespeilets frie gjengivelse av sine kilder, men strengt tatt har denne oppfatningen ikke vært særlig godt begrunnet. F. Jonsson sier f.eks. etter å ha gjennomgått parallellstedene mellom Kongespeilet og Stjórn at disse sammenligningene er interessante: «thi derefter kan man slutte sig til hans behandling av de andre ukjente kilder».⁶⁰ I virkeligheten er det svært lite man kan slutte om forfatterens kildebruk ut fra antagelsen om at Kongespeilet bygger på Stjórn: man må da tenke seg en forfatter som dels siterer fritt etter hukommelsen og til og med husker feil,⁶¹ dels kopierer slavisk. De slutninger som ut fra dette kan trekkes om bruken av ukjente kilder, er selvsagt av nokså begrenset verdi. Regner vi derimot med at forfatteren av Kongespeilet har bygget direkte på Vulgata, finner vi at han hele tiden har samme forhold til sin kilde: hans gjengivelse er frie parafraaser, og han forkorter eller utvider etter behov. Man skulle derfor tro at han må ha hatt et lignende forhold til sine øvrige kilder som til Bibelen. Hittil har lite vært gjort for å finne mulige kilder for Kongespeilet, men Mollands undersøkelse av allegorien med de fire søstre (jfr. n. 34) tyder på samme selvstendighet i behandlingen av kildene som i de bibelske episodene.

Avvikene fra Bibelen er av to typer: Resyméer og parafraaser av de fortellende avsnittene og tillegg og forandringer, særlig i replikkene, som har sammenheng med Kongespeilets hensikt med å gjengi fortellingene.

Når det gjelder den første typen avvik fra Bibelen, er det neppe grunn til å søke etter spesielle forbilder. I en rekke tilfelle er avvikene utslag av at forfatteren skjærer vekk det som er overflødig for hans formål. Men i andre tilfelle gjengir han, som vi har sett, fritt, uten at det fører til noen forkortelse. Denne parafraaserende gjengivelsen er så gjennomført at den mest rimelige forklaringen på den er at forfatteren har gjengitt fritt etter hukommelsen. Som vi har sett, er der også et par avvik som kan skyldes

⁶⁰ Innledning s. 65.

⁶¹ Innledning s. 62 f. Jónsson er her blitt korrigeret av Paasche, som påviser at forfatteren av Kongespeilet har gjengitt riktig de fleste av de stedene Jónsson mener at han har husket feil (Studier over Konungs skuggsiá s. 22 ff.).

at han har husket feil. Dette gjelder grunnen til at Simei brøt Salomos påbud og opplysningen om at han hadde flere hus i Jerusalem (s. 192). Likeledes må den rimeligste forklaringen på avvikene i Davids klagesang over Saul og Absalom, i Abimeleks replikk til Saul osv. (jfr. s. 180) være at forfatteren har gjengitt etter hukommelsen. Der ser også ut til å være noen detaljfeil til som kan støtte denne oppfatningen. S. 90.28 heter det at Moses p.g.a. Israels synd drepte flere tusen menn, s. 106.10 heter det om samme episode at han drepte mange hundre. Det korrekte tall er 3000 (2. Mos. 32,28, Stjórn s. 313). Også en del andre tall ser ut til å være unøyaktige,⁶² men her må man ta forbehold om varianter i Kongespeilets forelegg.

Et mer betydelig avvik har vi i episoden med Israels synd da Moses var på Sinai: da syndet folket med hedenske kvinner. Men det som ellers fortelles om Mose reaksjon stemmer helt med 2. Mos. 32 om gullkalven, og det står ingenting i Bibelen om at Israels folk begikk noen annen synd enn den å dyrke gullkalven mens Moses var på Sinai og fikk budene. Det ser derfor ut som forfatteren av Kongespeilet blander sammen med 4. Mos. 25, hvor det fortelles om folkets synd med moabittiske kvinner, og hvor det også ble strengt straffet. En slik sammenblanding kan delvis forklares med at Israels avgudsdyrkelse i Det gamle testamente betegnes som hor. At tallet 23 000 i stedet for 3000 har sneket seg inn i 2. Mos. 32 fra 4. Mos. 25 i en del hss. av Vulgata,⁶³ kan dessuten tyde på at også andre har blandet de to historiene sammen, muligens ut fra den korte hentydningen til at Israels barn drev hor i ørkenen i 1. Kor. 10,8.

Det er også spørsmål om ikke de to gullkalvene — i Kongespeilet «nautene» — (87.34 ff.) kan forklares ut fra hukommelsesfeil. Tidligere har der vært lansert to forklaringer på dette avviket. Vandvik vil gi det en antikirkelig tendens og mener at de to «nautene» symboliserer Erling Skakke og Magnus Erlingsson,⁶⁴ Anne Holtsmark mener at forfatteren har misforstått «tegnserieprinsippet» i en billedfremstilling og sett to dyr i samme øyeblikk i stedet for ett på to tidspunkt.⁶⁵ Vandviks forklaring må betraktes som ren spekulasjon uten noe belegg i selve teksten. Be-

⁶² Jfr. F. Jónsson, Innledning s. 63 ff.: fristen til Ninive er 30 dager i stedet for 40 (90.36), hvis det er riktig at det siktes til keiser Theodosius' lov om frist for fullbyrdelse av dødsstraff, har Kongespeilet her 40 istf. 30 dager (106.2). Jfr. også avviket i episoden med David og Batseba, ovf. n. 27. Her kan man tenke seg at Stjórn har korrigert Kongespeilet.

⁶³ Roma-utg. (jfr. n. 17) II s. 247 f.

⁶⁴ Studier over Konungs skuggsiá s. 67 f.

⁶⁵ Studier over Konungs skuggsiá s. 94 ff.

tegnende nok må han innføre en ekstra biskop som Sverre forsonet seg med i 1183 i en «knapp» beretning i Sverris saga for å få sin tolkning til å passe med de to biskopene i Kongespeilet.⁶⁶ A. Holtsmarks forklaring er rimeligere, men jeg tror heller ikke at den er korrekt. Man skulle nemlig tro at «tegnserieprinsippet» var så velkjent at en så opplyst forfatter som Kongespeilets ikke ville la seg lure av det. Da er det mer rimelig å tenke seg sammenblanding med en annen gullkalvepisode som A. Holtsmark også nevner,⁶⁷ nemlig 1. Kg. 12,28, hvor Jeroboam lot lage to gullkalver og sa at det var de som hadde ført Israel ut av Egypt. I begge gullkalv-episodene brukes forøvrig samme replikk i Vulgata: «Ecce/hi sunt dii tui, Israel, qui te eduxerunt de terra Egypti.» — altså flertall. Dette kan ha gjort sammenblandingen lettere. Jeg tror også de 2, henholdsvis 4, eplene i syndefallsberetningen kan forklares ved at Kongespeilets forfatter har gjengitt etter hukommelsen og selv funnet på slike smådetaljer.

Når det gjelder den andre typen avvik, er det derimot rimelig å tenke seg at Kongespeilet bygger på andre kilder. De moralske problemer fortellingene i Det gamle testamente reiser, har utvilsomt vært diskutert hos en lang rekke forfattere i middelalderen. En undersøkelse av bibelkommentarer, moralteologiske verker, prekener o.l. vil antagelig kunne plassere Kongespeilet i forhold til tidens teologiske litteratur og kanskje bringe for dagen noen av dets kilder. Men det er et enormt arbeid: v.s.a. det kolossale trykte materialet — bl.a. over 200 bd. i Mignes *Patrologia Latina* — er der et enda større uttrykt. Jeg har derfor ikke gjort mer enn spredte forsøk på å finne kilder i sammenheng med denne undersøkelsen. Jeg vil likevel, med alle forbehold, lansere en hypotese om forfatteren av Kongespeilets forhold til sine kilder. Det er karakteristisk at de forklarende utvidelsene i Kongespeilet så ofte kommer til uttrykk i replikker. F.eks. uttrykkes Esekias' motiver for å be om et lengre liv gjennom en replikk, likeledes Davids og Salomos grunner til å straffe, Davids sanne anger og hans motiver for å skåne Saul, ja selv når forfatteren vil forklare hvorfor Abjatar ble avsatt, uttrykker han det ved at Salomo sa at Abjatars egen skyld dømte ham og ikke han (126.19—21), enda han ikke tidligere har referert noen slik replikk. Jeg kan derfor tenke meg at forfatteren av Kongespeilet i en viss utstrekning har omformet de kommentarene han har bygget på til replikker for å gjøre fremstillingen mer levende. Til tross for at forfatteren sjelden lar seg føre på avveier av sin fortellerglede, er det nemlig ingen tvil om at han har sans for dramatikk og livfull fortelling.

⁶⁶ Studier over Konungs skuggsiá s. 68.

⁶⁷ Studier over Konungs skuggsiá s. 98.

Kontrasten til de tradisjonelle bibelkommentarene er her åpenbar. På dette punkt ser Kongespeilet heller ut til å være beslektet med historie-fremstillinger, og man kan her tenke på at det er et velkjent trekk i eldre historieskrivning — bl.a. i den norrøne sagalitteraturen — at personkarakteristikker og resonnement over begivenheter har form av taler eller replikker som legges de handlende personene i munnen. Men disse spørsmålene krever nye undersøkelser, og jeg håper å kunne ta dem opp i et eget arbeid.

Forkortelser

- Kgs. = Konungs skuggsiá, utg. av L. Holm-Olsen, 1945.
MGH. LdL = Monumenta Germaniae Historica. Libelli de Lite.
KLNLM = Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder.
PL = Patrologia Latina, ed. J. P. Migne.
Henvisningene til Stjórn er til Ungers utgave, 1862.

MATTIAS TVEITANE

Øynavnet *Stord* og skaldeordet *storð* f

Øynavnet *Stord* i Sunnhordland, (i moderne uttale *Stören*, ei gammel dativform), har vært satt inn i ei lang rekke av navn på store øyer langs norskekysten — navn som åpenbart er svært gamle, og i de fleste tilfeller «ugjennomsiktige», og som det derfor ofte ikke har vært mulig å finne noen klar og rimelig tolkning av.¹ Jfr. om *Stord* Magnus Olsen i Hordalandsbindet av *Norske Gaardnavne* (1910): «Ønavnets Oprindelse er ikke sikkert funden» (NG XI, s. 139).²

En tolkning av navnet ble noen år etter Magnus Olsens drøfting av det (i 1927) skissert i en kort notis av E. H. Lind, og dernest nærmere grunnlagt av Jöran Sahlgren, i en artikkel fra 1934.³ Sahlgrens (og Linds) forklaring finnes også i en noe eldre artikkel av Eilert Ekwall om engelske stadnavn av nordisk opphav; men hos Ekwall er det norske øynavnet bare såvidt nevnt og ikke nærmere drøftet.⁴

Det ser imidlertid ikke ut til at Sahlgrens og Linds tolkning har oppnådd å bli allment akseptert — iallfall ikke i *norsk* navnegransking⁵ —

¹ Jfr. Magnus Olsens liste over slike navn i *Nordisk Kultur V: Stedsnavn*, Oslo 1939, s. 37. Flere av dem (men ikke *Stord*) går igjen i ei kortere liste over «ønavn ved hvilke sprogmannen står aldeles fast» i hans bok *Ættegård og helligdom*, Oslo 1926, s. 23.

² *Norske Gaardnavne*. XI. Søndre Bergenhus Amt, bearb. af Magnus Olsen, (Kra 1910) Oslo 1969. I det følgende siteres serien som NG + bindnummer.

³ E. H. Lind: Onomatologiska bidrag, i *Acta philologica Scandinavica* 2, Kbh. 1927—28 (s. 56—57). Jöran Sahlgren: Ordet *stolsteg* och önamnet *Stord*, i *Studia germanica tillägnade E. A. Kock*, Lund 1934, s. 305—311. Opptrykt i Jöran Sahlgren: *Valda ortnamnstudier*, Uppsala 1964, s. 99—105. I det følgende siterer jeg etter denne siste versjonen.

⁴ Eilert Ekwall: Trenne nordiska ord i engelska ortnamn, i *Namn och bygd* 2, Uppsala 1914, s. 153—154.

⁵ Sahlgrens tolkning er akseptert av E(ivind) V(ågs)lid i artikkelen om *Stord* i oppslagsverket *Norsk Allkunnebok*, men derimot ikke i den tilsvarende artikkelen fra *Aschehougs konversasjonsleksikon*, der det bare sies at tolkningsforslaget er «usikkert». I et tredje oppslagsverk, *Gyldendals store konversasjonsleksikon*, heter det at «navnets opprinnelse (er) ukjent».

og etter min oppfatning er dette vel forståelig. Tolkningen virker ikke umiddelbart overbevisende, og den har dessuten (som det her skal vises) oversett en viktig del av det språklige kjeldematerialet. I denne artikkelen vil jeg derfor prøve å ta *Stord*-navnet (og ordstoff som hører sammen med det) opp til ny drøfting.

Det går klart fram av gammalnorske (norrøne) belegg (tidligst i Øyvind Skaldaspillers *Hákonarmál*, som siteres i Sahlgrens artikkel) at navnet (som de fleste øynavn) er et hunkjønnsord: *Storð* f — genitiv *Storðar* — og som ved andre navnetolkninger må en da prøve å jamføre det med andre (eldre nordiske) ord av samme eller liknende form. Spørsmålet blir så om det lar seg gjøre å finne en rimelig betydningssammenheng mellom et appellativ *storð* f og det tilsvarende øynavnet. Magnus Olsen hevdet i sin tid (i den nettopp siterte notisen fra *Norske Gaardnavne*) at dette ikke så ut til å være mulig.

Ifølge de vanlige norrøne ordbøkene ser det ut til å finnes iallfall to (kanskje tre) homonyme ordformer *storð* f i det gamle språket — og det er da delvis omstridt hvordan de skal forklares etymologisk. For det første finner vi i et par norrøne prosatekster (sagatekster) et ord *storð* f som Fritzner oversetter med 'Græs, grøn Stilk', i et par tilsynelatende faste ordlag: «falla (niðr) sem storð, drepa sem storð» (beleggene er sitert i Sahlgrens artikkel, s. 99—100). Dernest forekommer i skaldespråket en ordform *storð* f, som i *Lexicon poeticum* oversettes dels med 'jord', dels med 'kamp', og dels med 'ungt, safrigt træ'.⁶ De to store, moderne etymo-

I et ganske nytt lokalhistorisk arbeid er det referert en tolkning av navnet *Stord* som ellers er ukjent for meg, og som forfatteren ikke oppgir kjelde for:

«*Namnet*. Ein veit ikkje med vissa kva namnet Stord kjem av. Det er vitkapsmenn som meiner det kjem av eit ord som tydde grornæm og fruktbar jord, ei tolking som kan ha noko for seg. Alle som vitjar Stord, undrar seg over den rike vegetasjonen der. Det er ikkje vanleg so langt ut mot havet. Men andre, like kloke, meiner det kjem av det gno. ordet sturdo eller stirdo som tyder stiv, høg og lite smidig. Det kan vera at øyo vår ser soleis ut når ein kjem vestantil havet og inn Selbjørnsfjorden. Ho kan sjå noko stiv og kantut ut då.» (Ola Høyland: *Stord bygdebok* I, [Leirvik] 1972, s. 13—14.)

Den første forklaringen, av «grornæm og fruktbar jord», er også gjengitt i en artikkel av samme forfatter i oppslagsverket *Norske Gardsbruk*, b. 17: *Sunnhordland — Hardanger — Voss* II, Oslo 1963, s. 872. Det går tydelig fram at forfatteren ikke sjøl er filolog eller navnegransker, og jeg kjenner ikke til hva for «vitskapsmenn» han her refererer til. — Ordformen *sturdo* er naturligvis ikke «gamalnorsk», men antakelig identisk med en germansk stjerneform *sturdo som er oppført i Alf Torp: *Nynorsk etymologisk ordbok*, Oslo (1919) 1963, s. 718, s.v. *stjor*.

⁶ Sveinbjörn Egilsson: *Lexicon poeticum*, ... *Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*, foreget og påny udg. v. Finnur Jónsson, 2. udg., Kbh. 1931, s.v. *storð*, s. 539.

logiske ordbøkene (av Jan de Vries og Alexander Jóhannesson) opererer med to homonyme ord *storð* f, med betydningene 'gras, stengel' og 'kamp', men fører ikke opp noe ord med betydningen 'jord' (som i *Lexicon poeticum*) — tydeligvis på grunn av Sahlgrens innvendinger mot denne tolkningen.⁷

Imot framstillingen i de eldre ordbøkene har først E. H. Lind (og Ekwall) hevdet at ordet *storð* i Fritzners prosa-eksempler ikke betyr 'gras', men snarere 'ungskog, småskog' (Ekwall) eller «såväl 'träd' som 'skog'» (Lind)⁸ — altså betydning 3) i *Lexicon poeticum*. Dernest har Jöran Sahlgren i sin artikkel prøvd å vise at betydningen 'skott, renning, ungt tre' (svensk 'telning') høver for alle de ulike sammenhenger der ordet *storð* opptrer — også i øynavnet *Stord*, som han derfor oversetter med 'ungskogen, krattskogen' (op.cit., s. 102) — samme tolkning som noen år tidligere var foreslått av E. H. Lind (og i hovedsak også av Ekwall).

Sahlgren har dermed villet korrigere ordbøkene framstilling på flere punkter. Likeens som E. H. Lind hevdet han at Fritznar og Magnus Olsen hadde «feltolkat» prosaordet *storð*, som ifølge Sahlgren (og Lind) heller bør oversettes som i Heggstads *Gamalnorsk ordbok*, med 'ung-rensel, ung-vokster', spesielt «unga trädteiningar» (Sahlgren, s. 100).

Jeg kan likevel vanskelig se at denne tolkningen gir noen bedre mening i de tre prosa-eksemplene som siteres. Uttrykket «falla sem storð» synes det naturlig å tolke som en variant av «falle som *gras* for ljåen». Denne frasen siteres da også av E. H. Lind; men det forekommer meg at hans alternative tolkning: «bilden kan vara tagen från stormens framfart i en ungskog» (Lind, l.c.) er avgjort mindre rimelig (bl.a. er det vel knapt grønne årsskott og renninger som er mest utsatt i et stormvær).

Videre hevdet Sahlgren at skaldeordet *storð* f, som inngår i forskjellige kenninger med betydningen 'orm', 'sverd', 'storm' eller 'ild', likeens bør oversettes med 'ungskog, ungt trå, telning' (Sahlgren, s. 101) — og slik at det i alle tilfeller er ett og samme ord (med betydning 3) i *Lexicon poeticum*) vi har å gjøre med.

Ifølge Sahlgren er det «tydligt» at ordet *storð* i de eksemplene *Lexicon poeticum* fører opp under betydning 1) «icke betyder *jord*» (Sahlgren, s. 100). — Med all mulig respekt for Sahlgrens autoritet og lærdom kan jeg heller ikke finne at denne påstanden her er godt nok begrunnet fra hans side. Jeg skal derfor i det følgende ta for meg på nytt hans (og *Lexicon*

⁷ Jan de Vries: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, Leiden 1961, s. 551. Alexander Jóhannesson: *Isländisches etymologisches Wörterbuch*, Bern/München 1959, s. 873 og 455.

⁸ Ekwall: NoB 2, s. 154, Lind: AphSc 2, s. 56.

poeticums) eksempler på *storð* f i betydningen 'jord' (?), noenlunde i kronologisk orden:

storðar stirðþinull, en kenning for 'Midgardsormen', fra Ulf Uggasons *Husdrápa*, ca. 985 (*Skjaldedigtning* A I, s. 137).⁹ Dette uttrykket forekommer det meg naturlig å jmføre med *Völuspás* kenning *moldþinurr* 'Midgardsormen': *þinurr* og *þinull* er samme ord; *storð* og *mold* ligger det da nær å oppfatte som semantiske paralleller. — Etter den vanlige dateringen kan *Völuspá* vel være omtrent samtidig med, kanskje til og med noe yngre enn *Husdrápa*; men om her kan foreligge noen slags «påvirkning» fra det ene diktet på det andre, skal ikke drøftes i denne sammenheng.

storðar men 'Midgardsormen', fra den foregående strofen i samme dikt (*Husdrápa*). Bildet synes i begge tilfeller å være det samme: ormen som ligger i en ring rundt *jorda*. En betydning 'busksnår' eller 'krattskog' for *storð* (Sahlgren, s. 101) ser for meg ikke ut til å høve særlig godt, verken her eller i det foregående eksemplet.

storðar men 'havet', i en lausavísa av Einar Skúlason, ca. 1150 (*Skjalde-digtning* A I, s. 485) er formelt identisk med det forrige eksemplet (jfr. *Lexicon poeticum* s.v. *men* 'omgivende ring'). Her er *storð* = *øya Stord*; jfr. at Einar Skúlason på samme måte bruker *men Karmtar* og *men Lygru* (to andre vestnorske øynavn).

storðar lykkja 'orm', fra *Krákumál* (ca. 1200?) (*Skjaldedigtning* A I, s. 641). Enten man her oversetter med 'løkke på jorda' eller 'løkke omkring jorda' (jfr. Sahlgren, s. 101, med henvisning til Ernst A. Kock), synes jeg 'jord' eller 'mark' må være en rimeligere tolkning av *storð* enn 'tre' eller 'krattskog' (Sahlgrens overs.).

stirðaurriði storðar 'orm'. Uttrykket skriver seg fra en enkeltstående strofe eller lausavísa fra den norske borgerkrigstida (1222) av islendingen Játgeirr Torfason (*Skjaldedigtning* A II, s. 81). Her er den språklige likheten med Ulf Uggasons *storðar stirðþinull* så tydelig at det forekommer meg rimelig å tale om «lån» eller «påvirkning». En annen parallell kan vi vel se i uttrykket *aurriði strandar* 'orm', fra en av Einar Skúlasons lausavísur; dette kunne igjen tas som et vitnemål om semantisk (og kanskje etymologisk?) samband mellom *storð* og *strönd*. Det er knapt mulig å si om den opphavlige betydningen av *aurriði*: 'sand-rider' har vært utnyttet av de to skaldene. Men i alle fall forekommer det meg også her naturligere (om det nå er tillatt å tolke kenninger på en «naturlig» måte!) å oversette

⁹ *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, udg. v. Finnur Jónsson. A. Tekst efter håndskrifterne, I—II, Kbh. 1912—1915. Siteres i det følgende som *Skjaldedigtning* A I—II.

aurriði storðar med 'jordas aure' eller eventuelt 'den som rir (beveger seg) over sandflata' enn med 'buskskogens (stel)forell' (Sahlgrens overs.). Det er riktignok så at ormen kan kalles for *lynngs fiskr*, med en allusjon til *Fáfnismál*, — men jfr. at den også heter *foldar fiskr* eller *grundar fiskr*, med andre ord for 'jord' eller 'slette'.

Under *storð* 'jord' fører *Lexicon poeticum* videre opp sammensetningen *hawkstorð* 'høge-land', dvs. 'arm', fra en strofe av islendingen Þórleikr fagri, ca. 1050 (*Skjaldedigtning* A I, s. 396). Sahlgren hevdet at *storð* også her «sannolikt» betyr 'tre', og han jamførte med en kenning som *hawk hlunnr*, 'hauke-tre'. Men det ser ut til å finnes atskillig flere kenninger for 'arm' av typen 'hauke-land': *hawkland*, *hawkströnd*, *hawkvollr*, eller *hawkafón*. Ord for 'jord' eller 'flate' inngår likeens i kenninger som *svan-fold* eller *svan-teigr*, 'svane-land', dvs. 'hav'.

Dette er alle de eksempler *Lexicon poeticum* har på *storð* f i betydningen 'jord'. Dertil kommer så en del belegg på øynavnet *Stord*, i et par skalde-dikt (sitert foran). og i navneramser (pulur), blant «Øers navne» (*Skjaldedigtning* A I, s. 652 og 690): også disse oppføres i *Lexicon poeticum* under betydningen 'jord'. I motsetning til Lind og Sahlgren vil jeg da tillate meg å hevde at denne tolkningen stadig synes å være den mest rimelige i disse eksemplene.

En avgjørende innvending mot Linds og Sahlgrens tolkning er videre det forhold at *storð* i betydningen 'jord' er vel kjent og fullt brukelig i nyislandsk — men riktignok *bare* i det poetiske språket. Ordet forekommer overhodet ikke i prosa — til gjengjeld er det gjengs i islandsk diktning fra 1600-tallets rímur og fram til våre dagers lyrikere. Det eldste registrerte belegg jeg har notert, er fra den yngre delen av *Pontus rímur* (ca. 1630): «tvielleft skal nálgast nú/ Norðrar knör um *dælu storð*» (*Pontus rímur* XXII,2). Kenningen *dælu storð* forklares i merknadene: *dæla* = 'øsekar' (i moderne språk vanligvis 'pumpe') > 'skip'; *dælu storð* 'skipets mark' dvs. *hav*.¹⁰

I nyere islandsk lyrikk eller versdiktning har det også fort vekk vært laget nye avleieringer eller sammensetninger til *storð* 'jord': *storðarbarn* («Og svalur aftanvindur/ nu syngur *storðarbörnum* vögguljóð»: Matthías Jochumsson, i overs. av Tegnér: Fridthjof på sin faders hög), *storðbúi* («Til straffs *storðbúum*/ og stórrar freistni», i Jón Þorlákssons islandske overs. av *Paradise Lost*), *storðarblóm*, *storðarþing*, o.fl. Betydningen 'jord' eller 'mark' for *storð* kommer også tydelig fram i sammensetningen

¹⁰ *Rit rímnafélagsins* X: *Pontus rímur*, Reykjavík 1961, s. 247 (tekst) og 475 (merknader).

eyðistorð 'ødemark', i Einar Benediktssons dikt *Stórisandur*: «Ég hafði þeyst um sandsins víða veldi/ og vissi ég var sonur *eyðistorðar*». ¹¹

Når det islandske ordet bare kan brukes i poetisk språk, må det utvilsomt være identisk med skaldeordet *storð* 'jord' — som heller ikke er funnet (med den betydningen) i norrøn prosa. Men oversettelsen eller tolkningen av ordet grunner seg da i alle fall på en sammenhengende, flere hundre år gammel islandske tradisjon, ikke bare på en «feiltolkning» hos islandske ordboksforfattere på 18- og 1900-tallet (Sveinbjörn Egilsson og Finnur Jónsson).¹² På bakgrunn av dette virker det besynderlig at Alexander Jóhannesson i *Isländisches etymologisches Wörterbuch* har unnlatt å føre *storð* 'jord' opp som en særskilt ordform: det kan ikke være mulig at han ikke har kjent til de islandske dikternes bruk av ordet — men det er heller ikke lett å forstå hvordan han har ment å kunne avleie en betydning 'jord' fra en mere opphavlig: 'etwas steifes, hervorstehendes' (op.cit., s. 873). Av de gjengse islandske ordbøkene er det knapt mulig å finne ut om *storð* 'jord' forekommer i det moderne språket — og noen eksempler eller belegg på ordet gir de naturligvis ikke.¹³

Lexicon poeticums betydning 2): *storð* f = 'kamp', grunner seg på ett enkelt eksempel i en þula med «orrostu heiti» fra håndskrifter av *Snorra-Edda* (*Skjaldedigtning* A I, s. 662). Ifølge Sahlgren er også dette «særligen samma ord som 1 *storð*. Möjligen har þulans författare tänkt på uttrycket *falla sem storð*» (Sahlgren, s. 101).

Etter Sahlgren har også Ernst A. Kock drøftet ordet *storð* i § 2748 av sitt store verk *Notationes Norrænae*. Han slutter seg til Sahlgren i å oppfatte *Lexicon poeticums storð* 1 'jord' og *storð* 3 'ungt træ' som ett og samme ord, med betydningen 'ungskog, krattskog, riskratt'. En kan gå ut fra (det blir ikke direkte sagt) at han også slutter seg til Sahlgren (og tidligere granskere) m.h.t. dette ordets etymologi. Derimot mener Kock at *Lexicon poeticums storð* 2 'strid' må være et annet ord; det «bör naturligt kunna

¹¹ De fleste islandske litteraturbeleggene er hentet fra seddelarkivet til Orðabók Háskóla Íslands, Reykjavík.

¹² Jfr. også den islandske leksikografen Björn Halldórssons kommentar til ordet: «*Stord*. eg man ogjörla til hvar eg hef fundid það poet: ord i þeirri meiningu. en á stord fyrir jord rida öll vor skáld» (Björn Halldórssons supplerende oplysninger til *Lexicon Islandico-Latinum*, ved Jón Helgason, i *Bibliotheca Arnarnagæana* 29 (*Opuscula*. 3), Kbh. 1967, s. 154). «Mod 'i þeirri meiningu' sigtes der vel til betydning 2 'pugna'» — iflg. merknad av Jón Helgason (jfr. betydning 2 i *Lexicon poeticum*).

¹³ Ordet er oppført i Sigfús Blöndals og en del mindre ordbøker som «poetisk» — men det er da vanskelig å vite sikkert om dette bare (eller vesentlig) refererer seg til bruken i den gamle skaldediktningen.

föras till jerm. *stur- i *sturla* 'bringa i oordning, oroa, störa' ... isl. *stýrr* och *stormr*.¹⁴ Denne forklaringen er akseptert i Jan de Vries' og Alexander Jóhannessons etymologiske ordbøker.

Kocks etymologi er vel formelt mulig, men likevel kan det synes noe betenkelig å stille opp et særskilt ord bare på grunnlag av dette ene belegget i en navneramse (uten klare paralleller i andre språk til en slik ordlaging). Kan hende er det vel så rimelig at Sahlgren her har rett i at ordet kan være løst ut av det uttrykket han nevner — eventuelt skyldes en feiltolkning av en kenning der *stord* inngår. På den annen side støtter det vel Kocks oppfatning at *stord* i betydningen 'kamp' er oppført både hos Björn Halldórsson (jfr. note 12), og i *Lexicon poeticum*.

Som betydning 3) av *stord* f oppfører *Lexicon poeticum* 'ungt, saftrigt træ'. Oversettelsen viser at dette ordet vel er reknet for identisk med Fritznerns prosa-ord, med betydningen 'grønn stilk'. I skaldespråket forekommer det (bl.a.) i nok en þula, blant «viðar heiti» (*Skjaldedigtning* A I, s. 682):

«lyng skið pera/ þöll ok þyrnir/ þinvr *stord* ok klvng» — men det er ikke noe i denne ramsen (og heller ikke i andre siterte skaldebelegg) som gir grunnlag for en så presis og spesiell oversettelse som «ungt» eller «saftrigt» tre. Betydningen 'gras' (hos Fritznern) eller 'tre' (i *Lexicon poeticum*) kan trulig i begge tilfeller føres tilbake på en mere generell og opphavlig: 'oppstikkende) stilk, skott, renning'.

Det eldste belegget på *stord* f 'stilk' (?) finnes i en strofe av Kormak, fra ca. 960 (*Skjaldedigtning* A I, s. 84). I en flerleddet kenning for 'sverd' bruker han her uttrykket *fetils stord* 'bandstilk', som igjen må bety 'sverd'.

Dernest forekommer, i en lausavísa av Håvard Isfjording, ca. 1000(?) sammensetningen *hræstord* 'lik-stilk', dvs. 'spyd', i kenningen *þorr hræstordar* 'mann, kriger'. (*Skjaldedigtning* A I, s. 188.) (Sahlgrens kommentar til dette uttrykket, s. 101: «krigaren liknas ... vid ett träd som utsänder telningar», forekommer meg å gi en besynderlig og lite rimelig tolkning.)

I et par noe yngre dikt forekommer *stord* 'tre' (?) i kenninger for 'storm' eller 'ild'. Først i en strofe av Gísli Illugason, ca. 1104: *stordar galli* 'treets skade', etter sammenhengen her = 'vind' (storm) (*Skjaldedigtning* A I, s. 443). Vel 150 år seinere bruker Sturla Þorðarson i *Hrynhenda* en gang *stordar gandr* 'treets ulv' om 'vinden' (i strofe 13), og like foran (i strofe 11) *stordar ulfr* = 'ilden' (*Skjaldedigtning* A II, s. 105—106). Det er vel kjent

¹⁴ Ernst A. Kock: *Notationes norrœne* 21, Lund 1935, s. 39—41.

at det i skaldespråket er nær sammenheng mellom kenninger for 'vind' og for 'ild'; begge deler da oppfattet som 'ødelegger, forderver'.¹⁵

Etter det jeg kan se, bør det ikke være noe i veien for å oppfatte betydningen 'tre' for *storð* i diktene fra 11—1200-tallet som sekundær i forhold til 'stilk' eller 'skott' i de to eldste beleggene.

Denne drøftingen av diverse, for størstedelen gamle belegg på ordformen *storð* skulle (etter min oppfatning) gjøre det sannsynlig at det norrøne språket har hatt iallfall to homonyme ord *storð* f: ett med betydningen 'jord' eller 'mark', og ett med betydningen 'stilk' eller 'strå'. Dertil kommer eventuelt et tredje ord med betydningen 'kamp', som vel er forklart på en rimelig måte av Ernst A. Kock. Som neste steg i drøftingen må en da prøve å gi en akseptabel etymologisk forklaring av de to førstnevnte ordformene.

Ifølge Sahlgren, som her slutter seg til Alf Torp (og Magnus Olsen, i *Norske Gaardnavne*) kan *storð* f 'gras, stilk' eller eventuelt 'ungskog' (Sahlgrens overs.) føres tilbake til ei indoeuropeisk rot *ster-, med betydningen 'være stiv' (Sahlgren, s. 104). Denne rota blir også lagt til grunn for tysk *starr* adj., norr. *størr* f 'siv' (*carex*), og for mangfoldige utvidete former: *sterk*, *strid* osv.

Når det så gjelder det etymologiske opphavet til *storð* f 'jord', kan det være grunn til å peke på at etymologiske ordbøker opererer med flere ulike indoeuropeiske røtter av formen *ster-, og at de fleste av disse også er representert i germansk (og nordisk) ordtilfang.¹⁶ Ei annen slik rot *ster-, med betydningen 'bre seg ut', er det vanlig å rekne med f.eks. i latin *sterno* — *stratum*, i tysk *Stirn* f, 'die breite', og (kanskje) i tysk *Stern* f (norr. *stjarna*): «die am Himmel ausgestreute». Videre fører både Alf Torp og Fr. Kluge s.v. *Strand* også dette ordet tilbake på en (utvidet) form av denne rota.¹⁷

Den norrøne ordformen *storð* f kan i alle fall svært sannsynlig være laget med et dentalsuffiks til svakeste avlydstrinn av ei rot *ster- (*str-). Dette er den vanligste måten suffikset to-/tā- (germansk þa-/þō-) opptrer på i gamle avleiinger: med svakeste avlydstrinn, betoning på suffikset og i

¹⁵ Se (bl.a.) Rudolf Meissner: *Die Kenningar der Skalden*, Bonn/Leipzig 1921, s. 102, punkt 11 *Wind*.

¹⁶ Jfr. Julius Pokorny: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* I, Bern/München 1959, s. 1022—1032, og Alexander Jóhannesson, op.cit., s. 873—882.

¹⁷ Fr. Kluge: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 19. Aufl., Berlin 1963, s.v. *Stern*, *Stirn*, *Strand* (s. 747/752/755). Alf Torp: *Nynorsk etymologisk ordbok*, Oslo (1919) 1963, s.v. *strand*, (s. 723).

nordisk grammatisk veksel der dette er mulig.¹⁸ Ordformene vil da kunne få en betydning (og en form) noenlunde svarende til gamle perfektpartisip- per.

Til denne ordtypen hører ikke så få gamle germanske ordlaginger — noen kjente og vanlige ord, andre sjeldne og uklare. Dentialsuffikset kan forøvrig kombineres med alle de vanlige stammevokalene, slik at vi finner både a-, õ-, i- og u-stammer laget på denne måten. Et par nokså klare eksempler er *mold* f (germansk *mul-põ, ieur. *m|-tá), til *mel- 'male' ('den finmalte'), eller *fold* f (germansk *ful-põ, ieur. *p|-tá), til ei rot *pel-, germansk *fel-, 'bre seg ut'. Det vanlige norske elve- og fjordnavnet *Fold*, 'den brede', blir etter Sophus Bugges tolkning knyttet til denne rota.¹⁹ Suffiksformen germansk -pi- foreligger i det vanlige i-stammeparadigmet *staðr* m (*sta-pi), og rimeligvis i *grund* f (*grun-pi) — mens *grunnr* m er u-stamme (*grún-þu). (Legg merke til vekslingen nd/nn i disse to formene.) Med suffiksformen -þu er også (f.eks.) laget ags. *ford* m, engelsk *ford*, 'vadested' (*fur-þu), og med fullvokalform av samme rot *fer- (ieur. *per-), 'fare', *fer-þu = norr. *fjorðr* m. Suffiksformen germansk -þa finnes i *morð* n (*mur-þa), jfr. latin *mors* f (*mr̥-ti) til rota *mer-/mor-'dø'. Og endelig foreligger samme ordlagning også i *er-põ = norr. *jorð*, tysk *Erde*; her uten noen klar 'verbal' rot til grunnlag.

I dette ordlagingsmønstrer vil en uten noen formelle vansker kunne passe inn et *storð* f 'den utbredte', til rota *ster- 'bre seg ut'. Dette må da være en õ-stamme (germansk *stur-põ), som de parallelle formene *mold* eller *fold*, med «a-omlyd» på den opphavlige sekundærvokalen *u*, som vi finner i dansk og svensk *muld/mull*.²⁰ En etymologisk parallell kan vi i så fall (ifølge Holger Pedersen og Julius Pokorny) kanskje finne i to gammalirske gloser: *sreith* = lat. *pratium*, 'eng', og *sreth* = lat. *strues*, 'haug, dunge' (grunnform ifølge Pokorny ieur. *str̥tá, som ville svare presis til germansk *sturpõ).²¹ Gresk *strätós* 'forsamling, folkemengde, hæravdeling' er laget med et to-suffiks til samme rotform (grunnform *str̥-tó-s)

¹⁸ Se Wolfgang Meid: *Germanische Sprachwissenschaft*. III. *Wortbildungslehre*, Berlin 1967, s. 141—142.

¹⁹ Jfr. Karl Ryghs henvisninger til Bugge i Oluf Rygh: *Norske Elvenavne*, Kra 1904, s. 55—56, og i NG XIII (Romsdals Amt), s. 74 og 440.

²⁰ «A-omlyd» (i gåseøyne) kaller Elias Wessén dette forholdet i sin artikkel: Till de feminina substantivbøjningarnas historia, i *Festskrift til Hjalmar Falk*, Oslo 1927, s. 96—97 — og Jakob Sverdrup taler om en «fællesgermansk a-omlyd» i õ-stammer som elvenavnet *Sogn* (til verbet *súga*), o.l. former (*Maal og Minne* 1910, s. 146).

²¹ Holger Pedersen: *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen* II, Göttingen 1913, § 820, s. 626 (verbalabstrakt til rota *ster-, keltisk ser-n, 'ausbreiten'). Julius Pokorny, op.cit., s. 1022.

— mens den latinske partisippformen *strātus* har lang vokal og et annet avlydstrinn. — Et germansk *sturþō = storð f, 'den stive, framstikkende' (stilk, strå, renning), til *ster- 'være stiv' ville få nøyaktig samme form som et tilsvarende abstrakt til *ster- 'bre seg ut'.²²

Etter dette blir da ikke storð f lik 'jord' i betydningen 'mold, jordsmonn' men i betydningen 'flate, vidde' («den vide jord»). For øynavnet *Stord* synes en slik betydning å høve atskillig bedre enn Sahlgrens tolkningsforslag 'buskskogen'. Jamført med de omkringliggende øyene i Sunnhordland kan *Stord* (særlig den sørlige delen av øya) med rimelig grunn kalles 'den brede' eller 'den flate' — i motsetning til de mange omkringliggende småøyene, eller til de smale, innskårne og atskillig mer bergfylte *Bømlo* og *Tysnesøy*. Uten at det er noe avgjørende argument, forekommer det meg også at en betydning som 'den brede' eller 'den flate' høver bedre på det utvilsomt eldgamle øynavnet *Stord* enn 'krattskog' eller 'ungskog'. Det virker noe merkelig å tenke seg at hele den store øya skulle være dekt av bare kjerr eller ungsog, en gang i den fjerne fortid da navnet må være gitt. E. H. Linds forklaring av hvordan dette kan ha gått til (AphSc 2, s. 56) er vel mulig, men langt fra evident.

Lind og Sahlgren drog også inn i tolkningen av øynavnet *Stord* et par østnordiske (svenske og danske) ordformer, og to svenske gardsnavn: herregarden *Stola* i Västergötland (skrevet *i stoordha* 1449), og en annen gard («by») i samme landsdel, som nå heter *Stolan*. (Se Sahlgrens artikkel, s. 102—103.)

At de to svenske gardsnavna kan være identiske med det norske øynavnet *Stord*, ser sannsynlig ut. Jeg er derimot ikke så sikker på om de av den grunn trenger å høre sammen med det norrländske dialektordet *stola sig* 'breda ut sig'. Slik dette ordet er forklart av svenske dialektforskere (ifølge sitater hos Sahlgren): 'bildra flere strån ... om säd som upprinner med flera strån från ett frökorn', kan det vel naturlig høre i hop med storð f 'stilk, skott' (og eventuelt oversettes med 'skyte sideskott'). Dersom de to svenske gardsnavna skal høre sammen med øynavnet *Stord*, må de heller bety noe slikt som 'den utbredte, den flate'. (Jeg er riktignok ikke lokalkjent i den delen av Sverige der gardene ligger, og vet ikke hvor godt en slik tolkning ville høve med terrengforholda.)

Det gammalsvenske ordet *storp* i sammensetningen *storpahug*, som Sahlgren siterer fra Yngre Västgötalagen, ville det kanskje også være

²² Elias Wessén, op.cit. (s. 96—97) oppfører storð 'stjälk' som parallell til ö-stammene *mold* og *fold*. For stammeformen jfr. også Alf Torps foran (note 5) siterte stjerneform *sturdō fra *Nynorsk etymologisk ordbok*.

mulig å tolke som '(utbredt) flate', like gjerne som 'ungskog' (Sahlgrens oversettelse). *Storþahug* kunne da oppfattes som et eldre ord for det som i moderne skogbruksterminologi kalles *flatehogst*: at hele flater blir snauhogd. I eldre tid måtte det naturligvis (og forøvrig likeens i dag, for den som bare eier en mindre skogteig) være et særlig grovt tjuveri eller skadeverk når den som tjuvhogg, også raserte ungsbogen, slik at der ikke på lang tid ville bli nyttbar skog igjen på teigen. Sammenhengen i lovteksten må her (etter Sahlgrens referat) oppfattes slik at *storþahug* er den siste (og groveste) form for tjuvhogst. Men saklig sett går i alle fall *storþahug* = 'flatehogst' (?) eller 'rasering av ungsbogen' ut på ett og det samme. Jeg våger ikke å si bestemt om det også ville være mulig å oppfatte det gammaldanske *vithstorth*, 'skog-flate' (?), i uttrykket *hoggæ vithstorth* 'snauhogge' (?) på samme måte.

Tillegg: Om navnet *Hundstyrði*.

I Sandar i Vestfold forekommer et nå forsvunnet gardsnavn: *Hundstyrðz*, a *Hundstyrði*, som Magnus Olsen også har nevnt i forbindelse med *Stord* i Sunnhordland (NG XI, s. 139, jfr. NG VI, s. 282). Genitiven *hundstyrðz* er temmelig sikkert (som det hevdes i Vestfoldbindet av NG) skrivefeil for *hundstyrðis*, slik at navnet er et nøytrumsord, gno. *hundstyrði* n.

Formelt er sammenhengen mellom *storð* og *styrði* lett å se (som også E. H. Lind peker på, i AphSc 2, s. 57): *styrði* n er en ia-avleiing (kollektivdannelse) til grunnordet *storð* — jfr. dubletter som *land/lendi*, *garðr/gerði* osv., og især de mange kollektivformene til tre- eller plantenavn: *birki*, *eski*, *espi*, *greni* osv. Et navn som har en viss formell likhet med *Hundstyrði* er da *Hundyrja*, nå *Hunder* i Øyer, Gudbrandsdalen, der sisteleddet *-yrja* oppfattes som et kollektiv (jøn-avleiing) til *aurr* m 'grus, sand'. (NG 4 I, s. 161.)

Førsteleddet *hund-* i *Hundstyrði* er rimeligvis dyrenavnet 'hund' (*canis*), og den forklaringen som antydes i Vestfoldbindet av NG (s. 282): at navnet kan komme av et ellers ukjent plantenavn *hundstorð f* 'hundestilk, hundegras', ser sannsynlig ut. Det er som kjent bare få av de vanlige (og sikkert ofte temmelig gamle) plantenavna på *hund-*: *hundegras*, *hundekjeks*, *hundetunge* osv., som overhodet er belagt i gammalnorsk eller eldre nordisk språk.

SVEN BENSON

En studie i grundlagspropositionens språk

År 1963 framlade den dåvarande författningsutredningen ett förslag till ny regeringsform (FRF). Förslaget, som återfinnes i SOU 1963: 16, kom icke att leda till proposition. År 1966 tillsattes i stället den s.k. grundlagsberedningen, vars slutbetänkande med förslag till helt ny regeringsform och ny riksdagsordning m.m. framlades i SOU 1972: 15. (Grundlagsberedningens förslag till ny regeringsform benämnes här GRF.) Ordförande i utredningen hade varit landshövding Valter Åman. Till utredningens förfogande hade stått ett sekretariat och en grupp experter. Professor Bertil Molde hade biträtt beredningen med språkgranskning av förslagen till regeringsform och riksdagsordning. I prop. 1973: 90 skriver chefen för justitiedepartementet s. 155 om grundlagsberedningens förslag bl.a.: »De stora linjerna i statsskicket har dragits upp på ett enkelt och överskådligt sätt. I systematiskt och språkligt hänseende finner jag också förslagen ändamålsenliga. En författningsreform bör nu kunna genomföras på grundval av beredningens förslag.»

Sedan grundlagsberedningens förslag undergått en mycket omfattande remissbehandling, framlades proposition (1973: 90) om bl.a. ny regeringsform och ny riksdagsordning till vårriksdagen 1973. (Propositionens förslag till regeringsform benämnes här PRF.) Förslaget till lagtext hade därvid undergått åtskilliga redaktionella och innehållsmässiga förändringar. Även den språkliga strukturen var på vissa punkter förändrad. (Se därom nedan.) Efter att under riksdagsbehandlingen ha undergått ytterligare några justeringar antogs den nya regeringsformen och riksdagsordningen m.m. som vilande till 1974 års riksdag och antogs slutgiltigt av denna.

Den nya riksdagsordningen får icke karaktär av grundlag utan kommer att intaga en mellanställning mellan grundlag och lag. Rikets grundlagar blir regeringsformen, successionsordningen och tryckfrihetsförordningen.

I Svensk Juristtidning 1963 fick jag tillfälle att granska språket i FRF.

Jag tyckte mig då finna, att texten präglades av en enhetlig och konsekvent tillämpad stil, som i åtskilliga hänseenden vore ägnad att bliva normbildande för svenskt lagspråk.

Ingen kunde väl 1963 förutse, att lagspråket skulle komma att undergå mycket starka förändringar under det följande decenniet.

I en uppsats, betitlad *Quo vadis, iustitia?* (Vetenskaps-Societetens i Lund årsbok 1968), granskade jag emellertid fem år senare utvecklingen av vissa sidor av svenskt lagspråk, sådant detta kom till synes i rättegångsbalken 1942, ärvdabalken 1958 och lagrådsremissen av jordabalken 1966. Det visade sig, att lagspråket befann sig i stark omvandling och samtidigt att språkdräkten i den yngsta av de tre undersökta texterna icke var helt oklanderlig. (Texten kom att utsättas för formell bearbetning innan den lades fram i proposition.) Särskilt störande var enligt min mening den alltför rikliga användningen av *äga* som modalt hjälpverb. Presens indikativ användes stundom i fall, där i klarhetens intresse konstruktion med modalt hjälpverb borde ha föredragits.

Det faller redan vid en flyktig anblick läsaren i ögonen, att språket i GRF starkt avviker från språket i FRF, och att avvikelserna framför allt kommer till uttryck i verbsyntaxen. I FRF iaktogs numeruskongruens mellan subjekt och predikat. Så var f.ö. fallet ännu i lagrådsremissen av jordabalken 1966; först år 1967 började singulara predikatsformer användas tillsammans med plurala subjekt i Svensk författningssamling (SFS). Ännu i år (1974) iakttages i SFS numeruskongruens i nyskriven text, som kompletterar äldre lagar och förordningar med iakttagen kongruens. I GRF används konsekvent singulara predikatsformer, så även i PRF.

Likaså ser man ganska snart att vissa skillnader föreligger mellan språket i GRF och språket i PRF. Olikheterna gäller framför allt de modala hjälpverben. Ännu GRF använder gärna verbet *äga* åtföljt av infinitiv och eventuellt i förbindelse med negation, varvid *äga* har betydelsen 'ha rätt att', däremot icke 'ha skyldighet att'. Verbet är som modalt hjälpverb helt utrensat ut PRF. Se därom nedan.

I denna uppsats upptages i första hand vissa sidor av språket i PRF till behandling. Ehuru propositionens lagtext icke i oförändrat skick kommer att utgöra vår nya regeringsform — vid riksdagsbehandlingen har texten ändrats på vissa ställen — har den stort intresse för språkmannen såsom produkt av medvetna språkliga strävanden inom Kungl. Maj:ts kansli. Det faller sig emellertid naturligt, att undersökningen genomföres under beaktande av språkformen i utredningarnas förslag till lagtext 1963 och 1972. När annat icke anges hänför sig citat alltid till PRF (1973). Samtliga kursiveringar i exemplen är gjorda av mig.

Texten i PRF är huvudsakligen uppbyggd av meningar, vilkas huvudsatser uttrycker positiv norm, positiv dispensation och negativ norm. I min räkning föreligger 221 fall av positiv norm, 87 fall av positiv dispensation och 48 fall av negativ norm. Därtill kommer 14 meningar som innehåller hänvisningar till andra lagrum, definitioner e.d. Om vi bortser från den sista gruppen av meningar, uttrycker 62,1 % positiv norm, 24,4 % positiv dispensation och 13,5 % negativ norm. Uttryck för negativ dispensation saknas.

Det kan vara av ett visst intresse att jämföra fördelningen mellan de olika kategorierna i lagförslagen 1963, 1972 och 1973. Följande tabell kan uppställas:

Tabell 1

	FRF 1963	GRF 1972	PRF 1973
Positiv norm	163 (66,8 %)	241 (65,0 %)	221 (62,1 %)
Positiv dispensation	41 (16,8 %)	85 (22,9 %)	87 (24,4 %)
Negativ norm	40 (16,4 %)	45 (12,1 %)	48 (13,5 %)
Summa	244 (100,0 %)	371 (100,0 %)	356 (100,0 %)

När det gäller den procentuella fördelningen mellan de olika kategorierna, kan man icke iakttaga någon större skillnad mellan texterna i GRF (1972) och PRF (1973). Olikheterna mellan dem kommer till synes först vid en mera ingående analys. Dock finner man att procentsiffran för uttryck för positiv norm sakta sjunker genom de tre lagförslagen. Likaså finner man att uttryck för positiv dispensation kommer till rikligare användning än uttryck för negativ norm i de två senare lagtexterna, medan dessa två uttrycksmedel sinsemellan visar ungefär samma frekvens 1963. Såsom i ett senare avsnitt närmare skall visas, har textförfattaren ofta möjlighet att välja mellan dessa två uttrycksmedel utan att betydelsen ändras.

De uttrycksmedel som kommer till användning för att uttrycka positiv norm i de tre här berörda lagförslagen är framför allt presens indikativ av huvudverb samt presens av *skola* + infinitiv. Därtill kommer de sparsamt använda uttrycken *böra* + infinitiv, *vara skyldig att* + infinitiv, *åligga ... att* + infinitiv, *tillkomma ... att* + infinitiv och *ankomma på ... att* + infinitiv. I de tre texterna är fördelningen mellan dessa uttryck något olika, vilket framgår av tabell 2.

Tabell 2

	FRF 1963	GRF 1972	PRF 1973
indikativ av huvudverb	111 (68,1 %)	163 (67,6 %)	161 (72,9 %)
<i>skola</i> + inf.	45 (27,6 %)	74 (30,7 %)	52 (23,5 %)
<i>böra</i> + inf.	1 (0,6 %)	1 (0,4 %)	5 (2,3 %)
<i>vara skyldig att</i> + inf.	— —	— —	1 (0,5 %)
<i>åligga ... att</i> + inf.	3 (1,8 %)	3 (1,2 %)	2 (0,9 %)
<i>tillkomma ... att</i> + inf.	2 (1,2 %)	— —	— —
<i>ankomma på ... att</i> + inf.	1 (0,6 %)	— —	— —
Summa	163 (99,9 %)	241 (99,9 %)	221 (100,1 %)

Avgränsningen mellan påbud och beskrivning är ytterst vanskelig, då de tre texterna alltid i beskrivning och ofta i påbud använder presens indikativ av huvudverb. Vid min undersökning har jag i de flesta tveksamma fall uppfattat paragraferna som påbud. Tre skäl kan anföras för detta förfarande. Det första är, att alla tre texterna, främst PRF, har presens indikativ av huvudverb i meningar som svarar mot bestämmelser med normangivande presens konjunktiv i äldre lagspråk, t.ex. den ännu gällande rättegångsbalken. Det andra är att man i åtskilliga fall kan byta ut konstruktioner med presens indikativ av huvudverb mot formuleringar med modalt hjälpverb följt av infinitiv av huvudverb utan att betydelsen därvid ändras. Och det tredje skälet är att de tre lagtextförslagen i några fall har hjälpverbskonstruktion som stilistisk variant till skenbart beskrivande indikativ eller att hjälpverbskonstruktion i den ena texten svarar mot huvudverbskonstruktion i en annan och att därvid ingen betydelse-skillnad föreligger.

Som exempel på skenbart beskrivande formuleringar, som motsvaras av bjudande konjunktiv i äldre lagspråk, kan nämnas följande. I PRF läses: »Beträffande tryckfriheten ... *gäller* vad som är föreskrivet i tryckfrihetsförordningen» (2: 4). »Vad nu sagts om brottspåföljd *gäller* även förverkande eller annan särskild rättsverkan av brott» (8: 1). Dessa textställen kan jämföras med ett ställe i rättegångsbalken av år 1942: »Om särskild sammansättning av underrätt vid behandling av vissa mål *gälle* vad därom är stadgat» (1: 14). Ännu i GRF läses: »Detsamma *skall gälla*, om konungen dör ... och tronföljaren ännu ej har fyllt tjugofem år» (4: 4). Sistnämnda bestämmelse ändras i PRF till: »Detsamma *gäller*, om konungen dör ...» (5: 4). Och i GRF står vidare: »Detsamma *skall gälla*, om

svensk medborgare ...» (10: 6); PRF har däremot: »Detsamma *gäller* om svensk medborgare ...» (11: 3).

När predikatet uttrycker en handling, behöver i regel ingen tvekan om modaliteten föreligga. Detta framgår vid ett enkelt utbytesförsök. »Regeringen *styr* riket» (1: 4) kan utan betydelseändring bytas ut mot »Regeringen *skall styra* riket». Paragrafen fastställer att det är regeringens uppgift och skyldighet att styra riket, den redogör icke för en pågående verksamhet. Mellan de två formuleringarna föreligger en viss stilskillnad men icke en betydelseskillnad.

Något vanskeligare är det att direkt skönja ett påbud i följande skenbart beskrivande mening: »Riksdagen *består* av en kammare med trehundrafyrtionio ledamöter» (3: 1). Den följande meningen i samma paragraf stadgar emellertid: »För ledamöterna *skall finnas* ersättare». Även i den första meningen kunde modalt *skola* ha använts.

Följande två paragrafer är också förtjänta att citeras: »I riket *finns* primärkommuner och sekundärkommuner» (1: 5). »För beredning av regeringsärenden *skall finnas* ett regeringskansli. I detta ingår departement för skilda verksamhetsgrenar» (7: 1). Man torde svårligen kunna inlägga någon semantisk skillnad mellan *finns* och *skall finnas* i dessa båda paragrafer.

Jag vill även inlägga en bjudande innebörd i paragrafer som denna: »Föreskrifter om rådgivande folkomröstning i hela riket *meddelas* genom lag» (8: 4). Då lag framdeles skall stiftas endast av riksdagen, uttrycker paragrafen en positiv norm för utfärdandet av föreskrifter om folkomröstning och indirekt ett förbud för regering eller annan myndighet att på egen hand utfärda sådana föreskrifter. Riksdagen blir skyldig att i förekommande fall lagstifta om folkomröstning. Indikativen *meddelas* kunde ha bytts ut mot *skall meddelas*.

I uttryck för ren upplysning och utan bjudande innebörd används däremot presens *finns* i exempel som detta: »Bestämmelser om extra val i visst fall *finns* i 6 kap. 3 §» (3: 4).

Det kan måhända förefalla, som om jag alltför ofta vill inlägga en bjudande innebörd i textens indikativ av huvudverb. Ofrånkomligt är att vissa tveksamma fall föreligger, hur man än söker draga gränsen mellan å ena sidan påbud och å andra sidan beskrivning och sakupplysning. De tre undersökta texterna företer emellertid så stora inbördes likheter att det har varit möjligt att följa samma principer vid undersökningen av alla tre texterna.

I granskningen av språket i FRF (SvJT 1963) redogjorde jag för den inbördes fördelningen mellan *skola* + infinitiv och indikativ av huvudverb

i bjudande funktion. Den stora likheten mellan texterna på denna punkt gör en mera ingående funktionsanalys av de två typerna i de senare lagtexterna överflödig. Det måste emellertid framhållas att indikativ av huvudverb visar en något högre frekvens i den yngsta texten än i de båda äldre. En detaljjämförelse mellan GRF och PRF visar att *skola* + infinitiv i en rad fall bytts ut mot presens indikativ av huvud verbet; eventuellt har någon jämkning i uttrycket därvid kunnat ske. Några exempel utöver de ovan citerade kan belysa detta:

GRF 1972

»Rösträtten *skall grundas* på en före valet uppgjord röstlängd» (2: 2).

»Nyvald riksdag *skall samlas* på tolfte dagen efter ...» (2: 5).

»Den mandatfördelning mellan partierna som angives i första och andra styckena *skall göras* enligt uddatalsmetoden med första divisorn jämkad ...» (2: 9).

»Ändras valet, *skall* ny ledamot *intaga* sin plats ...» (2: 12).

»Vad som har sagts nu om ledamot *skall ha* motsvarande tillämpning på ersättare» (2: 12).

PRF 1973

»Frågan huruvida rösträtt enligt första stycket föreligger *avgöres* på grundval av en före valet upprättad röstlängd» (3: 2).

»Nyvald riksdag *samlas* på femtonde dagen efter ...» (3: 5).

»Vid mandatfördelningen mellan partierna *användes* uddatalsmetoden med första divisorn jämkad ...» (3: 8).

»Ändras valet, *intager* ny ledamot sin plats ...» (3: 11).

»Vad nu sagts om ledamot *äger* motsvarande tillämpning på ersättare» (3: 11).

Otvivelaktigt återspeglar texten i PRF ett medvetet favoriserande av presens indikativ på hjälpverbskonstruktionens bekostnad. Detta kommer särskilt till uttryck i den departementala överarbetningen av andra och tredje och i viss mån även av nionde och tionde kapitlen i GRF.

Det bör märkas, att presens indikativ av huvudverb någon gång används i PRF på ett sätt som kommer den positiva dispensationen nära. I 10: 1 stadgas sålunda: »Överenskommelse med annan stat eller med mellanfolklig organisation *ingås* av regeringen». Denna paragraf åtföljs av en

ny paragraf, som fastslår vilka internationella överenskommelser som skall underställas riksdagen. Den åtföljs också av en paragraf, som tillåter regeringen att uppdraga åt förvaltningsmyndighet att ingå vissa internationella överenskommelser. Riktigast torde det vara att tolka den citerade formuleringen så, att den fastställer att det är regeringen som bär ansvaret för ingåendet av internationella överenskommelser. Mot den citerade bestämmelsen svarade i GRF 9: 1 följande formulering: »Regeringen *äger ingå* överenskommelse med annan stat . . .». Därmed fastslogs endast regeringens behörighet att ingå visst slag av överenskommelser, något som ytterligare framhävdes i GRF 9: 4, där det uttryckligen sägs: »Regeringen *äger uppdraga* åt förvaltningsmyndighet att utöva *dess behörighet* enligt 1 § . . .». Man har i PRF tonat ned behörigheten och mera framhåvt ansvaret. (Därigenom inskränks givetvis icke behörigheten.) Eftersom minst två parter fordras för en överenskommelse, kan grundlagen givetvis icke direkt föreskriva att regeringen *skall* ingå internationella överenskommelser. Att välja en formulering som hade angivit exklusiv behörighet hade här icke varit lämplig, då regeringen i vissa fall måste underställa riksdagen överenskommelse för godkännande och i andra fall kan delegera beslutanderätten.

Beträffande uttryck för medgivande, tillstånd eller behörighet för person eller myndighet att handla på visst sätt (positiv dispensation) har lagspråket undergått en mycket stark omvandling under de senaste 10 åren. Ärvdabalken 1958 använde normalt *må* + infinitiv eller presens indikativ av *äga* + infinitiv. (Se därom Benson 1968: 115.) FRF 1963 använde likaledes normalt *må* + infinitiv eller presens indikativ av *äga* + infinitiv. Fördelningen mellan de två konstruktionerna belyses närmare i SvJT 1963: 502 ff. Tre år senare möter i stället presens indikativ av *få* + infinitiv i växling med presens indikativ av *äga* + infinitiv i jordabalksremissen. (Se Benson 1968 a.st.) Det rikliga bruket av *äga* mötte kritik från olika håll och som modalt hjälpverb ersattes *äga* av andra uttryck i den slutliga lagtexten.

Även i grundlagsberedningens förslag 1971 möter *få* + infinitiv och *äga* + infinitiv. Som en nyhet tillkommer presens indikativ av *kunna* + infinitiv.

I PRF har *äga* + infinitiv helt rensats ut. Presens *får* + infinitiv möter i 38 fall och *kan* + infinitiv i 44 fall. Därtill kommer 5 fall med annan konstruktion. Av stort intresse är därvid den fördelning som råder mellan typerna. Det visar sig nämligen att *kan* + infinitiv har en alldeles speciell funktion, i det att denna konstruktion nästan enbart används, när beteckning för riksdagen eller annat högre statligt organ är gramma-

tiskt eller logiskt subjekt, varvid ifrågavarande organ alltså fungerar som rättssubjekt.

Grammatiskt subjekt är *riksdagen* i följande fall: »Riksdagen *kan* i riksdagsordningen *föreskriva* att ...» (4: 9); »Riksdagen *kan utse* någon att ...» (5: 6); »Riksdagen *kan* i lag ... *föreskriva* ...» (8: 7); »Bemyndigar riksdagen ... regeringen att ... *kan* riksdagen därvid *medgiva* att ...» (8: 11); »I fall som nu sagts *kan* riksdagen också *uppdraga* åt ...» (8: 11); »Riksdagen *kan besluta* att särskilt anslag ...» (9: 3); »För löpande budgetår *kan* riksdagen ... *göra* ny beräkning av statsinkomster ...» (9: 5); »Riksdagen *kan* ... *besluta* riktlinjer ...» (9: 7); »Riksdagen *kan* därvid *föreskriva* att ...» (9: 9); »Riksdagen *kan* med anledning därav *göra* framställning till regeringen» (12: 2); »Riksdagen *kan avgiva* förklaring, att ...» (12: 4); »Riksdagen *kan besluta* att ...» (12: 7); »Pågår riksmöte, *kan* riksdagen eller talmannen *besluta* om sammanträdesort» (13: 1); »Är riket i krig ... *kan* riksdagen *bestämma* om ...» (13: 4); »Är riket i krig ... *kan* riksdagen *besluta* ...» (13: 11). Passiv konstruktion med riksdagen som agens möter i följande fall: »Lag med sådana föreskrifter ... *kan* dock *utfärdas* av riksdagen» (8: 19).

Enligt den nya regeringsformen skall riksdagen ensam stifta lag. Riksdagen blir rättssubjekt när det utsägs att något kan komma att bestämmas genom lag. På så sätt tolkar jag följande exempel: »Beslutanderätt ... *kan* i begränsad omfattning överlåtas ... Om sådan överlåtelse beslutar riksdagen i den ordning som är föreskriven för stiftande av grundlag ...» (10: 5); »Rättsskipnings- eller förvaltningsuppgift *kan* ... *överlåtas* till annan stat ... om riksdagen förordnar om det ...» (10: 5); »Rätten att få mål prövat av högsta domstolen ... *kan begränsas* genom lag» (11: 1); »Förvaltningsuppgift *kan överlämnas* till bolag ... eller stiftelse. Innefattar uppgiften myndighetsutövning, skall det ske genom lag» (11: 6). Till sistnämnda exempel ansluter sig nära formuleringen i första stycket av samma paragraf: »Förvaltningsuppgift *kan anförtros* åt kommun» (11: 6), ehuru det icke i kontexten utsägs att det är riksdagen som kan anförtro kommunerna viss uppgift. Även beteckning för statsministern, regeringen eller annat högre organ kan stå som subjekt i satser, där behörigheten uttrycks genom *kan* + infinitiv. Ex.: »Statsministern *kan* dock *förordna*, att ...» (7: 5); »Regeringen *kan* dock genom förordning *föreskriva* att ...» (7: 7); »Statsministern *kan utse* ett av de övriga statsråden att ...» (7: 8); »Under tid då riksmöte ej pågår *kan* finans- och skatteutskotten, efter bemyndigande i lag om annan skatt än skatt på inkomst ... *bestämma* ...» (8: 6); »Utan hinder av ... *kan* regeringen efter bemyndigande i lag genom förordning *meddela* föreskrifter om ...» (8: 7, 2 ggr, 8: 8, 8: 9); »Regeringen

eller kommun *kan* efter riksdagens bemyndigande *meddela* sådana föreskrifter om ...» (8: 9); »Regeringen *kan* efter bemyndigande i lag ... *bestämma* ...» (8: 10); »Regeringen *kan* dock *underlåta* ...» (10: 2); »Den som utfärdar kallelsen [= regeringen eller talmannen] *kan besluta* ...» (13: 1); »Krigsdelegationen och regeringen *kan* i samråd eller var för sig *besluta* att ...» (13: 2); »Är riket i krig ... *kan* regeringen ... *meddela* ...» (13: 6); »Erfordras det ... *kan* regeringen med stöd av bemyndigande i lag genom förordning *bestämma* ...» (13: 6); »Är riket i krig ... *kan* regeringen med stöd av ... *besluta* ...» (13: 7). Till den ovan citerade bestämmelsen i 8: 6 ansluter sig en följdbestämmelse: »Bemyndigande *kan innefatta* rätt att göra skillnad mellan ...» (8: 6). Passiv konstruktion möter även: »Regeringsärenden ... *kan* dock ... avgöras av chefen för ...» (7: 3).

Helt utanför dessa exempel står däremot följande: »Endast den som uppfyller villkoren för rösträtt och som är myndig *kan vara* ledamot av riksdagen eller ersättare för ledamot» (3: 10). Verbet *kunna* synes här ha exakt samma funktion som verbet *få* i följande paragraf: »Endast den *får vara* statsråd som är svensk medborgare sedan minst tio år» (6: 9). Härmed *kan* även jämföras: »Som statschef *får* endast den tjänstgöra som är svensk medborgare och har fyllt tjugofem år» (5: 2); »I högsta domstolen ... *får* endast den *tjänstgöra* såsom ledamot som ...» (11: 1); »Endast den som är svensk medborgare *får inneha* ... domartjänst ...» (11: 9); »Även i annat fall *får* endast den som är svensk medborgare *inneha* tjänst eller uppdrag, om tjänsten ...» (11: 9).

Endast en gång står substantivet *riksdagen* som subjekt till verbet *få*: »Riksdagen *får* dock *bestämma* att medlen tages i anspråk i annan ordning» (9: 2).

Eljest möter skiftande subjekt till verbet *få*. Utöver de nyss nämnda exemplen *kan* följande bestämmelser citeras: »Regeringen *får förordna* om extra val ...» (3: 4); »Regeringen och varje riksdagsledamot *får* ... väcka förslag ...» (4: 3); »När ärende skall avgöras i kammaren, *får* varje riksdagsledamot och varje statsråd *yltra* sig ...» (4: 4); »Statsministern *får* även i annat fall entlediga annat statsråd» (6: 6); »Svensk väpnad styrka *får* i övrigt *insättas* i strid ...» (10: 9); »Om det påkallas av organisatoriska skäl, *får* den som har utnämnts till ordinarie domare *förflyttas* till annan jämställd domartjänst» (11: 5); »I övriga fall *får* krav på svenskt medborgarskap ... *uppställas* endast i lag eller ...» (11: 9).

De fem fall, då annan konstruktion än *kan* + infinitiv eller *får* + infinitiv används för att uttrycka positiv dispensation är följande: »Endast riksbanken *har rätt att utgiva* sedlar» (9: 13); »Utskottet *har rätt att* för detta ändamål *utfå* protokollen» (12: 1); »Endast parti, som har fått minst

fyra procent av rösterna i hela riket är berättigad att deltaga i fördelningen av mandaten» (3: 7); »Har ordinarie domare skilts från tjänsten genom beslut av annan myndighet än domstol, skall han kunna påkalla domstols prövning av beslutet» (11: 5); »Har annan myndighet än domstol berövat någon friheten med anledning av brott eller misstanke om brott, skall den beslutet rör kunna få saken prövad av domstol utan oskäligt dröjsmål» (11: 3).

I de tre första exemplen är behörigheten starkt uttryckt; den är därjämte i två av fallen av exklusiv karaktär, och tanken på ett kompletterande förbud ligger nära.

Helt annorlunda är förhållandet i de två sista exemplen. I fråga om domare (11: 3) säger departementschefen Prop. 1973: 90 s. 391, att han med den givna bestämmelsen »inte tagit ställning till frågan, huruvida vid ett genomförande av ämbetsansvarskommitténs förslag initiativet till domstolsprövning skall tagas av vederbörande myndighet eller av den enskilde tjänstemannen. Grundlagsbestämmelsen bör förstås så att om avskedsfrågan för ordinarie domare inte på annat sätt kommer under domstols prövning, sådan prövning skall kunna påkallas av den enskilde». Med den givna formuleringen fastslås alltså ena partens (arbetstagarens) oavvisliga rätt att för sin del draga administrativt beslut om avsked inför domstol, om han är ordinarie domare.

I det andra fallet understryks den oavvisliga rätten för den som av annan myndighet än domstol har berövats friheten med anledning av brott eller misstanke om brott att utan oskäligt dröjsmål få saken prövad av domstol.

I tabellform kan uttrycken för positiv dispensation i de tre lagtexterna redovisas sålunda:

Tabell 3

	FRF 1963	GRF 1972	PRF 1973
<i>må + inf.</i>	23 (56,1 %)	— —	— —
<i>äga + inf.</i>	18 (43,9 %)	33 (38,8 %)	— —
<i>få + inf.</i>	— —	25 (29,4 %)	38 (43,7 %)
<i>kunna + inf.</i>	— —	24 (28,2 %)	44 (50,6 %)
<i>skola kunna + inf.</i>	— —	1 (1,2 %)	2 (2,3 %)
<i>vara berättigad att + inf.</i>	— —	1 (1,2 %)	1 (1,1 %)
<i>ha rätt att + inf.</i>	— —	1 (1,2 %)	2 (2,3 %)
Summa	41 (100,0 %)	85 (100,0 %)	87 (100,0 %)

Verbet *äga* avlägsnas vid den departementala bearbetningen av GRF genom utbyte mot *få* eller *kunna*, varvid det senare verbet fr.a. kommer till användning när *riksdagen* är subjekt. *Riksdagen* stod som subjekt till *äga*-konstruktion i 5 fall i GRF och *krigsdelegationen och regeringen* i ett fall, när behörighet uttrycktes; i samtliga fall ersattes *äga* med *kunna*. Därjämte utbyttes *äga* mot *kunna* i ytterligare 3 fall. Normalt utbyttes eljest *äga* mot *få*; jag har antecknat 17 fall av sådant utbyte. I 9 fall valdes annan konstruktion.

Den normala formen för förbud är i PRF konstruktionen *få* + negation + infinitiv. Jag har antecknat 32 fall av denna typ. Subjektet kan vara beteckning för riksdag, regering eller annan myndighet eller viss person, men även substantiv av helt annat slag kan stå som subjekt. Ex.: »Riksdagen *får icke* såsom vilande *antaga* ett förslag ...» (8: 15); »Regeringen *får ej ingå* ... överenskommelse ...» (10: 2); »Regeringen *får ej* på grund av första stycket *stifta, ändra* eller *upphäva* grundlag ...» (13: 5); »Krigsdelegationen *får dock ej fatta* beslut på ockuperat område» (13: 3); »På ockuperat område *får icke* något offentligt organ *meddela* beslut ... som ...» (13: 9); »Riksdagsledamot ... *får icke lämna* sitt uppdrag utan riksdagens medgivande» (4: 7) osv. Och med sakbetecknande subjekt: »Sådant bemyndigande *får icke omfatta* befogenhet enligt 5 ... § i detta kapitel, om ej fråga är endast om beslut att ...» (13: 7); »Lag eller annan föreskrift *får ej innebära* att ...» (8: 1; 2 ggr).

Vid passiv konstruktion växlar naturligtvis de grammatiska subjekten mera: »Förklaring att riket är i krig *får ... icke givas* utan riksdagens bemyndigande» (10: 9); »Domstol *får icke inrättas* för redan begången gärning ...» (11: 1); »Rättstvist mellan enskilda *får icke* utan stöd i lag *avgöras* av annan myndighet än domstol» (11: 3); »Rättskipnings- eller förvaltningsuppgift *får ej fullgöras* av riksdagen i vidare mån än som följer av grundlag eller riksdagsordningen» (11: 8) osv. Sammanlagt har 11 av de 32 fallen av *får* + negation + infinitiv passiv konstruktion.

Medan satsernas negerande karaktär normalt uttrycks med negerande adverbial, möter fyra fall med negationen inlagd i satsens subjektsdel. De påträffade fallen är: »*Ingen får väcka* talan mot den som utövar ... uppdrag som riksdagsledamot ... på grund av hans yttranden ...» (4:8); »*Ingen myndighet, ej heller riksdagen, får bestämma*, hur domstol skall döma i det enskilda fallet ...» (11: 2); »*Ingen myndighet, ej heller riksdagen ..., får bestämma*, hur förvaltningsmyndighet skall ...» (11: 7); »*Intet ärende får avgöras* i riksdagens namn på ockuperat område, såvida icke ...» (13: 9). Ehuru ingen betydelseskilnad torde föreligga om negationen uttrycks med satsadverbial eller med subjektet (eller dess be-

stämning), synes negationen bliva starkare framhävd genom den senare varianten; därtill bidrager att det negerande elementet kommer att inleda meningen. Mot textens »*Ingen får väcka talan mot den som ...*» (4: 8) kan ställas en tänkbar formulering av lagens normaltyp: »*Talan får icke väckas mot den som ...*». Den förra formuleringen understryker förbudet starkare än den senare.

Hjälppverbet *få* i förbindelse med negerande uttryck av något slag och infinitiv är alltså det normala förbudsuttrycket. Hjälppverbet *kunna* används dock två gånger: »Konungen *kan ej åtalas* för sina gärningar» (5: 7); »*Ej heller kan* riksföreståndaren åtalas för ...» (5: 7). I båda fallen rör det sig om statschefens immunitet. Användningen av hjälppverb är på denna punkt övertagen från FRF: »Konungen *kan icke dömas* till ansvar för sina gärningar. *Ej heller kan* regent eller riksföreståndare *dömas ...*» (FRF 3: 10). (I FRF ville utredningen stadga att statschefen icke skulle kunna dömas; föreliggande text anknyter närmare till 1809 års RF genom att freda statschefen mot *åtal*. Grundlagsberedningens förslag innehöll ingen bestämmelse om statschefens rättsliga immunitet; i en reservation av riksdagsman Hernelius påyrkades dock att FRF:s förslag skulle tagas upp men att formuleringen *dömas till ansvar* skulle bytas ut mot *åtalas*. Hernelius hänvisade till uttalande av regeringsrådet Hjern, vilket åberopades i SOU 1965: 3, s. 24.)

Ett tredje hjälppverb, som möter i förbudssatser, är *skola*. Exempler är: »Kan regeringen förordna om extra val till riksdagen, *skall* dock beslut om entledigande *ej meddelas*, om regeringen ...» (6: 5); »Yrkande om mistroendeförklaring *skall icke beredas* i utskott ...» (12: 4). Den senare formuleringen är övertagen från grundlagsberedningens förslag, den förra utgör däremot en bearbetning av en paragraf, vari ett positivt bud, innehållande hjälppverb *skola*, inskränktes: »Om regeringen efter mistroendeförklaring ... är behörig att förordna om extra val till riksdagen, *skall* talmannen *entlediga* ministern först när ...» (GRF 5: 8).

I övrigt uttrycks i några fall förbud genom presens indikativ av huvudverb i förbindelse med negation. Gruppen är icke enhetlig till sin prägel. I 3: 2 stadgas: »Den som icke har uppnått aderton års ålder ... *har ej* rösträtt.» Två formuleringar står varandra mycket nära: »Bemyndigande som avses i denna paragraf *medför ej* rätt att meddela föreskrifter ...» (8: 7); »Sådant bemyndigande *medför ej* heller rätt att meddela ...» (8: 7). Ett annat par utgörs av dessa bestämmelser: »Vad nu sagts *gäller* dock *icke* tillgångar ...» (9: 8); »Vad nu sagts *gäller ej* om riksdagen ... har beslutat annat» (9: 11). I dessa två exempel kunde pres. ind. *gälla* + negation ha bytts ut mot *skall gälla* + negation. Och slutligen är att nämna denna

formulering: »Det [= yrkande om misstroendeförklaring] *upptages icke* till prövning under tiden från det att ...» (12: 4). Samma paragraf innehåller en likartad bestämmelse där förbudet uttrycks med *få*: »Yrkande avseende statsråd som ... *får ej* i något fall *upptagas* till prövning.»

I tabellform fördelar sig uttrycken för förbud i de tre lagförslagen sålunda:

Tabell 4

	FRF 1963	GRF 1972	PRF 1973
huvudverb + neg.	1 (2,5 %)	3 (6,7 %)	8 (16,6 %)
<i>få</i> + neg. adv. + inf.	1 (2,5 %)	32 (71,1 %)	32 (66,7 %)
neg. indef. pron. + <i>få</i> -inf.	— —	4 (8,9 %)	4 (8,3 %)
<i>kunna</i> + neg. adv. + inf.	2 (5,0 %)	2 (4,4 %)	2 (4,2 %)
<i>skola</i> + neg. adv. + inf.	1 (2,5 %)	1 (2,2 %)	2 (4,2 %)
<i>äga</i> + neg. adv. + inf.	— —	3 (6,7 %)	— —
<i>må</i> + neg. adv. + inf.	34 (85,0 %)	— —	— —
neg. indef. pron. + <i>må</i> -inf.	1 (2,5 %)	— —	— —
Summa	40 (100,0 %)	45 (100,0 %)	48 (100,0 %)

Tabellen visar att *må* i förbindelse med negation var normaluttrycket för förbud i FRF och att *få* övertog denna funktion i GRF. *Få* behöll denna funktion i PRF men konstruktionen huvudverb + negation, som endast användes i 3 fall i GRF, fick ökad användning i PRF. Man kan häri spåra samma tendens som gjorde sig gällande beträffande användning av presens indikativ av huvudverb i satser som uttrycker positiv norm.

Det bör noteras att *kunna* + negation + infinitiv, som 1963 och 1973 användes för att reglera statschefens rättsliga immunitet, hade annan funktion i GRF 1972. De två exemplen i GRF är: »Regeringen *kan icke besluta* föreskrift om svärare påföljd för brott än ...» (7: 8); »Regeringen *kan dock icke bemyndigas* att stifta ...» (12: 4). Föreskrifter av motsvarande innehåll återfinns i PRF i paragrafer, som har annan språklig uppbyggnad.

Ovan har framhållits det nära sambandet mellan satser som uttrycker en behörighet och satser som uttrycker ett förbud. Detta träder särskilt i dagen när satserna är förbundna med uttryck för villkor, inskränkning e.d.

Behörighetssatser kan innehålla inskränkningar av flera olika typer. De viktigaste av dessa illustreras enklast med några generella formler:

1. Endast A får utföra handlingen B.
- 2a) A får utföra handlingen B endast om villkoret C föreligger.
- 2b) A får utföra handlingen B endast om hindret D icke föreligger.

I fallet 1 kan man tala om en exklusiv behörighet, i fallen 2a och 2b om villkorlig behörighet.

I fallet 1 ligger ett förbud av visst slag implicerat: Ingen annan än A får utföra handlingen B. (Den som icke är A får icke utföra handlingen B.) Ett helt annat förbud ligger implicerat i fallen 2a och b: A får icke utföra handlingen B om icke villkoret C föreligger. A får icke utföra handlingen om hindret D föreligger.

I anslutning till tabell 1 påvisades att uttryck för positiv dispensation och negativ norm var ungefär lika vanliga i FRF men att uttryck för positiv dispensation är vanligare än uttryck för negativ norm i GRF och PRF. Vi skall här granska några behörighets- och förbudsuttryck mot bakgrunden av ovan uppställda allmänna formler.

Exklusiv behörighet föreligger bl.a. i följande meningar: »*Endast parti som har fått minst fyra procent av rösterna i hela riket är berättigat att deltaga i fördelningen av mandaten*» (3: 7); »*Endast den som uppfyller villkoren för rösträtt och som är myndig kan vara ledamot ...*» (3: 10); »*Som statschef får endast den tjänstgöra som är svensk medborgare och har fyllt tjugofem år*» (5: 2); »*Endast riksbanken har rätt att utgiva sedlar*» (9: 13). Bestämmelser av denna typ är vanliga i texten.

Med dessa uttryck för exklusiv behörighet korresponderar några få förbudssatser: »*Rättstvist mellan enskilda får icke utan stöd av lag avgöras av annan myndighet än domstol*» (13: 3). »*Den som icke har uppnått aderton års ålder senast på valdagen eller som är omyndigförklarad av domstol har ej rösträtt*» (3: 2).

En exklusiv behörighet kan spåras bakom följande villkorliga förbud: »*Lag får ej ändras eller upphävas annat än genom lag*» (8: 17). Enligt lagförslaget är det endast riksdagen som skall ha rätt att stifta lagar. Om man ville byta ut den passiva konstruktionen mot aktiv och därmed skapa identitet mellan grammatiskt subjekt och rättssubjekt, kunde man skriva: »*Endast riksdagen kan ändra eller upphäva lag.*» PRF har via GRF 7: 12 övertagit bestämmelsen från FRF 7: 1, där det hette: »*Riksdagen tillkommer att stifta grundlag och annan lag. Lag må ej ändras eller upphävas annorledes än genom lag, stiftad i samma ordning som den ändrade eller upphävda lagen.*»

Måhända hade behörigheten med den av mig föreslagna formuleringen blivit alltför exklusiv; jfr t.ex. 8: 6, där finans- och skatteutskotten tillerkänns en gemensam beslutanderätt och det sägs att de fattar beslut på riksdagens vägnar genom lag. Detta betyder dock icke, att icke en exklusiv behörighet döljer sig bakom förbudet.

Villkorlig behörighet uttrycks bl.a. i följande bestämmelser: »Regeringen kan dock underlåta att inhämta riksdagens godkännande ... om rikets intresse kräver det» (10: 2); »Regeringen får medgiva undantag från föreskrift i förordning ... om ej annat följer av lag eller ...» (11: 12); »När synnerliga skäl föreligger, får regeringen förordna att vidare åtgärd för att utreda eller lagföra brottslig gärning ej skall äga rum» (11: 13); »Regeringen får ingå överenskommelse om vapenstillstånd utan att inhämta riksdagens godkännande och utan att rådgöra med utrikesnämnden, om uppskov med överenskommelsen skulle medföra fara för riket» (13: 8).

Vanskligare blir analysen när det grammatiska subjektet icke betecknar rättssubjektet, dvs. bäraren av rättighet eller skyldighet. Jag utläser en villkorlig behörighet för ett rättssubjekt i satser av följande slag: »Den som har utnämnts till ordinarie domare får skiljas från tjänsten endast om ...» (11: 5); »I övrigt får krav på svenskt medborgarskap för behörighet ... uppställas endast i lag eller enligt förutsättningar som angives i lag» (11: 9); »Den som är eller har varit statsråd får fällas till ansvar för brott i utövningen av statsrådstjänsten endast om han därigenom grovt har åsidosatt sin tjänsteplikt» (12: 3). Innehavare av den villkorliga rätten att utöva viss handling blir i de två första exemplen en icke angiven myndighet, i det sista exemplet högsta domstolen.

Mot dessa bestämmelser med villkorlig behörighet svarar ett antal förbudssatser med åtföljande villkor. (Villkoret kan uttryckas på en mängd olika sätt, det behöver givetvis icke ske genom en konditional bisats.) Exempel: »De [= domstolar och förvaltningsmyndigheter] får ej utan rättsligt stöd särbehandla någon ...» (1: 7); »Efter val till riksdagen får regeringen icke förordna om extra val förrän tre månader har förflutit från ...» (3: 4); »Riksdagsledamot eller ersättare får icke lämna sitt uppdrag utan riksdagens medgivande» (4: 7); »Ingen får väcka talan mot den som ... utan att riksdagen har medgivit det ...» (4: 8); »Regeringen får icke utan riksdagens bemyndigande taga upp lån ...» (9: 10); »Regeringen får ej ingå för riket bindande internationell överenskommelse utan att riksdagen har godkänt denna, om överenskommelsen förutsätter att lag ändras ...» (10: 2).

I åtskilliga av de ovan anförda exemplen kan man byta ut förbudsuttryck mot behörighetsuttryck och tvärt om.

Frågan huruvida behörighetsuttryck eller förbudsuttryck skall väljas torde ofta främst vara ett stilistiskt problem. I såväl GRF som PRF har den eller de som burit ansvaret för paragrafernas utformning ofta föredragit behörighetsuttrycken. Särskilt kommer detta till synes, när det gäller att utmärka exklusiv behörighet.

I PRF har man liksom i GRF sökt göra språket på en gång värdigt och funktionellt, tidlöst och modernt. Dessa strävanden kan helt naturligt icke restlöst förenas med varandra. Värdighet och tidlöshet söker man nå genom enkla, korta meningar. Särskilt kommer detta till synes i det första kapitlet, som bär rubriken Statsskicket's grunder. Där möter korta meningar som »Konungen är rikets statschef» (1: 3); »Regeringen styr riket» (1: 4); »Den är ansvarig inför riksdagen» (1: 4); »Riksdagen är folkets främsta företrädare» (1: 2).

Stråvan mot enkelhet i språket kan man studera genom att undersöka fördelningen mellan huvudsatser med rak och omvänd ordföljd i FRF 1963, GRF 1972 och PRF 1973. I FRF möter 155 satser med rak ordföljd, 90 satser med omvänd ordföljd och 3 subjektlösa satser. Mot detta svarar i PRF 1973 267 satser med rak ordföljd, 101 satser med omvänd ordföljd och 2 subjektlösa satser. (I dessa summor inräknas även satser som icke innehåller lagbud utan endast hänvisningar, varför slutsummor-na blir något högre än i tabell 1.) Detta betyder att procentsiffran för rak ordföljd stiger från 1963 till 1973. GRF intar en mellanställning mellan FRF och PRF.

I tabellform kan materialet redovisas sålunda:

Tabell 5

	FRF 1963	GRF 1972	PRF 1973
Rak ordföljd	155 (62,5 %)	260 (68,6 %)	267 (72,2 %)
Omvänd ordföljd	90 (36,3 %)	117 (30,9 %)	101 (27,3 %)
Subjektlösa satser	3 (1,2 %)	2 (0,5 %)	2 (0,5 %)
Summa	248 (100,0 %)	379 (100,0 %)	370 (100,0 %)

Emellertid är språkbruket i fråga om rak ordföljd icke enhetligt tvärs igenom lagtexterna. Detta sammanhänger med de krav som har ställts och måste ställas på att språket skall vara funktionellt. Regeringsformen skall icke blott tjäna lagstiftning, förvaltning och enskildas intressen i

fred, den skall därjämte utgöra ett värn för samhället i ofärdstid. Under krig och vid överhängande krigsfara måste en mängd rättigheter, som normalt endast tillkommer riksdagen, överföras på krigsdelegation, regering eller t.o.m. andra myndigheter. Allt detta måste noggrant regleras i regeringsformen, så att varken svenska myndigheter eller inkräktare kan missbruka konstitutionen under sken av legalitet. Såväl FRF 1963 och GRF 1972 som PRF 1973 behandlar i ett avslutande kapitel förhållanden under krig och krigsfara, och i dessa kapitel har paragraferna och de enskilda meningarna en tyngre och mera komplicerad byggnad än i övriga delar av texterna. Om vi sårhåller dessa kapitel från de övriga, kan vi för texterna 1963 och 1973 upprätta denna tabell:

Tabell 6

	1963: 1—9	1963: 10	1973: 1—12	1973: 13
Rak ordföljd	147 (65,6 %)	8 (33,3 %)	249 (75,9 %)	18 (42,9 %)
Omvänd ordföljd	74 (33,0 %)	16 (66,7 %)	77 (23,5 %)	24 (57,1 %)
Subjektslösa satser	3 (1,3 %)	— —	2 (0,6 %)	— —
Summa	224 (99,9 %)	24 (100,0 %)	328 (100,0 %)	42 (100,0 %)

I GRF sökte man i större utsträckning tillämpa rak ordföljd även i det avslutande kapitlet och siffermaterialet för denna lagtext blir:

Tabell 7

	1972: 1—11	1972: 12
Rak ordföljd	239 (70,3 %)	21 (53,8 %)
Omvänd ordföljd	99 (29,1 %)	18 (46,2 %)
Subjektslösa satser	2 (0,6 %)	— —
Summa	340 (100,0 %)	39 (100,0 %)

För huvuddelen av de tre texterna blir alltså frekvenssiffrorna för rak ordföljd 65,6 och 70,3 samt 75,9 %. Dessa siffror visar, hur långt man har kunnat driva bruket av rak ordföljd i textpartier, där icke innehållet ställt speciella krav på språkformen.

Förutsättningen för rak ordföljd i en huvudsats är ju att varken eventuell bisats eller någon satsdel placeras framför huvudsatsens subjekt och finita verb. Eventuella bisatser, objekt och adverbial måste placeras efter huvudsatsens subjekt om rak ordföljd skall kunna användas.

Genom den höga frekvensen av huvudsatser med rak ordföljd har huvuddelen av textmassan i PRF fått en viss formelartad, nästan monoton prägel. FRF gör med sin högre frekvens av omvänd ordföljd ett på en gång mjukare och mera omväxlande intryck. Den formelartade karaktären i PRF förstärks ytterligare av den rikliga användningen av presens indikativ i satser där konstruktion med modalt hjälpverb eljest hade legat nära till hands.

Som ett uttryck för strävan mot en modern stil fattar jag användningen av hjälp verbet *få* i stället för äldre *må* och *äga*. Någon motsvarande strävan kan icke iakttagas i fråga om de negerande adverbena. PRF använder liksom GRF och FRF de negerande adverbena *ej* och *icke*, varvid *ej* används ungefär dubbelt så ofta som *icke*. Däremot är ordet *inte* bannlyst. Hur den förhållandevis rikliga användningen av hjälp verbet *kunna* skall bedömas ur stilistisk och funktionell synpunkt är i dag svårt att avgöra. Då *kunna* har varit mycket sällsynt i de sista decenniernas lagspråk, går det inte att få ett enkelt historiskt perspektiv på frågan. Den djupare semantiska och funktionella analysen av *kunna* i svenskt rättspråk återstår alltså att göra.

Språket i PRF står i god överensstämmelse med vad som anses vara korrekt språkbruk. Jag vill dock påtala utformningen av två bestämmelser i 11 kap.

I 11: 9 sägs: »Även i annat fall får endast den som är svensk medborgare inneha tjänst eller uppdrag, om tjänsten eller uppdraget tillsättes genom val av riksdagen.» Frasen »tillsätta ett uppdrag» verkar något stötande på mig. Jag vill hellre använda uttryck som »giva någon ett uppdrag», »anförtro någon ett uppdrag», »utse någon till innehavare av ett uppdrag» eller »tilldela någon ett uppdrag.»

I andra stycket av 11: 13 stadgas: »När synnerliga skäl föreligger, får regeringen förordna att vidare åtgärd för att utreda eller lagföra brottslig gärning ej skall äga rum.» Mera i överensstämmelse med svenskt språkbruk hade varit att skriva: »... att ytterligare åtgärd ... ej skall vidtagas.»

Stilen i PRF kan sammanfattningsvis karakteriseras sålunda:

1. Korta meningar används där så är möjligt.
2. Bisatser ställs ofta efter huvudsats; objekt och adverbial ställs i regel efter huvudsatsens subjekt och predikat; på grund härav är frekvensen av huvudsatser med rak ordföljd mycket hög.

3. Singularis är konsekvent genomfört vid predikaten.
4. Av finita modus används endast indikativ i uttryck för positiv norm och dispensation samt negativ norm.
5. Indikativ av huvudverb föredrages framför konstruktion med modalt hjälpverb; detta gäller framför allt i uttryck som anger positiv norm, men huvudverb används även några gånger i förbindelse med negation för att uttrycka negativ norm.
6. Av de modala hjälpverben används huvudsakligen *skola* för att uttrycka positiv norm, *kunna* och *få* för att uttrycka positiv dispensation (behörighet, kompetens) och *få* i förbindelse med negation för att uttrycka negativ norm (förbud). I sistnämnda funktion används även *skola* och *kunna* några gånger.
7. Som negerande adverb används *ej* och *icke*, företrädesvis det förstnämnda.

Litteraturkrönika 1973

Av S. Benson, B. Ejder och B. Pamp

Walter Baetke, *Kleine Schriften. Geschichte, Recht und Religion in germanischem Schrifttum. Herausgegeben von Kurt Rudolph und Ernst Walter. 387 s. Weimar 1973 (Hermann Böhlau Nachfolger.)* Denna festskrift är av en numera allt vanligare typ, den som innehåller (delar av) festföreläsningens egen vetenskapliga produktion. Typen är åtminstone så tillvida att föredraga, som exemplaren därav innehåller gods som har hunnit bli beprövat, därtill ofta svåråtkomligt och svårfunnet för en forskare. Innehållet i föreliggande gedigna volym utgöres av 19 uppsatser, första gången publicerade 1930—1970. Av jubileans bibliografi, som återfinnes i bokens slut, framgår att han i tidigare år mest ägnade sig åt litteraturvetenskapliga och pedagogiska frågor. Först 1923 trycktes hans första arbeten inom nordisk filologi och religionshistoria, en inriktning som snart tog överhanden i Baetkes tankevärld.

Centralt i den digra boken står ett över 50 sidor starkt arbete *Zur Frage des altnordischen Sakralkönigtums*, ett kärt ämne i nordisk filologi och fornkonst. Baetke rör sig med säkerhet och auktoritet i dessa upphöjda materier, i polemik mot åtskilliga framstående föregångare. Andra betydande arbeten, som här omtryckes, är t.ex. *Aufgaben und Struktur der Religionswissenschaft*, *Die germanische Religion*, *Guð* i den altnordischen Eidesformeln, *Theorien über die Entstehung der Isländersagas*, *Christliches Lehngut in der Sagareligion* och *Zur Christianisierung der Germanen*, det sistnämnda en skarp och inträngande recension, för att nämna endast några av kapitlen i den gedigna boken. Det är en betydelsefull forskargärning av numera rätt ovanligt slag, som här passerar revy.

B. E.

Oskar Bandle, *Die Gliederung des Nordgermanischen. 117 s., 23 kartor. Basel—Stuttgart 1973 (Helbing & Lichtenhahn). (Beiträge zur nordischen Philologie. 1.)* Schweizerische Gesellschaft für skandinavische Studien har som första band i sin nystartade serie *Beiträge zur nordischen Philologie* kunnat utge ett utomordentligt värdefullt arbete. Professor Oskar Bandle har redan tidigare dokumenterat sig som en mycket framstående forskare inom västnordisk filologi och dialektologi. I sitt nya arbete *Die Gliederung des Nordgermanischen* ger han en kortfattad men innehållsrik, detaljerad och initierad framställning av de nordiska språkens utveckling ur dialektologisk synvinkel. Bandle kan för de behandlade språkdragen

bygga på en stor och även för fackmän svåröverskådlig vetenskaplig litteratur inom språkhistoriens och dialektologiens arbetsfält. Vad som är nytt hos honom är helhetssynen på det nordiska språkområdet.

I sin disposition av det stora materialet arbetar Bandle med västliga, östliga och sydliga novationer; för nordligare delar av området talar han om nordliga utvecklingar. I sin syn synes särskiljer han emellertid blott tre stora stora språk- eller dialektområden: ett västligt, ett sydligt och ett nordligt; det senare hade lika väl kunnat kallas nordöstligt. Gränserna mellan dessa områden är givetvis mycket flytande. Även om man är böjd för att acceptera Bandles helhetssyn, finner man av hans egen materialsamling att bilden i många hänseenden är motsägelsefull. Enligt anmälarens uppfattning hänger detta delvis samman med att dialekterna dels undergår interna utvecklingar av olika slag, dels drabbas av förändringar i »horisontalplanet» som ständigt förskjuter gränserna.

De till arbetet fogade kartorna har måst utarbetas på sådant sätt, att de ger en starkt förenklad bild av verkligheten. I vissa fall kolliderar den materialredovisande aspekten med den historiska. (Detta gäller t.ex. karta 14, på vilken förf. ger den historiska aspekten företräde framför den materialredovisande och väl låter monoftongeringen av *ei* till *e* komma till synes men icke den nya diftongeringen av *e* i delar av Götaland.)

Bandles arbete visar att en mera ingående kartläggning av de nordiska dialekterna är både möjlig och önskvärd. Die Gliederung des Nordgermanischen har i dag en stor uppgift att fylla i den akademiska undervisningen i nordiska språk både inom och utom Norden.

S. B.

Bibliographie der Runeninschriften nach Fundorten. Im Auftrage der Akademie der Wissenschaften in Göttingen herausgegeben von Wolfgang Krause †. Zweiter Teil: Die Runeninschriften des europäischen Kontinents, von Uwe Schnall. 100 s. Göttingen 1973 (Vandenhoeck u. Ruprecht). (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Phil.-hist. Klasse. Dritte Folge, Nr. 80.) Det är, väl i synnerhet för en nordbo, en källa till förvåning, hur mycket som under tidernas lopp har tänkts och sagts om de kontinental runinskrifterna. Guldringen från Pietroassa t.ex. kommer enligt föreliggande bibliografi upp i 183 nummer. Av dem ligger över 60 före sekelskiftet. Många av dem har naturligtvis numera endast lärdomshistoriskt intresse men får likväl inte saknas i kommande framställningar. I Skandinavien har man merendels varit benägen att behandla sådant mycket kort och utan allvarligt engagemang. Eftersom frågan om tid och plats för runskriftens ursprung, efter att flera gånger ha varit »löst», fortfarande är obesvarad, måste de här aktuella inskrifterna anses ha ett högst betydande intresse. Fyndorterna täcker ett område som sträcker sig från Ladoga, Istanbul och Pireus i öster till Orléans och Friesland i väster. (De engelska inskrifternas bibliografi ges av Herta Marquardt i en första del, utkommen 1961. Se anmälan i denna tidskr. 78 (1963) s. 200 f.)

En snabböversikt över det kvantitativt rätt betydande men heterogena materialet fås i det mångförgrenade registret, s. 94—100, till detta på sitt område viktiga arbete. B. E.

George T. Gillespie, A Catalogue of Persons Named in Germanic Heroic Literature (700—1600) Including Named Animals and Objects and Ethnic Names. XXXVII + 166 s. Oxford 1973 (Clarendon Press: Oxford University Press). Det är att förmoda, att när en hjältedikt framfördes, gav åhörarnas kännedom om de diktade gestalternas förekomst i andra verk en djupverkan i upplevelsen som är den nutida läsaren förmenad. Den här anmälda namnkatalogen har som ett av sina syften att i någon mån avhjälpa denna brist. Förutom själva namnet informeras kortfattat om namnbärandens aktiviteter, och vidare meddelas var namnet och personen förekommer inte bara i kontinentalgermansk utan också i fornengelsk, fornnordisk och annan europeisk litteratur. Då detta kan kasta ljus över en gestalt meddelas också namnets etymologi. Personernas historiska bakgrund tecknas i förekommande fall relativt fylligt.

Namnen ges regelmässigt i medelhögtysk form. Korshänvisningar från andra namnformer — fr. a. fornengelska och fornnordiska — hade givetvis ökat bokens omfång men också dess användbarhet. B. P.

Bertil Malmberg, Teckenlära. En introduktion till tecknens och symbolernas problematik. 211 s. Stockholm 1973 (Bokförlaget Aldus/Bonniers). Bertil Malmbergs bok Teckenlära är ett arbete i Saussures och Hjeltslevs anda. Tecknet fattas som en storhet som besitter en uttryckssida och en innehållssida. Läran om tecknen benämnes *semiotik*, medan termen *semantik* (väsentligen synonym till *semasiologi* och *semologi*) reserveras för läran om innehållet eller betydelsen. (*Semantik* ställes i motsats till *fonologi* och *fonetik* som relateras till uttrycksplanet. Observeras bör att Saussure reserverade termen *sémanitique* för betydelseförändringarna.)

Av särskilt intresse är Malmbergs framställning av »de stora tecknen». Medan den klassiska strukturalismen lämnade stil och syntax obehandlade, sätter Malmberg in dessa kvaliteter hos språket i en större logisk byggnad.

Malmbergs bok är ytterligt givande. Dess systembyggande kan diskuteras men icke negligeras. Boken rymmer en helhetssyn som samtidigt ger rättvisa åt de positiva sidorna i olika skolors språkuppfattning. S. B.

Otium et Negotium. Studies in Onomatology and Library Science Presented to Olof von Feilitzen. 259 s. Stockholm 1973. (Separat utg.; även = Acta Bibliothecae Regiae Stockholmiensis XVI.) Det har blivit allt vanligare, att jubilerande lärt folk får mottaga en festskrift från vänner och kolleger. Men uttrycket »lärt folk» står då ungefär synonymt med »professorer». Att andra hedras med festskrifter är mer sällsynt. Ett sådant sällsynt fall är det, då förste bibliotekarien vid Kungliga biblioteket i Stockholm Olof von Feilitzen har fått en festskrift till sin sextiofemårsdag. Men så är han också en verkligt framstående biblioteksman: det kan

knappast beräknas, hur många avhandlingsförfattare som i sina förord har uttryckt sin tacksamhet för hans tjänster. Och inom engelsk namnvetenskap har han både själv utträttat verkligt stora ting och kraftigt främjat forskningskollegers arbete.

I festskriften tilldrar sig i närvarande sammanhang de språkvetenskapliga bidragen det största intresset. Bland dessa märkes Gerhard Bendz' *English Word Pairs*, som fortsätter tankegångarna i samme förf:s bok *Ordpar* (1965). Efter den resonerande framställningen följer en trespaltig finstilt förteckning på anträffade engelska ordpar, fyllande mer än fyra sidor. Uppslaget är högst tankeväckande och kan utan tvivel nyttjas i åtskilliga sammanhang. — Flera av bidragen i festskriften har stark anknytning till nordisk namnforskning; i detta sammanhang bör främst nämnas Kenneth Cameron, *Early Field-Names in an English-named Lincolnshire Village*, Gillian Fellows Jensen, *The Names of the Lincolnshire Tenants of the Bishop of Lincoln c. 1225*, och Peter Foote, *A Note on Some Personal Names in Færeyinga saga*. Andra bidrag sysslar med mer exklusivt engelska onomatologiska frågor. Härtill kommer många värdefulla bidrag till biblioteksvetenskaperna och närstående ting. Sammanlagt innehåller boken 26 uppsatser plus festföremålets bio-bibliografi.

B. E.

Saga og språk. Studies in language and literature. Edited by John M. Weinstock. 319 s. Austin, Texas 1972 (Jenkins Publishing Company. The Pemberton Press). Professor Lee M. Hollander är för generationer av germanister välkänd som forskare och översättare. Hans översättarverksamhet sträcker sig från den poetiska Eddan till Björnson och Ibsen, den omfattar icke blott nordisk utan även tysk litteratur, Kierkegaard, Drachmann, Jensen, Stifter och Hölderlin har lockat honom till tolkningar. Till Hollanders nittioårsdag 1970 förbereddes en festskrift med titeln *Saga og språk*. En lång rad framstående kännare av västnordisk och tysk språkvetenskap medverkar, och intresset ägnas åt såväl litteraturhistoriska och filologiska som lingvistiska problem. Bland bidragsgivarna märks förutom utgivaren bl.a. Theodore M. Andersson, Hans Bekker-Nielsen, Assar Janzén, Robert D. King, W. P. Lehmann och Ole Widding.

S. B.

Piorgiuseppe Scardigli, Die Goten. Sprache und Kultur. 399 s. München 1973 (Verlag C H Beck). Studiet av gotiskan har för närvarande högkonjunktur; detta gäller åtminstone Europas kontinent (i Sverige sysslar man numera av kända och beklagliga orsaker inte med sådant). För endast ett par år sedan utkom R. Hachmanns arbete *Die Goten und Skandinavien* (se rec. i ANF 86 [1971] s. 257 f.), och nu föreligger på tyska en ny stor bok i ämnet. Originallet, *Lingua e storia dei Goti*, utkom redan 1964. Först genom den nu föreliggande översättningen blir det emellertid fullt tillgängligt för den germanskspråkiga världen.

Det har under tidernas lopp skrivits ganska mycket om goterna och deras språk. Det föreliggande arbetet har dock alldeles avgjort en mission

att fylla. Huvudanledningarna är två. Den ena är det originella greppet att anlägga en genomförd kulturhistorisk syn på stoffet och på bakomliggande realiteter. Den andra är den ytterst grundliga redogörelsen för det sensationella, i Speyer gjorda fyndet av ett blad med gotisk text, som torde ha ingått i den sedan trettioåriga krigets sista tid svenskägda Codex argenteus. I samband därmed ventileras för första gång på länge en rad förhållanden, som sammanhänger med denna berömda handskrift. I sistnämnda kapitel har väsentliga bidrag lämnats av Domvikar Dr. Franz Haffner. Det är närmast obegripligt, hur ett enstaka blad under skiftande hårda öden har kunnat bevaras sedan 1517, då det anses ha kommit till Speyer, och fram till våra dagar. Även om man inte delar förf: s optimistiska tro, att ytterligare fragment skall kunna dyka upp, vill man naturligtvis gärna hoppas på det. — Det skall f.ö. understrykas, att Scardiglis arbete över huvud bygger på hela det bevarade gotiska språkmaterialet, inte bara på bibeltexterna.

Även om man inte överallt vill instämma med Scardigli — bl.a. synes en del nyare rön om skandinaviska språkförhållanden samt om språkblandning och dialektsplittring ha gått honom förbi — är framställningen ytterst stimulerande. Detta gäller i synnerhet de kulturhistoriska resonemang, som utgör de viktigaste nya inslagen. Viktiga är här bl.a. de partier, som sysslar med goternas förhållande till kelterna, samt jämförelserna mellan goternas språk och religion och den schamanism, som är känd från flera av de folk, vilka någon tid måste ha varit goternas grannar. Med stort nöje läser man den rätt utförliga och sant kritiska framställningen av kringgotiskan. — Särdeles värdefulla är hänvisningarna till diskussionsinlägg stammande från andra kulturkretsar än den germanska; åtskilligt därav torde vara alltför lite känt och utnyttjat hos oss. B. E.

*

Árna saga biskups. Þorleifur Hauksson bjó til prentunar. CXII + 207 s. Reykjavík 1972 (Stofnun Árna Magnússonar). (Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi. Rit 2.) Árni Þorláksson var biskop på Skálholt 1271—1298. I hans saga ägnas stort utrymme åt skildringen av strider mellan honom och lekmän om kyrklig jordegendom. Sagan är bevarad i ca 40 handskrifter, av vilka de viktigaste, AM 220 VI, fol., från mitten av 1300-talet, och den något yngre men mer omfattande AM 122 b, fol., är bevarade endast i fragment. Från den senare härstammar alla kända versioner av sagan. Mest betydande är de s.k. B-handskrifterna, som huvudsakligen utgöres av avskrifter av en nu förlorad avskrift av AM 122 b, fol., utförd av Björn Jónsson från Skarðsá. I en fyllig inledning presenterar utgivaren dessa och övriga handskrifter och diskuterar också sagans ursprungsort och tillkomsttid. Det är karakteristiskt för sagan att den gör flitigt bruk av skrivna källor. Bl.a. refererar den åtskilliga brev skrivna av biskopen, och utgivaren förmodar att den som har skrivit sagan har haft tillgång till en brevbok som har förts på Skálholt under biskopens ämbets tid. Naturligen leder detta fram till att sagan

också har skrivits på Skálholt. Beträffande tillkomsttiden är att notera att biskopen själv vid ett par tillfällen tycks ha tjänstgjort som informant. Utgivaren konkluderar att sagan har skrivits på Skálholt under biskopens tid där, antingen av honom själv eller under hans överinsyn.

Utgåvan baserar sig på AM 122 b, fol., och den mindre AM 220 VI, fol., återges parallellt. För de delar av sagan som saknas i den förra handskriften grundar sig utgåvan huvudsakligen på B-handskrifterna.

B. P.

Bibliography of Old Norse-Icelandic Studies 1972. 77 s. Copenhagen 1973 (The Royal Library). Föreliggande årgång av BONIS inleds av en essay av professor George Johnston, Ottawa, med titeln Translating the Sagas into English. Johnston går ut från William Morris' Heimskringlaöversättning av år 1893 och meddelar ett avsnitt av grundtexten och översättningen, varefter han gör vissa studier i översättningens språk. I förgrunden ställes ordval, originaltrohet och språkrytm. Avslutningsvis behandlas problem, som är förbundna med översättningen av skalde-dikter.

S. B.

Njörður Njarðvík, Island i forntiden. En översikt över den fornisländska fristatens historia. 112 s. Stockholm 1973 (Wahlström & Widstrand). Njörður Njarðvík är filolog och litteraturhistoriker, han har varit verksam som lektor i isländska vid universiteten i Göteborg och Lund. Den bok, han har skrivit om det forntida Island, är emellertid icke ett litteraturhistoriskt utan historiskt arbete. Upptäcktsfärder, samfundsförhållanden, religiösa och politiska grupperingar samt orsakerna till fristatens undergång står i centrum för framställningen. Njörður berättar på ett lågmält och tilltalande sätt, han söker rensa ut mycket av den nattståndna romantiken kring det gamla Island. Just genom sin nyktra syn på fristatstidens förhållanden kan han ge förutsättningarna för förståelsen av det samhälle som frambragte en nära nog enastående litteratur. Men han överlåter åt andra att göra sammanställningen mellan andlig och materiell kultur.

S. B.

Hans Schottmann, Die isländische Mariendichtung. Untersuchungen zur volkssprachlichen Mariendichtung des Mittelalters. 588 s. München 1973 (Wilhelm Fink Verlag). (Münchener Germanistische Beiträge. Herausgegeben von Werner Betz und Hermann Kunisch. Band 9.) I Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid konstaterar Hans Bekker-Nielsen 1966 att norrön Mariadiktning ännu icke gjorts till föremål för ett sammanhängande litteraturhistoriskt studium. Denna påtalade brist har Hans Schottmann sökt avhjälpa i en stort upplagd habilitationsskrift i tysk och nordisk filologi.

Medeltida folklig Mariadiktning står överallt i starkt beroende av den latinska kyrkliga litteraturen. En intressant fråga är emellertid vilka drag den folkliga diktningen övertar och vilka den avstår från att utnyttja. För Islands del kompliceras bilden av att Mariadiktningen omedelbart

konfronteras med traditionen från skaldediktningen som kännetecknas av speciella versmått och ett rikt men delvis stereotypiskt bildspråk, det av kenningar fyllda språket.

I Schottmanns arbete ges begreppet Mariadiktning ett mycket stort omfång. Munken Eysteins arbete Lilja beredes sålunda ett betydande utrymme, medan vissa tidigare forskare varit benägna att icke räkna Lilja till den egentliga Mariadiktningen.

Utrymmet tillåter tyvärr icke att det intressanta arbetet här upptages till utförligare behandling.
S. B.

M. I. Steblin-Kamenskij, The Saga Mind. Translated by Kenneth H. Ober. 171 s. Odense 1973 (Odense University Press). Professorn i Leningrad M. I. Steblin-Kamenskij har endast i begränsad utsträckning publicerat sina skrifter på ett västeuropeiskt språk. Det är därför utomordentligt tacknämligt att hans *Mir sagi* från 1971, där han ger sin helhetssyn på den isländska sagan, nu har publicerats i en stilistiskt synnerligen elegant och lättläst översättning. »His book must lead to lively and profitable debate; and our answers to questions like 'What is a saga, and why?' will never be quite the same again», skriver Peter Foote i ett »editorial preface». Det är lätt att instämma i omdömet, eftersom nästan varje kapitel innebär en radikal omvärdering, sardoniskt och oftast övertygande utförd, av vad vi tror oss veta om sagalitteraturen. Ett av de viktigaste kapitlen är betitlat »What is truth?»; där analyseras sagatidens sanningsbegrepp på ett sätt som leder fram till slutsatsen att det mesta som har skrivits om sagornas historicitet är klart anakronistiskt. Kapitlet »Can time be stable and what is death?» kastar en ny och överraskande belysning över nordbornas ödestro. I det sista kapitlet, »Is it worthwhile to return from the other world?» anknyter författaren till de nutida islänningarnas tro på och intresse för spöken och låter en man från sagatiden återuppträda från de döda. Spökets kommentarer till nutidens isländska materiella och andliga kultur samt dess bedömning av den moderna sagaforskningen utgör en inte bara rolig utan också pedagogiskt mycket lyckad läsning.

B. P.

Die Vinlandsagas. Ausgewählte Texte zur Entdeckung Amerikas durch die Wikinger. Mit Anmerkungen und Glossar herausgegeben von Else Ebel. 83 s. Tübingen 1973 (Max Niemeyer Verlag). Föreliggande arbete består först och främst av en edition av de viktigaste kapitlen av Eiríks saga rauða och Grönlendinga saga, med tillhörande inledning. För partierna ur Eiríks saga har nyttjats texten i Skálholtsbók sådan den återges i Sven B. F. Janssons avhandling *Sagorna om Vinland* (1944). Grönlendinga saga är tryckt efter Matthias Þórðarsons utgåva i Íslenzk fornit 4. Texterna framträder i den normaliserade gestalt, som är vanlig i läseböcker o.d. — Därtill kommer en rad hjälpmedel som fyller större delen av den lilla boken. De är: förteckning över personnamn, d:o över ortnamn, anmärkningar (huvudsakligen till enskilda ställen men också av allmännare art), utförligt glossar; vidare finns ett bihang »Sonstige

Quellen zur Entdeckung Amerikas durch die Wikinger», några kartskisser och en släkttavla samt slutligen en litteraturförteckning.

De texter, som härmed i (väsentligen) pedagogiskt syfte ederas, är i all sin korthet bland de mest fantasieggande som den norröna litteraturen har att uppvisa. Kring många viktiga detaljer i det bakomliggande historiska skeendet har det förts mycken diskussion. Denna är ännu helt visst inte avslutad, åtminstone så vitt det inte av norrmannen H. Ingstads arkeologiska forskningar kan dragas definitiva slutsatser (jfr anmälningar av ett par av Ingstads arbeten i ANF 76 [1961] s. 290 och 81 [1966] s. 314 f.). Det för ögonblicket senaste inlägget går ut på att den i inledningen omsorgsfullt diskuterade 1400-talskartan vore ett falsifikat. Tankeväckande är det att konstatera, att de vågspel nästan utan motstycke, som dessa Vinlandsfärder måste ha varit, i litteraturen är behandlade på ett så pass knappt och delvis motstridande sätt.

Berättelserna om nordbornas upptäckt av Vinland förtjänar att begrundas och undersökas av nya generationer av forskare, och dessa får genom denna utgåva ett gott hjälpmedel i händerna. B. E.

*

Olav T. Beito och Ingeborg Hoff (utgg.), Frå norsk målføregransking. Utvalte utgreivingar 1908—1969. 447 s. Oslo—Bergen—Tromsø 1973 (Universitetsforlaget). Syftet med föreliggande antologi är att ge en överblick över norsk dialektforskning efter Ivar Aasen. Den tänkta läsekretsen är framför allt norska språkstudenter. Innehållet utgöres av tidigare publicerade, ofta svåråtkomliga artiklar som är ordnade ämnesvis. Olav T. Beito inleder själv med en lärdomshistorisk överblick. Därefter kommer artiklar om dialektindelning, exempel på överblickar över större målområden samt undersökningar av äldre dialektala förhållanden. Andra ämnen som behandlas är yngre dialekter, ljudlära — inte överraskande finner man här de flesta bidragen — samt formlära och syntax. Boken torde på ett utmärkt sätt fylla sitt syfte, men det skall inte fördöljas att det både i Norge och Sverige därjämte finns ett starkt behov av moderna särnationella motsvarigheter till Brøndum-Nielsens för sin tid utmärkta *Dialekter og Dialektforskning*. B. P.

Brynjolv Bleken, Riksmål og moderat bokmål. En sammenlignende oversikt. Utgitt av Det norske akademi for sprog og litteratur. 83 s. Oslo 1973 (Aschehoug). Med termen *riksmål* avses i ovan nämnda arbete den riksmålsnorm som fastställs i Riksmålsordlistan (en ny sådan är för närvarande under utarbetande, och författaren har i stor utsträckning kunnat bygga på den), medan *moderat bokmål* syftar på den moderata varianten av den officiella rättskrivningen för bokmålet. Boken har som syfte att ge en översikt över vilka element i riksmålet som icke är tillåtna i bokmålet eller vilkas bruk på ett eller annat sätt är mer inskränkt i bokmålet. Redogörelsen omfattar genus, substantivböjning, verbböjning, adjektivböjning, räkneord samt olika fonetiska skillnader (monoftong—difftong,

u—o, b—p etc.). Vidare skildras vissa grafiska skillnader mellan de två språkvarianterna.

Ett avslutande register omfattar förvånansvärt nog endast avsnittet om fonetiska skillnader. Visserligen kan man som författaren påpekar i övriga fall leta sig fram till ett aktualiserat ord genom att använda innehållsförteckningen, men det förefaller innebära en onödig omväg, särskilt för lingvistiskt mindre förfarna läsare, vilket något inskränker bokens användbarhet.

B. P.

Byggesæt til en fagkritik. En analyse av Espen Haavardsholm «Munnene» og Dag Solstad «Irr! Grønt!». 175 s. Oslo 1973 (Universitetsforlaget). Våren 1971 gavs en kurs i modern norsk litteratur för danska studenter på Institutt for nordisk språk og litteratur vid universitetet i Oslo. Bl.a. ingick en seminarierie där nyare norska romaner diskuterades. Arbetet försiggick i smågrupper som fick huvudansvaret för presentation och analys av var sin roman. Kursledare var Otto Hageberg, som nu har gett ut resultatet av diskussionerna. Solstads roman analyseras i form av ett antal »papers» som fortlöpande skildrar diskussionen och där de olika deltagarnas relationer till varandra tar upp en hel del plats. Avsnittet om Haavardsholms »Munnene» innehåller därjämte en mer genomarbetad grupp rapport. Boken har sitt intresse inte bara för de litterära analysernas skull utan också därför att man får en god inblick i hur det slag av grupparbete går till som deltagarna själva hävdar är vida överlägset det danska examenssystemet.

B. P.

Mattias Tveitane, Om språkform og forelegg i Strengleikar. 55 s. Bergen—Oslo—Tromsø 1973 (Universitetsforlaget). (*Årbok for Universitetet i Bergen, humanistisk serie.*) Med namnet Strengleikar har man brukat beteckna texten i Uppsalahandskriften *De la Gardie* 4—7, daterad till c:a 1270. Från slutet av kodexen stammar några fragment, som har kommit att bli AM 666 b, 4°. Den äldsta utgåvan ombesörjdes av Keyser och Unger 1850, från vilka benämningen Strengleikar härrör. Mest känt har arbetet kanske blivit genom M. Hægstads undersökningar samt genom Tveitanes faksimileutgåva av 1972. — Verket består av översättningar av en rad fornfranska *lais*. I språkligt avseende företer den fornorska texten en del disparata drag, som Tveitane studerar: u-omljud, vokalharmoni, den reflexiva verbformen, anföringsverb vid repliker, paleografiska karaktéristika samt »en del grammatiska forhold»; slutligen samlar förf. sig till en översikt över språket i var enskild berättelse. Resultatet blir, att den föreliggande textens tillkomsthistoria måste vara rätt komplicerad, mer än man tidigare föreställt sig. Språkliga kriterier låter oss förmoda förlorade äldre led av något olika karaktär, fördelade på öst- och västnorska huvudtyper. Hur man i detalj skall uppfatta verkets tillblivelse och tidigare öden är ovisst: flera skrivare med varierande språkbruk synes ha samverkat, men huruvida det hela ytterst går tillbaka på en enda översättare torde åtminstone f.n. inte kunna avgöras.

B. E.

Lars Alfvegren, Skriv så här. Råd, regler och rekommendationer i språkliga frågor. 142 s. Stockholm 1973 (Almqvist & Wiksell). Rektorn vid Journalisthögskolan i Göteborg docent Lars Alfvegren ger här råd i konsten att skriva svenska, riktade till journalister och andra som ofta har att syssla med skriftlig framställning. Boken är indelad i tre huvudavsnitt, som vart och ett avslutas med litteraturhänvisningar. Det första behandlar skrivtecken, stor och liten begynnelsebokstav samt stavning. I det andra diskuteras olika problem i anslutning till ordklasserna; det ligger i sakens natur att morfologiska frågor här får stort utrymme. Den tredje och mest heterogena avdelningen tar upp olika slags modeord. Vidare behandlas där åtskilliga stilistiska figurer samt kanslispråket. Som i alla böcker av normativ karaktär har det inte gått att undvika en viss subjektivitet, men Alfvegren har gått försiktigt fram, och de flesta språkvårdare torde vara ense med honom i hans omdömen. Dock förefaller det som om författaren har visat en väl stor rädsla för vad han med ett värderande uttryck kallar modeord.

B. P.

Richard Broberg, Språk- och kulturgränser i Värmland. 159 s., 18 kartor. Uppsala 1973 (Svenska landsmål och svenskt folkliv. B. 67). Värmland är språkligt och etnologiskt ett »snårigt» landskap. Det har av ålder varit nära knutet till den östnorska kultursfären och till östra Norges politiska maktcentrum. I förhållande till Västergötland har det alltsedan kulturens gryning varit mottagande part. Och i förhållandevis sen tid har östra Värmland rönt stark påverkan av Bergslagens brukskultur, ja östra Värmland kan sägas vara en del av Bergslagen.

Richard Broberg, själv värmlänning, dialektolog och etnolog, tecknar i sitt arbete Språk- och kulturgränser i Värmland en klar bild av hur det komplicerade läget uppstått. Genom sin historiska syn på företeelserna kan han reda ut huvudlinjerna i utvecklingen och influenserna. I framställning fogar han in lärdomshistoriska utredningar, som visar hur kunskapen om Värmlands dialekter och kultur vuxit fram och hur äldre forskares resultat skall förstås och bedömas. Arbetet är en syntes av mycket hög klass.

S. B.

Ulrik Eriksson, Åselesvenska. 2. Målutjämnig. Modeller för analys och syntes med tillämpningar. 255 s. Lund 1973 (Studentlitteratur). (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A. Nr 24.) Första delen av Ulrik Erikssons stora arbete om målet i Åsele utkom 1971 och anmäldes i ANF 87: 234. Den nu föreliggande andra delen ägnas, såsom av undertiteln framgår, åt undersökningen av målutjämnigen, varvid de därmed förknippade teoretiska och praktiska problemen ställs i förgrunden. Förf. arbetar med kategorierna *äldremål (Ä)*, *högsvenska (H)* och mellanstadiet *ynghremål (Y)*. Varje ordenhet systembestäms i relation till de system, som dessa målstadier eller kombinationer därav bildar.

Som konkret resultat finner förf., att rötterna lättare utjämnas än ändelserna, och vidare att utjämnigen lättare drabbar vokalismen än konsonantismen.

Arbetets andra del ligger på samma höga nivå som de teoretiska delarna av första delen. Som helhet är verket svårtillgängligt men såväl språk-teoretiskt som språkpsykologiskt värdefullt och givande. Som specimen för doktorsgrad tillerkändes det högsta vitsord.
S. B.

Från Borås och Ås härad på 1700-talet av Carl-Martin Bergstrand. 254 s. Säfte 1973. Föreliggande volym, vars upphovsman blygsamt nog inte har angivit sig som dess författare, innehåller 47 kortare kapitel jämte inledning, personförteckning samt ord- och sakregister. Ås härad utgör området mellan städerna Borås och Ulricehamn, och dess domböcker, som utgör källorna till arbetet, är i stort sett bevarade sedan 1610. Framställningen är ordnad så att de första kapitlen handlar om höga ting: Häradets sigill, På tinget och Nämndemännen. Sedan går det hela skalan utefter för att sluta med Getter, Gäss och höns, Hundar samt Jakt på rovdjur i Ås härad. Innehållet är valt ur domböckerna med säker hand och säkert sinne för både det karakteristiska och det färgrika. Man läser därför boken med stort nöje och god behållning. Även en något bredare publik torde komma att uppskatta arbetet. Det skall emellertid anmärkas, att framställningsformen intar en inte närmare preciserbar mellanställning mellan originaldokumentens och utgivarens, varför boken icke är användbar för filologiska syften. I någon liten mån motverkas detta förhållande av ord- och sakregistret, som — sträckande sig från *aga* till *översvämmning* — ger en viss ledning.
B. E.

Bengt Holmberg, Det talade ordet. Handbok i muntlig framställning. 157 s. Lund 1973 (C. W. K. Gleerup Bokförlag). (Skrifter utgivna genom Svensk-läraryrskommittén. 147.) Bengt Holmbergs handbok är avsedd att användas i postgymnasial utbildning och vid självstudier. Den rymmer två huvud-avsnitt. Det förra behandlar talfunktioner, talutveckling och taluppfostran och ger den teoretiska bakgrunden till det senare. Detta behandlar i sin tur olika typer av muntlig framställning såsom föredrag, tal och samtal. Det senare avsnittet rymmer ett fylligt exempelmaterial ur autentiska inspelningar. Förf:s egna analyser av exemplen är skickligt gjorda och stimulerar till efterföljd.
S. B.

Fridolf Isberg, Supplement till G. Danells Ordbok över Nuckömålet. 1: A—L. 2: M—Ö. 385 s. Uppsala 1970 (AB Lundequistska bokhandeln). (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XLVII.) I inledningen till sitt arbete Ordbok över Nuckömålet (1951) nämner Gideon Danell särskilt två informanter och medarbetare, agronomen Fridolf Isberg och magistern Edvin Lagman. Isberg, som alltså sedan sin tidiga ungdom träget gjort estlandssvenska dialektologiska och etnologiska uppteckningar, fram-lägger nu ett eget supplement till Danells ordbok. Isbergs ordmaterial är ungefärligen lika stort som Danells och artiklarna är uppbyggda efter väsentligen samma mall. Bland nytillkommet material noterar man med tacksamhet den stora mängden ortnamn. Vidare är att lägga märke till

det rika urvalet av sammansättningar och avledningar. De många historiska och etnologiska notiserna gör ordboken mycket levande.

Edvin Lagman, numera docent och universitetslektor, har biträtt i den tekniska utformningen av artiklarna samt ställt sitt eget rika kunnande om dialekt och folkliv till författarens förfogande. S. B.

Ture Johannisson, Ett språkligt signalement. VIII + 540 s. + 16 dubbel-sidiga pl. Stockholm 1973 (Almqvist & Wiksell). (Nordistica Gothoburgensia. 6.) År 1953 berättade alla Sveriges tidningar om den uppseendeväckande rättegången i Uppsala mot biskop Dick Helander. Det gällde upphovsmannaskapet till en mängd anonyma maskinskrivna brev, i vilka vissa av H: s främsta medtävlare vid det stundande biskopsvalet i Strängnäs kritiserades och motarbetades. Som språkliga experter vid studiet av breven anlätade åklagarsidan professorerna Erik Wellander och Ture Johannisson, av vilka den senare efter hand övertog hela bördan. Om alla faser medräknas, höll rättegången på i ett decennium. Från början enbart med avsikten att framlägga språkvetenskapens syn på problemet utarbetade Johannisson efter hand sin argumentering allt noggrannare och utförligare, och långt efter det affären formellt var utagerad har granskningen nu kommit i bokform, starkt utvidgad och väl putsad. Resultatet är det samma som det hela tiden har varit: Dick Helander har skrivit de diskuterade breven. I en mening kommer boken alltför sent: det har efter 1953 växt upp en generation svenskar, som intet minns av den dramatiska rättegången. Å andra sidan är de många gångna åren av en flitig vetenskapsmans liv det höga pris som måste betalas för solitt underbyggda och väl formulerade rön av detta slag. Och arbetet är förvisso inte förgäves. Man hade tidigare erfarenheter av författarbestämningar endast på äldre material, en omständighet som i någon mån kom till synes vid utmätande och motiverande av straffet i målet. En sådan lucka finns nu inte längre: Johannissons arbete är en hel handbok i detta svåra ämne, med undersökningar av ett stort sortiment av delproblem, med stringenta resonemang och välformulerade slutsatser. Bredden utsluter inte att ytterligare synpunkter skulle kunna anläggas, om i en framtid ett besluktat ärende skulle kräva sin behandling. Likväl torde det för många oinvidiga vara en överraskning, att nutida skriftspråk kan låna sig till en så mångförgrenad undersökning med så exakta resultat. Det understrykes dock i boken, att Helanders språk, känt genom en mängd tryckta skrifter, är ganska säreget, ibland i dålig mening, för att härröra från en lärd person. Detta underlättar studiet.

Med en icke obetydlig skärpa vänder sig Johannisson mot deltagare i debatten, som på vacklande grunder har framfört andra meningar beträffande de anonyma brevens ursprung. Delvis går det inte att gendriva dessa andra meningar, som Johannisson själv framhåller, men i den belysning, som här skänkes dem, ter de sig efter hand allt mer isolerade, att inte säga konstruerade. De kan inte bilda underlag för någon annan åsikt i författarfrågan. Pikant nog arbetar Johannisson med ett stort jämförelsematerial hämtat från samtida teologisk facklitteratur, men det framgår trots likheten i ämnesval ändå med all önskvärd klarhet, att en

sådan inte medför en enhetlig språkform, som skulle allvarligt försvåra undersökningen.

Problemet Helander hade och har många sidor, delvis djupt tragiska, men från språklig utgångspunkt kan man inte komma till andra slutresultat än dem som här redovisas.

B. E.

Monika Minnhagen, Bondens bostad. En studie rörande boningslängans form, funktion och förändring i sydöstra Skåne. 161 s. Lund 1973 (C. W. K. Glerup). (Skrifter från Folkliksarkivet i Lund. 15.) Författarinnan har »valt att studera bondgårdarnas bostäder vad beträffar deras förändring i utformning och funktion» (s. 9). Forskningshistoriken börjar med Linnés redogörelse för hans skånska resa 1749. Ett stort, förut mestadels outnyttjat källmaterial har kunnat läggas till grund för undersökningen, som omfattar Albo, Ingelstads och Järrestads härad. Framställningen är indelad i kapitel om Gårdsanläggningen, Byggnadsmaterial, Rumsenheter, Planlösningar, Förändringens bakgrund samt en sammanfattande Syntes. En Zusammenfassung skall kunna bära resultaten vidare omkring. Med sin vackra utstyrelse gör boken ett ytterst tilltalande intryck. Från språklig synpunkt är att beklaga, att den terminologiska sidan har ägnats ringa uppmärksamhet. Likväl kan boken nog också göra ord-och-sak-forskningen goda tjänster.

B. E.

Ordbok över Umemålet av Pehr Stenberg (1804). Utgiven med inledning och kommentar av Gusten Widmark. 2. Kommentar. 112 s., 4 kartor. Uppsala 1973 (AB Lundequistiska bokhandeln). (Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A: 12².) Inlednings- och textbandet av Ordbok över Umemålet utkom 1966; nu föreligger den språkvetenskapliga kommentaren. (Beträffande textbandet, se ANF 82: 289.) Utgivaren, arkivarie Gusten Widmark, har utformat sin kommentar så, att den tillsammans med inlednings- och textbandet utgör en akademisk avhandling för vinnande av filosofie doktorsgrad.

Kommentarbandet omfattar fyra kapitel. Av dessa ägnas det första åt accent och kvantitet, det andra åt språkljud (vokaler och konsonanter), det tredje åt formläran och det fjärde åt ordförrådet. Det avslutande kapitlet innehåller ordstudier.

Gusten Widmark visar bl.a., att umemålet förändrats relativt litet under den långa tid som förflutit sedan Stenberg samlade och nedskrev sitt material. Förändringarna har främst drabbat accent och kvantitet. Förf. konstaterar att Stenbergs umemål i fråga om accent och kvantitet visar större likheter med målet i Nordmaling än vad det nutida målet gör.

S. B.

Maj Reinhammar, Om dativ i svenska och norska dialekter. 1. Dativ vid verb. 273 s. Uppsala 1973 (Almqvist & Wiksell informationsindustri AB). (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi. LIII. Studier till en svensk dialektgeografisk atlas. Utgivna av Natan Lindqvist † och Lennart Moberg. 6.) Maj Reinhammars doktorsavhandling behandlar ett viktigt men hit-

tills föga behandlat område inom nordisk dialektsyntax, nämligen förekomsten av levande dativ. Förf. ger först en översiktlig bild av dativens utbredning i svenska och norska dialekter och granskar därefter dativens formella kriterier. Huvuddelen av avhandlingen ägnas, som avhandlingens titel anger, dativen vid verb, medan undersökningen av dativ vid adjektiv och efter preposition ställs på framtiden.

Förf. gör en gruppering av de verb som åtföljs av dativ och finner därvid att man främst kan skilja mellan egentlig dativ och instrumental dativ. Verbmaterialet ordnas alfabetiskt och diskuteras därefter närmare ur skilda synpunkter, främst semantiska.

Av speciellt intresse är förf.:s utredning om dativens försvinnande som formkategori och som funktionskategori. Dativen ersätts i vissa fall av ackusativ eller prepositionsuttryck i mål som bevarat dativen som formkategori. Den egentliga dativen är mera resistent än den instrumentala och dativen behålles lättare vid personliga än sakliga objekt. Den bild av dativens funktioner som dialekterna ger, kompletterar de äldre källornas vittnesbörd.

Kartmaterialiet illustrerar framställningen på ett enkelt och lättöverskådligt sätt.
S. B.

Albert Sandklef, Allmogesjöfart på Sveriges västkust 1575—1850. 927 s., 8 pl., 8 diagram. Lund 1973 (C.W.K. Gleerup). (Institutet för västsvensk kulturforskning. Skrifter. 10.) Den svenska bondeseglationen erbjuder ett rikt forskningsfält. För näringslivet under 1600-, 1700- och 1800-talet spelade allmogesjöfarten en betydande roll. För västkustens del faller storhetstiden under 1600- och 1700-talen, medan exempelvis den skånska och blekingska seglationen synes kulminera under 1800-talet.

I arbetet *Allmogesjöfart på Sveriges västkust* redovisar Albert Sandklef resultatet av ett livs forskning på området. Förf.:s grepp på ämnet är okonventionellt och han nalkas det från flera olika utgångspunkter, undersökningen är i ordets bästa mening tvärvetenskaplig. Ekonomisk historia, personhistoria och etnologi vävs samman och ett rikt namnmaterial bjuder även filologen en intressant läsning. Som helhet utgör det rikt illustrerade verket ett monument över en svunnen kultur.
S. B.

Ebba Selenius, Västnyländsk ordaccent. 261 s. + 38 spektrogram. Helsingfors 1972 (Svenska litteratursällskapet i Finland). (Studier i nordisk filologi utgivna genom Olav Ahlbäck. Femtionionde bandet. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Nr 451.) Accenten i finlandssvenskan har blivit föremål för skiftande omdömen. Även i relativt nyutkomna arbeten kan man finna påståenden om att man där saknar opposition mellan grav och akut accent, detta trots att finlandssvenska dialektologer sedan länge har varit på det klara med att oppositionen finns kvar i västnyländskan. Ebba Selenius' arbete är en noggrann genomgång av västnyländsk ordaccent, med huvudintresset inriktat på Snappertunamålet, en genomgång som berör inte bara den musikaliska utan också

den dynamiska accenten. Författarinnan finner att det otvivelaktigt finns en opposition mellan grav och akut accent i undersökningsområdet och att denna opposition har en fonematisk funktion. Mot bakgrunden av den utplånade oppositionen i andra finlandssvenska mål framstår detta givetvis som en arkaism i det även i övrigt ganska ålderdomliga målet. En annan arkaism är tryckfördelningen: det visar sig bl.a. att efterledsbebetoning är väl bibehållen i västnyländskan.

Den mycket omsorgsfulla undersökningen av västnyländskan kompletteras ofta av redogörelser för motsvarande företeelser på svensk botten. Då uppgifterna om rikssvenska dialektala förhållanden i stor utsträckning har hämtats enbart från tryckta källor kan de ibland få en något nyckfull geografisk fördelning.

B. P.

Svenska akademiens ordlista över svenska språket. 10 upplagan. 616 s. Stockholm 1973 (P. A. Norstedt & söners förlag). Åttonde upplagan av SAOL kom ut 1923. Dess ortografi har varit mönsterbildande för det senaste halvseklets svenska skriftspråk. Nionde upplagan som kom 1950 kännetecknades av en ökad tolerans i rättskrivningsfrågor — olika stavningar av samma ord accepterades i ökad utsträckning — och därjämte av en stark ansvällning av ordskatten. Under de senaste decennierna har det svenska ordförrådet vuxit starkare än kanske någonsin tidigare. Redaktionen för den nya upplagan har måst rensa starkt bland föråldrade ord, bland sammansättningar och bland facktermer för att kunna hålla ordlistan inom rimligt format. Ordförrådet avviker härigenom ganska starkt från den förra upplagans, däremot kvarstår grunderna för ortografien oförändrade.

S. B.

Svenska studier från runtill till nutid tillägnade Carl Ivar Ståhle på 60-årsdagen den 27 juli 1973. 250 s. Stockholm 1973 (Esselte studium). (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård. 48.) Festskriften till Carl Ivar Ståhle spänner, såsom dess titel anger, över hela det svenska språkets historia. Runskrifts- och ortnamnstolkningar markerar gränsen bakåt i tiden, studier i nusvenskt uttal och nusvenska uttalsnormer avslutar boken. Här emellan kommer bl.a. några artiklar av mera språkvetenskaplig art. Ett uppfriskande inslag i den höglärda festskriften utgör Per Anders Fogelströms kåseri »Något om namn på Söder. Liten rapport från Nämnden för svensk språkvanvård».

S. B.

Ulf Teleman, Marianne Forkner, Hans Mitsell, Barbro Molin, Ingrid Wikman, Åtta texter ur Dagens Nyheter. En läsbarhetsstudie. 78 s. + 7 bilagor + III. Lund 1973 (Institutionen för nordiska språk). (Meddelanden från Avdelningen för tillämpad nordisk språkvetenskap 11.) På uppdrag av Dagens Nyheter och under ledning av numera professor Ulf Teleman har ett antal trebetygs- och D 2-studenter vid Lunds universitets institution för nordiska språk undersökt olika sätt att mäta läsbarhet samt olika språkliga faktorer som påverkar denna. Det praktiska resultatet av undersökningen är kanske inte så stort eftersom denna mynnar ut i att

den av C. H. Björnsson framtagna metoden för mätning av läsbarhet, lix-metoden, fortfarande är användbar, men det hindrar inte att den språkvetenskapligt mycket avancerade framställningen innehåller åtskilligt av principiellt och metodologiskt intresse.

I sin yttre utformning lider boken av vissa brister. Den är stencilerad, vilket i och för sig inte behöver vara något fel, men på en del sidor är färgen så blek att läsligheten blir lidande.

B. P.

Olof Thorell, Svensk grammatik. 302 s. Stockholm 1973 (Esselte Studium AB). (Scandinavian University Books.) Det finns naturligtvis redan många böcker kallade Svensk grammatik. Men många av dem är mycket elementära, många behandlar endast somliga sidor av svenska språket, och nästan alla är de mer eller mindre gamla. Den härmed anmälda är till stor del ett originalarbete, grundat på förf:s egna samlingar och framställt med hjälp av modern språkvetenskaps betraktelsesätt och terminologi. I förordet deklarerar Thorell sitt bruk av Diderichsens grammatiska modeller. Boken anges vara avsedd att användas som »lärobok vid universitetsundervisningen i nordiska språk och svenska, grundkurser och påbyggnadskurser».

Modersmålets grammatik är icke någon hobbyvetenskap för amatörer. Om denna viktiga reservation göres, vågar man säga, att Thorells arbete lämpar sig också för andra kretsar än dem det direkt adresserar sig till. Det är angenämt att konstatera, att förf. har tagit många goda grepp på det förvisso svårbemästrade materialet och funnit många träffande formuleringar. Man gläder sig åt att också sådana ting som satsfogning, meningsbyggnad etc. har blivit behandlade.

Boken innehåller en litteraturförteckning samt ett mycket användbart sakregister och ett d:o ordregister.

B. E.

Nils Uthorn, Åke Thulstrup, Sture Allén, Tre uppsatser om stavning. 55 s. Lund 1973 (Studentlitteratur). (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter. 5.) I den första uppsatsen drar lektor Uthorn i härnad mot det enligt hans mening överdrivna bruket av bokstaven *ä* i svensk ortografi i allmänhet och i svenska ortnamn i synnerhet. Han förordar att bokstavstyperna *ä* och *ö* skall bytas ut om *æ* och *ø* i svenskan och att kort *e/ä*-ljud normalt skall tecknas med *e*. Uthorns polemiska framställning, som rymmer många goda poänger, snedvrides i ortnamnsfrågor av att han uppenbarligen är okunnig om den rådgivande verksamhet i namnregleringsfrågor som bedrevs av Kungl. ortnamnskommissionen och som nu bedrivs av ortnamnsarkiven, speciellt ortnamnsarkivet i Uppsala. (Anmälaren är ense med förf. om att de rådgivande instanserna i Uppsala stundom förordat stavning med *ä*, där *e* hade varit mera motiverat, se därom Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift 1971: 73 ff.) Likaså tycks Uthorn vara okunnig om vilka myndigheter som är beslutande i namnfrågor. Dr Thulstrup behandlar *sje*-ljudets stavning i lånord i svenskan och ansluter sig väsentligen till Carl Sigfrid Lindstams reformförslag i Nordisk rättstavning. Enligt detta skulle bl.a. skrivningen *sj* komma till ökad an-

vändning i svenskan. Professor Allén framhåver i sin uppsats, som bär den lapidariska titeln *Stavning*, behovet av ett klart utformat teoretiskt underlag för språkvårdsarbetet över huvud taget. Med en fyndig formulering talar han om att kärnpunkten i språkvårdsarbetet är »den dynamiska aspekten på strukturens konsolidering». Han efterlyser en öppen principdiskussion av såväl stavningsfrågor som andra språkvårdsproblem »inom ramen för ett gemensamt mål: en varsam förvaltning av språknormen». S. B.

Mats Westerbergs Lefvernes Beskrifning. Utgiven och kommenterad av Magdalena Hellquist. 56 s. Västerås 1973 (Stifts- och landsbiblioteket). (Acta Bibliothecæ Arosiensis. VII.) Mats Westerberg föddes 1691 i By socken i Dalarna. Hans studiegång avbröts upprepade gånger och han förde tidvis en vagabonderande tillvaro. Han inskrevs i Västerås gymnasium 1721 vid 30 års ålder och tycks ha bedrivit oregelbundna studier där fram till 1733, då han vid 42 års ålder immatrikulerades vid akademien i Uppsala, där han dock aldrig tycks ha tagit någon examen. Sin brokiga levnads saga skrev han 1734 och den har till våra dagar bevarats i några avskrifter. Dessa har nu utgivits med inledning samt språklig och saklig kommentar av Magdalena Hellquist i en liten tilltalande volym.

Vad som gör berättelsen intressant är i lika hög grad språket som innehållet. Det är ett säreget livsöde som möter i texten, även om sanningen kanske ibland står i skymundan. Språket är i vissa stycken arkaiserande och de bibliska allusionerna är många. Men samtidigt är texten genompyrd av slang och vulgarismer, och på denna punkt är den i viss mån unik. Man kan föreställa sig att författaren gjorde lycka med högläsning på studentlyor ur sina memoarer; förekomsten av två av varandra oberoende avskrifter vittnar om memoarernas popularitet. S. B.

Gun Widmark, Om uttal och uttalsnormering. 103 s. Lund 1972 (Studentlitteratur). (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter. 4.) Ordet »uttalsnormering» i titeln på detta arbete står i samband med det faktum, att svenska språkets uttal varierar rätt starkt. Variationerna betraktas i viss utsträckning som mindre önskvärda och bör i princip avlägsnas. De konkurrerande uttalen kan vara av olika ålder, kan ha olika geografisk utbredning och har dessutom ej sällan olika social förankring. Boken sysslar alltså helt med vad man har kallat det talade språkets postdialektala stadium, även om — givetvis — underliggande dialekter i vissa avseenden slår igenom. Bäst representerat i boken är språket i Mellansverige. Högst intressanta är framställningarna av »uttalsnormering» i äldre tid, inte minst när det gäller lånord, jämförd med motsvarande i nutiden. Belysande olikheter framträder vid en jämförelse med de i dag kuranta åskådningarna. Uppfattningen om den riktiga behandlingen av sådant språkstoff har med andra ord förskjutit sig. Källor till vetande om dessa förhållanden är framför allt ordlistor med uttalsbeteckningar, av vilka ett flertal har levererat stoff som granskas och värderas.

Det arbete som avspeglas i boken går ut på att skapa och rekommendera

dera en allmängiltig svensk uttalsnorm. Den väg man har att gå för att nå fram till en sådan är uppenbarligen lång och mödosam. Om detaljer kan man naturligtvis tvista, men målet är av odiskutabelt värde, och boken är därför väsentlig.

B. E.

*

Poul Lindegård Hjorth og Erik Larsen, Direktiv og debat. Fagdidaktiske læsestykker om undervisningen i dansk sprog. 125 s. København 1973 (Gyldendal). (Faglig-pædagogiske småskrifter om dansk sprog. 3.) Arbetet Direktiv og debat bär en titel som väl svarar mot dess innehåll — bättre än vad utgivarna blygsamt anger i inledningen. Huvudkärnan i arbetet är två grupper av texter. I den förra ges utdrag ur författningar och regler om hur undervisningen i danska, speciellt danska språket, skall bedrivas i olika danska skolor, i huvudsak folkskola, seminarium och gymnasium. Texturvalet spänner över perioden 1739—1960. I den senare gruppen ges debattinlägg rörande språkundervisningen och speciellt danskundervisningen alltifrån nya tidens början till våra dagar.

Boken har mer än lärdomshistoriskt intresse. Många av texterna kan med fördel läggas till grund för diskussioner på ett högt plan om modersmålsundervisningens speciella problematik, dess mål och medel. Texturvalet visar hur synpunkter och argument, som en gång varit aktuella, sjunkit i glömska för att plötsligt stå upp med nytt liv. Debatten i de berörda frågorna kommer i själva verket aldrig att dö ut.

Poul Lindegård Hjorth har till den förra textgruppen utarbetat en lärdomshistorisk översikt av strävandena inom modersmålsundervisningen i Danmark.

S. B.

Henrik Galberg Jacobsen, Sproggrøft i Danmark i 1930'erne og 1940'erne. 227 s. København 1973 (I kommission hos Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A.S.). (Dansk Sprognævns skrifter 6.) Som man redan av titeln anar och i förordet får bekräftat, står detta arbete i stor skuld till Sven Clausen. Dennes betydelsefulla Årbog for nordisk målstræv utkom 1938—47 och verkade då väckande, främst naturligtvis i sak men också genom sin okonventionella form. Redan på första textsidan konstaterade Clausen på sin tid: »De små skandinaviske sprog udvikler sig bort fra hverandre, således at vi må forudse det tidspunkt da vi ikke længere kan fatte hinanden.» — Det är denna insikt som driver den numera allt starkare nordiska språkvården, och det är denna rörelse under två decennier som är ämnet för föreliggande bok. Framställningen är emellertid inte ensidigt riktad på den angivna perioden, utan det ges vidlyftiga tillbakablickar avseende språkvård inom både ordförråd och ortografi. Förf. skiljer på offensiv och defensiv språkvård: »ved offensiv sproggrøft forstår jeg en bevidst bestræbelse for at fremme en ikke normfæstnet sprogbrug på bekostning af (dvs. i stedet for eller ved siden af) en normfæstnet, mens defensiv sproggrøft er bestræbelsen for at fastholde en norm over for en ikke-norm» (s. 14 f.). De historiska översiktterna griper olika långt tillbaka för olika företeelser, längst ända till 1500-talet. Sven Clausens

starkt avvisande hållning mot det mäktiga tyska elementet i danskan illustreras och diskuteras från olika utgångspunkter. Inlägg från många håll anföres och kommenteras, så att framställningen blir icke blott en bred översikt över det språkliga meningsutbytet i Danmark under 1930- och 1940-talen, utan en form av färgrik kulturhistoria. Problemet om stora och små begynnelsebokstäver belyses naturligtvis grundligt liksom frågan om *aa*: *å*, vilka båda detaljer på sin tid hade en utomordentlig förmåga att uppröra sinnena. — Mindre, avslutande kapitel ägnas åt uttal, böjning, syntax, varpå den »offensiva» språkvårdens resultat sammanfattas. Boken avslutas med en rad nyttiga register och förteckningar.

För den som är intresserad av modernt, nordiskt språks inre liv är boken mycket instruktiv. B. E.

Krzysztof Janikowski, Die morphemdistinktiven Einheiten des Dänischen. 118 s. Wrocław 1973 (Prace wrocławskiego towarzystwa naukowego. Seria A. Nr 155). Mera sällan blir något nordiskt språk föremål för uppmärksamhet från vetenskapsmän tillhörande andra språksamfund. Så har emellertid skett, när den polske språkforskaren K. Janikowski har studerat »morfemdistinktiva enheter» i det talade danska språket av i dag. Som sin lärare namnger han prof. K. Ringgaard i Århus. Det är naturligtvis ytterst värdefullt, att en teoretiker från ett annat språkområde närmar sig de nordiska språkproblemen. Särskilt intresse väcker behandlingen av ett så svårt och speciellt problem som den danska stöten (s. 65—72). Problemet är här, huruvida stöten skall anses vara en beståndsdel hos vederbörande ljud (vokal, konsonant), eller om den är ett fenomen som tillkommer ifrågavarande stavelse. I en not refereras också till B. Malmberg, som anser såväl stöten som de svenska och norska tonala accenterna höra hemma i *ordets* fonologi. — Klassifikationen av materialet drives framgångsrikt. Som sina läromästare uppger förf. i sin litteraturförteckning de flesta av de ledande teoretikerna, danskar och andra. Som nyaste översiktsarbete på området förtjänar arbetet all uppmärksamhet.

B. E.

Skarrild maj 1972. En sociologisk-statistisk undersøgelse af forholdet mellem vestjysk og rigsdansk i Skarrild. 136 s. Denna forskningsrapport föreligger icke som en tryckt bok utan som ett stencilerat arbete utsänt genom Institut for jysk sprog- og kulturforskning i Århus. Arbetet tilldrar sig främst intresse genom problemställningen och de valda arbetsmetoderna, mindre genom resultaten, som i sina huvuddrag icke avviker från vad erfarna dialektologer redan iakttagit eller intuitivt vet.

Målet för undersökningen har varit att kasta ljus över några av de faktorer som medverkar till dialekternas försvinnande. Undersökningsobjektet har varit befolkningen i byn Skarrild c:a 4,5 mil ostsydost Ringkøbing. Såväl fältarbetet som utarbetandet av forskningsrapporten har utförts av en liten forskargrupp som i alla hänseenden önskar framstå som ett kollektiv. Datatekniken har den utnyttjat för att nå fram till statistiska resultat rörande språkets beroende av sociologiska faktorer.

Undersökningen har inspirerats av professor K. Ringgård; det är hans solida kunskaper om jylländsk dialekt som bildar undersökningens bakgrund och förutsättning.

S. B.

Knud Sørensen, Engelske lån i dansk. 147 s. København 1973 (Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag A. S.). (Dansk Sprognævns skrifter 8.) Engelskans omvittnat stora inflytande på de nordiska språken får här en första mer djuptgående behandling som borde resultera i liknande undersökningar av norskan och svenskan. Författaren tar i tur och ordning upp ortografi, ljudförhållanden, morfologi, syntax samt lexikalisk-fraseologiska lån. Hittills är det ju det senare området som har tilldragit sig det största intresset, men författaren kan visa att det finns gott om anglicismer även på andra språkliga nivåer. Framställningen är oftast rent deskriptiv, utan några moraliserande övertoner. Först i några »Afslutande bemærkninger» träder författaren själv fram och ger sin syn på anglicismernas för- och nackdelar samt på hur och i vilken utsträckning de bör anpassas efter det danska språksystemet.

B. P.

Viborg landstings skøde- og pantebøger 1645—1652, udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Poul Rasmussen under tilsyn af C. Rise Hansen. Registrene udarbejdet af C. Rise Hansen. XVI + 486 s. København 1969—73 (Landbohistorisk Selskab). Tidigare har i denna publikationsserie utgivits böckerna för 1624—37. De som upptager tiden 1638—44 gick förlorade under Lennart Torstenssons fälttåg i Danmark 1643—45. Ännu återstår att utge dokumenten från åren 1653—57. — I överensstämmelse med »den vedtagne regestform» ges de i sviten ingående dokumenten i sammandrag och med iakttagande av en rad regler syftande till att göra texten hanterlig och citerbar. Om också med tvekan böjer sig en språkligt utbildad nyttjare för detta praktiska argument; 1600-talets ofta betygade syntaktiska och ortografiska oreda skulle annars utan tvivel ha gjort en publikation som denna begränsat användbar. S. XIV f. upplyses dock, att namnmaterialet (samt otolkade passager) ges i originalform; detta är tacknämligt, eftersom just person- och ortnamnen hör till det som tilldrager sig stort intresse från språkforskningens sida. Förteckningen över de förra fyller icke mindre bortåt 80 sidor, förteckningen över de senare är ännu något större. Stor omsorg har här nedlagts på att åstadkomma så god fullständighet och begriplighet som möjligt. Om personerna ges ytterst korta biografiska notiser, ofta väl de enda upplysningar som står att uppbringa. Orter lokaliseras; med ett döds kors på vederbörliga ställen anges, att en del av dem numera är försvunna. För språkforskningen skall detta material visa sig värdefullt.

B. E.

*

Birgit Falck-Kjällquist, Studier över ägonamn i sydvästra Värmland. 179 s. Lund 1973 (Studentlitteratur). (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A. Nr 25.) Ägonamnen är fortfarande trots enstaka beaktansvärda

insatser ett något försummat område i svensk ortnamnsforskning. Birgit Falck-Kjällquists undersökning av ägonamnsbeståndet i Jösse och Nordmarks härader samt i två till varandra gränsande socknar i Näs härad bör därför uppmärksammas. Syftet med avhandlingen är fr.a. att belysa ägonamnens bildningssätt och genus samt plural form med singular syftning — de två senare faktorerna givetvis med anknytning till de teser som Lars Hellberg för fram i sin Plural form i äldre nordiskt ortnamnsskick (1960). Om Hellbergs åsikt att »ägonamnspluralis» beror på en fortgående nyodling konstaterar författarinnan att ingenting i hennes material motsäger detta: i de (dock inte särskilt många) fall då pluralen ej har saklig täckning torde den kunna förklaras med att området är fördelat på flera ägare eller har varit uppdelat i flera brukningsdelar. Genusfrågan har också sitt intresse eftersom Hellberg har ansett sig kunna konstatera en stark tendens till moving i ägonamnsbeståndet. Det kan noteras att författarinnans material inte styrker tesen om moving: feminint genus dominerar på intet sätt.

Det är att hoppas att vi får liknande undersökningar från andra håll i landet så att Lars Hellbergs intresseväckande men kontroversiella hypoteser ytterligare kan få en konkret belysning.

B. P.

Göran Hallberg, Skånes ortnamn utgivna av dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. Serie A. Bebyggelsenamn. Del 16. Rönnebergs härad och Landskrona stad. 170 s., 1 karta. Lund 1973 (Gleerupska universitetsbokhandeln). Serien Skånes ortnamn gavs tidigare ut av Sydsvenska ortnamnssällskapet och landsmålsarkivet i Lund. Till följd av dialekt- och ortnamnsarkivets omorganisation 1970 har överenskommelse träffats att dialekt- och ortnamnsarkivet numera ensamt skall stå som utgivare av serien. Förändringen har icke medfört omläggning av numreringen.

Till innehåll och typografiska arrangemang ansluter sig det nya häftet helt till de tidigare i serien utgivna delarna. Författaren, arkivarie Göran Hallberg har lagt ned stort arbete på att redovisa icke blott de gamla jordeboksnamnen utan även namn på yngre och mindre bebyggelser. Det litterärt traderade materialet kompletteras med rikhaltiga uppgifter hämtade direkt ur undersökningsfältet.

Givetvis har icke varje förekommande ortnamn kunnat få en definitiv tolkning. Trots energiskt detaljstudium måste förf. nöja sig med att ge förslag till tolkning av namn som *Vadensjö* och *Råga Hörstad*. Anmälaren har vid genomgång av arbetet dock icke träffat på fall där andra tolkningar ligger närmare till hands än de av förf. föreslagna.

S. B.

Ivar Lundahl, Ortnamnen i Skaraborgs län. På offentligt uppdrag utgivna av Kungl. ortnamnskommissionen. Del XVIII. Första häftet: rättelser och tillägg. (Utgivet av Ortnamnsarkivet i Uppsala.) 24 s. Uppsala 1973 (Lundequistska bokhandeln). (Sveriges Ortnamn.) Enmansverket Ortnamnen i Skaraborgs län började utkomma 1950 och avslutades 1972 (se anmälan av det sist utkomna häftet, inledningshäftet, i ANF 88: 258 av signaturen S. B.). Det är naturligt att nytillkomna belägg, nya forsk-

ningsinsatser och kanske egna omvärderingar nu har föranlett professor Lundahl att publicera ett antal rättelser och tillägg vilka huvudsakligen har kommit att gälla namnformer, belägg av olika slag och naturligtvis namntolkningar. Rättelserna i detta första häfte avser samtliga delar i serien. Ingenting nämns om hur många ytterligare häften som kommer att ingå i del XVIII.

B. P.

Synvinklar på ortnamn. Redigerad av Kurt Zilliacus. 109 s. Helsingfors 1973 (Akademiska bokhandeln). (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Nr 454. Meddelanden från Folkkultursarkivet. 1.) Med samlingsvolymen *Synvinklar på ortnamn* startar Folkkultursarkivet i Helsingfors en serie offsettryckta meddelanden, som skall utgöra vetenskapliga bearbetningar av arkivets samlingar. Den föreliggande volymen innehåller en rad fristående undersökningar och utredningar, samtliga utmärkta av nya och friska synpunkter på ortnamns materialet. Kurt Zilliacus visar i en inledande uppsats, hur bräcklig distinktionen mellan naturnamn och kulturnamn är, och framhåller, att namnforskningen i princip är en kulturvetenskap. Eero Kiviniemi granskar ortnamnens uppkomst ur typologiskt perspektiv och framhåller med rätta, att vissa modeströmningar kan iakttagas även i namnbildning med rent inhemska namnelement. I en uppsats med den vittfamnande rubriken *Odlingsnamnens utveckling* företar Gunilla Harling en djupundersökning av en avgränsad namnkategori inom Liljendals socken i östra Nyland, speciellt Hopoms by. Genom jämförelser mellan namnbeståndet på äldre kartor och den nu levande namnskatten kan hon undersöka förändringar i de enskilda namnen och förändringar i det totala namnförrådet, varvid speciellt frågan om namnöden träder i förgrunden. Ritva Liisa Pitkänen behandlar med statistisk metod grundorden för kringfluten lokal i finska skärgårdsnamn och når därvid metodologiskt viktiga resultat. Största utrymmet upptages likväl av en grupp sociologiska namnstudier av Peter Slotte, Kurt Zilliacus och Gunilla Harling. Dessa författare undersöker relationen mellan traditionsbärarna och det traderade namnmaterialet. De har därvid ägnat speciell uppmärksamhet åt traditionsbärarnas ålder, kön, yrke och inbördes släktförhållanden. Resultaten är väl inte speciellt överraskande, men författarna dokumenterar med vetenskaplig metod vad erfarna ortnamnsupptecknare intuitivt förstått, nämligen att de bästa ortnamnsinformanterna i regel är äldre, på orten födda lantbrukare med allsidig erfarenhet av arbetet i skog och mark, men att knappast någon informant är förtrogen ens med den närmaste hembygdens totala namnbestånd. Den kulturella vikten av att namntraditionen vårdas bildar undersökningens slutvinjett. Till boken fogas några bilder från en namnutställning 1972.

S. B.

Till red. insända skrifter

Acta Philologica Scandinavica 29: 2 1971—73. Suppl. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (Ost) 94 1974. — Cahiers de l'institut de linguistique de Louvain 1: 4—6 1972. 2: 1—2 1973—1974. — Danske Studier 1974. — Études Germaniques 28: 2—4 1973. — Folkmålsstudier 22 1972. — Fornvännen 1973: 2—4. 1974: 1. — Frööskaparrit. Annales Societatis Scientiarum Færoensis 21 1973. — Gardar 4 1973. Årsbok för Samfundet Sverige—Island. — Historiographia Linguistica 1: 1 1974. — Leuvense Bijdragen 62: 2—4 1973. — Maal og Minne 1972: 3—4. 1973: 1—4. — Modern Philology 70: 4 1973. 71: 1—2 1973. — Namn och Bygd 60: 1—4 1972. — Neuphilologische Mitteilungen 74: 1—4 1973. — Nordeuropa 6 1973. — Nysvenska Studier 52 1972. — Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift 1973. — Proverbium 1973: 21—22. — Seulaslet 1973: 1—4. — Stavanger Museum. Årbok 1972. — Svenska landsmål och svenskt folkliv 96 1973. — Sydsvenska ortnamnsallskapet årsskrift 1973. — Talatrusten 1973. — Tidskrift för litteraturvetenskap 2: 4 1972/73.

Aarhus universitet. Årsberetning 1972—73. 267 s. Århus 1973. — The Arnarnag-næan Institute. Bulletin 1972—73. 18 s. Khvn 1973. — Bibliographie der Runen-inschriften nach Fundorten. Hrsg. von W. Krause †. 2. Die Runeninschriften des europäischen Kontinenten, von U. Schnall. 100 s. Göttingen 1973. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Phil.-hist. Klasse. 3. Folge 80.) — Björklund, S., se Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. — Espgaard, A., Vendsys-selsk Ordbog. III. 328 s. Hjørring 1973. — Gipper, H. u. Schwarz, H., Bibliogra-phisches Handbuch zur Sprachinhaltsforschung. I. Lieferung 16. Kress-Kyryk. S. 1799—1902. Oppladen 1972. — Gustavson, H., se Ordbok över Laumålet på Got-land. — Klintberg, M. †, se Ordbok över Laumålet på Gotland. — Krause, W. †, se Bibliographie der Runeninschriften. — Levander, L. †, se Ordbok över folk-målen i övre Dalarna. — Lundahl, L., se Ortnamnen i Skaraborgs län. — NORNA-rapporter. 1. Terminologi inom ortnamnsforskningen. 48 s. Upps. 1973. (Nordiska samarbetskommittén för namnforskning.) — D:o. 2. Nordiskt namnforskarregister 1973. Red. av T. Andersson och E. Brylla. 28 s. Upps. 1973. — Det norske viden-skapsakademiet i Oslo. Årbok 1972. 239 s. Oslo 1973. — Ordbok över folkmålen i övre Dalarna av L. Levander † och S. Björklund. H. 12. Gälma-Hejd. S. 791—870. Sthlm 1973. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. D: 1.) — Ordbok över Laumålet på Gotland. Av M. Klintberg † och H. Gustavson. H. 3. Egg—Förbråde. S. 141—220. H.4. Förakta—Gå. S. 221—300. Upps. 1973. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. D: 2.) — Ort-namnen i Skaraborgs län. XVIII. H.1. Rättelser och tillägg. Av I. Lundahl. 24 s. Upps. 1973. (Ortnamnsarkivet i Uppsala.) — Rasmussen, P., se Viborg landstings skøde- og pantebøger. — Schnall, U., se Bibliographie der Runeninschriften. — Schwarz, H., se Gipper, H. — Sørensen, J. K., Danske sø- og ånavne. 2. E—G. 327 s. Khvn 1973. — Viborg landstings skøde- og pantebøger 1645—1652. Udg. af Landbohistorisk Selskab ved P. Rasmussen under tilsyn af C. Rise Hansen. Registrerne udarb. af C. Rise Hansen. XVI + 486 s. Khvn 1969—73.

Alfvegren, L., Skriv så här. Råd, regler och rekommendationer i språkliga frågor. 142 s. Sthlm 1973. — Allén, S., Språkdata. 12 s. Gbg 1973. (Forskningsprofiler vid Göteborgs universitet. 1.) — Dens., se Uthorn, N.—Baetke, W., Kleine Schriften. Geschichte, Recht und Religion in germanischem Schrifttum. Hrsg. von K. Rudolph und E. Walter. 387 s. Weimar 1973. — Bergstrand, C.-M., se Från Borås och Ås härad på 1700-talet. — Bibliography of Old Norse-Icelandic Studies 1972. 77 s. Khvn 1973. — Braune, W., Gotische Grammatik mit Lesestücken und Wörter-verzeichnis. 18. Aufl. Neu bearbeitet von E. A. Ebbinghaus. XII + 201 s. 2 plancher. Tübingen 1973. (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. A: 1.) — Broberg, R., Språk- och kulturgränser i Värmland. 159 s. 18 kartor. Upps. 1973. (Svenska landsmål och svenskt folkliv. B: 67.) — Byggesæt til en fagkritik. En analyse av Espen Haavardsholm «Munnene» og Dag Solstad «Irr! Grønt!». 175 s. Oslo 1973. — Ebbinghaus, E. A., se Braune, W. — Feilitzen, O. von, se Otium et

negotium. — Forskningsprofiler vid Göteborgs universitet se *Allén, S.* — Från Borås och Ås härad på 1700-talet av Carl-Martin Bergstrand. 254 s. Säfte 1973. — Företagets brev. 126 s. Sthlm 1973. — *Gillespie, G. T.*, A Catalogue of Persons Named in Germanic Heroic Literature (700—1600) Including Named Animals and Objects and Ethnic Names. XXXVII + 166 s. Oxford 1973. — *Hallberg, G.*, Skånes ortnamn utg. av dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. A. Bebyggelsenamn. 16. Rönnebergs härad och Landskrona stad. 170 s. 1 karta. Lund 1973. — *Hartnack, J.*, *Ringgaard, K.*, & *Wandel, C. F.*, Erkendelse, sprog og virkelighed. 43 s. Århus 1973. (Det lærde Selskabs publikationsserie. Ny serie. 2.) — *Hellquist, M.*, se Mats Westerbergs Lefvernes Beskrivning. — *Holmberg, B.*, Det talade ordet. Handbok i muntlig framställning. 157 s. Lund 1973. (Skrifter utg. genom Svensk-läraryrket. 147.) — *Jacobsen, H. G.*, Sprogrogt i Danmark i 1930erne og 1940erne. 227 s. Khvn 1973. (Dansk Sprognævns skrifter. 17.) — *Janikowski, K.*, Die morphem-distinktiven Einheiten des Dänischen. 118 s. Wrocław 1973. (Prace Wrocławskiego towarzystwa naukowego. A: 155.) — *Johannisson, T.*, Ett språkligt signaleent. VIII + 540. s., 16 pl. Sthlm 1973. (Nordistica Gothoburgensia. 6.) — *Kiviniemi, E.*, *Pitkänen, R. L.*, & *Zilliacus, K.*, Niminstöntutkimuksen terminologia. Terminologin inom namn forskningen. 112 s. Helsinki 1974. (Castrenianumin toimitteita. 8.) — *Kjartansson, H. S.*, Myndmál Passíusálmanna. 59 s. Reykjavík 1973. (Studia Islandica. 32.) — *Korkkanen, I.*, Studier i de svenska översättningarna av Vergilius Aeneis I, II, VI, VII, XI, XII, och Bucolica. VI + 192 s. Hfors 1974. — *Malmberg, B.*, Teckenlära. En introduktion till tecknens och symbolornas problematik. 211 s. Sthlm 1973. — Mats Westerbergs Lefvernes Beskrivning. Utg. och kommenterad av M. Hellquist. 56 s. Västerås 1973. (Acta Bibliothecae Arosiensis. VII.) — *Nilsson, S.*, Terminologi och nomenklatur. Studier över begrepp och deras uttryck inom matematik, naturvetenskap och teknik. I. XI + 303 s. Lund 1974. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. A: 26.) — *Njarðvik, N.*, Island i forntiden. En översikt över den formländska fristatens historia. 112 s. Sthlm 1973. — *Nummenmaa, L.*, The Uses of So, Al So and As in Early Middle English. 194 s. Helsinki 1973. (Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki. XXXIX.) — Otium et negotium. Studies in Onomatology and Library Science presented to Olof von Feilitzen. Editor: F. Sandgren. 259 s. Sthlm 1973. (Acta Bibliothecae Regiae Stockholmiensis. XVI.) — *Pitkänen, R. L.*, se *Kiviniemi, E.* — *Platzack, C.*, Språket och läsbarheten. 212 s. Lund 1974. (Skrifter utg. av Svensk-läraryrket. 152.) — *Ringgaard, K.*, se *Hartnack, J.* — *Rissanen, M.*, Studies in the Style and Narrative Technique of Edward Hall's Chronicle. 95 s. Helsinki 1973. (Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki. XL.) — Rymdordlista med svenska definitioner samt motsvarigheter på engelska, franska, tyska och ryska. XXIII + 171 s. Sthlm 1973. (Tekniska nomenklaturcentralen. 53.) — Saga och språk. Studies in language and literature. Ed. by J. M. Weinstock. 319 s. Austin, Texas 1972. — *Sandklef, A.*, Allmogesjöfart på Sveriges västkust 1575—1850. 927 s., 8 planscher, 8 diagram. Lund 1973. (Institutet för västsvensk kulturforskning. 10.) — *Scardigli, P.*, Die Goten. Sprache und Kultur. 399 s. München 1973. — *Schottmann, H.*, Die isländische Mariendichtung. Untersuchungen zur volkssprachlichen Mariendichtung des Mittelalters. 588 s. München 1973. (Münchner Germanistische Beiträge. 9.) — Skarrild maj 1972. En sociologisk-statistisk undersøgelse af forholdet mellem vestjysk og rigsdansk i Skarrild. 136 s. — *Smith, S.*, Semantiske relationer i falsterske sted- og marknavne af -lev typen. 15 s. Herning 1973. — Språkdata, se *Allén, S.* — *Steblin-Kamenskij, M. I.*, The Saga Mind. 171 s. Odense 1973. — *Stähle, C. I.*, se Svenska studier från runt tid till nutid. — Suomen kielen nauhoitearkiston toimanta vuonna 1972. 14 s. Helsinki 1973. — Svenska akademiens ordlista över svenska språket. 10 uppl. 616 s. Sthlm 1973. — Svenska studier från runt tid till nutid tillägnade Carl Ivar Stähle på 60-årsdagen den 27 juni 1973. 250 s. Sthlm 1973. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård. 48.) — *Sorensen, K.*, Engelske lån i dansk. 147 s. Khvn 1973. (Dansk sprognævns skrifter. 8.) — *Teleman, U.*, se Åtta texter ur Dagens Nyheter. — Term dok. Symposium i Uppsala 1973-05-15 anordnat av Almqvist & Wiksell Informationsindustri AB och Tekniska Nomenklaturcentralen. 41 s. Sthlm 1973. (Tekniska nomenklaturcentralen.) — *Thorell, O.*, Svensk grammatik. 302 s. Sthlm 1973. — *Thulstrup, Å.*, se *Uthorn, N.* — *Tveitane, M.*, Om språkform og forelegg i Strengleikar. 55 s. Bergen—Oslo—

Tromsø 1973. (Årbok for Universitetet i Bergen. Humanistisk serie.) — *Uthorn, N., Thulstrup, Å., & Allén, S.*, Tre uppsatser om stavning. 55 s. Lund 1973. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter. 5.) — *Wandel, C. F.*, se *Hartnack, J.* — Vattenordlisteregister. Samregister till Vattenordlista 1—3 på svenska, engelska, franska, tyska och finska. 132 s. Sthlm 1974. (Tekniska nomenklaturentalerna. 54.) — *Weinstock, J. M.*, se *Saga og språk.* — *Zilliacus, K.*, se *Kiviniemi, E.* — Åtta texter ur Dagens Nyheter. En läsbarhetsstudie. Av Ulf Teleman m.fl. 78 s., 7 bilagor. Lund 1973. (Meddelanden från Avdelningen för tillämpad nordisk språkvetenskap. 11.)

Andersen, H., Om navnet Erik. (Namn och Bygd. 60: 1—4. 1972.) — *Dens.*, Runeindskriften på Veblungsnes fjeldvæg. (Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab. 27: 2 1973.) — *Andersson, T.*, Iarlabanki atti alt hundari þetta. Till tolkningen av Jarlabanke-ristningen i Vallentuna. (Svenska studier från runt tid till nutid tillägnade Carl Ivar Ståhle på 60-årsdagen den 27 juni 1973. Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård. 48 1973.) — *Dens.*, Norden och det forna Europa. Några synpunkter på ortnamns ålder och samband. (Namn och Bygd. 60: 1—4 1972.) — *Dens. m.fl.*, Recensioner och anmärkingar. (Namn och Bygd. 60: 1—4 1972.) — *Benson, S.*, Dialektkartan och språkutvecklingen. (Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift. 1973.) — *Elmevik, L.*, Husdjursterminologi och västnordisk språkgeografi. (Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv. 1973.) — *Eriksson, U.*, Det gamla fjällsjöområdet 3. (Fjällsjö Krönika. 1972.) — *Flemström, B.*, De östjämtnska målen. (En bok om Jämtskan.) — *Gustavson, H.*, Ortnamn och ortnamnsågnar i Hablingbo. (Boken om Hablingbo.) — *Hallberg, P.*, The concept of gipta-gæfa-hamingja in old Norse literature. (Sagakonferensen i Edinburgh. 1971.) — *Dens.*, Nyare studier i isländsk sagalitteratur. (Samlaren. 1972.) — *Dens.*, Report from a Saga Conference. (Edda. 1973: 6.) — *Hellberg, L.*, Skänninge och Skenaån. En ortnamns-kombination i ljudhistorisk belysning. (Svenska studier från runt tid till nutid tillägnade Carl Ivar Ståhle på 60-årsdagen den 27 juni 1973. Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård. 48.) — *Hellberg, S.*, Slaget vid Nesjar och »Sven Jarl Håkons-son». (Scripta Islandica. Isländska sällskapetets årsbok. 23 1972.) — *Holm, G.*, Carl Johan Schlyter and Textual Scholarship. (Saga and sed. 1972.) — *Holmberg, K. A.*, Om språkutveckling hos barn med hörselskada. (Nysvenska Studier. 52 1972.) — *Holtmark, A.*, Skallagrim's heimatmann. (Maal og Minne. 1971.) — *Ingers, I.*, Folkminnen från Hardeberga. (Tornabygden. 1973.) — *Dens.*, Folkmålet i Burlövs socken. (Burlövs kommun. Historia och beskrivning.) — *Dens.*, Ortnamnen i Burlöv. (Burlövs kommun. Historia och beskrivning.) — *Dens.*, Ortnamn i Loshult. (En bok om Loshult.) — *Jensen, G. F.*, The Names of the Lincolnshire Tenants of the Bishop of Lincoln c. 1225. (Otium et negotium. 1973.) — *Dens.*, Place-name Research and Northern History: A Survey. (Northern History. 8 1973.) — *Kuhn, H.*, Das Rheinland in den germanischen Wanderungen. (Rheinische Vierteljahrsblätter. 37 1973.) — *Dens.*, Das römische Kriegswesen im germanischen Wortschatz. (Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur. 1972: 1.) — *Moberg, L.*, Vila vid denna källa. Några tolkningsproblem. (Svenska studier från runt tid till nutid tillägnade Carl Ivar Ståhle på 60-årsdagen den 27 juni 1973. Nämnden för svensk språkvård. 48 1973.) — *Nyberg, H. S.*, Die altiranische soziale Religion II: Die Gathagemeinde. (Zarathustra. 1970.) — *Oksaar, E.*, Bilingualism. (Current Trends in Linguistics. 9 1972.) — *Dens.*, Models of Competence in Bilingual Interaction. (Social Aspects of Language Contact.) — *Dens.*, Stilstatistik und Textanalyse. (Festschrift für Hans Eggens zum 65. Geburtstag. 1972.) — *Dens.*, Zentrierung und die Satzperspektive. (Sprache der Gegenwart. 19 1972.) — *Olsson, I.*, Vasståde i Hablingbo. (Gotländskt Arkiv. 1973.) — *Dens.*, Litteraturöversikter och recensioner. (Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri.) — *Pamp, B.*, Kring växlingen bru—bro. (Sydsvenska ortnamnsällskapetets årsskrift. 1973.) — *Pellijeff, G.*, Bottnisk bebyggelse i belysning av ortnamnen. (Ortnamnsällskapetets i Uppsala årsskrift. 1973.) — *Pettersson, B.*, Ett fyrtiotal finlandismer med exempel ur tidsningspressen 1955—1965. (Folkmålsstudier. XXI 1973.) — *Ralph, B.*, Jón Hreggviðsson — en sagagestalt i en modern isländsk roman. (Scripta Islandica. Isländska sällskapetets årsbok. 23 1972.) — *Ringgaard, K.*, Anton Berntsens jyske dialekt. (Anton Berntsen — liv og diktning. 1973.) — *Dens.*, Can functional load explain

some Danish sound developments? (Proceedings of the Seventh International Congress of Phonetic Sciences. 1971.) — *Salberger, E.*, Elfaraskáld — ett tillnamn i Njáls saga. (Scripta Islandica. Isländska sällskapetets årsbok. 24 1973.) — *Dens.*, Nysv. rampris. (Nysvenska Studier. 52 1972.) — *Schulze, J. A.*, Frå Bøheringsmålet. (Bø-soga I — Kultursoga. 1972.) — *Sćur, G. S.*, Über das vergleichende Studium der infiniten Formen der Modalverben in den neugermanischen Sprachen. (Orbis. XXI: 2. 1972.) — *Dens.*, Zu einer anomalen Infinitivform im Isländischen. (Nordeuropa. 5 1972.) — *Sørensen, J. K.*, Danmark og Gammeleuropa. (Namn och Bygd. 60: 1—4 1972.) — *Teleman, U.*, Hur mycket står det i texten? (Folkmålstudier. XXIII 1973.) — *de Tollenaere, F.*, Encoding Techniques in Dutch Historical Lexicography. (Computers and the Humanities. VI: 3 1972.) — *Dens.*, Lexicographie et linguistique: la signification du mot. (META; Journal des traducteurs. 18: 1—2 1973.) — *Treitane, M.*, Litt om Fyn og Fjone. (Årbok for Telemark. 1973.) — *Dens.*, Skien. (Maal og Minne. 1971.) — *Dens.*, Ulefoss — navnet og garden. (Årbok for Telemark. 1970.) — *Widding, O.*, Dating Rauðulfs Þáttur. (Mediaeval Scandinavia. 1968: 1.) — *Dens.*, Om fragmenter af Barlaams saga och Josaphats. (Maal og Minne. 1972.) — *Dens.*, Ovshord og Varbord. (Studier i Dansk Dialektologi tilegn. Poul Andersen. 1971.) — *Dens.*, The reposition sakir in Old Norse and Old Icelandic. (Saga og språk. 1972.) — *Dens.*, Recensioner. (Mediaeval Scandinavia. 5 1972.) — *Vide, S.-B.*, Dialekten i Loshult. (En bok om Loshult.) — *Virtaranta, P.*, Aulis J. Joki 60-vuotias. (Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. 72 1973. Opuscula instituti linguae fennicae. 31.) — *Dens.*, Havaintoja tverinkarjalaisesta nimistöstä. (Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. 72 1973. Opuscula etc. 35.) — *Dens.*, Paatenen itkuvirsiä. (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. 150 1973. Opuscula etc. 3..) — *Öhmann, E.*, Finn. keskiviikko 'Mittwoch'. (Neuphilologische Mitteilungen. 73: 4 1972.) — *Dens.*, Kleine Beiträge zum deutschen Wörterbuch. (Neuphilologische Mitteilungen. 74: 1 1973.)

Karin Ljunggren

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET

28. OKT. 1974

LUND